Η Ελληνική Κρίση χρέους και Εναλλακτικές Επιλογές Διαχείρισης

(The Greek Debt Crisis and Alternative Options for Resolution)

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Σκαλίδης Γ. Ευάγγελος

Πανεπιστήμιο Κρήτης

Τμήμα Οικονομικών Επιστημών

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Α.Μ.: 182

Επιβλέπων Καθηγητής: Κουκουριτάκης Μίνωας

Μέλη Κριτικής Επιτροπής: Γιαννόπουλος Ανδρέας
Λαπατσιώρας Σπύρος

Ιανουάριος 2015

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Για τη διαχείριση της κρίσης χρέους, η ελληνική κυβέρνηση είχε δύο εναλλακτικές επιλογές. Είτε να ζητήσει οικονομική βοήθεια από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Δημοσιονομικής Σταθερότητας, είτε να προχωρήσει σε αναστολή πληρωμών και αναδιάρθρωση του χρέους της. Αρκετοί επιφανείς οικονομολόγοι προέβλεπαν ότι οι προϋποθέσεις για τη λήψη της βοήθειας συνεπάγονταν καταστροφικές κοινωνικοοικονομικές συνέπειες, ενώ δεν επρόκειτο σε καμία περίπτωση να λύσουν το πρόβλημα. Ως εκ τούτου, τάσσονταν υπέρ της αναστολής πληρωμών και αποχώρησης από την ευρωζώνη, ως μοναδική βιώσιμη λύση. Παρόλα αυτά, η κυβέρνηση επέλεξε να λάβει οικονομική βοήθεια από τους εταίρους, επιβεβαιώνοντας τελικά τις παραπάνω προβλέψεις. Η αναστροφή της δραματικής κατάστασης στην οποία είναι παγιδευμένες η οικονομία και η κοινωνία της χώρας, εξαιτίας των μνημονίων, προϋποθέτει ένα μείγμα πολιτικής ασύμβατο με το υφιστάμενο μοντέλο οικονομικής διακυβέρνησης της ευρωζώνης. Το ερώτημα, λοιπόν, είναι, αν οι εταίροι επιμείνουν στην σκληρή γραμμή και απορρίψουν τις προτεραιότητες της ελληνικής κοινωνίας, θα μπορούσε σήμερα η χώρα να ακολουθήσει μια δική της αυτόνομη πορεία; Με άλλα λόγια, αν με αφορμή την ικανοποίηση των κοινωνικοοικονομικών προτεραιοτήτων, η χώρα χρησιμοποιήσει την εναλλακτική επιλογή της «ανάστασης» της δραχμής, τι επιπτώσεις θα συνεπάγεται αυτή; Ο σκοπός της παρούσας διατριβής είναι να αναζητήσει την απάντηση στο παραπάνω ερώτημα, διερευνώντας τις πιθανές επιπτώσεις ενός τέτοιου εγχειρήματος. Μελετώντας την σχετική διεθνή βιβλιογραφία, θα αποπειραθούμε να ανακαλύψουμε τις ενδεχόμενες επιπλοκές για την ελληνική οικονομία. Την περίοδο οπού η κρίση χρέους βρισκόταν στο αποκορύφωμά της, είχαν δημοσιευθεί αρκετές μελέτες πάνω στο ζήτημα, οι οποίες, όμως, είτε παρέμεναν στην διαδικαστική φύση του ζητήματος, είτε εξειδικεύονταν σε μία συγκεκριμένη πλευρά του. Το κενό αυτό έρχεται να καλύψει η παρούσα διατριβή, σκιαγραφώντας μια επικαιροποιημένη και όσο το δυνατόν πιο πλήρη εικόνα του ζητήματος. Το ακαδημαϊκό αλλά και το ευρύτερο κοινό θα έχουν την ευκαιρία να λάβουν απαντήσεις, ίσως για πρώτη φορά μετά το ξέσπασμα της κρίσης χρέους, σχεδόν σε όλα τα ζητήματα που θα προκύψουν στην περίπτωση αποχώρησης της Ελλάδας από την ευρωζώνη.

Λέξεις Κλειδιά: «δίδυμα ελλείμματα», λιτότητα, αναδιάρθρωση χρέους, αναστολή πληρωμών, συναλλαγματική υποτίμηση, ανταγωνιστικότητα, δημόσιο έλλειμμα, έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών, κρίση χρέους, δημοσιονομική προσαρμογή

JEL Classification: F310, F320, F330, F340, F410, F430, F510, F550, K330

ABSTRACT

To manage the debt crisis, the Greek government had two alternative options. Either to seek financial assistance from the European Financial Stability Facility, or proceed to the suspension of payments and debt restructuring. Several prominent economists predicted that the conditions for receiving aid involved in a devastating socio-economic consequences, and was in no case to solve the problem. Therefore, advocated suspension of payments and withdrawal from the eurozone, as the only viable option. However, the government chose to receive financial help from their partners, finally confirming the above forecasts. The reversal of the dramatic situation in which, the economy and society of the country are trapped, because of the memoranda, requires a policy mix incompatible with the current model of economic governance of the Eurozone. The question then is, should the partners insist on the hard line and reject the priorities of the Greek society, could the country follow her own independent course? To put it differently, if in the occasion of meeting the socio-economic priorities, the country use today the alternative option of the "resurrection" of the drachma, what impact would this entail? The purpose of this master's thesis is to seek the answer to this question by exploring the possible consequences of doing so. Studying the relevant literature, we attempt to discover any complications on the Greek economy. At the time when the debt crisis was at its peak, several studies on the issue had been published, which, however, either remained in the procedural nature of the issue, or specialize in a particular side. This research fills this gap, sketching an updated and as possible as more complete picture of the problem. The academic and the general public will have the opportunity to receive answers, perhaps for the first time since the outbreak of the debt crisis, in almost all issues that arise if Greece exits the eurozone.

Key Words: "Twin deficits", austerity, debt restructuring, suspension of payments, exchange rate devaluation, competitiveness, government deficit, current account deficit, debt crisis, fiscal adjustment

JEL Classification: F310, F320, F330, F340, F410, F430, F510, F550, K330

Ευχαριστίες

Ως είθισται σε αυτές τις περιπτώσεις, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους καθηγητές μου κύριους, Μίνωα Κουκουριτάκη, Ανδρέα Γιαννόπουλο και Σπύρο Λαπατσιώρα για την μέγιστη τιμή που μου έκαναν να με δεχτούν για την εκπόνηση της διατριβής μου, χωρίς κανένα ενδοιασμό και κυρίως για την τεράστια εμπιστοσύνη που μου έδειξαν, επιτρέποντας μου να διαχειριστώ το επιστημονικό θέμα εν λευκώ. Τα σχόλια, οι παρατηρήσεις και η καθοδήγηση τους ήταν καίριας σημασίας. Κανένας από τους παραπάνω δεν είναι υπεύθυνος για τα λάθη και τις παραλείψεις που σίγουρα υπάρχουν στην παρούσα εργασία.

Κατόπιν, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κύριο Κώστα Λαπαβίτσα για την άμεση ανταπόκριση του σε διευκρινήσεις που του ζήτησα, και επειδή δεν μου δόθηκε στο παρελθόν η ευκαιρία, τους καθηγητές μου, Δημήτρη Μυλωνάκη και Γιάννη Μαραγκό για την χορήγηση των συστατικών επιστολών, χωρίς τις οποίες δεν θα μπορούσα να συμμετέχω στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα.

Ακόμα, ευχαριστώ ιδιαιτέρως, την αγαπητή Ειρήνη Σταυρουλάκη για το υπέροχο σκίτσο του εξώφυλλου και τις παρατηρήσεις της πάνω σε αρκετά σημεία του κειμένου.

Τέλος, την οικογένεια μου για την συμπαράσταση και την υποστήριξη σε όλο το διάστημα των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών μου σπουδών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ 0

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ..... 4

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 5

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο Χρήσιμα Θεωρητικά Ζητήματα..... 10

1.1. Ελλείμματα Τρεχουσών Συναλλαγών και Εξωτερικό Χρέος..... 12

1.2. Χρηματοδότηση και Πολιτικές Προσαρμογής 15

1.3. Βιωσιμότητα και Κρίσεις Χρέους..... 23

1.4. Αντιμετώπιση Κρίσεων Χρέους 30

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο Η ελληνική οικονομία στην μεταπολίτευση και η πορεία προς την κρίση χρέους..... 43

2.1. Η περίοδος 1974 – 1994. Μεταπολίτευση και αλλαγή στην άσκηση οικονομικής πολιτικής 45

2.2. Η περίοδος 1994 – 2008. Ένταξη στην ΟΝΕ και πορεία προς την κρίση χρέους 54

2.3. Η Περίοδος 2008 – 2014. Κρίση δημόσιου χρέους και η πορεία προς τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Δημοσιονομικής Σταθερότητας 62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο Η αποχώρηση από την ευρωζώνη και η «ανάσταση» της Δραχμής. Η Λογική και η διαδικαστική φύση του ζητήματος. 73

3.1. Μια εναλλακτική επιλογή. Στάση πληρωμών – Αποχώρηση από την ευρωζώνη...... 74

3.2. Αποχώρηση από την Ευρωζώνη. Η διαδικαστική φύση του ζητήματος. 78

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο Η επόμενη ημέρα – «Τι θα απογίνουμε χωρίς βαρβάρους;»..... 92

4.1. Νομικές Επιπλοκές - Επιπτώσεις 94

4.2. Οικονομικές Επιπλοκές – Επιπτώσεις 115

ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ «Αυτοί οι βάρβαροι ήσαν μια Κάποια Λύσης;» 147

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ 156

1. Η Αντισυνταγματικότητα των Περιεχομένων και της Υπογραφής των Μνημονίων 157

2. Η Έννοια του Επονείδιστου Χρέους..... 158

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ 163

Ξένες 163

Ελληνικές 175

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με την υπ' αριθμόν 1478/2000 απόφαση του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που εκδόθηκε από την σύνοδο κορυφής της 19ης Ιουνίου το 2000, η Ελλάδα, έχοντας εκπληρώσει όλες τις προϋποθέσεις που προβλέπονταν από την συνθήκη του Μάαστριχτ, έγινε δεκτή ως το δωδέκατο ισότιμο μέλος της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης ή κοινώς Ευρωζώνης (European Council, 2000). Η θετική αυτή απόφαση, η οποία ετέθη σε ισχύ από 1ης πρώτου του 2001, θεωρούνταν το σημαντικότερο επίτευγμα της μεταπολεμικής ιστορίας της χώρας, καθώς την τοποθετούσε στο «πάνθεον» των ισχυρών της Ευρώπης, και παράλληλα της επέτρεπε να απολαύσει σημαντικά αναπτυξιακά οφέλη. Το αντίτιμο γι' αυτά ήταν η ανάληψη πάσης λογής οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών δεσμεύσεων. Ειδικότερα, σε επίπεδο διαμόρφωσης της εθνικής οικονομικής πολιτικής, συνεπάγονταν μεταβίβαση του δικαιώματος χάραξης της νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, καθώς και την αποδοχή πληθώρας περιορισμών στη διαμόρφωση της δημοσιονομικής πολιτικής. Η παράδοση των οικονομικών εργαλείων σήμαινε πρακτικά ότι οποιαδήποτε υφεσιακή διαταραχή θα μπορούσε, στο εξής, να αντιμετωπισθεί μόνο με άσκηση δημοσιονομικής και εισοδηματικής πολιτικής. Επειδή τα παραπάνω καθιστούσαν σαφή την ανάγκη για δημοσιονομική πειθαρχία και αυτοδέσμευση προς μια συγκεκριμένη οικονομική κατεύθυνση, η συμμετοχή στο κοινό νόμισμα εκλήφθηκε από το κοινό ως το οριστικό τέλος των άστοχων, έωλων και αναξιόπιστων οικονομικών πολιτικών, που ασκούσαν επί σειρά ετών οι εκάστοτε κυβερνήσεις. Ως εκ τούτου, η υιοθέτηση του ευρώ, ως εθνικό νόμισμα, καλλιέργησε ένα κλίμα αισιοδοξίας και θετικών προσδοκιών για την αναπτυξιακή προοπτική της ελληνικής οικονομίας και την ευημερία όλων των Ελλήνων πολιτών.

Τα χρόνια που ακολούθησαν, η ελληνική οικονομία «κάλπαζε» με ρυθμούς ανάπτυξης της τάξης του 4 – 4,5%. Το κλίμα ευφορίας που επικρατούσε επέδρασσε ευεργετικά πάνω στην συνολική ζήτηση η οποία άρχισε να αυξάνεται με ταχύτατους ρυθμούς. Ωστόσο, η εγχώρια προσφορά, για τους δικούς της λόγους, δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στο «κάλεσμα» της αυξημένης ζήτησης. Κατά συνέπεια, η ανάπτυξη δεν στηριζόταν σε ένα παραγωγικού και επενδυτικού χαρακτήρα οικονομικό μοντέλο, αλλά στην υπερκατανάλωση αγαθών που εισάγονταν από άλλα κράτη – μέλη και η οποία χρηματοδοτούνταν με εξωτερικό δανεισμό. Το κλίμα ευφορίας αναστράφηκε ξαφνικά από την χρηματοπιστωτική κρίση του 2007 – 2008. Την

αναταραχή που προκάλεσε η στεγαστική φούσκα των Ηνωμένων Πολιτειών, ακολούθησε η υποχώρηση του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος όλων των ευρωπαϊκών χωρών. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις προσπάθειες των κυβερνήσεων να προστατεύσουν τα εγχώρια χρηματοπιστωτικά συστήματα, οδήγησε σε αύξηση των ποσοστών χρέους προς ΑΕΠ. Στην περίπτωση της Ελλάδας, όμως, η υποχώρηση του ΑΕΠ, στην πραγματικότητα, δεν είχε κάνει τίποτε άλλο παρά να αποκαλύψει διαρθρωτικές αδυναμίες, οι οποίες προϋπήρχαν, αλλά κρύβονταν επί σειρά ετών στις σκιές των υψηλών ρυθμών μεγέθυνσης του. Αδυναμίες, όπως απώλεια ανταγωνιστικότητας, δαπάνες μακράν πέρα από το εθνικό εισόδημα, υψηλά δημόσια και εξωτερικά ελλείμματα, και ένα τεράστιο χρέος, τόσο στον ιδιωτικό, όσο και στον δημόσιο τομέα. Η αποκάλυψη αυτή, μαζί με τις αναθεωρήσεις των στατιστικών στοιχείων, προκάλεσε ένα γενικευμένο πανικό στις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές, οι οποίες από τα τέλη του 2009 άρχισαν να αντιμετωπίζουν την χώρα με έναν έντονο σκεπτικισμό. Η στάση αυτή διαφαινόταν ξεκάθαρα, τόσο από την καταβαράθρωση της πιστοληπτικής αξιοπιστίας, δηλαδή του «λόγου τιμής» της ελληνικής κυβέρνησης, όσο και απ' την εκτίναξη του κόστους δανεισμού.

Η κυβέρνηση, ανήμπορη πλέον να αναχρηματοδοτήσει το χρέος της, κατέβαλε αγωνιώδεις προσπάθειες για καθησυχασμό και ανάκτηση της εμπιστοσύνης των αγορών, με τη λήψη μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής. Δυστυχώς, η αξιοπιστία της είχε πληγεί ανεπανόρθωτα και έτσι, αδυνατώντας να καθησυχάσει τους επενδυτές, τα επιτόκια παρέμειναν σε άκρως υψηλά επίπεδα, υποδεικνύοντας με σαφή τρόπο ότι η πρόσβαση στο δανεισμό είχε χαθεί οριστικά και δεν επρόκειτο να ανακτηθεί σύντομα. Παράλληλα, όμως, οι ανάγκες δανεισμού της χώρας ήταν αρκετά υψηλές, δεδομένου ότι στα τέλη του έτους ωρίμαζαν ομόλογα τα οποία προφανώς έπρεπε να εξοφληθούν. Αν το κλίμα δεν αντιστρεφόταν άμεσα, η χώρα θα έπρεπε είτε να ζητήσει βοήθεια από το ΔΝΤ, είτε να προβεί σε αναδιάρθρωση χρέους, η οποία, μάλιστα, ελλείψει χρόνου θα έπρεπε να συνοδεύεται από στάση πληρωμών. Η τελευταία επιλογή αποκλειόταν με κάθε τρόπο από τα ευρωπαϊκά κέντρα λήψης αποφάσεων, καθώς ήταν άκρως επιζήμια για το ευρωπαϊκό χρηματοπιστωτικό σύστημα, εξαιτίας της τεράστιας έκθεσής του στο χρέος των χωρών του Νότου. Μπορεί η στάση πληρωμών της Ελλάδας να μην αποτελούσε σημαντικό κίνδυνο για την βιωσιμότητα των τραπεζών, όμως, αν η κρίση εμπιστοσύνης μεταδιδόταν και παρέσερνε όλη την περιφέρεια, θα σήμαινε το τέλος της ευρωζώνης. Συνεπώς, η Ελλάδα δεν έπρεπε για κανένα λόγο να προχωρήσει σε στάση πληρωμών και αναδιάρθρωση του χρέους. Εντούτοις, ούτε η πρώτη επιλογή ήταν επιθυμητή αφού θα έφερνε το ΔΝΤ στα «χωράφια» της Ευρωπαϊκής Ένωσης ενώ παράλληλα θα υπονόμευε την αξιοπιστία και την ικανότητα της να διαχειριστεί τέτοιες καταστάσεις στο μέλλον.

Φέρνοντας το θέμα ενώπιον των ευρωπαίων εταίρων αποφασίσθηκε, η σύσταση ενός ευρωπαϊκού μηχανισμού έσχατης καταφυγής, προκειμένου οι αγορές να πειστούν ότι αν παραστεί ανάγκη, θα χορηγηθεί οικονομική βοήθεια στα κράτη μέλη και κατά συνέπεια δεν τίθεται κανένας κίνδυνος στάσης πληρωμών. Ο μηχανισμός αυτός, αν ενεργοποιούνταν θα κάλυπτε τις χρηματοδοτικές ανάγκες της χώρας, εξασφαλίζοντας της τον χρόνο που χρειάζεται για να διορθώσει τις μακροοικονομικές αδυναμίες. Συστήθηκε έτσι, ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF) υπό την αιγίδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (EC), της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ECB) αλλά και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (IMF), καθώς η τεχνογνωσία του στην αντιμετώπιση τέτοιων περιστάσεων θεωρούνταν ζωτικής σημασίας. Όντας

στα πρότυπα λειτουργίας του τελευταίου, η ενεργοποίησή του προϋποθέτει τη συμφωνία εφαρμογής ενός προγράμματος οικονομικών προσαρμογών, το οποίο θα συνεπιβλέπεται από εντεταλμένα τεχνικά κλιμάκια των παραπάνω οργανισμών. Γεννήθηκε, λοιπόν, αυτό που σήμερα γνωρίζουμε με το όνομα Τρόικα. Κατόπιν τούτων, η Ελλάδα, είχε στη διάθεση της δύο εναλλακτικές επιλογές διαχείρισης. Μπορούσε είτε να δανειστεί από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας, είτε να προχωρήσει σε αναδιάρθρωση του χρέους της. Ωστόσο, για την ελληνική ηγεσία, η δεύτερη επιλογή, συνεπαγόταν μετατροπή της χώρας σε κράτος παρίας και έτσι δεν επιθυμούσε σε καμία περίπτωση την αναδιάρθρωση, παρόλο που για πολλούς ήταν αναπόφευκτη, καθώς αποτελούσε την μόνη διέξοδο (βλ. IMF, 2013f, υποσημείωση 17). Οποιαδήποτε επιλογή που θεωρούνταν ότι θα οδηγήσει σε διεθνή απομόνωση, όπως η αναστολή πληρωμών, η αναδιάρθρωση του χρέους και ενδεχομένως η έξοδος από την ευρωζώνη, αποτελούσε ταμπού και δεν συζητιόταν. Από τις δύο επιλογές διαχείρισης της κρίσης, η πολιτική ηγεσία επέλεξε την πρώτη, θεωρώντας την ως την λιγότερο ανώδυνη και συνεπώς, μονόδρομο. Ήταν, όμως, έτσι;

Από την αρχή της κρίσης χρέους υπήρξαν αρκετοί επιφανείς οικονομολόγοι, οι οποίοι σε αντίθεση με εκείνους που διαχειρίζονταν την κατάσταση, θεωρούσαν ότι οι όροι και οι προϋποθέσεις (conditionality) για την λήψη της οικονομικής βοήθειας από την τρόικα ήταν ιδιαίτερα επαχθείς, συνεπάγονταν καταστροφικές συνέπειες ,τόσο για την κοινωνία, όσο και για την οικονομία και συνάμα δεν επρόκειτο σε καμία περίπτωση να λύσουν το πρόβλημα. Πρότειναν, λοιπόν, την απόρριψη/διακοπή των πακέτων προσαρμογής και τάσσονταν υπέρ της αναστολής πληρωμών και αποχώρησης από την ευρωζώνη ως μοναδική βιώσιμη λύση. Φυσικά, η στρατηγική αυτή θα εφαρμοζόταν με πρωτοβουλία της Ελλάδας στη βάση των κυριαρχικών της δικαιωμάτων, κι όχι ως επακόλουθο των γεγονότων. Οι προτάσεις αυτές, μαζί με την ευρύτερη κριτική που ασκούνταν, είχαν ως αποτέλεσμα να παγιωθεί μια ενδιαφέρουσα φιλονικία μεταξύ οικονομολόγων και αναλυτών αναφορικά με την ορθότητα ή μη των επιλογών της κυβέρνησης. Η συζήτηση συνήθως διεξαγόταν στα πλαίσια της πολιτικής οικονομίας, μέσα από διεθνή φόρα, μελέτες εργασίας, τον διεθνή οικονομικό τύπο ή τα τηλεοπτικά πάνελ, και φυσικά φούντωνε σε περιόδους όξυνσης της πολιτικής και οικονομικής κρίσης, όπως κατά την διαπραγμάτευση ή την ψήφιση των μνημονίων.

Ενώ, λοιπόν, για κάποιους η αποχώρηση από το ευρώ, σήμαινε καταστροφή της χώρας, για άλλους ήταν η μόνη αξιόπιστη λύση. Παρόλα αυτά, η τότε κυβέρνηση έκανε τη λάθος επιλογή. Επέλεξε τα πακέτα βοήθειας και την εσωτερική υποτίμηση, αντί της αναδιάρθρωσης του χρέους, δεσμευόμενη παράλληλα να παραμείνει στην ευρωζώνη πάση θυσία. Κάνοντας την επιλογή αυτή, εναπόθεσε το καταστροφικό, όπως αποδείχτηκε, κόστος πέντε ετών σκληρής λιτότητας και οικονομικής προσαρμογής, εξολοκλήρου στην ελληνική κοινωνία, χωρίς να καταφέρει να επιλύσει το πρόβλημα του δημόσιου χρέους. Σήμερα, λοιπόν, το μεγάλο διακύβευμα είναι πώς θα αναστραφεί η δραματική αυτή κατάσταση στην οποία έχουν παγιδευτεί, τόσο η οικονομία, όσο και η κοινωνία της χώρας. Είναι εμφανές ότι χωρίς χαλάρωση της λιτότητας και διευθέτηση του χρέους αντίστοιχα, κάτι τέτοιο δεν πρόκειται να συμβεί. Μπορεί, όμως, μια τέτοια στροφή να λάβει χώρα εντός της ευρωζώνης, όντας εντελώς ασύμβατη με το υφιστάμενο μοντέλο οικονομικής διακυβέρνησης της;

Δυστυχώς, οι πιθανότητες δείχνουν ελάχιστες. Παραμονή συνεπάγεται, όχι μόνο συνέχιση της προσαρμογής, αλλά και εντατικοποίηση της, πράγμα επιεικώς αδύνατο, εφόσον θα οδηγήσει σε περεταίρω αποσύνθεση του κοινωνικού και παραγωγικού ιστού, φαλκιδεύοντας οριστικά την ανάκαμψη. Αντίθετα, αυτό που έχει ανάγκη σήμερα η χώρα είναι η οριστική διευθέτηση του χρέους με τρόπο τέτοιο που να επιτρέπει την χαλάρωση της δημοσιονομικής λιτότητας και την εφαρμογή μιας οικονομικής πολιτικής, προσφιλούς στα μικρά και μεσαία κοινωνικά στρώματα. Δεδομένου ότι το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού χρέους ανήκει σήμερα στις χώρες της ευρωζώνης και ειδικά στο σκληρό πυρήνα της, ενδεχομένως να πρέπει κι εκείνες να δεχτούν απώλειες. Αν, όμως, μια τέτοια λύση απορριφθεί από την ευρωπαϊκή ηγεσία, τότε προφανώς δεν έχει νόημα η παραμονή. Όπως και να έχει, το ενδεχόμενο αποχώρησης παραμένει υπαρκτό, όμως η φύση του ίδιου του ζητήματος έχει αλλάξει. Ενώ το 2010 ο σκοπός της ήταν η αποφυγή της βαριάς λιτότητας, σήμερα είναι η χαλάρωσή της και η διευθέτηση του χρέους ως προς αυτό. Το ερώτημα, λοιπόν, είναι, αν οι εταίροι επιμείνουν στην σκληρή γραμμή και απορρίψουν τις προτεραιότητες της ελληνικής κοινωνίας, θα μπορούσε η χώρα να ακολουθήσει μια δική της αυτόνομη πορεία; Ή για να το θέσουμε διαφορετικά, αν με αφορμή την ικανοποίηση των κοινωνικοοικονομικών προτεραιοτήτων, η χώρα χρησιμοποιήσει σήμερα την εναλλακτική επιλογή της «ανάστασης» της δραχμής, τί επιπτώσεις θα συνεπάγεται αυτή;

Ο σκοπός της παρούσας δουλειάς ήταν να αναζητήσει την απάντηση στο παραπάνω ερώτημα, διερευνώντας τις πιθανές επιπτώσεις ενός τέτοιου εγχειρήματος, με όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικό κι επιστημονικό τρόπο. Αφορμή για την επιλογή του εν λόγω θέματος ως αντικείμενο μεταπτυχιακής διατριβής στάθηκε η έντονη σεναριολογία αναφορικά με την έξοδο της Ελλάδας από την ευρωζώνη και της καταστροφής που θα συνεπάγονταν κάτι τέτοιο για τους Έλληνες. Έτσι, κατά τη διάρκεια της αναζήτησής μας θα γίνει, ίσως για πρώτη φορά από το ξέσπασμα της κρίσης χρέους, προσπάθεια να διαλευκάνουμε ζητήματα που απασχολούν την ελληνική κοινωνία κατά από το 2010. Ζητήματα όπως το γιατί φτάσαμε ως εδώ, αν πράγματι η επιστροφή στη δραχμή σημαίνει χάος, τις επιπτώσεις που θα έχει για την κοινωνία, τι συνεπάγεται για την εθνική κυριαρχία, το αν οι εταίροι μπορούν πράγματι να μας «πετάξουν» από την ευρωζώνη και πολλά άλλα. Πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι σκοπός της παρούσας δουλειάς δεν είναι σε καμία περίπτωση η απόδοση ευθυνών, αν και σίγουρα υπάρχουν, ούτε να υπερασπιστεί συναφείς πολιτικές επιλογές ή να αποδείξει αν πρέπει ή δεν πρέπει η χώρα να αποχωρήσει σήμερα από την ευρωζώνη. Άλλωστε, αυτά είναι αρμοδιότητες και αποφάσεις που ανήκουν, αποκλειστικά και μόνο, στο σύνολο του ελληνικού λαού. Δεδομένης της ιδιότητας του συγγραφέως ως νεαρού Έλληνα πολίτη, ο οποίος βιώνει την δραματική κατάσταση που υφίσταται σήμερα στη χώρα, ίσως σε ορισμένα σημεία να υπάρχει κάποια συναισθηματική φόρτιση, πέραν των ορίων που επιβάλει η ιδιότητα του επιστήμονα. Αν ναι, συνέβη ακούσια και ως εκ τούτου ζητείται προκαταβολικά συγνώμη.

Η οργάνωση της συζήτησης έγινε με γνώμονα την διευκόλυνση του αναγνώστη να γνωρίσει και να κατανοήσει τα ζητήματα που αφορούν σήμερα στην ελληνική οικονομία, και βασίστηκε στις ανάγκες που προέκυψαν για τον ίδιο το συγγραφέα κατά την έρευνα. Ως εκ τούτων, η διατριβή επιλέχθηκε να διαχωριστεί σε τέσσερα κεντρικά κεφάλαια, καθένα εκ των οποίων απευθύνεται σε ένα συγκεκριμένο θέμα. Είναι φανερό ότι η συζήτηση που πρόκειται να ακολουθήσει αφορά σε πολύ εξειδικευμένα θέματα οικονομικής θεωρίας και πολιτικής. Συνεπώς, πριν ξεκινήσουμε το ταξίδι μας στον πολύπλοκο και πολυδαίδαλο κόσμο της οικονομίας, κρίνεται χρήσιμο να

εξοπλίσουμε τον αναγνώστη με την θεωρία που θα του επιτρέψει να παρακολουθήσει με σχετική άνεση την μετέπειτα συζήτηση. Έτσι, στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζουμε ζητήματα που αφορούν στην θεωρία ανοικτής οικονομίας και διεθνών οικονομικών σχέσεων. Ειδικότερα, θα εστιάσουμε στο πώς δημιουργούνται τα ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο μιας ανοικτής οικονομίας, πώς η μακροχρόνια ύπαρξη τους μπορεί να οδηγήσει σε κρίση χρέους, και συνάμα θα δούμε τους διαθέσιμους τρόπους αντιμετώπισης των καταστάσεων αυτών. Η κατανόηση τους θα μας επιτρέψει να ανακαλύψουμε ευκολότερα την λογική από την οποία διέπεται το εφαρμοζόμενο στην χώρα μας μίγμα πολιτικής, καθώς και τη διαφορετική λογική της πρότασης για επιστροφή στην δραχμή. Έχοντας, όμως, υπόψη ότι για να συζητηθεί η εκάστοτε λύση πρέπει προηγουμένως να έχει προσδιοριστεί το πρόβλημα στο οποίο απευθύνεται, η γνώση του πώς φτάσαμε ως εδώ κρίνεται ζωτικής σημασίας. Μονάχα γνωρίζοντας αυτό, θα είμαστε σε θέση να διαπιστώσουμε αν η έξοδος από την ευρωζώνη θα μπορούσε να είναι μια «ανταγωνιστική» λύση στο ελληνικό πρόβλημα. Στο δεύτερο κεφάλαιο, λοιπόν, θα αποπειραθούμε να εντοπίσουμε τις αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, δίνοντας παράλληλα και μια εικόνα στον αναγνώστη για το πώς τα θεωρητικά ζητήματα που αναφέρονται στο πρώτο κεφάλαιο, απέκτησαν, εν προκειμένω, «σάρκα και οστά» και οδήγησαν στην κρίση χρέους.

Εν συνεχεία, στο τρίτο κεφάλαιο θα «τρέξουμε» ένα θεωρητικό σενάριο μετάβασης από το ένα νομισματικό καθεστώς στο άλλο, προκειμένου να εντοπίσουμε τις επιπτώσεις αλλά και να ανακαλύψουμε την διαδικαστική φύση του ζητήματος. Θα εξετάσουμε, βήμα προς βήμα, όσο το δυνατόν λεπτομερέστερα, την αντικατάσταση του ευρώ με το νέο εθνικό νόμισμα, ούτως ώστε ο αναγνώστης να έχει εικόνα για το τί πρόκειται να συμβεί σε μια τέτοια περίπτωση. Στο τέταρτο και σημαντικότερο κεφάλαιο παρουσιάζονται αναλυτικά όλα τα οφέλη αλλά και οι επιπλοκές που θα προκύψουν σε περίπτωση αποχώρησης από την ευρωζώνη. Η υποτιμημένη «Νέα Δραχμή» θα ασκήσει μια σειρά από θετικές επιδράσεις στην οικονομία, οι οποίες θα δημιουργήσουν συνθήκες αυξημένης ζήτησης. Από την άλλη, όμως, η διαδικασία της εξόδου θα ενεργοποιήσει μια σειρά από μηχανισμούς και επιπτώσεις, οι οποίες ενδεχομένως να εκμηδενίσουν τα όποια θετικά αποτελέσματα μπορεί να προκύψουν.

Η συζήτηση μας θα κλείσει συνοψίζοντας τα τελικά συμπεράσματα που εξήχθησαν από την έρευνα. Η αναδιάρθρωση του χρέους και η εγκατάλειψη του ευρώ ξεκλειδώνουν σημαντικά εργαλεία που θα διευκόλυναν, τόσο τη διαχείριση της σημερινής κρίσης, όσο και την υλοποίηση των αναγκαίων μετασχηματισμών. Εργαλεία που θα επέτρεπαν στην χώρα να ακολουθήσει μια δική της αυτόνομη αναπτυξιακή πορεία. Εντούτοις, θα πρέπει να έχουμε υπόψιν μας, ότι σαν εγχείρημα, ανεξάρτητα από το πόσο καλά θα σχεδιαστεί, μπορεί να «ανοίξει» τον ασκό του Αιόλου απελευθερώνοντας «ανέμους» που θα εμποδίσουν την οικονομία να βάλει ρώτα προς την ανάπτυξη, τουλάχιστον για ένα χρονικό διάστημα. Ωστόσο, όπως έχουν τα πράγματα σήμερα, *«είναι ανάγκη εθνική κι επιτακτική»* (Το Βήμα, 2010) να φυσήξει ο άνεμος της αλλαγής. Δεν υπάρχει κανένα περιθώριο για συνέχιση της λιτότητας, πόσο μάλλον περεταίρω εντατικοποίηση της. Όλη εκείνη η καταστροφή κι η εξαθλίωση που θα αποφεύγαμε αποδεχόμενοι τα μνημόνια και παραμένοντας στην ασφάλεια της ευρωζώνης, έως ένα βαθμό, υφίσταται ήδη. Συνεπώς, αν χρειαστεί πρέπει να τεθεί εκ νέου το ερώτημα, πάση θυσία στο ευρώ; Ακόμα κι αν αυτό σημαίνει περεταίρω φτωχοποίηση, και κοινωνική αποσάθρωση;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Χρήσιμα Θεωρητικά Ζητήματα

Στα κεφάλαια που θα ακολουθήσουν θα προσπαθήσουμε να ανακαλύψουμε τα βασικά επιχειρήματα αλλά και τις ενδεχόμενες επιπλοκές της επιστροφής της Ελλάδας σε εθνικό νόμισμα, ως εναλλακτική πολιτική διαχείρισης της εξόδου από την οικονομική κρίση. Για να το πετύχουμε, όμως, αυτό θα πρέπει πρώτα να έχουμε εντοπίσει το πρόβλημα που έφερε τη χώρα μας στην σημερινή κατάσταση. Φυσικά, όχι το επιφανειακό που ονομάζεται μνημόνιο, αλλά αυτό που βρίσκεται πίσω του και αποτελεί την πραγματική αιτία που οδήγησε την χώρα μας στην κρίση χρέους το 2010. Κατόπιν, είναι αναγκαίο να κατανοήσουμε τον τρόπο λειτουργίας και τους στόχους των πολιτικών που επέλεξαν από κοινού Ευρωπαϊκή Ένωση και Διεθνές Νομισματικό Ταμείο για την αντιμετώπιση του. Οι παραπάνω επιδιώξεις καθιστούν φανερό, ότι η συζήτηση που πρόκειται να ακολουθήσει αφορά σε εξειδικευμένα θέματα οικονομικής θεωρίας και πολιτικής. Ως εκ τούτου, πριν ξεκινήσουμε το ταξίδι μας στον πολύπλοκο κόσμο της οικονομίας, κρίνεται χρήσιμο για τον αναγνώστη να εξετάσουμε κάποια θεωρητικά ζητήματα που αφορούν στην θεωρία ανοικτής οικονομίας και διεθνών οικονομικών σχέσεων. Έτσι, στην παρούσα ενότητα θα καταπιαστούμε με το πώς δημιουργούνται τα ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο μιας ανοικτής οικονομίας και το πώς η μακροχρόνια ύπαρξη τους προκαλεί συσσώρευση χρέους. Κατόπιν, θα εξετάσουμε τους διαθέσιμους τρόπους αντιμετώπισης των ελλειμάτων και τέλος, θα δούμε κάποια χρήσιμα θεωρητικά ζητήματα γύρω από τους τρόπους αντιμετώπισης των κρίσεων χρέους. Η κατανόηση των ζητημάτων αυτών θα μας επιτρέψει να ανακαλύψουμε ευκολότερα την λογική από την οποία διέπεται το εφαρμοζόμενο στην χώρα μας μίγμα πολιτικής, καθώς και τη διαφορετική λογική της πρότασης για επιστροφή στην δραχμή.

Είναι σαφές ότι αν ένα νοικοκυριό ή μια επιχείρηση θέλει να δαπανήσει περισσότερα από όσα κερδίζει, τότε θα πρέπει είτε να ρευστοποιήσει τα τυχόν διαθέσιμα περιουσιακά στοιχεία όπως καταθέσεις ή ακίνητα είτε να καταφύγει σε δανεισμό. Αν και ίσως είναι άδικη η σύγκριση, θα μπορούσαμε να πούμε οτι ο ίδιος συλλογισμός ισχύει και για μια χώρα εφόσον αποτελεί σύνολο επιχειρήσεων και νοικοκυριών. Όταν η συνολική δαπάνη μιας οικονομίας υπερβαίνει το συνολικό εισόδημα της, τότε τα συναλλαγματικά αποθέματα της εξαντλούνται και τα χρέη σε διεθνές επίπεδο συσσωρεύονται. Αν η συμπεριφορά αυτή είναι συστηματική, η συσσώρευση του εξωτερικού χρέους μπορεί να είναι τέτοια ώστε να δημιουργηθούν προβλήματα στην αποπληρωμή του και κατά συνέπεια διεθνείς χρηματοπιστωτικές αναταραχές (Reinhart and Rogoff, 2009). Για την αποφυγή τέτοιων προβλημάτων οι υπεύθυνοι σχεδιασμού της οικονομικής πολιτικής, έχουν την δυνατότητα μέσα από ένα πακέτο μέτρων να επιλέξουν τα κατάλληλα για την διόρθωση της οικονομικής συμπεριφοράς. Κάποια από τα μέτρα αυτά, όμως, μπορεί να αποδειχτούν επικίνδυνα για την πολιτική επιβίωση της κυβέρνησης επειδή επιβαρύνουν τα διάφορα κοινωνικά στρώματα με το κόστος της προσαρμογής και οξύνουν έτσι την κοινωνική δυσαρέσκεια. Συνεπώς, οι κυβερνήσεις διστάζουν να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα, μεταβιβάζοντας την ευθύνη και το πολιτικό κόστος στις μελλοντικές κυβερνήσεις.

Η πολιτική αυτή συμπεριφορά έχει σαν αποτέλεσμα το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο να παγιώνεται και τα τοκοχρεολύσια κάθε περιόδου να αυξάνονται δραματικά, ώσπου κάποια στιγμή η χώρα έρχεται αντιμέτωπη με μια κρίση χρέους και τον κίνδυνο της στάσης πληρωμών. Στο σημείο αυτό το κράτος, θέλοντας ή μη, εφαρμόζει τα μέτρα προσαρμογής τα οποία είναι τώρα

περισσότερα αλλά και πιο επαχθή σε σχέση με το αν είχαν εφαρμοστεί στην ώρα τους. Παρόμοια εμπειρία γνώρισε η χώρα μας πρόσφατα, το 2010, με τον αποκλεισμό της από τις χρηματοπιστωτικές αγορές. Τα ελλείμματα του κρατικού προϋπολογισμού, η συνεχής αποβιομηχάνιση και τα τεράστια ελλείμματα τρεχουσών συναλλαγών, οδήγησαν σε εκτόξευση του δημόσιου και ιδιωτικού χρέους. Αναλυτικότερα, όμως, για την Ελληνική περίπτωση θα γίνει λόγος στο επόμενο κεφάλαιο. Για την ώρα είναι αναγκαίο να παραμείνουμε στην θεωρητική διάσταση του προβλήματος.

1.1. Ελλείμματα Τρεχουσών Συναλλαγών και Εξωτερικό Χρέος

Για να κατανοήσει κανείς τον τρόπο με τον οποίο η αρνητική διαφορά μεταξύ εισοδήματος και δαπανών καταλήγουν στη δημιουργία εξωτερικού χρέους, καθώς και τα διαθέσιμα μέτρα οικονομικής προσαρμογής, πρέπει να εξετάσει τις βασικές μακροοικονομικές μεταβλητές. Όπως γνωρίζουμε από την μακροοικονομική θεωρία η συνολική δαπάνη μιας οικονομίας δίνεται από την εθνικολογιστική ταυτότητα των εθνικών λογαριασμών:

$$\mathbf{Y = C + G + I + NX} \qquad \mathbf{(1)}$$

Οπού, **Y** είναι η συνολική παραγωγή ή αλλιώς το εθνικό εισόδημα, **C** η ιδιωτική κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών, **G** οι δαπάνες του κράτους για αγαθά και υπηρεσίες, **I** η ιδιωτική επένδυση και τέλος, το **NX** οι καθαρές εξαγωγές ή αλλιώς το εμπορικό ισοζύγιο, το οποίο ισούται με την διαφορά μεταξύ εξαγωγών και εισαγωγών, **EXP – IMP**. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη σύνθεση των παραπάνω μεταβλητών ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στα εγχειρίδια μακροοικονομικής θεωρίας (Mankiw, 2000, Dornbush and Fisher, 1993). Προς αποφυγήν οποιασδήποτε σύγχυσης, θα πρέπει στο σημείο αυτό να ξεκαθαρίσουμε ότι στο εξής, λέγοντας εμπορικό ισοζύγιο ή ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών θα εννοούμε το ίδιο πράγμα. Άλλωστε, στον πραγματικό κόσμο το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών αποτελείται σχεδόν στο σύνολο του από το εμπορικό ισοζύγιο. Οι υπόλοιποι λογαριασμοί που εμπεριέχονται σε αυτό είναι δευτερευούσης σημασίας και αποτελούν μονάχα ένα μικρό μέρος του και έτσι μπορούμε να τους παραλείψουμε (IMF, 1993). Μεταθέτοντας τώρα τις μεταβλητές μπορούμε να γράψουμε την εξίσωση ως:

$$\mathbf{Y - (C + G + I) = EXP - IMP} \qquad \mathbf{(2)}$$

Η εξίσωση (2) μας δείχνει ότι η διαφορά ανάμεσα στην συνολική παραγωγή και την συνολική δαπάνη ισούται με την διαφορά ανάμεσα σε εξαγωγές και εισαγωγές. Δεν μπορούμε, λοιπόν, παρά να σκεφτούμε ότι, αν η συνολική εγχώρια δαπάνη ή αλλιώς η εγχωρίως απορροφούμενη ποσότητα, όπως την ονόμασε αρχικά ο Alexander (1952), αγαθών και υπηρεσιών είναι μεγαλύτερη από την συνολική παραγωγή της, συνεπάγεται ότι τα επιπλέον προϊόντα που αναλίσκει εισάγονται από το εξωτερικό, δημιουργώντας έτσι έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Το έλλειμμα, όμως, αυτό καθιστά την χώρα καθαρό δανειζόμενο (Carbaugh, 2004,

σελ.329 - 330). Για να δούμε καλύτερα τον τρόπο με τον οποίο σχετίζεται το χρέος με το εμπορικό έλλειμμα, θα χρειαστεί να κάνουμε μερικές ακόμη τροποποιήσεις στην εξίσωση (2).

Μέχρι τώρα έχουμε κάνει την παραδοχή οτι η ταυτότητα 1 αντιπροσωπεύει την συνολική παραγωγή και την συνολική δαπάνη αγαθών και υπηρεσιών. Εκφράζει, δηλαδή, παραγωγή και δαπάνη αγαθών και υπηρεσιών. Ως εκ τούτου θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η ταυτότητα (1) έχει και μια άλλη πλευρά. Την χρηματική. Από τη στιγμή που όλες οι συναλλαγές πραγματοποιούνται έναντι χρημάτων τότε οι μεταβλητές αυτές θα αντιπροσωπεύουν ταυτόχρονα και χρηματικές αξίες. Επομένως, μπορούμε να πούμε οτι το Y είναι το εθνικό εισόδημα και το C + G + I είναι τα έξοδα που πραγματοποιούνται από την ανάλωση μέρους της παραγωγής από την εγχώρια οικονομία. Με βάση αυτή τη συλλογιστική, το NX μας δίνει την καθαρή ροή χρημάτων από ή προς το εξωτερικό. Αν προσθέσουμε και αφαιρέσουμε την φορολογία, στα κατάλληλα σημεία της εξίσωσης, την οποία θα συμβολίσουμε με **T**, θα έχουμε:

$$\mathbf{Y - (C + T + I) + (T - G) = NX} \qquad \mathbf{(3)}$$

Στην εξίσωση (3) παρατηρούμε ότι το τμήμα **Y – (C + T + I)** είναι το ισοζύγιο του ιδιωτικού τομέα, ενώ το τμήμα **(T – G)** είναι το πρωτογενές ισοζύγιο του κρατικού προϋπολογισμού. Μπορούμε τώρα να πάρουμε μερικές ακόμη πληροφορίες. Πρώτα από όλα, η εξίσωση καθιστά σαφές ότι το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών μπορεί να οφείλεται εξίσου στον ιδιωτικό ή στον δημόσιο τομέα. Αν κάποιος από τους δύο αυτούς τομείς δαπανά περισσότερο από όσο είναι το εισόδημα του (Y ή T), θα πρέπει να δανειστεί ούτως ώστε να είναι σε θέση να αποπληρώσει τη διαφορά. Βλέπουμε, επίσης, ότι ανάλογα με το ύψος του εκάστωτε ελλείμματος (ή πλεονάσματος) μπορούμε να προσδιορίσουμε την ταυτότητα του χρέους (ιδιωτικό, δημόσιο, εξωτερικό και λοιπά). Για παράδειγμα αν ο ιδιωτικός τομέας έχει πλεόνασμα μπορεί να δανείσει το δημόσιο αντισταθμίζοντας έτσι το έλλειμμα του τελευταίου. Στην περίπτωση αυτή θα έχουμε εσωτερικό, δημόσιο χρέος.

Για να δούμε με ακόμη σαφέστερο τρόπο την σύνδεση εξωτερικού ελλείμματος και εξωτερικού χρέους, μπορούμε να εκφράσουμε την σχέση 3 σε όρους αποταμίευσης, δηλαδή χρηματικούς όρους. Από το τμήμα **Y – (C + T + I)**, απομονώσουμε τις επενδύσεις. Αυτό που μένει είναι το εισόδημα που περισσεύει στον ιδιωτικό τομέα μετά από την ολοκλήρωση των καταναλωτικών δαπανών και την καταβολή της φορολογίας. Το ποσό αυτό κατατίθεται στις τράπεζες και αποτελεί την ιδιωτική αποταμίευση, $\mathbf{S^P = Y - (C + T)}$. Ομοίως, στον δημόσιο τομέα, αν τα έσοδα από φόρους είναι περισσότερα από την δαπάνη, **(T – G) > 0**, τότε η κυβέρνηση αποταμιεύει το πλεόνασμα της δημιουργώντας τη δημόσια αποταμίευση, $\mathbf{S^G = T - G}$. Οι αποταμιεύσεις του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα αποτελούν την συνολική εθνική αποταμίευση, **S**. Με βάση τον παραπάνω συλλογισμό, η εξίσωση (3) μπορεί να γραφτεί ως:

$$\mathbf{S^P + S^G - I = NX} \quad \rightarrow$$

$$\mathbf{S - I = NX} \qquad \mathbf{(4)}$$

Η εξίσωση (4) δείχνει ότι η διαφορά εθνικής αποταμίευσης και ιδιωτικής επένδυσης ισούται με τις καθαρές εξαγωγές. Αυτό σημαίνει ότι αν οι αποταμίευσες έπειτα και από την χρηματοδότηση

των ιδιωτικών εγχώριων επενδύσεων εξακολουθούν να είναι θετικές S-I > 0, τότε αυτό το πλεόνασμα των αποταμιεύσεων (που δεν επενδύεται στην εγχώρια οικονομία) δανείζεται στον υπόλοιπο κόσμο καθιστώντας τη χώρα καθαρό δανειστή. Τα δάνεια αυτά επιτρέπουν στον υπόλοιπο κόσμο να αγοράσει τις εξαγωγές μας. Στην περίπτωση που ισχύει το αντίθετο, τότε απλώς αντιστρέφονται οι ρόλοι και η χώρα γίνεται ελλειμματική στο εμπορικό ισοζύγιο και παράλληλα καθαρός δανειζόμενος. Τα δάνεια που λαμβάνει από το εξωτερικό της επιτρέπουν να εισάγει περισσότερα από όσα εξάγει (Mankiw, 2000)

Στην δική μας περίπτωση, μας ενδιαφέρει συγκεκριμένα το πώς η διαχείριση του κρατικού προϋπολογισμού και των δημοσίων δαπανών επηρεάζουν το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών. Ας υποθέσουμε οτι το εισόδημα είναι ικανό να καλύψει την δαπάνη του ιδιωτικού τομέα και ως εκ τούτου το ισοζύγιο του είναι ισοσκελισμένο (Y-(C+I+T) = 0 ή S^P-I = 0). Συνεπάγεται, οτι το έλλειμμα στον κρατικό προϋπολογισμό προκαλεί έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (περίπτωση των «δίδυμων» ελλειμμάτων). Μια αύξηση των δημοσίων δαπανών μπορεί να επηρεάσει το έλλειμμα άμεσα ή έμμεσα. Αν η αυξημένη δαπάνη αφορά σε άμεση εισαγωγή επενδυτικών ή/και καταναλωτικών προϊόντων το εμπορικό ισοζύγιο επιδεινώνεται ισόποσα με τη μεταβολή στο πρωτογενές ισοζύγιο. Ακόμη και αν οι νέες δαπάνες δεν αφορούν σε εισαγωγές από το εξωτερικό, η αύξηση των δημοσίων δαπανών θα έχει θετική επίδραση πάνω στα επιτόκια. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την εξίσωση (4), η αύξηση των δαπανών επιφέρει μείωση της δημόσιας αποταμίευσης. Αν αυτή δεν αντισταθμιστεί με αύξηση της ιδιωτικής, (δηλαδή μείωση κατανάλωσης), ώστε η συνολική αποταμίευση να παραμείνει σταθερή, το αποτέλεσμα θα είναι η αύξηση των εγχωρίων επιτοκίων. Στην επόμενη φάση, αν δεν υπάρξει επαρκής μείωση της ιδιωτικής επένδυσης (που είναι πολύ πιθανό), ώστε να υποχωρήσουν οι πιέσεις στα επιτόκια, θα αυξηθεί η ονομαστική ισοτιμία, λόγω της αυξημένης ζήτησης εγχώριου νομίσματος από ξένους επενδυτές που θα επιδιώξουν να φέρουν τα κεφάλαια τους στη χώρα, λόγω της υψηλότερης απόδοσης. Τελικά, η ανατίμηση με τη σειρά της προκαλεί (ή επιδεινώνει το υπάρχον) εμπορικό έλλειμμα. Κάτι αντίστοιχο με τα όσα περιγράψαμε συνέβη στις ΗΠΑ την δεκαετία του 80', με αποτέλεσμα την γέννηση της υπόθεσης των δίδυμων ελλειμμάτων, σύμφωνα με την οποία το έλλειμμα στον κρατικό προϋπολογισμό οδηγεί σε ομόρροπη προσαρμογή του εμπορικού ελλείμματος.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, από όλη την προηγηθείσα ανάλυση μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι εξισώσεις των εθνικών λογαριασμών [(2), (3) και (4)] μας λένε ότι αν στο σύνολο της μια χώρα αναλώνει περισσότερα αγαθά από όσα παράγει, τότε πρέπει να εισάγει αυτήν την επιπλέον ποσότητα από το εξωτερικό, δημιουργώντας έτσι έλλειμμα στο εμπορικό της ισοζύγιο. Παράλληλα, επειδή το εθνικό εισόδημα, προερχόμενο από την παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών, είναι μικρότερο από την πραγματοποιηθείσα δαπάνη, η χώρα πρέπει σε κάθε περίοδο να δανείζεται από το εξωτερικό, προκειμένου να χρηματοδοτεί το υπάρχον έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο, ήτοι τις εισαγωγές με τις οποίες καλύβει την ελλιπή παραγωγή της. Έτσι, η ύπαρξη ελλείμματος στο εμπορικό ισοζύγιο αναγκάζει μια χώρα να δανείζεται από το εξωτερικό.

1.2. Χρηματοδότηση και Πολιτικές Προσαρμογής

Όταν μια οικονομία βρεθεί στην κατάσταση που μόλις περιγράψαμε, δηλαδή να παρουσιάζει έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών, οι σχεδιαστές της οικονομικής πολιτικής έχουν δύο επιλογές. Η μία είναι να επιτρέψουν στην οικονομία να συνεχίσει να λειτουργεί με αυτόν τον τρόπο, χρηματοδοτώντας το υπάρχον έλλειμμα. Η χρηματοδότηση γίνεται κατά κύριο λόγο με εξωτερικό δανεισμό, και σε μικρότερο βαθμό με μειώσεις των συναλλαγματικών αποθεμάτων που διακρατεί η κεντρική τράπεζα. Όταν τα αποθέματα συναλλάγματος εξαντληθούν, μένει μόνο ο εξωτερικός δανεισμός. Η δεύτερη επιλογή είναι να εφαρμόσει άμεσα κάποια πολιτική προσαρμογής, ώστε να πάψει να υπάρχει το έλλειμμα και κατά συνέπεια η ανάγκη για περισσότερο δανεισμό. Αυτό που επιλέγεται συνήθως είναι η χρηματοδότηση του ελλείμματος. Είναι πολιτικά πιο ακίνδυνη, αφού δίνει στην κυβέρνηση την δυνατότητα να αποφύγει την επιβολή μέτρων προσαρμογής, τα οποία όπως θα δούμε και στην συνέχεια οξύνουν την κοινωνική δυσαρέσκεια με αποτέλεσμα την απώλεια ψήφων.

Σε έρευνα τους οι Alesina, Perotti και Tavares (1998), δοκίμασαν να απαντήσουν το κατά πόσο τα μέτρα προσαρμογής είναι πολιτικώς ριψοκίνδυνα από πλευράς απώλειας ψήφων. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι κυβερνήσεις δεν θα έπρεπε να διστάζουν να εφαρμόζουν μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής. Αντίθετα με αυτό που πιστεύεται, οι ψηφοφόροι στην πραγματικότητα τείνουν να επιβραβεύουν τους πολιτικούς που εφαρμόζουν σφιχτή δημοσιονομική πολιτική, ακόμα κι αν αυτή περιλαμβάνει περικοπές κοινωνικών επιδομάτων και μισθών. Επιπρόσθετα, τα στοιχεία αποκαλύπτουν ότι η εφαρμογή χαλαρής δημοσιονομικής πολιτικής δεν συνεπάγεται μεγαλύτερη διάρκεια ζωής της κυβέρνησης. Παρά ταύτα, έρευνες έχουν δείξει ότι η μη εφαρμογή τέτοιων μέτρων δεν οφείλεται μόνο στην καιροσκοπική συμπεριφορά του πολιτικού προσωπικού, αλλά και στις διάφορες ομάδες πίεσης. Για παράδειγμα, οι Alesina και Drazen (1991), υποστηρίζουν ότι στην περίπτωση που διαπιστωθεί ότι η αντιμετώπιση των εμπορικών και δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του χρέους απαιτούν δημοσιονομική προσαρμογή, η εφαρμογή της καθυστερεί επειδή τα διάφορα κοινωνικά στρώματα ασκούν πιέσεις στην κυβέρνηση και μπλοκάρουν τις αποφάσεις. Όταν αντιληφθούν ότι υπάρχει δυνατότητα μεταστροφής του κόστους σε άλλες κοινωνικές ομάδες, οι ομάδες συμφερόντων μπαίνουν σε έναν «πόλεμο φθοράς» μεταξύ τους. Ως εκ τούτου, η εφαρμογή των μέτρων δεν πρόκειται να ξεκινήσει παρά μόνο όταν κάποιο από τα εμπλεκόμενα στρατόπεδα ενδώσει και αφήσει τους πολιτικούς αντιπάλους να διανείμουν το βάρος της προσαρμογής κατά το δοκούν.

Το πρόβλημα στην περίπτωση της χρηματοδότησης δεν φαίνεται να είναι το ότι μια χώρα δανείζεται, αλλά το τι κάνει με τα χρήματα που δανείζεται. Σύμφωνα με τους Dornbush και Fisher (1993, σελ. 919), αλλά και τον Ingram (1973), αν το κράτος δανείζεται προκειμένου να χρηματοδοτήσει ένα έλλειμμα που οφείλεται σε επενδύσεις (**I**), οι αποδόσεις των επενδύσεων αυτών θα συνδράμουν δυναμικά αποπληρωμή του χρέους. Για παράδειγμα, αν τα ποσά που δανείζεται το κράτος χρησιμοποιούνται για την κατασκευή εργοστασίων παραγωγής αγαθών, (ή γενικότερα για την αύξηση των παραγωγικών δυνατοτήτων, ή των χρηματοοικονομικών πηγών της

οικονομίας) τα οποία θα αντικαταστήσουν αργότερα ένα μέρος των εισαγωγών ή θα εξαχθούν, τότε θα εξοικονομηθούν οι πόροι για την αποπληρωμή του χρέους. Σε μια τέτοια περίπτωση το έλλειμμα δεν αποτελεί πρόβλημα. Αντίθετα, αν τα χρήματα που δανείζεται το κράτος χρησιμοποιούνται συστηματικά για την χρηματοδότηση κυρίως καταναλωτικών δαπανών, επειδή αυτές δεν έχουν κάποια απόδοση, η χώρα θα βρεθεί σε δυσμενή θέση αναφορικά με την εξόφληση των διεθνών υποχρεώσεων της, εκτός και αν δανειστεί εκ νέου.

Η παραπάνω άποψη, βέβαια, απορρίπτεται από πολλούς οικονομολόγους (Thompson, 2006, σελ. 346, Carbaugh, 2004, σελ.330). Για παράδειγμα, ο Hillier, δεν την αποδέχεται γιατί θεωρεί *«ότι το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών είναι πρόβλημα μόνο όταν συνεπάγεται ότι η χώρα που έχει το έλλειμμα χρεώνεται με ταχύτερο ρυθμό από τον επιθυμητό, δεδομένου ότι το χρέος της πρέπει να εξυπηρετηθεί στο μέλλον. Εξάλλου, το πλεόνασμα δεν είναι κατ' ανάγκη επιθυμητό»* αν σκεφτούμε ότι μια χώρα που έχει πλεόνασμα, επί της ουσίας ανταλλάζει ένα μέρος της εγχώριας παραγωγής της, με ξένα περιουσιακά στοιχεία. Η αξία, όμως, αυτών των στοιχείων, είναι εκφρασμένη στο αντίστοιχο ξένο νόμισμα, πράγμα που τα κάνει ευάλωτα στις διακυμάνσεις της τιμής του. Έτσι, υπό αυτήν την άποψη ένα υψηλό πλεόνασμα μπορεί να θεωρηθεί ριψοκίνδυνο. Συμπεραίνει, λοιπόν, ότι το αν το έλλειμμα *« …είναι ή όχι πρόβλημα εξαρτάται από το αν βοηθάει μια χώρα να ανακατανείμει την δομή των δαπανών της με καλύτερο τρόπο απ' ό,τι αν δεν υπήρχε αυτό το έλλειμμα»* (Hillier, 1996, σελ. 267 - 268). Γενικότερα, το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών μπορεί να είναι χρήσιμο και να μην αποτελεί πρόβλημα για μια οικονομία, αν το χρέος για την χρηματοδότηση του δεν είναι τόσο μεγάλο ώστε να μην μπορεί τελικά να αποπληρωθεί. Αρκεί να είναι δηλαδή, βιώσιμο. Το ζήτημα της βιωσιμότητας του ελλείμματος έχει γίνει αντικείμενο μελέτης ενός μεγάλου όγκου βιβλιογραφίας δίνοντας διάφορους ορισμούς και προϋποθέσεις επ' αυτού (Trehan and Walsh, 1991, Otto ,1992, Wickens and Uctum, 1993, Liu and Tanner, 1996, Wu, 2000, Wu et al, 2001, Holmes, 2006, Milesi-Ferretti and Razin, 1996, Mann, 2002, Tang, 2006).

Είναι προφανές ότι αν το έλλειμμα δεν είναι βιώσιμο, τότε η χώρα δεν θα μπορεί να το διατηρεί για πάντα, καθώς για το σκοπό αυτό θα πρέπει συνεχώς να δανείζεται. Μακροπρόθεσμα, όμως, οι χρηματοδοτικές της ανάγκες θα γίνονται όλο και μεγαλύτερες, αφού σε κάθε περίοδο θα πρέπει να δανείζεται, όχι μόνο για να χρηματοδοτήσει το υπάρχον έλλειμμα, αλλά και για να αποπληρώσει τόκους και χρεολύσια δανείων που έλαβε στις προηγούμενες περιόδους. Έτσι, το χρέος θα συσσωρεύεται, έως ότου κάποια στιγμή η χώρα να γίνει αφερέγγυα. Φυσικά, το κράτος μπορεί να εμποδίσει την οικονομία να φτάσει στην ακραία αυτή περίπτωση, εφαρμόζοντας τις κατάλληλες διορθωτικές πολιτικές πριν να είναι αργά. Σχετικά με την κρατική παρέμβαση αξίζει να αναφερθεί ότι ένα μέρος της ακαδημαϊκής κοινότητας υποστηρίζει ότι αν το έλλειμμα οφείλεται στην οικονομική συμπεριφορά του ιδιωτικού τομέα (αποφάσεις σχετικά με το ύψος της επένδυσης και της αποταμίευσης), τότε στην ουσία δεν χρειάζεται καμιά κρατική παρέμβαση για την διόρθωση του. Αν οι οικονομικοί φορείς είναι ορθολογικοί, την κατάλληλη στιγμή θα προσαρμόσουν την συμπεριφορά τους και το έλλειμμα θα κλείσει. Αντίθετα αν το έλλειμμα προέρχεται από τον δημόσιο τομέα, τότε η κυβέρνηση θα χρειαστεί πράγματι να λάβει τα απαραίτητα μέτρα. Η πρόταση αυτή είναι γνωστή και ως δόγμα Lawson (Blanchard, 2007).

Για να κατανοήσουμε τις πολιτικές προσαρμογής, είναι αναγκαίο να εντοπίσουμε τους παράγοντες από τους οποίους επηρεάζεται το ισοζύγιο πληρωμών. Προκειμένου να το πετύχουμε

αυτό, θα δανειστούμε την εξίσωση του ισοζυγίου πληρωμών του μοντέλου ανοικτής οικονομίας των καθηγητών Robert Mundell και Marcus Fleming (Mundell, 1962, 2001, Fleming, 1962). Σύμφωνα με το μοντέλο των Mundell – Fleming, το ισοζύγιο πληρωμών μιας ανοικτής οικονομίας περιγράφεται από την εξίσωση:

$$\mathbf{BP = CA + KA}$$

οπού τα CA και KA είναι τα ισοζύγια τρεχουσών συναλλαγών και κίνησης κεφαλαίου αντίστοιχα. Το κάθε ένα από τα συστατικά μέρη της εξίσωσης αυτής αποτελεί ξεχωριστή συνάρτηση με δικές της μεταβλητές. Πιο συγκεκριμένα, το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών περιγράφεται από την σχέση:

$$\mathbf{CA = EXP(Y^*, \varepsilon) - IMP(Y, \varepsilon)}$$

Η EXP αντιπροσωπεύει τις εξαγωγές αγαθών και είναι συνάρτηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, ε και του εισοδήματος των κατοίκων του εξωτερικού Y* (ξένο εισόδημα). Η IMP αντιπροσωπεύει τις εισαγωγές και αποτελεί συνάρτηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας και του εισοδήματος των κατοίκων του εσωτερικού Y (εγχώριο εισόδημα).

Η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία είναι η σχετική τιμή μεταξύ των εγχώριων αγαθών και εκείνων που παράγονται στο εξωτερικό. Με άλλα λόγια, η πραγματική ισοτιμία είναι η αναλογία στην οποία μπορούμε να ανταλλάξουμε τα εγχώρια αγαθά με αγαθά των άλλων χωρών. Για τον λόγο αυτό πολλές φορές αναφέρεται και ως όροι εμπορίου. Η πραγματική ισοτιμία εξαρτάται από τις τιμές των αγαθών του εξωτερικού P*, από τις τιμές των εγχώριων αγαθών P και την ονομαστική συναλλαγματική ισοτιμία e, η οποία είναι η σχετική τιμή μεταξύ του εγχώριου νομίσματος και του νομίσματος κάποιας άλλης χώρας. Αν ορίσουμε την πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία ως την ποσότητα ξένων προϊόντων που αντιστοιχούν σε μια μονάδα εγχώριου προϊόντος, τότε αυτή θα δίνεται από τον τύπο:

$$\boldsymbol{\varepsilon = Pe / P^*}$$

με την ονομαστική ισοτιμία e, ορισμένη ως την ποσότητα ξένου νομίσματος που αντιστοιχεί σε μια μονάδα εγχώριου. Με βάση τον παραπάνω ορισμό, όταν η πραγματική ισοτιμία είναι υψηλή σημαίνει ότι τα εγχώρια προϊόντα είναι ακριβότερα σε σχέση με τα ξένα. Έτσι, η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία μετράει το πόσο ανταγωνιστικά είναι τα προϊόντα μιας οικονομίας στις διεθνείς αγορές. Για την αποφυγή της όποιας σύγχυσης θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το συμπέρασμα εξαρτάται από το πώς ορίζουμε την ισοτιμία. Αν για παράδειγμα την ορίζαμε ως την ποσότητα εγχώριων αγαθών που αντιστοιχούν σε μια μονάδα ξένου, τότε θα ίσχυε το αντίστροφο, ψηλό **ε** θα σημαίνει σχετικά φθηνότερα εγχώρια αγαθά. Τελικά το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών θα είναι:

$$\mathbf{CA = EXP(Y^*, \frac{Pe}{P^*}) - IMP(Y, \frac{Pe}{P^*})}$$

Η συνάρτηση των εξαγωγών αντιπροσωπεύει την ζήτηση εγχώριου νομίσματος από τους κατοίκους του εξωτερικού, ενώ η συνάρτηση των εισαγωγών την προσφορά εγχώριου νομίσματος από τους

κατοίκους του εσωτερικού. Όταν οι εισαγωγές είναι περισσότερες από τις εξαγωγές τότε έχουμε έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

Τέλος, το ισοζύγιο κίνησης κεφαλαίων περιγράφεται από την σχέση:

$$KA = k(r - r^*)$$

η οποία είναι συνάρτηση της διαφοράς ανάμεσα στο εγχώριο και το ξένο επιτόκιο αντίστοιχα. Τελικά, η εξίσωση του ισοζυγίου πληρωμών θα είναι

$$BP = EXP(Y^*, \frac{Pe}{P^*}) - IMP(Y, \frac{Pe}{P^*}) + k(r - r^*) \quad \rightarrow$$

$$BP = NX(Y^*, Y, \varepsilon) + K(r - r^*)$$

Στον πίνακα 1.1 παρουσιάζονται οι κεντρικές μεταβλητές που προσδιορίζουν το ισοζύγιο πληρωμών.

Πίνακας 1.1.: ***Μεταβλητές Ισοζυγίου Πληρωμών***

Y*	Διεθνές εισόδημα
r*	Διεθνές επιτόκιο
P*	Διεθνείς τιμές
Y	Εγχώριο εισόδημα
r	Εγχώριο επιτόκιο
P	Εγχώριες τιμές αγαθών και υπηρεσιών
e	Ονομαστική συναλλαγματική ισοτιμία

Πίνακας 1.1

Αφού έχουμε εντοπίσει τους παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται το ισοζύγιο πληρωμών μπορούμε τώρα να προχωρήσουμε στη μελέτη των διορθωτικών πολιτικών που έχουν στη διάθεση τους οι ασκούντες την οικονομική πολιτική. Οι πολιτικές αυτές δεν είναι τίποτε άλλο παρά πολιτικές που στοχεύουν στην μετατόπιση της εγχώριας ζήτησης από τα εισαγόμενα προϊόντα και υπηρεσίες στα εγχώρια, αλλά κυρίως στην αύξηση της εξωτερικής ζήτησης για εγχώρια προϊόντα κι υπηρεσίες. Κάνοντας την υπόθεση ότι το υπόδειγμα αφορά σε μια μικρή ανοικτή οικονομία γίνεται προφανές ότι οι παράγοντες που αφορούν στο εξωτερικό περιβάλλον της, Y*,r* και P* δεν μπορούν να επηρεαστούν από τους σχεδιαστές της εγχώριας οικονομικής πολιτικής. Επομένως το πεδίο δράσης τους, περιορίζεται αναγκαστικά στις εγχώριες μεταβλητές Y, P, e και r. Θα επικεντρώσουμε την συζήτηση μας με τις μεταβλητές που αφορούν το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Προκειμένου οι ασκούντες την οικονομική πολιτική να διορθώσουν το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών έχουν την δυνατότητα να εφαρμόσουν συγκεκριμένες πολιτικές που αφορούν σε κάθε μια από τις παραπάνω εγχώριες μεταβλητές.

1.2.1. Δημοσιονομική Προσαρμογή

Η πρώτη πολιτική αφορά στη μείωση της συνολικής ζήτησης μέσω μείωσης του εγχώριου εισοδήματος Y. Όπως είδαμε παραπάνω, το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών δεν είναι τίποτε άλλο παρά η διαφορά μεταξύ εισαγωγών και εξαγωγών. Το εγχώριο εισόδημα είναι βασικός προσδιοριστικός παράγοντας των εισαγωγών. Μια μείωση του θα έχει σαν αποτέλεσμα τη μείωση των εισαγωγών και κατ' επέκταση τη μείωση του ελλείμματος στο εν λόγω ισοζύγιο (ceteris paribus). Πιο συγκεκριμένα, όταν επιλέγεται αυτή η πολιτική, η κυβέρνηση εφαρμόζει μέτρα περιορισμού της συνολικής δαπάνης, ή αλλιώς μέτρα λιτότητας. Με άλλα λόγια, περιορίζει τις δημόσιες δαπάνες και αυξάνει τους φόρους, ούτως ώστε να πετύχει τη μείωση του διαθέσιμου προς κατανάλωση εγχώριου εισοδήματος (Y). Με λιγότερο διαθέσιμο εισόδημα στο πορτοφόλι τους, οι καταναλωτές ζητούν λιγότερα προϊόντα και υπηρεσίες, μεταξύ των οποίων είναι και τα εισαγόμενα. Τελικά, η περιορισμένη ζήτηση προκαλεί μείωση των εισαγωγών και κατά συνέπεια μείωση του εμπορικού ελλείμματος. Εναλλακτικά, η συζήτηση της εξίσωσης (3) στην προηγούμενη ενότητα, μας έδειξε ότι μια πιθανή αιτία για το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών μπορεί να είναι η δημοσιονομική πολιτική και οι ανισορροπίες στον κρατικό προϋπολογισμό. Επομένως, είναι προφανές ότι οι αλλαγές στην φορολογία και την δημόσια δαπάνη είναι απαραίτητες. Η πολιτική αυτή κρύβει και κινδύνους με την έννοια ότι αν δεν σχεδιαστεί σωστά μπορεί να υπονομεύσει την μελλοντική ανάπτυξη. Για παράδειγμα, αν οι κρατικές δαπάνες μειωθούν από την πλευρά των επενδύσεων μπορεί όντως να έχουν θετική επίδραση στο εξωτερικό ισοζύγιο, όμως μακροπρόθεσμα μπορεί να μειώσει την παραγωγικότητα και την δυναμική της προσφοράς. Από την άλλη πλευρά, η αύξηση της φορολογίας μπορεί τελικά να αποδειχτεί αντιπαραγωγική, αφού μπορεί να μειώσει την ιδιωτική αποταμίευση και έτσι το τελικό αποτέλεσμα στην εθνική αποταμίευση να είναι αρνητικό. Επιπλέον, η υψηλή φορολογία μπορεί να αποτελέσει αντικίνητρο για επενδύσεις. Σύμφωνα με τους Alesina και Perotti (1997), οι μειώσεις δαπανών και συγκεκριμένα μισθών και θέσεων εργασίας, έχουν καλύτερα αποτελέσματα στην προσαρμογή σε σχέση με την αύξηση των φόρων. Τέλος, η δημοσιονομική προσαρμογή είναι αρκετά δαπανηρή πολιτική, καθώς το κόστος της προσαρμογής το επωμίζονται οι επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά, αφού η μείωση των κρατικών δαπανών προκαλεί ύφεση, ανεργία και ότι άλλο αυτά συνεπάγονται.

1.2.2. Υποτίμηση Συναλλαγματικής Ισοτιμίας

Σε μια οικονομία με καθεστώς σταθερών ή ελεγχόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών, μια εναλλακτική μέθοδος διόρθωσης του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών είναι η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας μέσω της νομισματικής υποτίμησης. Η ισοτιμία, ως προσδιοριστικός παράγοντας τόσο των εισαγωγών όσο και των εξαγωγών, επιδρά μέσω και των δύο καναλιών. Αυτό την κάνει αρκετά αποτελεσματική πολιτική. Ορίζοντας την ονομαστική συναλλαγματική ισοτιμία, e, ως την αξία μιας μονάδας εγχώριου νομίσματος σε ξένο νόμισμα, τότε η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία ορίζεται ως ο λόγος των εγχώριων τιμών επί την ονομαστική ισοτιμία, προς τις ξένες τιμές:

Πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία, **ε = Pe / P***

Η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία ή αλλιώς όροι εμπορίου δεν είναι τίποτε άλλο από τις σχετικές τιμές των εγχώριων και ξένων προϊόντων. Η υποτίμηση της ονομαστικής ισοτιμίας βελτιώνει (μειώνει) τους όρους εμπορίου καθιστώντας τις τιμές των εγχώριων προϊόντων μικρότερες σε σχέση με εκείνες των ξένων. Με άλλα λόγια, όταν ένα νόμισμα υποτιμάται, με σταθερές τις ονομαστικές τιμές των δύο χωρών (P, P*), οι σχετικές τιμές των εγχωρίων προϊόντων μειώνονται. Έτσι, τα νοικοκυριά και οι επιχειρήσεις (της χώρας αναφοράς) στρέφονται προς τα εγχώρια προϊόντα των οποίων η τιμή έχει γίνει ελκυστικότερη σε σχέση με των αντίστοιχων του εξωτερικού. Η μείωση της σχετικής τιμής αυξάνει παράλληλα και τη ζήτηση τους από το εξωτερικό, καθώς είναι πλέον πιο ανταγωνιστικά. Τελικά, με την βοήθεια της υποτίμησης μειώνονται οι εισαγωγές και αυξάνονται οι εξαγωγές, με αποτέλεσμα να βελτιώνεται το έλλειμμα στο ισοζύγιο.

Η πολιτική της υποτίμησης υπόκειται σε ορισμένους οικονομικούς περιορισμούς. Παραπάνω είδαμε το αποτέλεσμα της ονομαστικής υποτίμησης όταν ότι οι τιμές είναι σταθερές. Στον πραγματικό κόσμο, όμως, οι τιμές δεν είναι σταθερές (τουλάχιστον μακροχρόνια). Συνεπώς, για να έχει μια υποτίμηση απτά αποτελέσματα πάνω στην ανταγωνιστικότητα, πρέπει οι εγχώριες τιμές να παραμείνουν σταθερές. Δυστυχώς, όμως, η υποτίμηση του νομίσματος προκαλεί αύξηση των τιμών των εισαγόμενων προϊόντων και κατά συνέπεια του κόστους ζωής. Αν αυτή η αύξηση του κόστους ζωής στη συνέχεια μετατραπεί σε αυξήσεις μισθών, κόστους παραγωγής και τιμών, οι επιδράσεις της υποτίμησης θα εξαλειφθούν εντελώς. Ως εκ τούτων, για να είναι επιτυχημένη μια πολιτική υποτίμησης, είναι αναγκαίο να συνοδεύεται από πολιτικές συγκράτησης των πραγματικών εισοδημάτων, ώστε να εμποδιστεί η εμφάνιση πληθωριστικών τάσεων. Η ανάγκη αυτή γίνεται πιο επιτακτική ελλείψει επιπλέον παραγωγικής ικανότητας στην οικονομία. Να σημειωθεί ότι η αύξηση των τιμών των εγχώριων αγαθών είναι εως ένα βαθμό αναπόφευκτη από τη στιγμή που πολλά εισαγόμενα, των οποίων η τιμή έχει αυξηθεί λόγω υποτίμησης, χρησιμοποιούνται στην παραγωγική διαδικασία (καύσιμα, πρώτε ύλες και άλλα ενδιάμεσα προϊόντα). Αυτό, αυξάνει το κόστος παραγωγής αυτόματα και κατά συνέπεια τις τιμές.

Συμπεραίνουμε ότι, η πολιτική αυτή, αν και πολύ χρήσιμη, είναι μόνο μια προσωρινή λύση στις εξωτερικές ανισορροπίες, δεν έχει μόνιμα αποτελέσματα, και δεν μπορεί να χρησιμοποιείται συστηματικά χωρίς να υπονομεύει την αξιοπιστία της χώρας που την εφαρμόζει. Σε τελική ανάλυση, η εξίσωση (3) μας δείχνει ότι το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών είναι αποτέλεσμα των ανισορροπιών του δημόσιου ή του ιδιωτικού τομέα και στην βάση αυτών θα πρέπει να αντιμετωπίζεται. Ο σχεδιασμός της οικονομικής πολιτικής πρέπει να γίνεται με γνώμονα την αύξηση της παραγωγικότητας και την επίτευξη ενός επιπέδου συνολικής παραγωγής, τέτοιου που να βελτιώνει τον βαθμό αυτάρκειας, άσχετα με το αν τα παραγόμενα αγαθά θα κατευθύνονται προς στο εξωτερικό ή θα αντικαταστήσουν μέρος των εισαγωγών.

1.2.3. Βελτίωση της ανταγωνιστικότητας (εσωτερική υποτίμηση)

Ένας άλλος τρόπος βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας, αλλά με πιο μόνιμα αποτελέσματα,

είναι η μείωση των εγχωρίων τιμών (P). Η μέθοδος αυτή είναι γνωστή και ως εσωτερική υποτίμηση. Όταν οι σχεδιαστές της οικονομικής πολιτικής αποφασίζουν να χρησιμοποιήσουν αυτόν τον τρόπο, στην πραγματικότητα στοχεύουν στην μείωση του κόστους παραγωγής των εγχώριων προϊόντων. Ο πιο εύκολος και πιο γρήγορος τρόπος για να επιτευχθεί αυτό είναι με την μείωση των ονομαστικών μισθών. Οι μειώσεις λαμβάνουν χώρα κυρίως στον ιδιωτικό τομέα, αναπροσαρμόζοντας τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας και απελευθερώνοντας την εργατική νομοθεσία. Η μείωση του κόστους παραγωγής θα επιτρέψει στους παραγωγούς να μειώσουν την τελική τιμή και συνεπώς η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία. Από εκεί και μετά τα αποτελέσματα πάνω στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών είναι αντίστοιχα με εκείνα της νομισματικής υποτίμησης. Παρόλα αυτά, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η πολιτική εσωτερικής υποτίμησης υστερεί σε σχέση με την υποτίμηση του νομίσματος, καθώς απαιτεί ένα αρκετά μεγάλο διάστημα παρατεταμένης ύφεσης, προκειμένου η μείωση του κόστους παραγωγής να επιδράσει στην ανταγωνιστικότητα και να γίνουν ορατά τα αποτελέσματα στο εμπορικό ισοζύγιο.

1.2.4. Πολιτικές Εμπορίου και Δασμών

Η τελευταία μέθοδος είναι η πολιτική εξωτερικού εμπορίου ή αλλιώς πολιτική προστατευτισμού και αφορά στην αύξηση των τιμών των προϊόντων που εισάγονται από το εξωτερικό. Στην περίπτωση αυτή, οι σχεδιαστές της οικονομικής πολιτικής επιβάλουν δασμούς, ποσοστώσεις, ή κάποιο άλλο τύπο φόρου στα εισαγόμενα προϊόντα με τρόπο τέτοιο ώστε να κάνει τα εγχώρια προϊόντα και υπηρεσίες σχετικά φθηνότερα. Με άλλα λόγια, η κυβέρνηση φορολογεί τα εισαγόμενα προϊόντα αυξάνοντας έτσι την τιμή τους P* και αναγκάζοντας με αυτόν τον τρόπο τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά της χώρας να αναζητήσουν φθηνότερα προϊόντα, τα οποία συνήθως είναι εγχώριας παραγωγής. Η πολιτική εξωτερικού εμπορίου εφαρμόζεται στις μέρες μας όλο και λιγότερο εξαιτίας των διεθνών συμφωνιών που έχουν υπογραφεί μεταξύ των χωρών για την προώθηση του ελεύθερου εμπορίου. Τέτοιες συμβάσεις είναι κυρίως αυτές του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου και της Gatt. Ιδιαίτερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση η δασμολογική πολιτική έχει καταργηθεί εντελώς στα πλαίσια της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς. Η επιβολή δασμών μεταξύ των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως εκ τούτου είναι παράνομη.

Συνοψίζοντας, είδαμε οτι ο σχεδιαστής έχει στην διάθεση του ορισμένες βασικές πολιτικές, προκειμένου να διορθώνει τα ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Ασκώντας την κατάλληλη δημοσιονομική πολιτική μπορεί να μειώσει την εγχώρια ζήτηση για εισαγόμενα αγαθά και να κλείσει έτσι την ψαλίδα του ελλείμματος. Με την κατάλληλη νομισματική υποτίμηση μπορεί να μεταβάλει τους όρους εμπορίου κι έτσι να αυξήσει τις εξαγωγές ενώ παράλληλα να μειώσει τις εισαγωγές, κλείνοντας με αυτόν τον τρόπο το έλλειμμα. Από την άλλη, μπορεί να βελτιώσει τους όρους εμπορίου προκαλώντας μείωση του κόστους παραγωγής, και άρα της τιμής των εγχωρίων αγαθών. Τέλος, ασκώντας την κατάλληλη εμπορική πολιτική μπορεί να αυξήσει το κόστος εισαγωγής των ξένων αγαθών και να προκαλέσει την απαιτούμενη, για το κλείσιμο του εμπορικού ελλείμματος, μεταστροφή της εγχώριας ζήτησης. Ο συνδυασμός των παραπάνω πολιτικών θα εξαρτηθεί από το που θα αποφασίσει η κυβέρνηση να μεταβιβάσει το κόστος της προσαρμογής, στο εξωτερικό ή στο εσωτερικό. Τα μέτρα εσωτερικής προσαρμογής όπως η δημοσιονομική

πολιτική και η εσωτερική υποτίμηση ρίχνουν το βάρος στο εσωτερικό της χώρας, δηλαδή στις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά. Αντίθετα, τα μέτρα εξωτερικής προσαρμογής, όπως η υποτίμηση και οι δασμοί, μεταβιβάζουν το κόστος στον υπόλοιπο κόσμο. Η επιλογή του ενός ή του άλλου τρόπου προσαρμογής έχει το αντίστοιχο τίμημα. Η επιλογή μέτρων εσωτερικής προσαρμογής έχει σαν αντίτιμο την λαϊκή αντίδραση και την αύξηση του πολιτικού κόστους, ενώ επιλογή πολιτικών εξωτερικής προσαρμογής την απάντηση των ξένων με εφαρμογή παρόμοιων πολιτικών ως αντίποινα, με αποτέλεσμα στο τέλος να μην κερδίζει κανείς.

Αυτό που είναι πολύ σημαντικό και πρέπει να κατανοήσουμε από την παρουσίαση των παραπάνω πολιτικών διόρθωσης του ελλείμματος, είναι το ότι η προσπάθεια για επίτευξη εξωτερικής ισορροπίας πολλές φορές μπορεί να υπονομεύσει την εσωτερική ισορροπία στην αγορά. Για παράδειγμα, είδαμε ότι αν το κράτος χρησιμοποιήσει πολιτικές λιτότητας για να κλείσει το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών, θα δημιουργηθεί ύφεση στο εσωτερικό της χώρας. Αυτό σημαίνει ότι προκειμένου να πετύχει τον στόχο για εξωτερική ισορροπία, πρέπει να θυσιάσει ένα μέρος των εισοδημάτων και της απασχόλησης, δηλαδή να επιδεινώσει την εσωτερική ισορροπία. Στην οικονομική θεωρία, όταν συμβαίνει αυτό λέμε ότι οι υπεύθυνοι για την οικονομία αντιμετωπίζουν δίλημμα πολιτικής. Για να αποφεύγονται τέτοιου είδους διλλήματα κατά το σχεδιασμό της οικονομικής πολιτικής είναι απαραίτητο για κάθε οικονομικό στόχο που επιδιώκουν να πετύχουν οι σχεδιαστές, να διαθέτουν και ένα οικονομικό εργαλείο διαχείρισης. Με άλλα λόγια, όπως και στην άλγεβρα, για να βρούμε n μεταβλητές χρειαζόμαστε n εξισώσεις, έτσι και στην οικονομία, όταν επιθυμούμε να πετύχουμε n στόχους πρέπει να έχουμε στη διάθεση μας τουλάχιστον n οικονομικές πολιτικές (Tinbergen, 1952). Αν όμως μια χώρα δεν έχει στην φαρέτρα της τόσα «βέλη» όσα χρειάζεται για να πετύχει όλους τους στόχους της, τότε πρέπει να ανταποκριθεί στο δίλημμα θυσιάζοντας κάποιους από αυτούς.

Η πιθανότητα να εμφανιστεί δίλημμα πολιτικής είναι αυξημένες για τις χώρες που συμμετέχουν στην ευρωζώνη. Ως γνωστόν, για να συμμετέχει μια χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι υποχρεωμένη να συμμορφωθεί με τις επιταγές της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς, ήτοι την «κατάργηση» των εθνικών συνόρων με πλήρη άρση οποιασδήποτε προστατευτικής πολιτικής. Έτσι, η επιβολή δασμών, ποσοστώσεων, ή οποιουδήποτε παρόμοιου ως προς τον σκοπό φόρου, είναι ανέφικτη ενώ παράλληλα παρέχεται πλήρης ελευθερία μετακίνησης των κεφαλαίων. Τα όρια στην ελεύθερη διαμόρφωση της εθνικής οικονομικής πολιτικής στενεύουν δραματικά με την συμμετοχή στο ευρώ. Σύμφωνα με τις συνθήκες, η υποψήφια προς ένταξη χώρα, είναι υποχρεωμένη αφού περάσει πρώτα κάποια στάδια προσαρμογής, να εγκαταλείψει οριστικά το εθνικό της νόμισμα και κατά συνέπεια την δυνατότητα να καθορίζει την νομισματική πολιτική, δηλαδή τον καθορισμό της προσφοράς χρήματος, της ισοτιμίας και άλλων νομισματικών παραγόντων. Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι αν μια χώρα μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωζώνης χρειαστεί να διορθώσει τα εξωτερικά ισοζύγια της, από τις διαθέσιμες πολιτικές που έχουμε δει, μπορεί εκ των πραγμάτων να χρησιμοποιήσει μόνο τις δύο. Την εσωτερική υποτίμηση και την δημοσιονομική πολιτική.

Το παραπάνω συμπέρασμα σημαίνει ότι αν μια χώρα θέλει να πετύχει (ή να βελτιώσει) εξωτερική ισορροπία, δεν έχει άλλη επιλογή παρά να εγκαταλείψει (ή να επιδεινώσει) την εσωτερική ισορροπία, δημιουργώντας ύφεση και ανεργία. Πιο συγκεκριμένα, όπως είδαμε και παραπάνω, το μέγεθος των εισαγωγών εξαρτάται άμεσα από το εγχώριο εισόδημα και άρα η

συγκράτηση (μείωση) του εγχώριου εισοδήματος συγκρατεί (μειώνει) τον όγκο των εισαγωγών. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι από την στιγμή που μια χώρα δεν έχει άλλο τρόπο για να πετύχει την εξομάλυνση των εξωτερικών ανισορροπιών, η μείωση των εισοδημάτων και του βιοτικού επιπέδου είναι μονόδρομος. Συνεπάγεται λοιπόν, ότι οι ρυθμοί αύξησης του ΑΕΠ θα πρέπει να μειωθούν σε επίπεδα τέτοια που θα εξασφαλίζουν ότι οι εισαγωγές θα κινούνται με ρυθμούς που είναι συνεπείς με την πορεία των εξαγωγών (Ιορδάνογλου, 2008).

Κλείνοντας, να σημειώσουμε ότι ενώ το πλήθος των αλλαγών που επιφέρει η συμμετοχή στο ευρώ σε νομισματικό επίπεδο είναι μεγάλο, εντούτοις δεν αλλάζει τίποτα από όσα έχουμε δει μέχρι τώρα για τη σημασία των ελλειμάτων και του χρέους. Επειδή το ευρώ είναι παγκόσμιο αποθεματικό νόμισμα, δηλαδή διεθνώς αποδεκτό για συναλλαγές, η μόνη διαφορά μεταξύ των κρατών – μελών της ευρωζώνης και των υπόλοιπων χωρών είναι ότι οι πρώτες τώρα έχουν την ευκαιρία να δανείζονται από τις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές, κυρίως σε «εθνικό» νόμισμα. Παρόλα αυτά, οι πληρωμές των εισαγωγών αποτελούν μεταβίβαση πόρων προς το εξωτερικό, ανεξάρτητα από το αν γίνονται σε εγχώριο ή ξένο νόμισμα. Έτσι, από τη στιγμή που τα κράτη – μέλη δεν έχουν ουσιαστικά καμία εξουσία πάνω στο κοινό νόμισμα και συνεπώς δικαίωμα αυτόνομης έκδοσης, τότε αν η συνολική δαπάνη υπερβαίνει την συνολική εγχώρια παραγωγή, είναι υποχρεωμένα να δανείζονται όπως ακριβώς και πριν τη συμμετοχή στην ευρωζώνη. Είναι πλέον σαφές οτι τα προβλήματα και οι κίνδυνοι των εξωτερικών ισοζυγίων και του εξωτερικού χρέους εξακολουθούν να υφίστανται.

1.3. Βιωσιμότητα και Κρίσεις Χρέους

Στις προηγούμενες ενότητες είδαμε πως οι ανισορροπίες στα ισοζύγια του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα δημιουργούν ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Είδαμε επίσης τις επιλογές που έχουν οι σχεδιαστές της οικονομικής πολιτικής ως προς την αντιμετώπιση τους. Τι θα συμβεί όμως αν μια χώρα επιλέξει να αναβάλει την εφαρμογή κάποιας από τις διαθέσιμες πολιτικές για την διόρθωση του ελλείμματος; Η απάντηση στο ερώτημα είναι η εξής. Αν, για τους οποιουσδήποτε δικούς τις λόγους, οικονομικούς ή και πολιτικούς, αποφασίσει οτι πρέπει να επιτρέψει την ύπαρξη του εξωτερικού ελλείμματος, τότε αναγκαστικά θα πρέπει να αναζητήσει χρηματοδότηση από εξωτερικές πιστωτικές πηγές. Δεδομένου οτι κάποια στιγμή θα πρέπει να αρχίσει η σταδιακή εξόφληση του χρέους, η χώρα είναι υποχρεωμένη να έχει πάντοτε στη διάθεση της την ποσότητα συναλλαγματικών διαθεσίμων που είναι αναγκαία για την ομαλή εξυπηρέτηση τόκων και χρεολυσίων. Γίνεται προφανές λοιπόν, οτι αργά ή γρήγορα το έλλειμμα πρέπει υποχρεωτικά να κλείσει, να μετατραπεί σε πλεόνασμα και μάλιστα τέτοιο ώστε να επαρκεί για τον παραπάνω σκοπό. Επειδή, όμως, προς το παρόν υπάρχει έλλειμμα, ο μόνος εναλλακτικός τρόπος να αποκτηθεί το συνάλλαγμα (πέρα από πλεονάσματα και εκποίηση περιουσίας) είναι να το δανειστεί από τις αγορές ή κάποια άλλη χώρα. Η δυνατότητα ενός κράτους να δανείζεται και να αναχρηματοδοτεί το χρέος (με ανεκτό κόστος) εξαρτάται καθαρά από τις προσδοκίες των επενδυτών αναφορικά με τις δυνατότητες του να το αποπληρώσει. Εξαρτάται, δηλαδή από το

βαθμό στον οποίο θεωρείται αξιόχρεο. Όσο οι επενδυτές πιστεύουν οτι η χώρα διαθέτει (ή πρόκειται να διαθέτει) τα απαραίτητα μέσα για την αποπληρωμή, θα είναι διατεθειμένοι να δανείσουν τα κεφάλαια τους. Αν η εμπιστοσύνη αυτή χαθεί, χάνεται μαζί της και η πρόσβαση στο δανεισμό.

Όταν τα ελλείμματα και η αναχρηματοδότιση μετατραπούν σε πρακτική που εφαρμόζεται συστηματικά, το χρέος αποκτά μια δυναμική η οποία οδηγεί σε ταχύτατη συσσώρευση. Σε κάθε περίοδο, το κράτος, πρέπει να δανείζεται περισσότερο ώστε να καλύψει τόσο το ίδιο το έλλειμμα όσο και τα σωρευμένα τοκοχρεολύσια των προηγούμενων δανείων. Όσο αυξάνεται το χρέος (σε σχέση με τα άλλα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη), τόσο η πιστοληπτική αξιοπιστία επιβαρύνεται προκαλώντας αυξήσεις στα ασφάλιστρα κινδύνου, με αποτέλεσμα η αναχρηματοδότιση να γίνεται ολοένα και δυσκολότερα. Όταν τα πράγματα φτάσουν στα άκρα, οπού το χρέος έχει ανέλθει σε δυσθεώρητα ύψη και η αποπληρωμή του αποτελεί Ηράκλειο Άθλο, το κράτος γίνεται αναξιόχρεο και η δυνατότητα χρηματοδότησης χάνεται. Βέβαια, κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί και πολύ νωρίτερα αν οι επενδυτές για κάποιο λόγο πιστέψουν οτι η χώρα είναι ήδη αφερέγγυα, ανεξάρτητα από το αν οι φόβοι είναι ή όχι βάσιμοι. Εν πάση περιπτώσει, αν οποιαδήποτε στιγμή και για οποιονδήποτε λόγο η χώρα δεν καταφέρει να εξασφαλίσει τα απαιτούμενα για την αποπληρωμή κεφάλαια, τότε θα κινδυνέψει με αναγκαστική αθέτηση των οφειλών της. Όταν βρεθεί σε αυτήν την κατάσταση, δηλαδή να μην είναι σε θέση να αποπληρώσει τις εκπρόθεσμες δανειακές οφειλές, αντιμετωπίζει κρίση χρέους. Η σοβαρότητα και ο τρόπος διαχείρισης της, όπως θα δούμε αργότερα, ποικίλουν ανάλογα με τις ειδικότερες αιτίες που την προκαλούν.

Η δυνατότητα μιας χώρας να αποπληρώνει το χρέος της είναι σήμερα άρρηκτα συνδεδεμένη με μια από τις πιο πολυσυζητημένες έννοιες, όχι μόνο στον ακαδημαϊκό αλλά και στον ευρύτερο οικονομικό και πολιτικό χώρο. Την έννοια της βιωσιμότητας του χρέους. Η βιβλιογραφία σχετικά με την έννοια αυτή είναι αρκετά μεγάλη (βλέπε στο Chalk and Hemming, 2000), εντούτοις, εμείς θα επικεντρωθούμε στο Αναλυτικό Πλαίσιο που ανέπτυξε την τελευταία δεκαετία το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Με αφορμή τις διεθνείς κρίσεις χρέους των προηγούμενων δεκαετιών, ο διεθνής αυτός οργανισμός αποφάσισε τη σύσταση ενός πλαισίου αξιολόγησης της βιωσιμότητας του χρέους, βάσει του οποίου θα μπορεί να παρακολουθεί τα χρηματοοικονομικά μεγέθη των κρατών – μελών, ωστε να προλαμβάνει τα ενδεχόμενα προβλήματα. Δημιούργησε έτσι το Πλαίσιο για τη Βιωσιμότητα του Χρέους (Debt Sustainability Framework) στην αρχή μεμονωμένα και στη συνέχεια σε συνεργασία με την Παγκόσμια Τράπεζα (IMF, 2002b). Το αναλυτικό αυτό πλαίσιο βασίστηκε σε προϋπάρχουσα δουλειά των ερευνητών του και αφότου άρχισε να χρησιμοποιείται στα πλαίσια των οικονομικών εκθέσεων αξιολόγησης, πέρασε μέσα από πολλές τροποποιήσεις και αναθεωρήσεις (IMF, 2003b, 2005, 2008, 2011b) για να φτάσει στην τυποποιημένη μορφή που έχει πλέον σήμερα (IMF and World Bank, 2012, 2013h, 2013d). Φυσικά η χρήση του πλαισίου δεν περιορίζεται μόνο στα όρια του Ταμείου και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Αντιθέτως, χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο από τα διεθνή χαρτοφυλάκια για την τη σωστή λήψη επενδυτικών αποφάσεων, καθώς και από άλλες χρηματοδοτικές πηγές όπως επενδυτικές - αναπτυξιακές τράπεζες ή διεθνείς οργανισμούς όπως η λέσχη του Παρισιού. Επιπλέον, χρησιμοποιείται από τα κράτη για την παρακολούθηση της πορείας του χρέους τους, τον εντοπισμό πιθανών κινδύνων και την διαμόρφωση της εγχώριας οικονομικής πολιτικής με τρόπο που να μην θέτει σε κίνδυνο τη βιωσιμότητα του (IMF, 2013h).

Σύμφωνα με το πλαίσιο αυτό, ως βιωσιμότητα του χρέους ορίζεται *«η κατάσταση στην οποία ένας οφειλέτης αναμένεται να είναι σε θέση να συνεχίσει εξυπηρετεί τα χρέη του χωρίς στο μέλλον να χρειαστεί κάποια εξωπραγματικά μεγάλη διόρθωση στο ισοζύγιο εσόδων – εξόδων»*

(IMF, 2002b, σελ. 4). Με άλλα λόγια, πρέπει τα μελλοντικά επίπεδα εισοδημάτων και δαπανών να είναι τέτοια που να επιτρέπουν την ομαλή εξυπηρέτηση των οφειλών. Είναι σαφές ότι για να ισχύει κάτι τέτοιο είναι αναγκαίο να υπάρχει πλεόνασμα στο ισοζύγιο. Ειδικότερα, αν μιλάμε για το εξωτερικό χρέος πρέπει να υπάρχει πλεόνασμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, ενώ αν μιλάμε για το δημόσιο χρέος πρέπει να υπάρχει πρωτογενές πλεόνασμα στον κρατικό προϋπολογισμό. Μάλιστα, επειδή μας αφορά άμεσα, να σημειώσουμε ότι το δημόσιο χρέος θεωρείται βιώσιμο, όταν το πρωτογενές πλεόνασμα που απαιτείται για να το κρατάει σταθερό (αν όχι να το μειώνει) μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω μιας ρεαλιστικής δημοσιονομικής προσαρμογής. Μια κυβέρνηση μπορεί να παρουσιάζει πρωτογενές έλλειμμα (ή ανεπαρκές πρωτογενές πλεόνασμα) στον προϋπολογισμό, με αποτέλεσμα να έχει δημοσιονομικό έλλειμμα και να συσσωρεύει χρέος που μακροπρόθεσμα να μην είναι σε θέση να το εξοφλήσει. Αν με την εφαρμογή μιας κατάλληλης προσαρμογής των δαπανών και των εσόδων της, η κατάσταση αυτή μπορεί να αποτραπεί, ώστε να εξυπηρετείται το χρέος ομαλά, τότε αν και η δημοσιονομική πολιτική είναι μη βιώσιμη, το χρέος μπορεί να ακόμα να θεωρηθεί ως βιώσιμο. Φυσικά, όσο πιο υψηλό το χρέος τόσο πιο δύσκολα τα πράγματα για τη χώρα, εφόσον το πρωτογενές πλεόνασμα που απαιτείται πρέπει να είναι αρκετά μεγαλύτερο για να το διατηρεί σε βιώσιμο επίπεδο (IMF, 2011). Τέλος, το πλαίσιο κωδικοποιεί – σκιαγραφεί τρεις συγκεκριμένες περιπτώσεις τις οποίες εκλαμβάνει ευθύς εξ' αρχής ως μη βιώσιμες. Οι περιπτώσεις αυτές είναι:

- Όταν ο οφειλέτης συνεχίζει να δανείζεται επ' αόριστο συσσωρεύοντας χρέος γρηγορότερα από οτι αυξάνονται οι δυνατότητες του να το εξυπηρετεί.

- Όταν ο οφειλέτης ζει πέρα από τις δυνατότητες του συσσωρεύοντας χρέος, ενώ γνωρίζει οτι για την εξυπηρέτηση του θα χρειαστούν σημαντικές περικοπές στις μελλοντικές δαπάνες του.

- Όταν η αναδιάρθρωση του χρέους έχει ήδη καταστεί αναγκαία ή αναμένεται να χρειαστεί άμεσα.

Είναι πολύ σημαντικό να τονίσουμε οτι οι αναφορές των παραπάνω ορισμών σε εξωπραγματικά μεγάλες διορθώσεις ισοζυγίων, ρεαλιστικές προσαρμογές ή σημαντικές περικοπές των μελλοντικών δαπανών, μας υποδεικνύουν ξεκάθαρα οτι το μέγεθος των προσαρμογών διέπεται από κοινωνικά όρια, τα οποία με τη σειρά τους εισάγουν τον παράγοντα της αποφασιστικότητας και της θέλησης για αποπληρωμή του χρέους. Οι έννοιες αυτές είναι πολύ σημαντικές όσον αφορά στην εθνική κυριαρχία ενός κράτους και μπορούν να διαδραματίσουν καταλυτικό ρόλο αναφορικά με το τελικό αποτέλεσμα. Με άλλα λόγια, ακόμη κι αν το χρέος μπορεί να γίνει βιώσιμο με την εφαρμογή της κατάλληλης οικονομικής προσαρμογής, το μέγεθος αυτής μπορεί να είναι τόσο μεγάλο που να θέτει σε σοβαρό κίνδυνο το βοιωτικό επίπεδο της κοινωνίας και την ομαλή λειτουργία του κράτους. Συνεπώς, η κυβέρνηση μπορεί να μην είναι διατιθεμένη ή να μην έχει την πολιτική ισχύ να την εφαρμόσει και αντ' αυτού να επιλέξει να προχωρήσει σε αθέτηση πληρωμών. Συνεπάγεται, λοιπόν, οτι οι απαιτούμενες για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας προσαρμογές, πρέπει πάντα να είναι οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά εφαρμοστέες. Διαφορετικά, αν η προϋπόθεση αυτή δεν ικανοποιείται, τότε δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να θεωρούμε το χρέος βιώσιμο.

Η ανάλυση της βιωσιμότητας του χρέους μπορεί να εκπονηθεί σε διάφορες μορφές. Μπορεί, παραδείγματος χάριν, να εφαρμοστεί μεμονωμένα για το εξωτερικό ή το δημόσιο χρέος

ή και για τα δύο μαζί παράλληλα (IMF, 2008, 2011b, 2013h). Στην «εξωτερική» εκδοχή της, η αξιολόγηση αφορά, όπως θα περίμενε κανείς, στο εξωτερικό χρέος του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα συνολικά, ενώ στη «δημοσιονομική» εκδοχή της, αφορά στο δημόσιο εξωτερικό και το δημόσιο εσωτερικό χρέος. Σε καμία περίπτωση το εξωτερικό χρέος του ιδιωτικού τομέα ή το εσωτερικό χρέος του δημοσίου τομέα δεν εξετάζονται μεμονωμένα. Αντίθετα, το εξωτερικό χρέος του δημόσιου τομέα, το οποίο αποτελεί κοινό στοιχείο και των δύο εκδοχών της ανάλυσης, έχει κεντρικό ρόλο, διότι ιστορικά αποτελούσε σχεδόν πάντοτε το μεγαλύτερο τμήμα του συνολικού εξωτερικού χρέους (στις χώρες χαμηλού εισοδήματος) και τον μεγαλύτερο παράγοντα κινδύνου. Ως εκ τούτου, η ανάλυση επικεντρώνεται κυρίως στο δημόσιο εξωτερικό χρέος και όχι στο ευρύτερο δημόσιο ή εξωτερικό (IMF, 2013h, σελ. 8).

Η αξιολόγηση στηρίζεται στην εκτίμηση ενός συνόλου δεικτών δανειακής επιβάρυνσης, οι οποίοι εκτιμούνται με τη χρήση σύγχρονων οικονομετρικών τεχνικών, αφού έχουν συγκεντρωθεί πρώτα τα αναγκαία για την διεξαγωγή τους στατιστικά και μακροοικονομικά στοιχεία. Οι δείκτες αυτοί προσδιορίζονται από την μελλοντική εξέλιξη του συσσωρευμένου χρέους (debt stock) ή των χρεολυσίων (debt service) σε σύγκριση με το βαθμό ικανότητας εξόφλησης των μελλοντικών οφειλών (debt repayment capacity). Οι δείκτες μπορούν να πάρουν διάφορες μορφές ανάλογα με το τι ακριβώς θέλουμε να αξιολογήσουμε και από ποια σκοπιά. Για παράδειγμα αν αξιολογούμε την βιωσιμότητα του δημόσιου χρέους ο δείκτης θα εξάγεται από την μελλοντική εξέλιξη του δημόσιου χρέους σε σχέση με την ικανότητα της κυβέρνησης να εξοφλεί τις μελλοντικές οφειλές της. Οι πιο δημοφιλείς παραλλαγές του δείκτη δανειακής επιβάρυνσης φαίνονται στον πίνακα 1.2.

Πίνακας 1.2.: *Δείκτες Δανειακής Επιβάρυνσης*

Βιωσιμότητα Εξωτερικού Χρέους	Βιωσιμότητα Δημόσιου Χρέους
1. Παρούσα αξία του δημόσιου ή με εγγύηση του δημοσίου εξωτερικού χρέους προς ΑΕΠ	**6.** Παρούσα αξία του δημόσιου χρέους προς ΑΕΠ
2. Παρούσα αξία του δημόσιου ή με εγγύηση του δημοσίου εξωτερικού χρέους προς εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	**7.** Παρούσα αξία δημόσιου χρέους προς δημοσιονομικά έσοδα
3. Παρούσα αξία του δημόσιου ή με εγγύηση του δημοσίου εξωτερικού χρέους προς δημοσιονομικά έσοδα	**8.** Δημόσιο χρέος προς δημοσιονομικά έσοδα
4. Χρεολύσια δημόσιου ή με εγγύηση του δημοσίου εξωτερικού χρέους προς εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	
5. Χρεολύσια δημόσιου ή με εγγύηση του δημοσίου εξωτερικού χρέους προς δημοσιονομικά έσοδα	

Πηγή : IMF, 2013h

Η διαδικασία αξιολόγησης περιλαμβάνει τρεις κεντρικούς πυλώνες (IMF, 2003). Ο πρώτος αφορά στην κατάρτιση του βασικού σεναρίου, το οποίο δεν είναι τίποτε άλλο παρά η εκτίμηση της μελλοντικής εξέλιξης του δείκτη δανειακής επιβάρυνσης (μεσοπρόθεσμα η μακροπρόθσεμα), κάνοντας χρήση της πιο πιθανής πορείας που μπορεί να ακολουθήσουν οι μεταβλητές που τον συνθέτουν. Η πιθανή αυτή πορεία εξάγεται από μια σειρά υποθέσεων βασισμένη στην εκτίμηση των κυριότερων μακροοικονομικών μεγεθών της χώρας για της οποίας το χρέος διεξάγεται η αξιολόγηση. Είναι σαφές ότι η ποιότητα των στοιχείων έχει πολύ μεγάλη σημασία, καθώς η αξιολόγηση θα είναι τόσο αξιόπιστη όσο και τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν για την εκπόνηση της. Αφού φτιαχτεί το βασικό σενάριο περνάει κάποια τυποποιημένα τεστ αντοχής (stress tests) τα οποία εξετάζουν την εξέλιξη των δεικτών δανειακής επιβάρυνσης κάτω από διαφορετικές συνθήκες. Πιο συγκεκριμένα, τα τεστ αυτά αποτελούν σενάρια τα οποία υποθέτουν κάποιο εξωτερικό σοκ στην πορεία της οικονομίας. Τα σοκ αντιπροσωπεύονται από στοχευμένες αλλαγές στα στοιχεία των μεταβλητών που συνθέτουν το μοντέλο. Με τον τρόπο αυτό ελέγχονται οι ενδεχόμενες αντιδράσεις του χρέους όταν μεταβληθεί κάποιος προσδιοριστικός παράγοντας, αποκαλύπτοντας έτσι τις ενδεχόμενες αδυναμίες της οικονομίας στο κάθε πιθανό σενάριο. Τα τεστ αντοχής μπορούν να διακριθούν σε δύο τύπων. Εκείνα που περιλαμβάνουν διαταραχές στην πορεία του χρέους κι εκείνα που περιλαμβάνουν διαταραχές στην ικανότητα αποπληρωμής σε σχέση πάντα με το βασικό σενάριο. Αυτός είναι ο δεύτερος πυλώνας της διαδικασίας. Ο τρίτος πυλώνας αφορά στην εξαγωγή συμπερασμάτων και την σύνταξη της έκθεσης βιωσιμότητας. Τα συμπεράσματα αφορούν στο σχεδιασμό, τη σύνθεση και το μέγεθος των πολιτικών οικονομικής προσαρμογής που είναι απαραίτητες προκειμένου να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα. Παράλληλα, με την βοήθεια των αποτελεσμάτων των τεστ αντοχής, σχεδιάζονται οι πολιτικές αντιμετώπισης των ενδεχόμενων σοκ που μπορεί να δεχτεί η οικονομία αναφοράς κατά τη διάρκεια της προσαρμογής της (Painchaud and Stucka , 2011, IMF, 2013h).

Όπως επισημάναμε και νωρίτερα, μια κρίση χρέους εκδηλώνεται όταν μια χώρα αδυνατεί να συγκεντρώσει τα συναλλαγματικά διαθέσιμα για την εξυπηρέτηση τόκων, ή/και αρχικών κεφαλαίων (principal) που πρόκειται να ωριμάσουν άμεσα, και συνεπώς πρόκειται να αθετήσει τις δεσμεύσεις της. Τα είδη που μπορεί να εμφανιστούν είναι δύο. Η χώρα μπορεί είτε να αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα ρευστότητας (illiquid), είτε να έχει πλέον καταστεί εντελώς αφερέγγυα (insolvent). Αν και οι έννοιες της βιωσιμότητας και της φερεγγυότητας είναι δυσδιάκριτες (και ίσως λίγο αφηρημένες), θα ήταν χρήσιμο για τη συζήτηση μας να έχουμε μια εικόνα. Πιο συγκεκριμένα λοιπόν, στην περίπτωση της κρίσης ρευστότητας η ανεπάρκεια του συναλλάγματος οφείλεται σε διαταραχές των στοιχείων που συνθέτουν το ισοζύγιο πληρωμών (πίνακας 1.1 ενότητα 1.2), όπως μια αύξηση στις δαπάνες για εισαγωγές, ή μια αύξηση των επιτοκίων. Με άλλα λόγια, παρόλο που μια χώρα μπορεί να έχει επαρκή εμπορικά έσοδα, εντούτοις για συγκυριακούς λόγους η αξία τους μπορεί να μειωθεί (ή αντίστοιχα η αξία των τόκων να αυξηθεί) τόσο, ώστε να μην μπορέσουν να καλύψουν την εξυπηρέτηση των ληξιπρόθεσμων οφειλών. Σαν παράδειγμα, μπορούμε να φανταστούμε την περίπτωση οπού οι καθαρές εξαγωγές μιας χώρας, δηλαδή η βασική πηγή συναλλάγματος, μειώνονται λόγω μιας κακής συγκυρίας ενώ την ίδια στιγμή ένας μεγάλος όγκος ομολόγων βραχυπρόθεσμης διάρκειας πρόκειται να ωριμάσει το αμέσως επόμενο διάστημα. Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι, μεταβολές σε παράγοντες όπως οι διεθνείς τιμές, το ύψος των επιτοκίων, ή η χρονική κατανομή της ωρίμανσης των οφειλών, επηρεάζουν σημαντικά τον βαθμό ρευστότητας μιας χώρας και συνεπώς τον βαθμό έκθεσης της σε μια κρίση χρέους.

Είναι εμφανές οτι το ζήτημα της ρευστότητας είναι καθαρά προσωρινού χαρακτήρα και δεν σημαίνει κατ' ανάγκην ότι η χώρα είναι και μακροχρόνια ανίκανη να εξοφλήσει τις οφειλές της. Παρόλα αυτά, δεν πρέπει να παραβλέπουμε την σημασία του διότι αν αποδειχθεί επίμονο, ο δανεισμός παύει να είναι έκτακτος, μετατρέπεται σε συστηματική αναγκαιότητα και το πρόβλημα ρευστότητας εξελίσσεται τελικά σε πρόβλημα φερεγγυότητας. Το ζήτημα, όμως, αυτό είναι διαφορετικό και πολύ πιο σοβαρό. Η κεντρική διαφορά αναμεσά στα προβλήματα φερεγγυότητας και ρευστότητας είναι οτι η πρώτη περίπτωση είναι φυσικό επακόλουθο της συστηματικής εφαρμογής μιας μη βιώσιμης οικονομικής πολιτικής. Στην δεύτερη περίπτωση το μίγμα πολιτικής είναι ο ηθικός κι όχι ο φυσικός αυτουργός, με την έννοια οτι μπορεί η μεγάλη ευαισθησία της οικονομίας στα προβλήματα ρευστότητας να είναι αποτέλεσμα της πολιτικής, αλλά κάποια εξωτερική διαταραχή είναι αυτή που πυροδοτεί την κατάσταση. Γενικά, ένας οικονομικός φορέας, όπως μια επιχείρηση, μια κυβέρνηση, ή συνολικά μια χώρα, θεωρείται φερέγγυος (ή αξιόχρεος) όταν έχει την δυνατότητα να είναι συνεπής με τις τρέχουσες δεσμεύσεις του σε συνεχή και μακροχρόνια βάση (IMF, 2013a). Σύμφωνα με το ΔΝΤ, αν δούμε το ζήτημα με όρους καθαρής παρούσας αξίας τότε, υποθέτοντας οτι η χώρα αναχρηματοδοτεί το χρέος της κατά την στιγμή της ωρίμανσης, θα είναι αξιόχρεη όταν η παρούσα αξία των καθαρών πληρωμών για τόκους είναι μικρότερη ή ίση με την παρούσα αξία των μελλοντικών, καθαρών, χρηματικών εισροών που προέρχονται από το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (IMF, 2013a). Στην ανάλυση μας στην ενότητα 2.1. δείξαμε ότι το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών είναι εξισωτικά συνδεδεμένο με το με το εισόδημα και τις δαπάνες του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα συνολικά (εξισώσεις 1 – 3). Αν εξετάσουμε λοιπόν την παραπάνω συνθήκη πιο προσεκτικά, θα δούμε ότι για να ισχύει πρέπει επί της ουσίας το συνολικό μελλοντικό εισόδημα της χώρας να είναι πλεονασματικό και μάλιστα τόσο ώστε να επαρκεί για την εξόφληση του χρέους. Με άλλα λόγια, η διάρθρωση των δαπανών και των εσόδων να είναι τέτοια που να επιτρέπει την αποπληρωμή του συνόλου του οφειλόμενου αρχικού κεφαλαίου συν τους όποιους τόκους. Αν μιλάμε για το δημόσιο χρέος πρέπει να υπάρχει πρωτογενές πλεόνασμα, ενώ αν μιλάμε για το εξωτερικό πρέπει να υπάρχει πλεόνασμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Κοντολογίς, για να ικανοποιείται η συνθήκη φερεγγυότητας πρέπει το χρέος να είναι βιώσιμο. Σύμφωνα με το ΔΝΤ, αλλά και άλλους ερευνητές, τα κράτη σταματούν συνήθως να εξυπηρετούν το χρέος τους πολύ πριν φτάσουν στο εν λόγω όριο. Κατά συνέπεια, είναι χρησιμότερο, υποστηρίζουν, η συνθήκη να αφορά στο πόσο πρόθυμη παρά πόσο ικανή είναι μια χώρα να αποπληρώσει τις εκκρεμούσες οφειλές της (IMF, 2013 , σελ. 198, Reinhart and Rogoff, 2009).

Σήμερα, βέβαια, με την ανάπτυξη των διεθνών αγορών κρατικών ομολόγων, τα πρόβλημα ρευστότητας και φερεγγυότητας μπορούν να αντιμετωπισθούν εύκολα, αν η χώρα έχει πρόσβαση σε αυτές και μπορεί να χρηματοδοτήσει τις δεδουλευμένες οφειλές με έκτακτο δανεισμό. Η δυνατότητα αυτή είναι βαρύνουσας σημασίας αν σκεφτεί κανείς οτι μια χώρα που δεν έχει τα απαραίτητα διαθέσιμα για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων και ταυτόχρονα δεν μπορεί να ανανεώσει το χρέος της θα καταλήξει αυτομάτως σε στάση πληρωμών. Από όταν άρχισαν να αναπτύσσονται οι εν λόγω αγορές, ο αριθμός των κρατών που καταλήγουν τελικά σε αθέτηση πληρωμών σε σχέση με το σύνολο των κρατών που αντιμετωπίζουν δυσκολίες με το χρέος έχει μειωθεί σημαντικά (Pescatori και Amadou, 2007). Όπως συζητήθηκε και στην αρχή της παρούσας ενότητας, ο βαθμός προσβασιμότητας στις χρηματοπιστωτικές αγορές, είναι διαφορετικός για κάθε χώρα και μετράται κυρίως από το ύψος του ασφάλιστρου κινδύνου το οποίο δεν είναι άλλο παρά η διαφορά ανάμεσα στο επιτόκιο με το οποίο αυτή δανείζεται και το επιτόκιο αναφοράς /βάσης. Όσο η διαφορά αυτή μεγαλώνει τόσο αυξάνεται και το κόστος αναχρηματοδότησης του χρέους. Το ασφάλιστρο κινδύνου εξαρτάται από τις προσδοκίες των επενδυτών αναφορικά με την

ικανότητα της χώρας να εξοφλήσει τα χρέη της, δηλαδή με το αν είναι ή όχι φερέγγυα. Στο σημείο αυτό αντιλαμβάνεται κανείς οτι αν ένα κράτος δεν θεωρείται ότι δε ικανοποιεί πλέον την συνθήκη φερεγγυότητας, χάνει αυτομάτως την πρόσβαση στις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές. Οι επενδυτές είτε δεν θα δέχονται να της δανείσουν κεφάλαια είτε το επιτόκιο που θα ζητούν θα είναι απαγορευτικό, με αποτέλεσμα η αναχρηματοδότηση να είναι αδύνατη.

Πρέπει επίσης να σημειώσουμε οτι εξαιτίας της αβεβαιότητας που προκαλεί η ύπαρξη ασύμμετρης πληροφόρησης, οι προσδοκίες των επενδυτών μπορεί να διαφέρουν κατά πολύ από αυτό που ισχύει στην πραγματικότητα, άλλες φορές υποεκτιμώντας κι άλλες υπερεκτιμώντας το βαθμό φερεγγυότητας. Πιο συγκεκριμένα, επειδή οι επενδυτές είναι αδύνατο να έχουν πλήρη εικόνα για την χρηματοοικονομική κατάσταση των χωρών, δεν είναι σε θέση να γνωρίζουν με σιγουριά το τι πραγματικά συμβαίνει, όταν κάποια αντιμετωπίζει προβλήματα και καταφύγει σε δανεισμό. Έτσι, λόγω της αβεβαιότητας είναι πιθανό να επιλέξουν να μην δανείσουν την χώρα παρά να ρισκάρουν να χάσουν τα κεφάλαια τους. Συνεπάγεται, λοιπόν, οτι ακόμη κι αν η χώρα είναι φερέγγυα, μπορεί πολύ εύκολα να βρεθεί εν μέσω μιας κρίσης χρέους εξαιτίας του ότι οι επενδυτές, λόγω ασύμμετρης πληροφόρησης, την θεωρούν αναξιόχρεη (Feldstein, 1999). Οι κρίσεις ρευστότητας είναι πιο συχνό φαινόμενο στις αναδυόμενες αγορές, καθώς δεν απολαμβάνουν την εμπιστοσύνη των αγορών ιδιωτικών κεφαλαίων στον ίδιο βαθμό με τις ανεπτυγμένες χώρες (Chang and Velasco, 1998a, 2000).

Το πλαίσιο ανάλυσης βιωσιμότητας περιλαμβάνει μεθόδους που βοηθούν να προβλέψουμε εν δυνάμει προβλήματα χρέους αλλά και να εξακριβώσουμε αν οφείλονται σε έλλειψη ρευστότητας ή πρόκειται για ζήτημα φερεγγυότητας. Πιο συγκεκριμένα, για την εξέταση των κινδύνων ρευστότητας χρησιμοποιούνται δείκτες δανειακής επιβάρυνσης οι οποίοι βασιζόμενοι σε μεγέθη ροών (flows) υποδεικνύουν τι μέρος των δημοσιονομικών εσόδων ή των εσόδων από εισαγωγές διοχετεύεται στην εξυπηρέτηση του χρέους, και πόσο ελαστική είναι η εξυπηρέτηση απέναντι στις αναπάντεχες μειώσεις αυτών των εσόδων. Τέτοιοι δείκτες είναι οι 4 και 5 του πίνακα 1.2.. Αντίστοιχα, για τον εντοπισμό των κινδύνων αφερεγγυότητάς χρησιμοποιούνται δείκτες δανειακής επιβάρυνσης οι οποίοι βασιζόμενοι σε αποθεματικά μεγέθη (stocks) συγκρίνουν την δανεική επιβάρυνση με την δυνατότητα μιας χώρας να παράγει τους πόρους για την αποπληρωμή, όπως το ξένο συνάλλαγμα, ή τα δημόσια έσοδα. Τέτοιοι δείκτες είναι οι 1, 2 και 3 του πίνακα 1.2. Για παράδειγμα αν ο δείκτης 2 αυξάνεται διαχρονικά, για ένα δεδομένο επιτόκιο, αυτό σημαίνει οτι το συνολικό χρέος αυξάνεται πιο γρήγορα από οτι οι πόροι ξένου εισοδήματος, και συνεπώς το χρέος δεν είναι βιώσιμο (IMF, 2013a, 2013h). Στο σημείο αυτό θα παρατηρήσει κανείς ότι, ενώ η συνθήκη της φερεγγυότητας αναφέρεται στην παρούσα αξία ανάμεσα σε πληρωμές τόκων και των άλλων εισροών του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, ορισμένοι δείκτες δανειακής επιβάρυνσης που χρησιμοποιούνται από το Πλαίσιο συγκρίνουν το χρέος με το ΑΕΠ. Αυτό δεν αποτελεί ζήτημα καθώς έχει αποδειχτεί ότι αν το χρέος μειώνεται ή τουλάχιστον παραμένει σταθερό τότε η συνθήκη φερεγγυότητας ικανοποιείται αυτομάτως (Blanchard and Fisher, 1989, Barro and Sala-I Martin, 2004).

Πίνακας 1.3.: *Ανώτατα Όρια Εξωτερικού Χρέους*

Ποιότητα εφαρμοζόμενων πολιτικών και θεσμών	Παρούσα αξία του δημόσιου ή με εγγύηση του δημοσίου εξωτερικού χρέους προς:			Χρεολύσια δημόσιου ή με εγγύηση του δημοσίου εξωτερικού χρέους προς:	
	ΑΕΠ (δείκτης 1)	Εξαγωγές (δείκτης 2)	Έσοδα (δείκτης 3)	Εξαγωγές (δείκτης 4)	Έσοδα (δείκτης 5)
Αδύναμη	30	100	200	15	18
Μέση	40	150	250	20	20
Ισχυρή	50	200	300	25	22

Πηγή: IMF, 2012

Αφού υπολογιστεί η μελλοντική εξέλιξη των παραπάνω δεικτών δανειακής επιβάρυνσης, στη συνέχεια συγκρίνονται με κάποια εκτιμούμενα μέγιστα όρια ασφαλείας (thresholds), πέρα από τα οποία το χρέος θεωρείται ότι οδηγεί σε δυσχερείς καταστάσεις. Τα όρια αυτά υπολογίζονται σε συνάρτηση με την ποιότητα των θεσμών και της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής μιας χώρας (IMF, 2012). Όσο βελτιώνεται η ποιότητα των πρώτων, τόσο χαλαρώνουν τα δεύτερα (πίνακας 1.3.). Για παράδειγμα, σε μια χώρα με μέση ποιότητα θεσμών και πολιτικών, ο δέκτης δανειακής επιβάρυνσης 4 δεν πρέπει να ξεπερνάει το όριο του 20%. Όσο πιο κοντά σε αυτό το όριο βρεθεί τόσο μεγαλύτερος ο κίνδυνος να αντιμετωπίσει προβλήματα ρευστότητας. Οι βαθμοί επικινδυνότητας αποδίδονται με βάση το κατά πόσο οι δείκτες παραβιάζουν τα όρια κάτω από το βασικό σενάριο και τα τεστ αντοχής, και είναι κλιμακούμενοι σε τέσσερα επιμέρους επίπεδα. «Χαμηλή, μέση και υψηλή επικινδυνότητα» και «σε δυσχέρειες χρέους» (IMF, 2013h).

1.4. Αντιμετώπιση Κρίσεων Χρέους

Ας δούμε τώρα πως αντιμετωπίζεται μια κρίση χρέους. Όπως είδαμε από τη μέχρι τώρα συζήτηση μας, μια κρίση χρέους πριν ξεσπάσει περνάει από διάφορα στάδια. Έτσι, η αντιμετώπιση της εξαρτάται από το σημείο στο οποίο βρίσκεται και κατά συνέπεια από τα περιθώρια που υπάρχουν για ελιγμούς και διορθώσεις. Για αρχή, ας υποθέσουμε οτι η χώρα αναφοράς βρίσκεται σε πρώιμη φάση οπού παρουσιάζει ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, έχει συσσωρεύσει ήδη εξωτερικό χρέος, αλλά για την ώρα παραμένει φερέγγυα και εξακολουθεί να απολαμβάνει την εμπιστοσύνη των επενδυτών. Έτσι, έχοντας πρόσβαση στην αγορά αναχρηματοδοτεί το χρέος και δεν αντιμετωπίζει ακόμη κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα με την καταβολή των οφειλών. Παρόλα αυτά, οι υπεύθυνοι χάραξης της οικονομικής πολιτικής

παρακολουθούν την εξέλιξη του χρέους και χρησιμοποιώντας το πλαίσιο ανάλυσης βιωσιμότητας, ή άλλες μεθόδους (Gosh et all, 2011), και δείκτες (Manasse, Roubini and Schimmelpfennig, 2003, Allen et all, 2002, Mathisen, 2006), προβλέπουν οτι το χρέος ενδέχεται να δημιουργήσει προβλήματα στο μέλλον, αν η πορεία της οικονομίας παραμείνει ως έχει. Στην φάση αυτή, οπού το κράτος διατηρεί την ικανότητα του να αναχρηματοδότεί το χρέος, υπάρχουν ακόμη περιθώρια για αντιμετώπιση του προβλήματος των ελλειμμάτων εφαρμόζοντας τα κατάλληλα μέτρα οικονομικής προσαρμογής. Όπως είδαμε νωρίτερα, για το εξωτερικό χρέος ευθύνεται το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών το οποίο πολλές φορές προκαλείται από το έλλειμμα του δημόσιου τομέα (δίδυμα ελλείμματα). Οι διαθέσιμες, σχετικά, επιλογές παρουσιάστηκαν στην ενότητα 1.2..

Ας υποθέσουμε τώρα, οτι το κράτος είτε συνεχίζει να διαιωνίζει την παραπάνω μη βιώσιμη πολιτική ελλειμάτων, έως ότου καθίσταται αφερέγγυο, είτε ανεξάρτητα από τη βιωσιμότητα των εφαρμοζόμενων πολιτικών, για κάποιο άλλο λόγο τα διαθέσιμα κεφάλαια δεν επαρκούν για να καλύψει τις άμεσα ληξιπρόθεσμες οφειλές και αντιμετωπίζει πρόβλημα ρευστότητας. Ας υποθέσουμε επίσης οτι και στις δύο περιπτώσεις, οι επενδυτές αποσύρουν την εμπιστοσύνη τους πιστεύοντας οτι η χώρα είναι αφερέγγυα, ανεξάρτητα από το είδος του δεδομένου προβλήματος. Στο σημείο αυτό, η χώρα βρίσκεται στο κατώφλι μιας κρίσεως χρέους, οπού η εφαρμογή μέτρων προσαρμογής θα βοηθήσει ελάχιστα στο διαθέσιμο χρονικό διάστημα. Συνεπώς οι επιλογές που έχει είναι δύο.

Η πρώτη είναι να ζητήσει από τους πιστωτές της να προχωρήσουν σε κάποια μορφή αναδιάρθρωσης του χρέους, η οποία μπορεί να συνοδεύεται και με στάση πληρωμών. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να αναβάλει κάποιες οφειλές, και να τις εξοφλήσει αργότερα έπειτα από συνεννόηση με τους πιστωτές. Η δεύτερη επιλογή είναι να ζητήσει και να λάβει οικονομική βοήθεια από κάποιο διεθνή οργανισμό, ούτως ώστε αν έχει πρόβλημα ρευστότητας να αποφύγει μια στάση πληρωμών μέχρι να καταφέρει να ξεπεράσει το πρόβλημα, διαφορετικά αν αντιμετωπίζει ζήτημα φερεγγυότητας να της δοθεί το χρονικό περιθώριο για να επαναφέρει την οικονομία της σε μια βιώσιμη κατάσταση. Στην ενότητα αυτή θα δούμε τα γενικά χαρακτηριστικά καθώς και τον τρόπο υλοποίησης αντίστοιχα για τις δύο αυτές επιλογές, ξεκινώντας από την αναδιάρθρωση του χρέους.

1.4.1. Αναδιάρθρωση Χρέους

Μια πολύ συνηθισμένη πρακτική αντιμετώπισης των δυσκολιών που αφορούν στην αποπληρωμή των οφειλών ενός κράτους είναι η «αναδιάρθρωση» τους. Με άλλα λόγια, τα κράτη που περιέρχονται σε μια φάση οπού αδυνατούν να αποπληρώσουν τις ληξιπρόθεσμες οφειλές, είτε λόγω προβλημάτων ρευστότητας είτε λόγω μη βιωσιμότητας, κατόπιν συνεννόησης με τους πιστωτές τους, προχωρούν σε αλλαγή των όρων που διέπουν τις συμφωνίες εξυπηρέτησης. Ο ορισμός «αναδιάρθρωση» είναι αρκετά ευρύς καθώς η διαδικασία μπορεί να πάρει πολλές διαφορετικές μορφές (refinancing, rescheduling, reorganization) (IMF, 2009). Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι η αναδιάρθρωση του χρέους είναι επί της ουσίας μια συμφωνία μεταξύ δανειστών και δανειζόμενων με σκοπό την ανταλλαγή χρεογράφων που αντιπροσωπεύουν

εκκρεμούσες οφειλές, με νέα χρεόγραφα. Στόχος της ανταλλαγής είναι να «ελαφρύνει το βάρος» των οφειλών, ώστε να μπορέσει να συνεχιστεί η ομαλή αποπληρωμή τους. Η «ελάφρυνση» γίνεται μέσω μιας τροποποίησης των όρων εξυπηρέτησης που διέπουν το χρέος με νέους, ευνοϊκότερους για τον οφειλέτη, αλλά αποδεκτούς και από τον δανειστή. Στην διεθνή βιβλιογραφία όταν αφορά στα χρεόγραφα που κατέχονται από ιδιώτες επενδυτές, η ανταλλαγή αναφέρεται και ως συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα, ή αλλιώς PSI, από τις λέξεις Private Sector Involvement (Cline, 2002). Η συμφωνία αναδιάρθρωσης μπορεί να πάρει διάφορες μορφές (μετατροπή, επαναγορά χρέους και άλλες), όμως, οι δύο κυριότερες είναι οι εξής:

- ***Αναδιάταξη του Χρέους***, η οποία αφορά στην αλλαγή των όρων αποπληρωμής και κυρίως τις ημερομηνίες καταβολής των δόσεων, αν πρόκειται για δάνεια ή απόδοσης των κουπονιών – ωρίμανσης του αρχικού κεφαλαίου, αν πρόκειται για ομολογίες. Η επέκταση της χρονική διάρκειας μπορεί επίσης να συνοδεύεται από μείωση των επιτοκίων, προσφέροντας έτσι στο δανειζόμενο την ευκαιρία να καταβάλει μικρότερες δόσεις αλλά για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, χωρίς όμως να αλλάζει το ύψος του αρχικού κεφαλαίου και το σύνολο των τόκων που θα καταβληθούν. Η μέθοδος αυτή μειώνει τις ανάγκες για ρευστότητα καθιστώντας πλέον την αποπληρωμή ευκολότερη.

- ***Απομείωση του Χρέους***, ή αλλιώς «κούρεμα» στο αρχικό κεφάλαιο, και αφορά στην μείωση της ονομαστικής αξίας των δανείων που έχει συνάψει ή των χρεογράφων που έχει εκδώσει το κράτος. Πρόκειται δηλαδή για μια μορφή παραγραφής ενός μέρους του χρέους. Για παράδειγμα, μπορεί να ανταλλάξει ένα ομόλογο 1000 ευρώ με ένα νέο αξίας 700 ευρώ. Η τροποποίηση της ονομαστικής αξίας σημαίνει για το δανειστή ότι δεν θα πάρει πίσω ένα μέρος ή ακόμα και το σύνολο του κεφαλαίου το οποίο δάνεισε. Να σημειώσουμε όμως ότι είναι διαφορετική περίπτωση από την «συγχώρεση χρέους» (Debt Forgiveness), η οποία ορίζεται ως η εθελοντική ακύρωση όλου ή μέρους των ληξιπρόθεσμων τόκων ή αρχικού κεφαλαίου αλλά όχι μελλοντικών οφειλών που δεν έχουν γίνει ακόμη υπερήμερες (IMF, 2009).

Το αποτέλεσμα των παραπάνω επιλογών από οικονομικής άποψης είναι το ίδιο. Αν και το αρχικό κεφάλαιο μειώνεται μονάχα στην δεύτερη περίπτωση, εντούτοις και στις δύο περιπτώσεις ο πιστωτής μπορεί να αντιμετωπίζει απώλειες αν αυτές μετρώνται σε όρους καθαρής παρούσας αξίας. Η επιλογή της μιας η της άλλης μεθόδου εξαρτάται από το αν έχουμε πρόβλημα ρευστότητας ή βιωσιμότητας. Σε σχέση με το πρώτο, μια αναδιάταξη κατά πάσα πιθανότητα θα είναι αρκετή. Η δυσκολία αφορά στην επίτευξη βιωσιμότητας. Εδώ η επιλογή συνήθως εξαρτάται από τους ρυθμούς ανάπτυξης της οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, στο μακροχρόνιο ορίζοντα είναι εντελώς ανώφελο να συζητάμε για το χρέος χρησιμοποιώντας απόλυτα νούμερα, καθώς η δυνατότητα εξυπηρέτησης του εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το οικονομικό μέγεθος της χώρας, το οποίο μετράται (κυρίως) από το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν. Συνεπώς, εξετάζουμε πάντα την αναλογία χρέους προς ΑΕΠ, πράγμα που σημαίνει οτι στη διάθεση μας έχουμε δύο μεταβλητές. Το μέγεθος του ΑΕΠ και του χρέους αντίστοιχα. Σύμφωνα με την οικονομική θεωρία, για να μειωθεί το χρέος (ή τουλάχιστον για να μην αυξάνεται), πρέπει ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ, ή με άλλες λέξεις οι ρυθμοί ανάπτυξης της οικονομίας, να είναι τουλάχιστον ίσοι ή μεγαλύτεροι από το επιτόκιο.

Χρειάζεται συνεπώς, μια μεταβολή στους ρυθμούς τέτοια που να μειώνει (ή έστω να κρατά σταθερή) αυτήν την αναλογία. Επειδή, όμως, το ΑΕΠ είναι ενδογενής μεταβλητή δηλαδή προσδιορίζεται από τις μεταβολές των άλλων μεγεθών, δεν μπορούμε να την επηρεάσουμε τόσο άμεσα κι έτσι το βάρος πέφτει στο χρέος, το οποίο πρέπει να υποστεί αναδιάρθρωση.

Η αναδιάταξη επί της ουσίας αλλάζει το χρονικό προφίλ επεκτείνοντας απλώς το χρονικό ορίζοντα του χρέους ή το μέγεθος των δόσεων. Εφόσον, όμως, η ονομαστική αξία παραμένει η ίδια, τότε με τον τρόπο αυτό το βάρος για τη μείωση της παραπάνω αναλογίας πρέπει να πέσει στους ρυθμούς ανάπτυξης. Αν αυτοί δεν είναι επαρκείς, τότε δεν μπορεί να επιτευχθεί άμεσα η βιωσιμότητα και τα προβλήματα ενδέχεται να επιμείνουν. Αντίθετα, η απομείωση επειδή αποτελεί μείωση της ονομαστικής αξίας, συνεπάγεται άμεση μείωση της αναλογίας χρέους προς ΑΕΠ. Έτσι ακόμα και με χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης το χρέος μπορεί να μειωθεί τόσο, ώστε να μπει ξανά σε βιώσιμη πορεία. Από την άλλη μεριά, όμως, η απομείωση, είναι πολύ πιο επώδυνη σε σχέση με την αναδιάταξη, με την έννοια ότι ο δανειστής δεν θα πάρει πίσω όχι το κέρδος του αλλά μέρος των ίδιων των χρημάτων που δάνεισε. Άρα είναι πολύ δύσκολο να γίνει αποδεκτή.

Η αναδιάρθρωση του χρέους και η στάση πληρωμών (Default) είναι μεν στενά συνδεδεμένες, αλλά εντελώς διαφορετικές έννοιες. Η αναδιάρθρωση του χρέους είναι στις περισσότερες περιπτώσεις αποτέλεσμα της στάσης πληρωμών, η οποία μπορεί να είναι μερική αν αφορά μόνο σε κάποια επιλεγμένα τμήματα του χρέους (π.χ. αρχικό κεφάλαιο) ή ολική αν αφορά σε όλες τις οφειλές ανεξαιρέτως. Η στάση πληρωμών αποκαλείται πολλές φορές και μορατόριουμ. Συνήθως, η έναρξη του προγράμματος αναδιάρθρωσης σηματοδοτεί το τέλος της κρίσης χρέους εφόσον η ολοκλήρωση της ανταλλαγής αναμένεται να επαναφέρει το χρέος σε βιώσιμα επίπεδα. Φυσικά, υπάρχουν και περιπτώσεις οπού αν η χώρα διαπιστώσει οτι δεν έχει σε καμία περίπτωση την δυνατότητα να αποπληρώσει τις επικείμενες ληξιπρόθεσμες οφειλές, ξεκινάει την διαπραγμάτευση για αναδιάρθρωση του χρέους της πριν φτάσει στο σημείο να κηρύξει στάση πληρωμών. Η χρονική στιγμή που θα επιλεγεί τελικά μπορεί να επηρεασθεί από πολλούς παράγοντες (Das, Papaioannou and Trebesch, 2012a).

Από τη στιγμή που η χώρα θα αποφασίσει να επιδιώξει την αναδιάρθρωση του χρέους της, ξεκινάει ένας ατελείωτος μαραθώνιος διαπραγματεύσεων αλλά και ενδεχόμενων δικαστικών αγώνων. Τα συμβαλλόμενα μέρη διαφέρουν κάθε φορά ανάλογα με την σύνθεση του χρέους. Αν το χρέος οφείλεται σε κυβερνήσεις άλλων κρατών ή τραπεζικούς οργανισμούς, οι διαπραγματεύσεις θα είναι διμερείς, συνήθως υπό την αιγίδα των Λεσχών του Παρισιού ή του Λονδίνου αντίστοιχα. Αν το χρέος δημιουργήθηκε με έκδοση κρατικών ομολόγων, τότε οι διαπραγματεύσεις θα είναι πολυμερείς. Η δική μας ανάλυση θα επικεντρωθεί στην τελευταία περίπτωση [Σε ότι αφορά τις δύο πρώτες, ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στους Sevigny (1990), Eichengreen και Portes (1995), Rieffel (2003), Weis (2013) και Das, Papaioannou και Trebesch (2012b)]. Η υλοποίηση του προγράμματος αναδιάρθρωσης μπορεί να χωριστεί σε τρία στάδια, ανακοίνωση, προετοιμασία και εφαρμογή (Das, Papaioannou and Trebesch, 2012b). Μετά την ανακοίνωση των προθέσεων για αναδιάρθρωση, η οποία μπορεί είτε να προηγείται είτε να ακολουθεί μια στάση πληρωμών, ξεκινάει η προετοιμασία – αναδιαπραγμάτευση των όρων. Σε αυτή τη φάση η χώρα καλείται, λαμβάνοντας υπόψη τις προβλέψεις των μακροοικονομικών της μεγεθών, να σχεδιάσει την αναδιάρθρωση του χρέους της με τρόπο τέτοιο που θα της επιτρέψει

την ομαλή εκπλήρωση των υποχρεώσεων της, όπως αναμένεται να προκύψουν μετά το πέρας της ανταλλαγής. Καταλυτικό ρόλο στο σχεδιασμό θα παίξουν και τα αποτελέσματα της ανάλυσης βιωσιμότητας, βάσει της οποίας θα εξακριβωθεί το μέγεθος του προβλήματος και συνεπώς το είδος και το ύψος της αναδιάρθρωσης. Αν το ζήτημα δεν είναι πολύ σοβαρό αλλά περιορίζεται απλώς σε προσωρινά προβλήματα ρευστότητας (liquidity), τότε η χώρα μπορεί να διαπραγματευτεί την αναδιάταξη του χρέους της. Αν το πρόβλημα, όμως, είναι πιο σοβαρό και οφείλεται σε έλλειψη βιωσιμότητας – φερεγγυότητας (solvency), η απομείωση είναι πιθανότερα πιο αποτελεσματική (Cohn, 2009) και συνεπώς οι συζητήσεις θα πρέπει να κινηθούν προς αυτήν την κατεύθυνση.

Οι αναδιαρθρώσεις χρέους με την μορφή της απομείωσης φαίνεται να είναι λιγότερο συνηθισμένες σε σχέση με εκείνες που αφορούν σε αναδιοργάνωση. Από το 1950, μονάχα 57 συμφωνίες αφορούσαν απομείωση ενώ 129 είχαν τη μορφή αναδιάταξης (Das, Papaioannou and Trebesch, 2012b). Για τον σωστό σχεδιασμό απαιτείται ένας μεγάλος όγκος πληροφοριών που αφορά, μεταξύ άλλων, στην αποτύπωση του ύψους και της χρονικής κατανομής των οφειλών, των νομικών χαρακτηριστικών από τα οποία διέπονται, τους κατόχους, ή τις εγγυήσεις από τις οποίες συνοδεύονται (Das, Papaioannou and Trebesch, 2012a). Εξαιτίας της μεγάλης δυσκολίας που ενέχει το εν λόγω εγχείρημα, οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να αναζητήσουν βοήθεια σε κάποιο εξειδικευμένο σε τέτοια θέματα χρηματοοικονομικό σύμβουλο, τον ανάδοχο, ο οποίος αναλαμβάνει να συγκεντρώσει αυτές και άλλες απαραίτητες λεπτομέρειες και κάνει τον σχεδιασμό της προσφοράς.

Παράλληλα με την επεξεργασία των όρων συμμετοχής, η χώρα πρέπει να αναζητήσει και να εντοπίσει τους πιστωτές της, προκειμένου να ξεκινήσει η αναδιαπραγμάτευση. Κατά την διάρκεια των κρίσεων χρέους των δεκαετιών 80-90, οπού η επικρατούσα μορφή χρηματοδότησης ήταν ο τραπεζικός δανεισμός, κάτι τέτοιο θα ήταν απλό. Το μεγαλύτερο μέρος του εθνικού χρέους αποτελούντο από δάνεια τα οποία είχαν ληφθεί από μεγάλες επενδυτικές τράπεζες ή άλλους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς (Buchheit, 1995, Carrasco and Thomas, 1996). Έτσι, η έναρξη και ο συντονισμός των διαπραγματεύσεων γίνονταν αρκετά εύκολα. Αντίθετως, σήμερα η δραματική αλλαγή στη σύνθεση των πιστωτών έχει μετατρέψει την ταυτοποίηση τους σε ένα τιτάνιο εγχείρημα. Πιο συγκεκριμένα, η ραγδαία ανάπτυξη των αγορών κρατικών ομολόγων σε συνδυασμό με το γεγονός οτι μετά τις κρίσεις του 80’ οι τράπεζες έγιναν αρκετά διστακτικές, όσον αφορά στον κρατικό δανεισμό, έστρεψε τα κράτη προς την χρηματοδότηση μέσω έκδοσης ομολογιών. Η στροφή αυτή είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση του όγκου των μεμονωμένων πιστωτών, όπως μικροί και μεγάλοι ομολογιούχοι, θεσμικοί επενδυτές, ή επενδυτικά ταμεία. Επιπλέον, τα ομόλογα μπορούν τάχιστα να αλλάζουν ιδιοκτήτη μέσω εξωχρηματιστηριακών αγορών στις οποίες οι συναλλαγές δεν καταγράφονται, με αποτέλεσμα να μην είναι εύκολο να γνωρίζουμε ποιος έχει τα ομόλογα. Όλα αυτά συνεπάγονται έντονη δυσκολία οργάνωσης και κόστος, τόσο του πακέτου όσου και της διαπραγμάτευσης της αναδιάρθρωσης. Επιπλέον, θα πρέπει να συνυπολογίσουμε το γεγονός οτι οι σημερινοί δανειστές, ως ιδιώτες επενδυτές, είναι ιδιαίτερα αδιάλλακτοι, όσον αφορά στην στάση που κρατούν απέναντι στο κράτος. Αυτό συμβαίνει επειδή δεν έχουν κάποιο ιδιαίτερο συνεργατικό δεσμό όπως συνέβαινε αντίθετα με τις τράπεζες, οι οποίες επιθυμούσαν συνεργασίες με μακροχρόνια διάρκεια (Dickerson, 2004).

Αφού ολοκληρωθεί ο σχεδιασμός του προγράμματος και εντοπισθούν οι πιστωτές, αρχίζει ένας διάλογος μαζί τους, με στόχο την εξακρίβωση της στάσης που πρόκειται να κρατήσουν, δεδομένων των όρων που θα προσφερθούν. Αν διαπιστωθεί οτι το κλίμα είναι αρνητικό, οι όροι μπορούν να τροποποιηθούν εντός των ορίων που έχουν προβλεφθεί, ώστε να αυξηθούν οι πιθανότητες συμμετοχής. Στη συνέχεια, η προσφορά ανακοινώνεται επισήμως από τους κρατικούς αξιωματούχους ενώ παράλληλα προσφέρεται ένα εύλογο χρονικό διάστημα μέσα στο οποίο οι ομολογιούχοι πρέπει να αποφασίσουν αν θα ανταλλάξουν ή όχι τα ομόλογα τους.

Συνήθως, για να είναι επιτυχημένο ένα πρόγραμμα ανταλλαγής ομολόγων, απαιτεί ένα ελάχιστο όριο συμμετοχής των πιστωτών, ώστε το συνολικό μέγεθος της ελάφρυνσης του βάρους να είναι επαρκές για την επίλυση του προβλήματος εξυπηρέτησης. Επομένως, οι πιστωτές θα πρέπει με κάποιο τρόπο να «εξαναγκασθούν» να συμμετέχουν, και μάλιστα με την θέληση τους, διαφορετικά, η τυχών ύπαρξη πιστωτικού γεγονότος και ενεργοποίηση των CDS θα κάνει την αναδιάρθρωση ακόμη δυσκολότερη (Roubini and Nowakovski, 2011). Για να επιτευχθεί αυτό, οι υπεύθυνοι σχεδιασμού πρέπει να δώσουν στο πακέτο ανταλλαγής ένα χαρακτήρα ανταμοιβής αλλά και τιμωρίας. Πιο συγκεκριμένα, τα νέα χρεόγραφα είναι δυνατό να έρχονται εφοδιασμένα με κάποιο χαρακτηριστικό που τα καθιστά ελκυστικότερα σε σχέση με τα παλιά και θα δίνεται ως «αποζημίωση» για την όποια απώλεια θα ζητείται. Έτσι, οι ομολογιούχοι θα μπαίνουν στον «πειρασμό» να συμμετάσχουν. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι κυρίως νομικά πλεονεκτήματα, έναντι παλαιότερων εκδόσεων (Andritzky, 2006), που τα καθιστούν πιο ασφαλή, υψηλότερης προτεραιότητας στην εξυπηρέτηση, ή αυξάνουν την αξία τους στην δευτερογενή αγορά.

Στον αντίποδα, για όσους αντιμετωπίσουν το πακέτο με σκεπτικισμό ή επιλέξουν την δικαστική οδό θα υπάρχει ένα είδος τιμωρίας, με την έννοια οτι όσα ομόλογα δεν ανταλλαχθούν μετά το πέρας της αναδιάρθρωσης, θα απωλέσουν αυτόματα τους ευνοϊκούς όρους που τα διέπουν. Αυτό θα έχει σαν αποτέλεσμα την μείωση τόσο τη αξίας τους στην αγορά όσο και την δυνατότητα τους να παρέχονται ως εχέγγυα, παράγοντες οι οποίοι μπορεί να αποτελέσουν για έναν επενδυτή ισχυρό κίνητρο, ώστε να μην απορρίψει την προσφορά (Das, Papaioannou and Trebesch, 2012b). Παρόλα αυτά, είναι πολύ πιθανό ότι θα υπάρξουν δανειστές οι οποίοι θα επιλέξουν σκόπιμα την «αποχή» (Hold-Out), ανεξάρτητα από το αν η ανακοινωθείσα προσφορά είναι λογική ή συμφέρουσα. Στόχος των απεχόντων είναι μετά την ολοκλήρωση της αναδιάρθρωσης, να αποπληρωθούν στο ακέραιο, ή στην χειρότερη περίπτωση, να αποκομίσουν καλλίτερους όρους αποπληρωμής από εκείνους που δέχτηκαν εξαρχής να συμμετάσχουν, εκμεταλλευόμενοι την «επιτακτική» επιθυμία των τελευταίων για επίτευξη του διακανονισμού. Η ύπαρξη της οπορτουνιστικής αυτής συμπεριφοράς έχει σαν αποτέλεσμα την γενικευμένη απροθυμία των πιστωτών να συμμετέχουν στο πακέτο ανταλλαγής, προκειμένου να αποφευχθεί η τυχόν υπονόμευση της διαδικασίας ή να πέσουν θύματα του δικού τους αλτρουισμού (Liu, 2002, Schwarcz, 2012). Οι απέχοντες, ανάλογα με την περίπτωση, μπορούν να διεκδικήσουν την άμεση αποπληρωμή των ληξιπρόθεσμων οφειλών, τον χαρακτηρισμό όλου του υπόλοιπου εκκρεμούς χρέους ως ληξιπρόθεσμου, και συνεπώς την άμεση αποπληρωμή του, ή ακόμη και την παύση των πληρωμών των ομολόγων που θα προκύψουν από την αναδιάρθρωση.

Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων συντονισμού, «αποχής» και άλλων, έχουν πέσει στο τραπέζι διάφορες ιδέες όπως η θέσπιση ενός θεσμικού πλαισίου βάσει του οποίου θα

πραγματοποιούνταν στο εξής οι αναδιαρθρώσεις χρέους ή δημιουργία ενός διεθνούς συστήματος πτωχεύσεων με επόπτη το ΔΝΤ (Trichet, 2001, IMF, 2003a, Kruegel, 2002, Dickerson, 2004, Couillault and Weber, 2003, Seavy, 2006, Nguyen, 2012, Buchheit et all, 2013). Η θεσμοθέτηση των πλαισίων αυτών απέτυχε, μεταξύ άλλων, λόγω συγκρούσεων συμφερόντων και του ότι τα κράτη δίστασαν και διστάζουν να υιοθετήσουν μια νομοθεσία που θα τους ανάγκαζε να παραδώσουν έως ένα βαθμό, τόσο τον έλεγχο πάνω στη διαπραγμάτευση του χρέους όσο και των περιουσιακών στοιχείων τους σε ξένους πιστωτές (Dickerson, 2004, Seavy, 2006). Ελλείψει ενός τέτοιου πλαισίου, σήμερα, όλες οι αναδιαρθρώσεις γίνονται με όρους ελεύθερης αγοράς, οπού για την αντιμετώπιση του προβλήματος της αποχής έχουν θεσπιστεί οι ρήτρες συλλογικής δράσεως (Collective Action Clauses ή αλλιώς CAC's, (Eichengreen and Mody, 2000, IMF, 2002c, 2002d, Weinschelbaum and Wynne, 2005, Bradley and Gulati, 2013). Αν και αρχικά εμφανίστηκαν στα ομόλογα που εκδίδονταν από εταιρίες ιδιωτικού δικαίου, μετά τις κρίσεις του 1980, έγιναν εξίσου δημοφιλείς και στα κρατικά ομόλογα (Buchheit, Gulati and Mody, 2002). Οι ρήτρες αυτές δεν είναι τίποτε άλλο παρά ρυθμιστικές διατάξεις, οι οποίες προστίθενται στους γενικότερους όρους που συνοδεύουν τις κρατικές ομολογίες κατά την έκδοση τους, και έχουν σχεδιαστεί έτσι ώστε να διευκολύνουν την αναδιαπραγμάτευση του χρέους και να αποτρέπουν την υπονόμευση της από τους «απέχοντες» (IMF, 2002c, Liu, 2002). Οι ρήτρες παρουσιάζουν ποικιλία χαρακτηριστικών. Παρόλα αυτά, μπορούν να ενταχθούν σε δύο κεντρικές κατηγορίες ανάλογα με το σκοπό που εξυπηρετούν. Πιο συγκεκριμένα υπάρχουν οι «ρήτρες αναδιάρθρωσης» (majority restructuring provisions) και οι «ρήτρες εξαναγκασμού» (majority enforcement provisions).

Όταν ένα ομόλογο περιλαμβάνει ρήτρες αναδιάρθρωσης, η προβλεπόμενη από αυτές πλειοψηφία δύναται να συμφωνήσει την τροποποίηση των όρων των ομολόγων, είτε έχει προηγηθεί αθέτηση οφειλών είτε όχι, δεσμεύοντας στη συμφωνία όλους τους ομολογιούχους της ίδιας σειράς έκδοσης ανεξάρτητα από το αν δέχονται ή όχι την εν λόγω τροποποίηση. Με άλλα λόγια, για να αποφασιστεί η αλλαγή στους όρους που διέπουν την λειτουργία ενός ομολόγου απαιτείται απλή ή αυξημένη πλειοψηφία, (ανάλογα με το τι προβλέπει η ρήτρα) των ομολογιούχων που ανήκουν στην ίδια σειρά έκδοσης. Οι αποφάσεις αυτές είναι δεσμευτικές για το σύνολο των επενδυτών ανεξάρτητα αν συμφωνήσαν όλοι ή όχι. Έτσι αν η πλειοψηφία αποδεχτεί τους όρους που θα προσφέρει η κυβέρνηση κατά το στάδιο της αναδιαπραγμάτευσης, θα είναι δεσμευτικοί για όλους, επομένως εξαλείφεται το κίνητρο για αποχή. Στην περίπτωση αυτή, οι τροποποιήσεις αφορούν μεταξύ άλλων τις ημερομηνίες ωρίμανσης και το ύψος του αρχικού κεφαλαίου, το επιτόκιο ή ακόμη και το νόμισμα στο οποίο εκφράζονται. Το βασικό πλεονέκτημα τους είναι ο δεσμευτικός τους χαρακτήρας, εφόσον μια συμφωνία αναδιάρθρωσης μπορεί να επιτευχθεί και χωρίς αυτές με τη διαφορά όμως ότι οι διαφωνούντες θα έχουν το δικαίωμα να απαιτήσουν την τήρηση των αρχικών όρων.

Όταν περιλαμβάνονται «ρήτρες εξαναγκασμού», η προβλεπόμενη από αυτές πλειοψηφία ομολογιούχων έχει την δυνατότητα να εμποδίσει κάθε μεμονωμένο ομολογιούχο να ασκήσει οποιοδήποτε έννομη διαδικασία ενάντια στον οφειλέτη προκειμένου να διεκδικήσει οικονομικές απαιτήσεις λόγω αθέτησης οφειλών με αποτέλεσμα την εκ νέου διαταραχή της εξυπηρέτησης των οφειλών (IMF, 2002c, Liu, 2002). Οι ρήτρες αυτές χρησιμοποιούνται όταν ο οφειλέτης ζητά την «συναίνεση παραίτησης» (exit consent) των πιστωτών από κάθε δικαίωμα δικαστικών διεκδικήσεων εναντίων του. Πιο συγκεκριμένα, πριν την έναρξη αναδιάρθρωση του χρέους,

χρησιμοποιώντας τις ρήτρες συλλογικής δράσης η προβλεπόμενη πλειοψηφία πιστωτών ακυρώνει όλα τα ειδικά δικαιώματα που απορρέουν από τις διατάξεις που διέπουν τα ομόλογα που διακρατούν, όπως την επιτάχυνση του χρόνου ωρίμανσης του αρχικού κεφαλαίου ή άλλες, πάσης φύσεως, δικαστικές διεκδικήσεις. Η συμφωνία παραίτησης αποφασίζεται κατά την διαπραγμάτευση των όρων της αναδιάρθρωσης και εφόσον γίνεται μέσω των ρητρών συλλογικής δράσης θα αφορά υποχρεωτικά και τους μη συμμετέχοντες σε αυτή. Έτσι, η ακύρωση των δικαιωμάτων θα αφορά και τους απέχοντες ομολογιούχους οι οποίοι με την ολοκλήρωσης της ανταλλαγής δεν θα μπορούν να κινηθούν δικαστικά με την ίδια ευκολία που είχαν πριν (Buchheit and Gulati, 2000).

Συνήθως, η ολοκλήρωση του προγράμματος σηματοδοτεί το τέλος της κρίσης χρέους, εφόσον αν είναι επιτυχημένο η χώρα θα είναι σε θέση στο εξής να εξυπηρετεί τις οφειλές της. Τα μακροοικονομικά μεγέθη ανακάμπτουν (Levy-Yeyati and Panizza, 2006), όπως και η αξιολόγηση της πιστοληπτικής ικανότητας. Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις που η αναδιάρθρωση δεν είχε επιτυχία και συνεπώς δεν μπόρεσε να λύσει το πρόβλημα χρέους (Αργεντινή και Δομινικανή Δημοκρατία, Das, Papaioannou and Trebesch, 2012b, σελ. 29). Ολοκληρώνοντας με την αναδιάρθρωση χρέους θα πρέπει να επισημάνουμε ένα πολύ σημαντικό παράγοντα από τον οποίο εξαρτάται η διαδικασία που παρουσιάστηκε. Αυτός δεν είναι άλλος από την στάση που θα αποφασίσουν να κρατήσουν οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι, ήτοι αν θα είναι μετριοπαθής ή σκληρή και καταναγκαστική. Όταν οι διαπραγματεύσεις διεξάγονται καλή τη πίστη και σε πνεύμα συνεργασίας έχουν καλύτερα αποτελέσματα (Roubini and Setser, 2004, Andritzky, 2006). Η στάση τελικά εξαρτάται, σύμφωνα με τον Enderlein και άλλους (2012), από πολιτικούς και όχι οικονομικούς παράγοντες. Επιπλέον, έρευνες έχουν αποπειραθεί να μετρήσουν το πόσο καταναγκαστική είναι η συμπεριφορά των κρατών απέναντι στους πιστωτές στηριζόμενοι στο αν πληρούνται ή όχι ορισμένα κριτήρια, όπως η ύπαρξη διαλόγου, ή αν έχει προηγηθεί νωρίτερα κάποια παύση πληρωμών (Enderlein et all, 2012). Χαρακτηριστικό παράδειγμα «σκληρής» αντιμετώπισης ήταν η περίπτωση της Αργεντινής το 2001, οπού η κυβέρνηση προχώρησε σε στάση πληρωμών, αρνήθηκε να προχωρήσει σε διάλογο, και η αναδιάρθρωση έγινε μονομερώς και με εντελώς εξαναγκαστικό χαρακτήρα (take it or leave it) (Enderlein et all, 2012). Αντίθετα, ενδεικτικό παράδειγμα φιλικής και συνεργατικής στάσης αποτελεί η αναδιάρθρωση του χρέους της Μπελίζ (πρώην Βρετανική Ονδούρα) το 2007. Η διαδικασία έλαβε χώρα σχεδόν χωρίς καμία στάση πληρωμών, ολοκληρώθηκε με πλήρη συμμετοχή, μηδενικές απώλειες για τους επενδυτές και με ελάχιστη υποστήριξη (πέρα από τεχνογνωσία) από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Cassou, 2008, Erce and Diaz-Cassou, 2010).

1.4.2. Δανεισμός από Διεθνή Οργανισμό (ΔΝΤ)

Τα τελευταία χρόνια οι κυβερνήσεις τείνουν να αντιμετωπίζουν τις κρίσεις χρέους με διαφορετικό τρόπο. Αναζητούν οικονομική βοήθεια σε κάποιο διεθνή οργανισμό, με σκοπό να μπορέσουν να συνεχίσουν ομαλά την αποπληρωμή του χρέους, και να αποφύγουν μια στάση πληρωμών, η οποία θα μπορούσε να έχει καταστροφικές συνέπειες για την εγχώρια οικονομία. Τον ρόλο του δανειστή επιτελεί εδώ και πολλά χρόνια το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, του οποίου,

ως γνωστόν, μια από τις πιο σημαντικές αποστολές είναι να παρέχει στα μέλη του χρηματοοικονομική βοήθεια, προκειμένου να λύσουν τυχόν προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών (IMF, 2014b). Για το σκοπό αυτό έχουν θεσπιστεί διάφοροι «μηχανισμοί» δανειοδότησης (Stand-By Arrangements, Flexible Credit Line, Precautionary and Liquidity Line και άλλα IMF, 2014c), οι οποίοι χρησιμοποιούνται ανάλογα με την περίπτωση και επιτρέπουν στο κράτος – μέλος να αντλήσει διάφορα ποσά, σε δόσεις ή εφ' άπαξ, ανάλογα με το μηχανισμό. Όπως επιβάλλεται από την «χρηματοδοτική παράδοση» του Ταμείου, η έγκριση οποιασδήποτε βοήθειας έχει (συνήθως αλλά όχι πάντα) ως προϋπόθεση (conditional), η χώρα να εφαρμόσει ένα πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής, προκειμένου να διορθωθούν μέσα σε ένα εύλογο χρονικό διάστημα τα προβλήματα του εξωτερικού ισοζύγιού, και να αποκατασταθεί η βιωσιμότητα της οικονομίας, ώστε στην συνέχεια να αποπληρώσει το δάνειο που θα λάβει. Το πρόγραμμα σχεδιάζεται, επιβλέπεται και αξιολογείται από το ίδιο το Ταμείο. Βασική επιδίωξη της χρηματοδότησής είναι να μπορέσει το κράτος - μέλος που αντιμετωπίζει τα προβλήματα, να τα διορθώσει εκπληρώνοντας παράλληλα και τις υποχρεώσεις στο ακέραιο, σύμφωνα με τους όρους που έχουν συμφωνηθεί, και κατά συνέπεια να διατηρήσει την εμπιστοσύνη των αγορών.

Η παραπάνω λειτουργία του ταμείου δίνει την ευκαιρία στα κράτη – μέλη του να ζητήσουν οικονομική υποστήριξη και για την αντιμετώπιση μιας κρίσης χρέους, χρησιμοποιώντας κάποιον από τους διαθέσιμους χρηματοδοτικούς μηχανισμούς. Επειδή ως επί το πλείστο σε ειδικές περιστάσεις όπως μια κρίση χρέους, η απαιτούμενη χρηματοδότηση υπερβαίνει τα συνηθισμένα όρια μέσα στα οποία μπορεί να δανειστεί ένα μέλος, το Ταμείο διαθέτει ένα εξειδικευμένο πλαίσιο πρόσβασης σε πόρους, μέσω του οποίου μπορούν να αντληθούν τα αναγκαία κεφάλαια (Exceptional Access Framework 2002). Μέχρι και το 2002, όταν ένα κράτος ζητούσε ενίσχυση πέραν τον καθιερωμένων ορίων, η διοίκηση του Ταμείου αποφάσιζε για τη διεύρυνση των ορίων αυτών χωρίς να βασίζεται σε κάποια συγκεκριμένα κριτήρια που να προσδιορίζουν αν η περίσταση όντως είναι ή όχι ειδική. Έτσι η πολιτική δανεισμού υπό ειδικές περιστάσεις θεωρούνταν πολύ ελαστική, *«υπέρμετρα επιτρεπτική»* (IMF, 2014e, σελ. 8), και οτι η έλλειψη σαφήνειας προσθέτει αβεβαιότητα στο νομισματικό σύστημα. Ως εκ τούτων το 2002, δημιουργήθηκε ένα «Πλαίσιο Ειδικής Πρόσβασης» στους πόρους (Exceptional Access Framework), με στόχο να δώσει όσο το δυνατόν περισσότερη σαφήνεια τον τρόπο με τον οποίο προσδιορίζεται αν μια κρίση είναι ή όχι ειδική περίπτωση και χρίζει πρόσβαση στους πόρους πέρα από τα φυσιολογικά όρια (IMF, 2002e). Σύμφωνα με το πλαίσιο αυτό, σήμερα, πριν εγκριθεί η παροχή οικονομικής υποστήριξης (πέρα από τα συνήθη όρια), πρέπει να πιστοποιηθεί από το τεχνικό προσωπικό του Ταμείου οτι το κράτος – μέλος που ζητάει πρόσβαση στους πόρους του, πληροί τα προβλεπόμενα κριτήρια. Όπως θα συζητήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, το πλαίσιο του 2002 τροποποιήθηκε εκτάκτως το 2010, προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι χρηματοδοτικές ανάγκες της Ελλάδας. Τα κριτήρια έχουν ως εξής:

- Το ύψος της αναγκαίας χρηματοοικονομικής βοήθειας, όπως αυτό προκύπτει από τις πιέσεις που δέχεται το κράτος – μέλος στο ισοζύγιο κίνησης κεφαλαίων του, πρέπει να ξεπερνάει τα προβλεπόμενα όρια εντός των οποίων μπορεί να δανειστεί κεφάλαια από το Ταμείο. Για να δοθεί η χρηματοδότηση βάσει του άρθρου V, εδάφιο 3.b.ii, πρέπει να παρουσιαστεί από το κράτος-μέλος, με τεκμηριωμένο τρόπο, η ανάγκη για έκτακτη χρηματοδότηση και πρόσβαση στους πόρους του ταμείου, ανάλογα με το πρόβλημα που

αντιμετωπίζει (έλλειψη διαθεσίμων, εξωτερικό σοκ στο ισοζύγιο πληρωμών και άλλα). Το ύψος της χρηματοδότησης βασίζεται, συνήθως, στο «ποσοστιαίο μερίδιο» (quotas, ελεύθερη μετάφραση) που αποδίδεται στο κάθε κράτος κατά την εγγραφή του ως μέλος. Το «μερίδιο» αντιστοιχεί στο σχετικό μέγεθος του στην παγκόσμια οικονομία, εκφράζεται σε Ειδικά Τραβηχτικά Δικαιώματα (την νομισματική μονάδα του ΔΝΤ, IMF, 2014f), και αντιπροσωπεύει τους χρηματοοικονομικούς πόρους τους οποίους έχει δεσμευτεί να συνεισφέρει στο Ταμείο, το οποίο με τη σειρά του τους χρησιμοποιεί για παροχή βοήθειας προς τα άλλα μέλη (IMF, 2002e, IMF, 2014a). Παρόλα αυτά, στις ειδικές περιπτώσεις μπορεί να χρησιμοποιηθούν διαφορετικοί μέθοδοι μέτρησης του ύψους της χρηματοδότησης. Τέτοιες εναλλακτικές μέθοδοι μπορεί να είναι το ΑΕΠ, οι εξαγωγές ή τα συναλλαγματικά αποθέματα, ή άλλα μεγέθη που προσφέρουν πιο σφαιρική πληροφόρηση για την ικανότητα αποπληρωμής της χώρας (IMF, 2002e, σελ. 18). Τα καθιερωμένα όρια δανεισμού (δηλαδή υπό φυσιολογικές συνθήκες), είναι 200% του ποσοστιαίου μεριδίου ανά έτος ή 600% αθροιστικά. Στις εξαιρετικές περιπτώσεις η χρηματοδότηση μπορεί να ξεπεράσει αρκετά τα παραπάνω όρια.

- Η εκπόνηση μιας λεπτομερούς ανάλυσης της οικονομικής κατάστασης της χώρας - μέλους πρέπει να υποδεικνύει οτι το χρέος θα παραμείνει βιώσιμο. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιείται το πλαίσιο ανάλυσης βιωσιμότητας που γνωρίσαμε στην προηγούμενη ενότητα. Τα αποτελέσματα της εφαρμογής του πλαισίου πρέπει να δείξουν οτι η πιθανότητα το χρέος να παραμείνει σε βιώσιμα επίπεδα είναι πολύ μεγάλη. Σε περίπτωση οπού κάτι τέτοιο δεν μπορεί να αποδειχτεί και ειδικά αν το χρέος είναι υψηλό και η απαιτούμενη προσαρμογή ιδιαίτερα μεγάλη, η παροχή η χρηματοδότηση ίσως να μην είναι κατάλληλη πολιτική αντιμετώπισης του προβλήματος. Σε τέτοιες περιπτώσεις Ταμείο ενθαρρύνει την αναδιάρθρωση του χρέους για την υλοποίηση της οποίας παράσχει την απαραίτητη τεχνική κι όχι μόνο βοήθεια. Η αναδιάρθρωση θα πρέπει να επαναφέρει το χρέος σε βιώσιμα επίπεδα και φυσικά να έχει επιτυχία αναφορικά με την συμμετοχή των πιστωτών. Το παραπάνω κριτήριο περί βιωσιμότητας είναι καθαρά υποκειμενικού χαρακτήρα με την έννοια ότι η ικανοποίηση του δεν προσδιορίζεται αυτόματα, αλλά είναι ζήτημα που άπτεται στη διακριτική ευχέρεια της διοίκησης του Ταμείου να την αποφασίσει ή όχι. Με τον τρόπο αυτό δίνεται μεγάλος βαθμός ευελιξίας, σε σχέση με την ύπαρξη αυστηρά καθορισμένων κριτηρίων πρόσβασης, στο να λαμβάνονται αποφάσεις υπέρ κρατών που μπορεί μεν να έχουν συσσωρεύσει ένα μεγάλο όγκο χρέους, αλλά παρά ταύτα, διατηρούν την ικανότητα να το διαχειριστούν χωρίς να γίνει αναδιάρθρωση. Ωστόσο, όπως παρατηρεί το τεχνικό προσωπικό του Ταμείου (IMF, 2013c, σελ. 9-10), αυτή η υποκειμενικότητα του εν λόγω κριτηρίου, εγείρει σημαντικές ανησυχίες αναφορικά με το βαθμό ακεραιότητας του Ταμείου απέναντι σε πολιτικές πιέσεις και μεθοδεύσεις για την παροχή χρηματοδότησης σε αφερέγγυα κράτη προκειμένου να αποφευχθεί η αναδιάρθρωση. Πράγματι, έχει ειπωθεί οτι αποφάσεις δανειοδότησης του ταμείο ήταν πολλές φορές αποτέλεσμα πολιτικών μεθοδεύσεων ισχυρών χωρών (Dickerson, 2004).

- Για να χορηγηθεί βοήθεια πέρα των συνηθισμένων ορίων, πρέπει να υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις οτι η χώρα – μέλος θα μπορέσει να αποκτήσει πρόσβαση στις χρηματοπιστωτικές αγορές μέσα σε ένα εύλογο χρονικό διάστημα, έτσι ώστε η χρηματοδότηση να λειτουργήσει απλώς σαν *«γέφυρα»* (IMF, 2002e, σελ. 13). Το κριτήριο

αυτό είναι πολύ σημαντικό διότι για την αντιμετώπιση της εξωτερικής βιωσιμότητας είναι αναγκαίο (κατά το Ταμείο) να υπάρχει εμπιστοσύνη των επενδυτών, εφόσον η απώλεια πρόσβασης στις αγορές, ναι μεν δεν σημαίνει οτι το χρέος είναι μη βιώσιμο, αλλά αν η κατάσταση παρατείνεται μπορεί να εγείρει τελικά ανησυχίες οτι η χώρα έχει πρόβλημα φερεγγυότητας.

- Τέλος, θα πρέπει ακόμα να υπάρχουν ενδείξεις οτι το πρόγραμμα έχει πιθανότητες επιτυχίας, λαμβάνοντας υπόψη την ικανότητα των θεσμών και του πολιτικού συστήματος να υλοποιήσει το πρόγραμμα προσαρμογής. Θα πρέπει δηλαδή, να υπάρχουν ενδείξεις οτι το πρόγραμμα είναι κοινωνικά και πολιτικά εφικτό και δεδομένου αυτού οτι θα έχει σοβαρές πιθανότητες επιτυχίας.

Για να γίνει η λήψη της οικονομικής βοήθειας ακολουθείται μια τυπική διαδικασία. Το κράτος μέλος κάνει αίτηση χρηματοδότησης στο Ταμείο, το οποίο με τη σειρά του στέλνει τεχνικό προσωπικό στη χώρα προκειμένου να συζητήσει με τους κυβερνητικούς αξιωματούχους και να αξιολογήσει την (μακρο-) οικονομική κατάσταση της. Η αξιολόγηση έχει ως στόχο να εντοπίσει τους παράγοντες που οδήγησαν το κράτος να αναζητήσει βοήθεια δηλαδή τη ρίζα του προβλήματος. Αφού ολοκληρωθεί, σχεδιάζεται ένα πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής το οποίο περιλαμβάνει μέτρα που θεωρούνται κατάλληλα για την αντιμετώπιση των εν λόγω παραγόντων και το οποίο η χώρα θα δεσμευτεί να εφαρμόσει. Συνήθως πρόκειται για μέτρα που αποκαθιστούν την ισορροπία ανάμεσα στην αποταμίευση και την επένδυση του ιδιωτικού ή του δημόσιου τομέα ή και των δυο (S – I) και συνεπώς του ισοζυγίου πληρωμών. Κατά την αξιολόγηση εκτιμάται και το μέγεθος της απαιτούμενης χρηματοδότησης για όσο χρόνο θα διαρκεί το πρόγραμμα προσαρμογής. Αν αυτή είναι πολύ μεγάλη και ξεπερνάει τα συνηθισμένα όρια δανεισμού, εξετάζεται το ενδεχόμενο να ικανοποιούνται τα κριτήρια του «Πλαισίου Ειδικής Πρόσβασης».

Η «φιλοσοφία» του «Πλαισίου Ειδικής Πρόσβασης» είναι η κρίση χρέους να επιλυθεί όσο το δυνατόν πιο γρήγορα και με όσο το δυνατόν μικρότερο κόστος για όλους όσους αφορά. Το κλειδί στο αν θα δοθεί ή όχι βοήθεια αποτελεί η βιωσιμότητα του χρέους. Ως εκ τούτων, αν τα προβλήματα είναι προσωρινά και το χρέος είναι βιώσιμο με μεγάλη πιθανότητα, τότε η παροχή χρηματοοικονομικής βοήθειας από το ταμείο θεωρείται ως ο πιο αποτελεσματικός τρόπος αντιμετώπισης της κρίσης χρέους. Αντίθετα αν το χρέος δεν είναι βιώσιμο και η οικονομία είναι αφερέγγυα, η αναδιάρθρωση του χρέους φαίνεται να είναι μονόδρομος. Μάλιστα, *« …η αποκατάσταση της βιωσιμότητας πρέπει να επιτευχθεί όσο το δυνατόν ταχύτερα εφόσον, δεδομένου οτι ενέχει κόστος, η όποια καθυστέρηση θα το κάνει ακόμη μεγαλύτερο»* (IMF, 2014e, σελ. 7). Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις που τα πράγματα δεν είναι τόσο ξεκάθαρα αναφορικά με τη βιωσιμότητα του χρέους και συνεπώς η λύση δεν είναι τόσο προφανής και τετριμμένη. Αν το χρέος δεν μπορεί να διασφαλιστεί με σιγουριά ότι είναι βιώσιμο, γίνεται αναδιάρθρωση του ανεξάρτητα αν στο μέλλον αποδειχθεί ότι κάτι τέτοιο δεν χρειαζόταν. Επιπλέον, η χρηματοδότηση μπορεί να ξεπερνάει τις δυνατότητες του Ταμείου, αλλά και τις δυνατότητες του ίδιου του μέλους για οικονομική προσαρμογή. Σε μια τέτοια περίπτωση η πολιτική του ταμείου υπαγορεύει οτι ο υπολειπόμενος όγκος χρηματοδότησης θα πρέπει να συμπληρωθεί από άλλες πηγές του επίσημου τομέα. Σε διαφορετική περίπτωση, η λύση είναι και πάλι η αναδιάρθρωση. Αναφορικά με τις δυνατότητες δανειοδότησης του Ταμείου, να σημειωθεί οτι η πολιτική δανεισμού υπαγορεύει οτι

οι πόροι πρέπει διατίθενται με ορθολογικό και όχι καταχρηστικό τρόπο, με την έννοια οτι κατανάλωση τους από κάποιο μέλος δεν θα περιορίζει δραματικά την διαθέσιμη ποσότητα για τα άλλα μέλη. Για το σκοπό αυτό έχουν καθιερωθεί τα ανώτατα όρια πρόσβασης (IMF, 2002e), τόσο σε φυσιολογικές όσο και σε εξαιρετικές περιστάσεις.

Η απόφαση για το αν θα γίνει τελικά αναδιάρθρωση ή όχι λαμβάνεται από το κράτος - μέλος που έχει ζητήσει βοήθεια, όμως στην περίπτωση που αποφασίσει να δεχτεί, η διαδικασία θα πρέπει να έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Ο οφειλέτης δεν επιτρέπεται σε καμία περίπτωση να προχωρήσει σε στάση πληρωμών. Όσο θα διαρκεί η διαδικασία της αναδιαπραγμάτευσης υποχρεούται να εξυπηρετεί τις υποχρεώσεις του σύμφωνα με τους αρχικούς όρους που διέπουν τα χρεόγραφα. Βοήθεια γι' αυτό παρέχει το ταμείο. Οι προϋποθέσεις αυτές κρίνονται αρκετά σημαντικές με την έννοια οτι βοηθούν στο να αποφευχθεί η οποιαδήποτε περεταίρω χρηματοπιστωτική αναταραχή, καθώς και να τεθούν οι βάσεις για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των επενδυτών και της ομαλής επιστροφής στις χρηματοπιστωτικές αγορές. Το είδος της αναδιάρθρωσης θα εξαρτηθεί από την σοβαρότητα του προβλήματος. Αν το κράτος-μέλος αντιμετωπίζει προβλήματα ρευστότητας γίνεται αναδιοργάνωση των ληξιπρόθεσμων οφειλών με τον τρόπο που είδαμε παραπάνω. Αντίθετα αν αντιμετωπίζονται προβλήματα φερεγγυότητας τότε η αναδιάρθρωση έχει την μορφή απομείωσης. Ακόμη κι αν το μέλος δεν έχει πρόβλημα φερεγγυότητας αλλά η παροχή βοήθειας αναμένεται να αυξήσει το χρέος σε επίπεδα που μπορεί να το κάνουν αφερέγγυο, τότε εφαρμόζεται και πάλι αναδιάρθρωση. Για να εντοπιστεί το σημείο πέρα από το οποίο ο οφειλέτης γίνεται μη βιώσιμος χρησιμοποιείται το πλαίσιο ανάλυσης βιωσιμότητας που είδαμε στην προηγούμενη ενότητα. Με τη βοήθεια του εργαλείου αυτού αποφασίζεται πόση «ελάφρυνση» θα χρειαστεί καθώς και το ύψος του προγράμματος προσαρμογής.

Όσο η αναδιάρθρωση βρίσκεται σε εξέλιξη το κράτος μέλος υποχρεούται να παρέχει πληροφόρηση, με απόλυτα διαφανή τρόπο, στους πιστωτές αναφορικά με τα τυχόν προβλήματα και τις λεπτομέρειες του εφαρμοζόμενου προγράμματος. Η υλοποίηση πρέπει να γίνεται σε συνθήκες «καλής πίστεως και συνεργασίας». Πολιτικές μονομερούς χαρακτήρα (take it-or-leave it) απορρίπτονται. Να σημειωθεί εδώ οτι στις περιπτώσεις που η στάση πληρωμών είναι προ των πυλών, το ταμείο δεν θέτει κάποια προϋπόθεση όσον αφορά στην μορφή του διαλόγου ενώ επιπρόσθετα αναγνωρίζεται το γεγονός οτι κάτω από τέτοιες συνθήκες μια μη διαπραγματεύσιμη προσφορά θα ήταν πιο αποτελεσματική από έναν ατέρμονο και πιθανόν ατελέσφορο διάλογο (IMF, 2013c).

Αφού ολοκληρωθεί η διαπραγμάτευση και συμφωνηθούν οι όροι και τελικές λεπτομέρειες αναφορικά με το πρόγραμμα και τον τρόπο δράσης (δάνειο ή αναδιάρθρωση), το κράτος – μέλος με μια επιστολή προθέσεων (letter Of Intend), κοινοποιεί στο συμβούλιο των διοικητών του οργανισμού το συμφωνηθέν πρόγραμμα προσαρμογής, ζητώντας και επίσημα οικονομική βοήθεια για την υλοποίηση του. Ο πιο συνηθισμένος μηχανισμός δανεισμού είναι οι «Διευθετήσεις Αναμονής» (stand-by arrangements). Σύμφωνα με αυτόν, η χρηματοδότηση καταβάλλεται σε δόσεις, έπειτα από την εκπλήρωση των προσυμφωνημένων στόχων, με βάσει το σχεδιασμένο χρονοδιάγραμμα. Την υλοποίηση και εξέλιξη του προγράμματος παρακολουθεί στενά το τεχνικό προσωπικό του Ταμείου συντάσσοντας ανά τακτά χρονικά διαστήματα αξιολογητικές εκθέσεις. Αν

οι εκθέσεις έχουν θετικό αποτέλεσμα αναφορικά με την εκπλήρωση των στόχων, εκταμιεύεται η αντίστοιχη δόση, διαφορετικά μπαίνει σε αναμονή μέχρι την εκπλήρωση των προαπαιτούμενων. Η αποπληρωμή κάθε δόσης ξεκινάει αφού έχει παρέλθει ένα χρονικό διάστημα 3,5 έως και 5 ετών από την ημερομηνία εκταμίευσης της.

Στο κεφάλαιο αυτό γνωρίσαμε βασικά θεωρητικά ζητήματα που αφορούν στον τρόπο με τον οποίο τα ελλείμματα του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα δημιουργούν εξωτερικά ελλείμματα και κατά συνέπεια χρέος. Η μακροχρόνια ύπαρξη εξωτερικών ελλειμμάτων και ο συστηματικός δανεισμός για την χρηματοδότηση τους οδηγούν σε συσσώρευση χρέους και τελικά σε οικονομικό εκτροχιασμό. Πιο συγκεκριμένα, είδαμε οτι αν μια οικονομία καταναλώνει περισσότερα από όσα παράγει, γεγονός που μπορεί να οφείλεται στα ελλείματα του δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα, ή και των δύο, η διαφορά εισάγεται από το εξωτερικό δημιουργώντας ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Αν η χώρα επιλέξει να το διατηρήσει αντί να το διορθώσει λαμβάνοντας τα αναγκαία μέτρα, είναι υποχρεωμένη να το χρηματοδοτήσει. Η χρηματοδότηση του γίνεται κυρίως με δανεισμό συναλλάγματος από το εξωτερικό, και σε ενα μικρό βαθμό από τα συναλλαγματικά διαθέσιμα.

Η συστηματική διατήρηση των ελλειμάτων οδηγεί σε συσσώρευση εξωτερικού χρέους, η οποία καθιστά το κράτος ευάλωτο σε προβλήματα ρευστότητας και εν τέλει εγείρει ζήτημα φερεγγυότητας. Στην πρώτη περίπτωση το πρόβλημα μπορεί να είναι προσωρινό, όμως στην δεύτερη περίπτωση, το χρέος είναι πλέον εξαιρετικά υψηλό, και έχει αποκτήσει μια δυναμική τέτοια που τα ενδεχόμενα μελλοντικά πλεονάσματα δεν μπορούν να αποπληρώσουν με οποιαδήποτε μέτρα προσαρμογής κι αν εφαρμοστούν. Και οι δύο αυτές περιπτώσεις μπορούν να προκαλέσουν σοβαρές ανησυχίες στις χρηματοπιστωτικές αγορές. Τελικά, αν η χώρα χάσει την πρόσβαση στην διεθνή αγορά ιδιωτικών κεφαλαίων, ή οποιαδήποτε άλλη πηγή συναλλάγματος με την βοήθεια της οποία θα μπορούσε να ανανεώσει το χρέος της, έρχεται αντιμέτωπη με μια κρίση χρέους. Η αντιμετώπιση της μπορεί να γίνει με αναδιάρθρωση του χρέους, συνοδευόμενη είτε όχι από μια στάση πληρωμών ή το κράτος μπορεί να αναζητήσει οικονομική βοήθεια από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Σε κάθε περίπτωση, το κράτος είναι αυτό που πρέπει να ζυγίσει ποια επιλογή είναι πιο κοντά προς το συμφέρον του. Σε μια ανάλογη με τα παραπάνω περίπτωση βρέθηκε η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Έχοντας μελετήσει πλέον τα θεωρητικά ζητήματα που αφορούν στην Ελληνική περίπτωση, είμαστε έτοιμοι να δώσουμε στη θεωρία συγκεκριμένη μορφή και πρόσωπο και να γνωρίσουμε από κοντά το Ελληνικό πρόβλημα, καθώς και την κεντρική εναλλακτική διαχείριση του, η οποία δεν είναι άλλη από την εγκατάλειψη της ευρωζώνης και επιστροφής στο εθνικό νόμισμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

Η ελληνική οικονομία στην μεταπολίτευση και η πορεία προς την κρίση χρέους

«… ή θα πρέπει να μειώσουμε δραστικά το δημόσιο χρέος ή διαφορετικά το δημόσιο χρέος θα αφανίσει την Ελλάδα …»

Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, 1993

(Λαλιώτης, 2007)

Η κρίση του 2008 αποτέλεσε σημείο καμπής για την ελληνική οικονομία. Η χρηματοπιστωτική αναταραχή που προκάλεσε η στεγαστική φούσκα των Ηνωμένων Πολιτειών είχε σαν φυσικό επακόλουθο την μείωση του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος όλων των ευρωπαϊκών χωρών, μεταξύ των οποίων και της Ελλάδας. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις προσπάθειες των κυβερνήσεων να προστατεύσουν τα εγχώρια χρηματοπιστωτικά συστήματα, οδήγησε στην αύξηση του δημόσιου χρέους. Στην περίπτωση της Ελλάδας, όμως, η υποχώρηση του ΑΕΠ, στην πραγματικότητα, δεν έκανε τίποτα άλλο παρά αποκάλυψε τις χρόνιες αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, οι οποίες κρύβονταν επί σειρά ετών στις σκιές των υψηλών ρυθμών μεγέθυνσης του. Αδυναμίες όπως τα υψηλά δημόσια και εξωτερικά ελλείμματα, και κατά συνέπεια το τεράστιο δημόσιο χρέος τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα. Η αποκάλυψη αυτή προκάλεσε ένα γενικευμένο πανικό στις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές, οι οποίες από τα τέλη του 2009 άρχισαν να αντιμετωπίζουν την χώρα με έναν έντονο σκεπτικισμό. Η αρνητική αυτή επίδραση διαφαινόταν ξεκάθαρα τόσο στην απόλυτη υποβάθμιση της πιστοληπτικής αξιοπιστίας, δηλαδή, του «λόγου τιμής» της ελληνικής κυβέρνησης όσο και στην εκτίναξη του κόστους δανεισμού. Η κυβέρνηση, ανήμπορη να αναχρηματοδοτήσει πια το χρέος της προχώρησε στην εφαρμογή μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής. Δυστυχώς, η αξιοπιστίας της είχε πληγεί ανεπανόρθωτα και έτσι δεν κατάφερε να καθησυχάσει τις αγορές, κάνοντας την προσφυγή στον ευρωπαϊκό Μηχανισμό Δημοσιονομικής Σταθερότητας *«ανάγκη εθνική κι επιτακτική»* (Το Βήμα, 2010).

Η κρίση του 2008, λοιπόν, αποτέλεσε την αφορμή κι όχι την πραγματική αιτία που «ώθησε» την χώρα στην κρίση χρέους. Δεδομένου αυτού, το εύλογο ερώτημα που γεννάται αφορά στο πως φτάσαμε ως εδώ; ή αλλιώς, όπως το θέτει ο Κουβελάκης (Kouvelakis, 2011), *«πως η Ελλάδα κι όχι ας πούμε κάποια από τις πρόσφατα εισηγμένες, πρώην κομμουνιστικές χώρες, όπως η Σλοβακία ή η Σλοβενία, κατέληξε να είναι ο πιο αδύναμος κρίκος της ευρωζώνης;»* (σελ. 19). Γνωρίζοντας ότι για να συζητηθεί η εκάστοτε λύση πρέπει προηγουμένως να έχει προσδιοριστεί το πρόβλημα στο οποίο απευθύνεται, η απάντηση του παραπάνω ερωτήματος είναι ζωτικής σημασίας στην προσπάθεια μας να εντοπίσουμε τις αδυναμίες που παρουσιάζει η ελληνική οικονομία σήμερα. Μονάχα γνωρίζοντας αυτές θα είμαστε σε θέση να διαπιστώσουμε αν η έξοδος από την ευρωζώνη μπορεί να δώσει λύση στο ελληνικό πρόβλημα. Το ερώτημα, λοιπόν, αυτό θα αποπειραθούμε να διαλευκάνουμε σε αυτήν την ενότητα, δίνοντας παράλληλα και μια εικόνα στον αναγνώστη, για το πως τα θεωρητικά ζητήματα που εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο απέκτησαν εν προκειμένω «σάρκα και οστά», κι οδήγησαν στην κρίση χρέους και κατόπιν στην υπογραφή των μνημονίων συνεννόησης.

Η απάντηση φαίνεται να βρίσκεται στα χρόνια της μεταπολίτευσης, και αφορά άμεσα στις πολιτικές που ακολουθήθηκαν εκείνη την εποχή από το πολιτικό σύστημα. Δυστυχώς, η οικονομική πολιτική που εφαρμόστηκε εκείνα την περίοδο παρουσιάζει μια ιδιαίτερη ποικιλομορφία, με διαφορετικές επιδράσεις σε κάθε φάση, πράγμα που δεν μας επιτρέπει να την εξετάσουμε ως μια ενιαία περίοδο. Συνεπώς, η συζήτηση μας θα διαχωριστεί σε τρεις βασικές περιόδους. Την περίοδο 1974-1994, την περίοδο από το 1994 μέχρι και το 2008 και εν συνεχεία την περίοδο 2009 έως και σήμερα. Οι λόγοι που θα χρησιμοποιήσουμε την συγκεκριμένη περιοδολόγιση είναι, μεταξύ άλλων, οι εξής. Καταρχάς, θέλουμε να κρατήσουμε ξεχωριστά την πολιτική που εφαρμόζεται από την έλευση της τρόικας μέχρι και σήμερα, η οποία είναι μια ιδιόμορφη περίπτωση οικονομικής πολιτικής. Δεύτερον, είναι αναγκαίο να αναλυθούν ξεχωριστά οι πρώτες δύο περίοδοι,

προκειμένου να διαφανεί η διαφορά των αιτιών για τις οποίες υπήρξε απώλεια της ανταγωνιστικότητας, από τα μέσα της δεκαετίας του 90 και μετά. Τέλος, είναι πολύ σημαντικό να δούμε τις εφαρμοζόμενες συναλλαγματικές και νομισματικές πολιτικές που ασκήθηκαν, όλο εκείνο το διάστημα στο οποίο η δραχμή βρισκόταν σε καθεστώς κυμαινόμενων ισοτιμιών, καθώς και τα αποτελέσματα τους. Ευελπιστούμε ότι από την ανάλυση αυτή, πέρα από τις αιτίες θα μπορέσουμε παράλληλα να εξάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα αναφορικά με την μορφή που θα πρέπει να έχει η οικονομική πολιτική μετά από μια ενδεχόμενη αποχώρηση από την ζώνη του κοινού νομίσματος.

2.1. Η περίοδος 1974 – 1994. Μεταπολίτευση και αλλαγή στην άσκηση οικονομικής πολιτικής

Οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν του ελληνικού εμφύλιου έθεσαν ως πρωταρχικό στόχο την ανοικοδόμηση της οικονομίας χωρίς, εντούτοις, να αναλάβουν οποιαδήποτε δέσμευση αναφορικά με την εφαρμογή κάποιας κοινωνικής πολιτικής ή την επίτευξη κοινωνικοοικονομικών στόχων όπως, η μείωση της ανεργίας, ή η στήριξη των ασθενέστερων στρωμάτων. Αντίθετα, οι πολιτικές τους ήταν αυστηρά προσανατολισμένες στην τότε διεθνώς αναγνωρισμένη οδό προς την ανάπτυξη, δηλαδή την εκβιομηχάνιση της οικονομίας και στην επίτευξη ενδιάμεσων βοηθητικών στόχων. Τέτοιοι, μεταξύ άλλων, ήταν η εξωτερική ισορροπία, οι ισοσκελισμένοι προϋπολογισμοί και η νομισματική σταθερότητα. Για την επίτευξη τους, οι ιθύνοντες για το σχεδιασμό της οικονομικής πολιτικής, εφάρμοζαν περιοριστικές δημοσιονομικές και παρεμβατικές νομισματικές πολιτικές. Οι δαπάνες για την οικοδόμηση του κράτους πρόνοιας ήταν ανύπαρκτες, ενώ η δημοσιονομική πολιτική χρησιμοποιείτο σπάνια ως αντικυκλικό εργαλείο. Οι μισθοί παρέμεναν χαμηλοί και μεταβάλλονταν με μικρότερους ρυθμούς από αυτούς της παραγωγικότητας. Το εργασιακό αυτό καθεστώς διασφαλιζόταν από το ίδιο το κράτος, το οποίο μέσω της χειραγώγησης της αδύναμης τότε ΓΣΣΕ, μπορούσε ευκολά να κάμπτει τις όποιες αντιστάσεις και να επιβάλει την επιθυμητή μισθολογική πολιτική (Alogoskoufis, 1995). Παράλληλα, δεν υπήρχαν αντιπολιτευτικές δυνάμεις, αλλά ούτε και συνδικαλιστικές οργανώσεις, τέτοιες που να μπορούν να θέσουν σε αμφισβήτηση τον προσανατολισμό του εφαρμοζόμενου μείγματος οικονομικής πολιτικής και να απαιτήσουν να δοθεί προτεραιότητα στα κοινωνικών ζητήματα.

Οι κυβερνήσεις Παπάγου (1952) και Καραμανλή (1955), αλλά και γενικότερα όλες οι κυβερνήσεις μετά τον εμφύλιο δεν είχαν σχεδόν καθόλου αντιπολίτευση. Τα περισσότερα προσφιλή στην φτωχή εργατική τάξη κόμματα είχαν εξοστρακιστεί από το κοινοβουλευτικό σύστημα και είχαν απομονωθεί, ενώ το Κ.Κ.Ε. είχε κηρυχθεί παράνομο. Μάλιστα, σύμφωνα με τους Μεϋνώ, Μερλόπουλο και Νοταρά (Meynaud et all, 1974), η ηγεσία της ΕΔΑ, του μόνου αναγνωρισμένου αριστερού κόμματος, αποκλειόταν συστηματικά από τις συσκέψεις του Βασιλιά με τους πολιτικούς αρχηγούς. Σύμφωνα με τον Κουβελάκη (2011), η αποδυνάμωση των αριστερών κομμάτων είχε σαν αποτέλεσμα την καταπίεση της εργατικής τάξης και των ευρύτερων φτωχών λαϊκών στρωμάτων, και την απουσία εργασιακών δικαιωμάτων, συνδικαλιστικών οργανώσεων και

κράτους πρόνοιας. Με άλλα λόγια, κοινωνικά δικαιώματα που σε άλλα κράτη είχαν ήδη κατοχυρωθεί. Η εκλογική βάση των δεξιών κομμάτων αποτελούντο από την αστική τάξη της εποχής η οποία απολάμβανε προνόμια από τα οποία η κοινωνική μάζα ήταν πρακτικά αποκλεισμένη. Όπως σημειώνει ο Ιορδάνογλου (2008), το σοβαρότερο από τα τιμήματα που πληρώθηκαν για την αυξημένη εκβιομηχάνιση της οικονομίας ήταν η *«…καχεξία του κοινωνικού κράτους. Η δημόσια παιδεία και υγεία οφθαλμοφανώς υποσιτιζόταν. Το δε δίχτυ κοινωνικής προστασίας είχε τόσα κενά που, συνήθως, άφηνε εξ ολοκλήρου την φροντίδα για τους πολύ φτωχούς και τους άτυχους στην ευρεία ελληνική οικογένεια»* (σελ.264). Συνεπώς, το υφιστάμενο, εκείνη την εποχή, καθεστώς παρείχε στις κυβερνήσεις μεγάλο βαθμό ελευθερίας, ο οποίος τις απάλλασσε κατ' ουσία από ζητήματα προτεραιοτήτων σε περιπτώσεις κρίσεων στο ισοζύγιο πληρωμών, ή διλημμάτων πολιτικής (Pagoulatos, 2003).

Η πτώση της Χούντας των Συνταγματαρχών το 1973, κλείνει το μεγάλο κύκλο ενός αυταρχικού και καταπιεστικού καθεστώτος για τα κοινωνικά στρώματα και ιδιαίτερα την εργατική τάξη. Δεδομένου ότι η κυβερνητική ηγεσία τόσο πριν όσο και μετά την χούντα ήταν η ίδια (Καραμανλής και Ζολώτας), τίθεται το ερώτημα, ποιοι είναι οι παράγοντες που συντέλεσαν στην αλλαγή των προτεραιοτήτων που συνθέτουν τον σχεδιασμό της μεταδιδακτορικής οικονομικής πολιτικής. Η επάνοδος των δημοκρατικών κυβερνήσεων της λεγόμενης εποχής της μεταπολίτευσης (1974 - σήμερα), έφερε μια ευρύτερη αίσθηση ελευθερίας με αποτέλεσμα ο συσχετισμός δυνάμεων, μεταξύ των ηγεσιών τους και των λαϊκών στρωμάτων, να αλλάξει δραματικά προς όφελος των τελευταίων. Μπορεί οι κοινωνικές αδικίες να διατηρούνταν από τους μηχανισμούς του προηγούμενου καθεστώτος, όμως, από το 74' και μετά, ήταν πλέον αδύνατο να αγνοηθούν. Ταυτόχρονα, νέοι, προσφιλείς στην εργατική τάξη, πολιτικοί φορείς, όπως το ΠΑΣΟΚ αλλά και το νομιμοποιημένο πλέον ΚΚΕ, έκαναν την εμφάνιση τους στην αντιπολίτευση και διακήρυτταν, ελεύθερα πια, την ανάγκη εφαρμογής μιας νέας οικονομικής πολιτικής η οποία θα δίνει μεγαλύτερη έμφαση σε κοινωνικά ζητήματα, όπως η απασχόληση και η αναδιανομή του εισοδήματος προς τις κοινωνικά ασθενέστερες τάξεις. Έτσι, οι πιέσεις για αλλαγή των εργασιακών σχέσεων και αναδιανομή των εισοδημάτων απέκτησαν τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην πολιτική και κοινωνική ζωή, και εκφράστηκαν ως απαιτήσεις για αυξήσεις μισθών αλλά και μεταβιβαστικών πληρωμών.

Οι πιέσεις αυτές είχαν ως άμεσο αποτέλεσμα, την σταδιακή χαλάρωση της μακροοικονομικής πολιτικής όπως αυτή ασκούνταν μέχρι και τα χρόνια της δικτατορίας (ισοσκελισμένος προϋπολογισμός και σφιχτή νομισματική πολιτική για χαμηλό πληθωρισμό και σταθερό οικονομικό περιβάλλον), κι εν συνεχεία, από το 1980 και μετά, τον πλήρη εκτροχιασμό της. Όλες οι κυβερνήσεις της πρώιμης μεταπολιτευτικής περιόδου και κυρίως αυτές του ΠΑΣΟΚ (81'-89') ενστερνίστηκαν την αναδιανομή του εισοδήματος ως κεντρικό στόχο των πολιτικών τους, τον οποίο και υλοποίησαν μέσα από την άσκηση χαλαρής εισοδηματικής πολιτικής και ελλειμματικών προϋπολογισμών. Όλα αυτά, τελικά, μετετράπησαν σε βασικό εργαλείο εξαγοράς του εκλογικού σώματος. Ήδη από τις πρώτες κιόλας ημέρες της μεταπολίτευσης, οι κατώτατοι μισθοί και οι πραγματικές αποδοχές άρχισαν να αυξάνονται και μάλιστα με γρηγορότερους ρυθμούς από εκείνους της παραγωγικότητας. Ειδικότερα, σύμφωνα με έκθεση του διοικητού της Τράπεζας της Ελλάδος, η ετήσια αύξηση των πραγματικών ημερομισθίων κινούνταν γύρω στο 7% ενώ οι κατώτατες αποδοχές των εργατοϋπαλλήλων στο 7,5% (Τράπεζα Της Ελλάδος, 2000, σελ.

133). Την τετραετία 75'-78' ο μέσος πραγματικός μισθός αυξήθηκε κατά 8,2%. Αντίθετα η παραγωγικότητα αυξανόταν μόνο με 2,3% στο σύνολο της οικονομίας (Ιορδάνογλου, 2008, σελ. 150).

Στις εθνικές εκλογές της 18ης Οκτωβρίου του 1981, εκλέγεται πρώτο κόμμα το ΠΑΣΟΚ υπό την ηγεσία του Ανδρέα Παπανδρέου. Η κεντρική προεκλογική του υπόσχεση ήταν η δικαιότερη ανακατανομή του εισοδήματος προς τις χαμηλές εισοδηματικές τάξεις. Έτσι, το 1982 ακολουθεί ενας νέος κύκλος μισθολογικών αυξήσεων και εισάγεται για πρώτη φορά το σύστημα Αυτόματης Τιμαριθμικής Αναπροσαρμογής (ΑΤΑ). Σύμφωνα με την νέα εισοδηματική πολιτική, οι αυξήσεις των ονομαστικών μισθών αυξήθηκαν έως και 48% σε κάποιες περιπτώσεις (30% στο βιομηχανικό κλάδο)(Τράπεζα Της Ελλάδος, 2000). Το σημαντικότερο, όμως, είναι η ανά τέσσερις μήνες αυτόματη αναπροσαρμογή με βάση την πορεία του πληθωρισμού. Η εισοδηματική αυτή πολιτική, αν και δέχτηκε ορισμένες τροποποιήσεις την περίοδο 85'-87', εφαρμόστηκε επί της ουσίας μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας, οπού εγκαταλείφθηκε οριστικά από τις επόμενες κυβερνήσεις. Να σημειωθεί ότι η παραγωγικότητα εκείνη την εποχή εμφάνιζε νέα κάμψη πέφτοντας στο -0,1% (μέχρι το 94'). Εκτός όμως από την *«Αλλαγή»* στην εισοδηματική πολιτική, η κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ, έφερε την επανάσταση και στον τρόπο άσκησης της δημοσιονομικής πολιτικής. Μολονότι αυτή κατάφερε να παραμείνει αμετάβλητη και σχετικά εγκρατείς την περίοδο 1974 – 80, ξέφυγε από κάθε έλεγχο μετά το 81'. Κεντρικό χαρακτηριστικό όλης της δεκαετίας του 80' είναι η εκτίναξη των δημοσίων ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους, σε πρωτοφανή για τα ελληνικά δεδομένα επίπεδα.

Ειδικότερα, το 1981, η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας υπό την ηγεσία του Ράλλη, αυξάνει τις δαπάνες κατά 5,4 ποσοστιαίες μονάδες. Η νεοεκλεγήσα κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ, είχε ως στόχο, μεταξύ άλλων, την συγκράτηση των δημοσίων ελλειμμάτων, όμως, η εισοδηματική πολιτική που ακολούθησε ήταν αρκετά επεκτατική για να είναι συμβατή με αυτό το στόχο. Οι δημόσιες δαπάνες συνέχισαν να αυξάνονται ραγδαία όλη τη δεκαετία και ειδικότερα κατά την διάρκεια των προεκλογικών περιόδων. Το 1985, ξεπερνούσαν το 40%, ενώ το 1990 είχαν φτάσει στο 51,6% του ΑΕΠ. Για να έχουμε πιο σαφή εικόνα πέρα από τους «στεγνούς» αριθμούς, αξίζει να δούμε την σύνθεση των δαπανών, δηλαδή, το που ξοδεύονταν τα χρήματα. Πιο συγκεκριμένα, από το 1974 έως και το 80, παρατηρείται αύξηση των καταναλωτικών δαπανών και των μεταβιβαστικών πληρωμών ενώ ταυτόχρονα μειώνονται οι δημόσιες επενδύσεις. Αρχίζει πια να εξυφαίνεται μια μεταβολή στη σύνθεση των δαπανών, υπέρ των κοινωνικών μεταβιβάσεων και της κατανάλωσης τελικών αγαθών και υπηρεσιών. Το φαινόμενο αυτό γίνεται πολύ πιο έντονο την δεκαετία του 80'. Οι καταναλωτικές δαπάνες αυξάνονται στο 16,6% το 1985, για να μειωθούν στο 15,1% το 1990. Οι επενδύσεις αυξάνονται το πρώτο μισό της δεκαετίας, καθώς στόχος της οικονομικής στρατηγικής ήταν η τόνωση της επενδυτικής δραστηριότητας, όμως, μετά το 85' και μέχρι τέλος της δεκαετίας, μειώνονται, εξαιτίας της εμφανούς ανάγκης για συγκράτηση των δαπανών.

Αυτό που αυξάνεται ραγδαία είναι οι δαπάνες για επιδοτήσεις και μεταβιβαστικές πληρωμές. Από το 11,4% το πρώτο έτος της δεκαετίας, σκαρφάλωσαν στο 16% του ΑΕΠ. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι από τις συνολικές δαπάνες, εκείνες για την άμυνα και την διοίκηση είναι οι υψηλότερες στην Ευρώπη, ενώ εκείνες για την υγεία και την παιδεία ήταν από τις χαμηλότερες (Ιορδάνογλου, 2008, σελ. 173 – 175). Επιπλέον, από τις συνολικές καταναλωτικές

δαπάνες, το μεγαλύτερο μέρος (83% το 1990), αποτελούντο από δαπάνες για μισθούς δημοσίων υπαλλήλων, ο αριθμός των οποίων αυξήθηκε παραπάνω από 200.000 μέχρι το 1997. Ο ρυθμός αύξησης τους όλη την περίοδο 1976 έως 1997 ήταν 2,3%, τη στιγμή που η απασχόληση στο σύνολο της οικονομίας αυξανόταν με ρυθμό μόλις λίγο πάνω από 0,5%. Τέλος, οι αυξήσεις των κατώτατων μισθών στο δημόσιο το 1982 άγγιζαν σε ορισμένες περιπτώσεις το 100%, ενώ στον ιδιωτικό τομέα η μέγιστη ήταν κάτι παραπάνω από 46%. Οι δαπάνες μισθοδοσίας της κεντρικής κυβέρνησης (χωρίς των κρατικών επιχειρήσεων), το 1982, αυξήθηκαν κατά 33,5% σε σχέση με το προηγούμενο έτος (Manessiotis and Reischauer, 2001). Είναι καταφανές ότι η κυβέρνηση ήταν πια «όμηρος» των λαϊκών απαιτήσεων και των ψηφοθηρικών σκοπιμοτήτων.

Αντίθετα με τις δαπάνες, τα δημόσια έσοδα, δυστυχώς, δεν δείχνουν να αυξάνονται με τον ίδιο ζήλο. Ενδεικτικά, την περίοδο 74'-80', τόσο τα συνολικά έσοδα όσο και η φορολογική επιβάρυνση (έσοδα μόνο από φορολογία) αυξήθηκαν κατά 4 περίπου ποσοστιαίες μονάδες (από 23,6% στο 27,6% και από 21,4% στο 25,7% του ΑΕΠ, αντίστοιχα), σε αντίθεση με την αύξηση των δαπανών που άγγιξε το 6,6%. Την δεκαετία του 80' τα έσοδα αυξάνονται με μέσο ρυθμό 1% το χρόνο. Το 1990, βρίσκονται στο 31,7% του ΑΕΠ, έναντι του ευρωπαϊκού μέσου όρου ο οποίος κινείται συστηματικά γύρω στο 45% (Αργείτης, 2002, σελ. 155). Μάλιστα, σύμφωνα με τον Ιορδάνογλου (2008), το κράτος επιβαρύνει φορολογικά τους Έλληνες λιγότερο από κάθε άλλο μέλος της Κοινότητας. Είναι προφανές ότι οι μεταβολές στα έσοδα δεν είναι σε καμία περίπτωση επαρκείς, ώστε να καλύψουν τις αυξήσεις των δαπανών και ειδικά στις προεκλογικές περιόδους οπού ακολουθούν αντίθετη πορεία από τις δαπάνες. Η μείωση των φορολογικών εσόδων σε όλα τα εκλογικά έτη δεν μπορεί να είναι απλώς σύμπτωση.

Οι υστερήσεις στα φορολογικά έσοδα (σε όλη τη μεταπολίτευση) οφείλονται κατά κύριο λόγο σε διαρθρωτικά προβλήματα του υφιστάμενου συστήματος. Καταρχάς, στην στενότητα της φορολογικής βάσης. Η μεγαλύτερη πηγή εσόδων ήταν μέχρι και το 2012 (Eurostat, 2014) οι έμμεσοι φόροι, και εν συνεχεία οι ασφαλιστικές εισφορές, ενώ τα λιγότερα έσοδα πηγάζουν από την φορολόγηση των ατομικών εισοδημάτων και άλλων κερδών. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτό δημιουργεί ένα σύστημα εντελώς άδικο, εφόσον οι έμμεσοι φόροι καταβάλλονται ισόποσα από όλους, ανεξάρτητα από την εισοδηματική τους κατάσταση. Αντίθετα, εκεί που το βάρος των φόρων είναι ανάλογο με το ύψος του εισοδήματος, τα έσοδα υστερούν. Είναι εμφανές ότι από ένα τέτοιο σύστημα φορολογίας ωφελούνται κυρίως τα υψηλά εισοδηματικά κλιμάκια, ενώ τα ασθενέστερα εισοδηματικά στρώματα επιβαρύνονται περισσότερο. Αυτό που είναι, όμως, το πιο σημαντικό από όλα είναι το γεγονός ότι η φορολογική βάση είναι αρκετά στενή. Αυτό οφείλεται στην ύπαρξη ενός μεγάλου πλήθους περιπτώσεων που υπόκεινται σε φοροαπαλλαγές ή φοροελαφρύνσεις, αλλά και από μια πληθώρα νομικών «παραθύρων», τα οποία παρέχουν την δυνατότητα σε μια μεγάλη μερίδα ατόμων να αποκρύπτουν τα πραγματικά τους εισοδήματα και να φοροδιαφεύγουν. Το αποτέλεσμα είναι το βάρος να πέφτει κυρίως σε εκείνους που δεν μπορούν να αποκρύψουν τα εισοδήματα τους, όπως δημόσιοι υπάλληλοι και συνταξιούχοι. Το ζήτημα της φοροδιαφυγής τίθεται κάθε φορά που η χώρα περνάει κάποιο είδος κρίσης, ενώ μέχρι πρόσφατα η πάταξη της αποτελούσε αντικείμενο προεκλογικών δεσμεύσεων. Στα επιμέρους προβλήματα του συστήματος ανήκουν το κόστος διαχείρισης του και η περιπλοκότητα του.

Η εισοδηματική και δημοσιονομική πολιτική της περιόδου 74'-90', και ιδίως από το 81 και

μετά, είχαν πολύ σημαντικές επιπτώσεις στην πραγματική οικονομία. Στο δημόσιο τομέα άμεσο αποτέλεσμα της διαχρονικής απόκλισης μεταξύ δημοσίων εσόδων και δαπανών ήταν η συστηματική διόγκωση των ελλειμμάτων. Από την μεταπολίτευση και μετά, αρχίζουν να εμφανίζονται για πρώτη φορά στην μεταπολεμική περίοδο πρωτογενή ελλείμματα, ενώ οι δανειακές ανάγκες της κυβέρνησης αρχίζουν να αυξάνονται (διάγραμμα 2.1). Όπως δείξαμε και στις προηγούμενες παραγράφους, το πρόβλημα των ελλειμμάτων οφείλεται κατά κύριο λόγο στην υστέρηση των δημοσίων εσόδων και όχι στην αύξηση των δαπανών όπως λανθασμένα πιστεύεται τα τελευταία χρόνια (Στουρνάρας, 1991, Βαΐτσος, 1993, Αργείτης, 2002). Θα μπορούσαμε, μάλιστα, να πούμε ότι η Ελλάδα ήταν σκόπιμο να αυξήσει τις δαπάνες της κοντά στον ευρωπαϊκό μέσο όρο, αν κι εφόσον τα δημόσια έσοδα μπορούσαν να τις ακολουθήσουν σε αυτήν τους την πορεία. Μολονότι η διεύρυνση των ελλειμμάτων μπορεί να ήταν, αρχικά, αποτέλεσμα των λαϊκών πιέσεων, δυστυχώς, από ένα σημείο και μετά οι αυξήσεις των παροχών και η συγκράτηση των φόρων φαίνεται να μετατράπηκαν σε βασική πρακτική της εκάστοτε κυβέρνησης, προκειμένου να κερδίζει την εύνοια του εκλογικού σώματος.

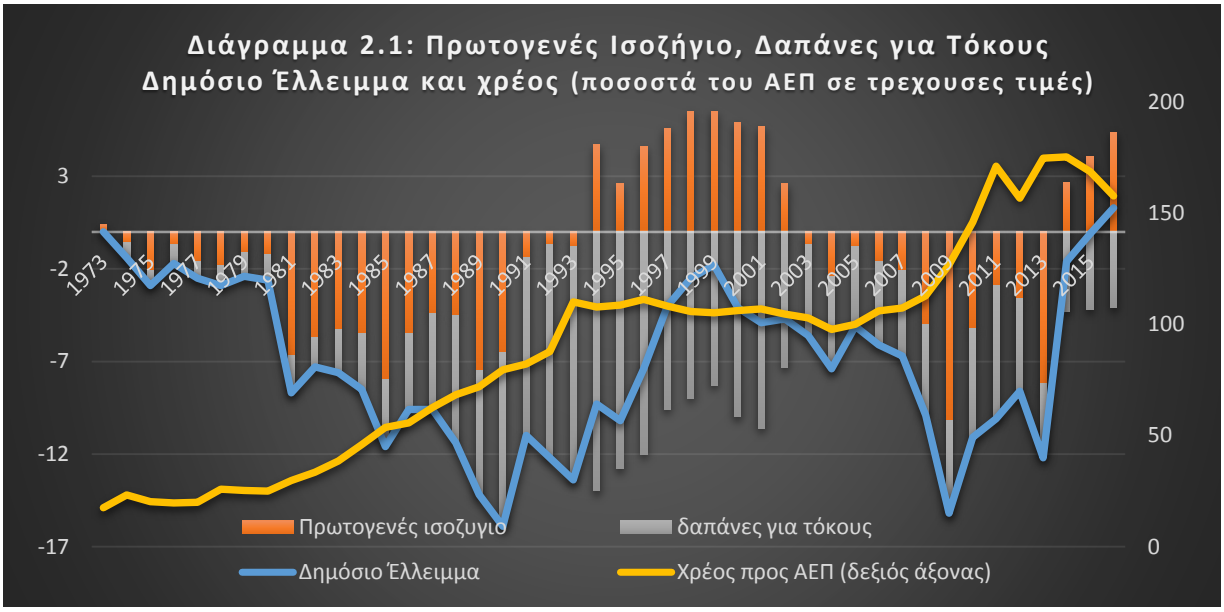

Πηγή: Ιορδάνογλου, 2008 (μέχρι 2004), Ameco

Με την πάροδο των χρόνων η συστηματική ύπαρξη πρωτογενών ελλειμμάτων έδωσε στο χρέος μεγάλη δυναμική και έτσι άρχισε να συσσωρεύεται με γοργούς ρυθμούς. Οι δαπάνες για τόκους μέχρι το 1980 αποτελούσαν ελάχιστο μέρος των δαπανών. Από εκεί και μετά παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη αύξηση από όλες τις κατηγορίες δαπανών που είδαμε παραπάνω. Είναι φανερό ότι οποιαδήποτε προσπάθεια μείωσης του χρέους στο μέλλον θα απαιτούσε την επίτευξη υψηλών ρυθμών ανάπτυξης και πρωτογενών πλεονασμάτων. Η αναχρηματοδότηση του δημόσιου χρέους εκείνη την περίοδο γινόταν με έναν πολύ ιδιαίτερο τρόπο. Η εγχώρια χρηματοπιστωτική αγορά ήταν διαμορφωμένη έτσι ώστε να εξυπηρετεί τις χρηματοδοτικές ανάγκες της κυβέρνησης. Ειδικότερα, η αγορά χρηματικού κεφαλαίου ήταν εντελώς περιορισμένη. Πέρα από την τραπεζική, δεν υπήρχε εναλλακτική αγορά χρήματος. Οι περισσότερες από τις τράπεζες ήταν κρατικές, εκ των οποίων οι τρεις διακρατούσαν το 64% όλων των καταθέσεων. Μέχρι και το 1987, όλες οι εμπορικές τράπεζες ήταν υποχρεωμένες να διαθέτουν τις καταθέσεις τους σε ένα σύνολο προκαθορισμένων δραστηριοτήτων, όπως την χρηματοδότηση των επιχειρηματικών κλάδων που θεωρούνταν

υψηλής προτεραιότητας (κυρίως τη βιομηχανία), ή την αγορά κρατικών χρεογράφων. Τα επιτόκια καθορίζονταν διοικητικά, σε επίπεδο χαμηλότερο από εκείνη της ελεύθερης αγοράς, οπού με τη συμβολή του πληθωρισμού, στην πραγματικότητα γίνονταν αρνητικά. Είναι εμφανές ότι αν δεν υπήρχε το παραπάνω καθεστώς το χρέος θα ήταν ακόμη υψηλότερο. Περίπου το 75% του συνόλου των τραπεζικών κεφαλαίων ήταν δεσμευμένο για τους παραπάνω σκοπούς (Garganas and Tavlas, 2001, σελ. 47). Το 37% των καταθέσεων έπρεπε να επενδύεται σε τίτλους του δημοσίου από τους οποίους χρηματοδοτούνταν το έλλειμμα (Manessiotis and Reischauer, 2001, σελ. 119). Με τον τρόπο αυτό το κράτος εξασφάλιζε όχι μόνο τον πλήρη έλεγχο στην κατανομή των πιστώσεων, αλλά κυρίως τον αδιάκοπο και ταυτόχρονα φθηνό δανεισμό του (Garganas and Tavlas, 2001). Έτσι την περίοδο 74’ – 90’, το μεγαλύτερο μέρος του δημοσίου χρέους προερχόταν από την εσωτερική αγορά σε μορφή εντόκων γραμματίων. Το εξωτερικό χρέος ήταν κατά μέσο όρο 22% και δεν ξεπερνούσε το όριο του 25%. (Manessiotis and Reischauer, 2001, σελ. 130).

Πέρα, όμως από τα δημόσια ελλείμματα και το χρέος, η οικονομική πολιτική της περιόδου 1974 – 1990, είχε δραματικές επιπτώσεις και στον ιδιωτικό τομέα. Η εφαρμοζόμενη εισοδηματική πολιτική υπονόμευσε την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων και συνέβαλε δυναμικά στην αποβιομηχάνιση της οικονομίας. Πιο αναλυτικά, το άμεσο αποτέλεσμα την περίοδο 74- 81, ήταν η αύξηση του μέσου κόστους εργασίας (περίπου 20%) και η απώλεια της ανταγωνιστικότητας, ειδικά στο βιομηχανικό τομέα οπού ο ρυθμός μεταβολής της παραγωγικότητας βρισκόταν αρκετά χαμηλά (1,8%) (Ιορδάνογλου, 2008, σελ. 103 και 116). Παρά την προσπάθεια συγκράτησης των μισθολογικών αυξήσεων της περιόδου 1979-1981, οι πιέσεις που δεχόταν η οικονομία και περισσότερο ο βιομηχανικός τομέας, από τις αυξήσεις στο κόστος εργασίας και τις αυξήσεις των τιμών στα καύσιμα, λόγω της πετρελαϊκής κρίσης, είχαν σαν αποτέλεσμα την μείωση της απόδοσης των ιδίων κεφαλαίων. Οι αυξήσεις των τιμών δεν επαρκούσαν να καλύψουν τα αυξημένα κόστη κι έτσι στη βιομηχανία επήλθε μείωση της κερδοφορίας. Ενδεικτικά, στον βιομηχανικό τομέα τα κέρδη προς ίδια κεφάλαια έπεσαν από 19% (1973) στο 5% (1981) και άρχισαν να εμφανίζονται ζημιές. Εξαιτίας του ότι οι επιχειρήσεις είχαν περισσότερα έξοδα παρά έσοδα, έπρεπε να δανείζονται, με αποτέλεσμα να αρχίσει να αυξάνεται και η δανειακή επιβάρυνση τους. Η κατάσταση δυσχεραίνεται περισσότερο μετά την εφαρμογή της εισοδηματικής πολιτικής της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ. Τα μισθολογικά μέτρα είχαν σαν αποτέλεσμα την περεταίρω αύξηση του ετήσιου μέσου κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, κατά 26% (στον βιομηχανικό τομέα 32% το 82’ και 24% την περίοδο 81-85 σαν σύνολο). Επιπλέον, η εφαρμογή της ΑΤΑ εξασφάλιζε ότι οι αυξήσεις στο κόστος ζωής θα περνούν άμεσα στους μισθούς, η αύξηση των οποίων πίεζε εκ νέου το κόστος παραγωγής προς τα επάνω, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένας ατέρμονος κύκλος αναπροσαρμογών. Παράλληλα, η παραγωγικότητα της εργασίας έμενε εντελώς στάσιμη (περίπου 0,3%), στενεύοντας τα πραγματικά όρια μέσα στα οποία θα έπρεπε να ασκείται η μισθολογική πολιτική. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την αποκαθήλωση της προστατευτικής πολιτικής που η χώρα δεσμευόταν να εφαρμόσει στα πλαίσια ένταξης της στην ΕΟΚ, προκάλεσαν περεταίρω απώλεια της ανταγωνιστικότητας. Η απόδοση των ιδίων κεφαλαίων στο βιομηχανικό τομέα πλήγηκε περεταίρω (-4,2%), τα κέρδη μειώθηκαν, πολλές επιχειρήσεις βρέθηκαν στα όρια της χρεοκοπίας, ενώ ο κλάδος εμφάνιζε συνολικά ζημιές (Ιορδάνογλου, 2008, σελ. 112-114). Η απώλεια κερδών συνέβαλε στην στασιμότητα των ιδιωτικών επενδύσεων στη βιομηχανία (1% το 1980-1995), αλλά και στη μείωση της στο σύνολο της οικονομίας (-1,8% 80 – 94).

Για την αντιμετώπιση της κατάστασης των ελληνικών επιχειρήσεων οι κυβερνήσεις της περιόδου έλαβαν διάφορα μέτρα. Για την ραγδαία απώλεια ανταγωνιστικότητας χρησιμοποιήθηκε η συναλλαγματική πολιτική. Πιο συγκεκριμένα, μετά την κατάρρευση του νομισματικού συστήματος Bretton- Woods, η δραχμή πέρασε σε ένα καθεστώς κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών με τα ξένα νομίσματα, πράγμα που επέτρεπε την υποτίμηση της κατά το δοκούν, ώστε να βελτιώνεται η ανταγωνιστικότητα. Στα πλαίσια αυτά, οι κυβερνήσεις επέλεξαν την εφαρμογή μιας πολιτικής διολίσθησης της δραχμής. Σύμφωνα με τον Ιορδάνογλου (2008), η επιλογή αυτή ήταν καθαρά συνειδητή με μοναδικό σκοπό να απαλύνει την αρνητική επίδραση που είχε το κόστος εργασίας πάνω στις τιμές και την ανταγωνιστικότητα των εμπορεύσιμων ελληνικών προϊόντων. Σκόπιμα *«δεν επιθυμούσαν τους περιορισμούς που συνεπάγεται η υποχρέωση στήριξης της ισοτιμίας»* (σελ. 209). Κοντολογίς, για να περιοριστούν οι απώλειες των μεριδίων αγοράς των ελληνικών επιχειρήσεων από την αύξηση κόστους, θα απορροφούσαν την τελευταία με αντίστοιχη μείωση της αξίας του νομίσματος. Για να αποφευχθεί, όμως, το κόστος στον πληθωρισμό η εφαρμοζόμενη πολιτική ήταν τέτοια ώστε να μην αντισταθμίζει πλήρως την απώλεια της ανταγωνιστικότητας. Παρά ταύτα, οι μικρές αρχικά αυξήσεις στον πληθωρισμό πυροδοτούσαν νέες μισθολογικές αυξήσεις, οι οποίες αντιστάθμιζαν το όποιο ευεργετικό αποτέλεσμα είχε η διολίσθηση, καθιστώντας επιβεβλημένο ένα νέο κύκλο πολιτικής. Το μέγεθος της διολίσθησης τις περιόδους 73’ – 79’, 80’ – 82’ και 83’ – 86’ ήταν 6,3%, 11,1% και 20,5% αντίστοιχα (Ιορδάνογλου, 2008, σελ. 219).

Από την άλλη πλευρά, η μείωση της κερδοφορίας των επιχειρήσεων αντιμετωπίστηκε αρχικά μέσω επεκτατικής πιστοληπτικής πολιτικής, η οποία διαμορφωνόταν με τέτοιο τρόπο, ώστε να κρατάει χαμηλό το άλλο συστατικό του κόστους παραγωγής, δηλαδή το κόστος κεφαλαίου. Το κράτος προσδιόριζε διοικητικά τα ονομαστικά επιτόκια και τα διατηρούσε σε πολύ χαμηλά επίπεδα, με αποτέλεσμα, λόγω του πληθωρισμού, τα πραγματικά επιτόκια να βαίνουν αρνητικά. Με τον τρόπο αυτό, όμως, κινητροδοτούνταν ο υπερδανεισμός των προβληματικών επιχειρήσεων, με συνέπεια να αυξάνεται ο βαθμός δανειακής εξάρτησης από τις τράπεζες. Οι περισσότερες από τις τελευταίες (8 από 13), βρίσκονταν υπό κρατική ιδιοκτησία κι έτσι, προκειμένου να αποφευχθούν οι μαζικές χρεοκοπίες, και ότι άλλο αυτές συνεπάγονται, αναγκάζονταν να χρηματοδοτούν φθηνά όλες τις προβληματικές επιχειρήσεις, αυξάνοντας τον κίνδυνο στο χαρτοφυλάκιο τους. Όταν η κατάσταση με τις ζημιογόνες επιχειρήσεις είχε φτάσει σε οριακό πλέον σημείο, άρχισαν να εθνικοποιούνται και να περνούν στην ιδιοκτησία του κράτους. Για το σκοπό αυτό το 1982, συστήθηκε ένας κρατικός φορέας, ο Οργανισμός Οικονομικής Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την εξυγίανση και τον εκσυγχρονισμό των υπερχρεωμένων βιομηχανικών και εμπορικών επιχειρήσεων. Στην πράξη, όμως, δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένα ακόμα βαρίδι για τον κρατικό προϋπολογισμό που ερχόταν να προστεθεί στα ήδη υπάρχοντα βάρη των ζημιογόνων επιχειρήσεων του δημοσίου.

Η χρηματοδότηση των ελλειμμάτων και του δημόσιου χρέους με τον τρόπο που συζητήθηκε παραπάνω, είχε σαν αποτέλεσμα την δέσμευση του μεγαλύτερου όγκου των αποταμιευτικών πόρων της οικονομίας για λογαριασμό του κράτους. Έτσι, θα περίμενε κανείς, δεδομένης της πιστοληπτικής πολιτικής από την ΤτΕ, την μείωση των ιδιωτικών επενδύσεων, εξαιτίας του ότι περιορίζονταν σημαντικά οι χρηματοδοτικοί πόροι που βρίσκονταν στην διάθεση του ιδιωτικού τομέα. Αυτό συνέβη, αλλά για διαφορετικούς λόγους. Πιο συγκεκριμένα, κατά το σχεδιασμό της

πολιτικής το κράτος έπρεπε να επιλέξει, είτε τον παραγκωνισμό των επενδύσεων, είτε των πληθωριστικών συνεπειών της πιστωτικής επέκτασης. Μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 80 επέλεγε το δεύτερο. Η ΤτΕ, εξωθούνταν από το κράτος να επεκτείνει την πιστοληπτική της πολιτική πέρα από τα όρια που θεωρούσε ιδανικά, συγκρατώντας την άνοδο των επιτοκίων, ούτως ώστε να μην αποκοπεί ο ιδιωτικός τομέας από την χρηματοδότηση για επενδύσεις. Δυστυχώς, όμως, λόγω της μείωσης των κερδών και της πεποίθησης για περεταίρω συμπίεση τους από τις ενδεχόμενες αύξησες του μισθολογικού κόστους, οι επιχειρήσεις δεν επιθυμούσαν να επενδύσουν, κι έτσι παρά την χαλαρή πιστοληπτική πολιτική που εφαρμοζόταν, οι επενδύσεις παρουσίασαν σημαντική κάμψη. Εν τέλει, το μόνο αποτέλεσμα που πετύχαινε η πιστωτική επέκταση ήταν πληθωρισμός (Ιορδάνογλου, 2008).

Αν τώρα συνδυάσουμε τις επιμέρους πολιτικές που εφαρμόστηκαν, θα δούμε οτι συνθέτουν μια πολύ ενδιαφέρουσα εικόνα όσον αφορά στο σύνολο της οικονομίας. Ειδικότερα, η ελλειμματική δημοσιονομική πολιτική, σε συνδυασμό με την εισοδηματική πολιτική, άσκησαν μια ανοδική πίεση στην καταναλωτική ζήτηση, τόσο από μέρους του ιδιωτικού, όσο και του δημοσίου τομέα. Επιπλέον, η επεκτατική εισοδηματική πολιτική σε συνδυασμό με την στασιμότητα της παραγωγικότητας, συντέλεσαν δυναμικά στην αύξηση του κόστους παραγωγής και στην μείωση της ανταγωνιστικότητας, ιδιαίτερα των κλάδων που ήταν εκτεθειμένοι στο διεθνή ανταγωνισμό. Το πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας οξύνθηκε περεταίρω εξαιτίας της χαλαρής νομισματικής πολιτικής. Παρά τις εφάπαξ υποτιμήσεις της δραχμής, η ανταγωνιστικότητα δεν βελτιώθηκε, παρά μόνο βραχυχρόνια, καθώς για πολλά χρόνια εφαρμοζόταν πολιτική διολίσθησης, η οποία προκαλούσε πληθωριστικές πιέσεις και προσδοκίες που υπονόμευαν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Παράλληλα, η πιστωτική επέκταση, σε συνδυασμό με την ελλειμματική δημοσιονομική πολιτική, επιδρούσε εξίσου αρνητικά πάνω στον πληθωρισμό. Έτσι, ανταγωνιστικότητα και πληθωρισμός μαζί, οδήγησαν σε απώλεια των ελληνικών μεριδίων, όχι μόνο στη διεθνή, αλλά και στην εγχώρια αγορά. Το αποτέλεσμα ήταν, αρχικά η μείωση της παραγωγής, και στη συνεχεία στασιμότητα και εισαγωγική διείσδυση. Τελικά, δημιουργήθηκε μια ανισορροπία μεταξύ των παραγωγικών δυνατοτήτων (προσφοράς) και της συνολικής ζήτησης. Η διαφορά αυτή συντηρούνταν από το κράτος, μέσω των ασκούμενων επεκτατικών πολιτικών και καλυβόταν με την διεύρυνση των εισαγωγών, οδηγώντας σε εμπορικό έλλειμμα (διάγραμμα 2.2). Βέβαια, εμπορικό έλλειμμα προϋπήρχε όλη την μεταπολεμική περίοδο, όμως, αυτή τη φορά οι άδηλοι πόροι (συνάλλαγμα από τουρισμό, ναυτιλιακά και μεταναστευτικά εμβάσματα) δεν επαρκούσαν πλέον για να το συγκρατήσουν. Η χρηματοδότηση του εξωτερικού ελλείμματος γινόταν από τα κονδύλια της ΕΟΚ και τον εξωτερικό δανεισμό. Ο τελευταίος, όμως, συνέδραμε αποφασιστικά στην διαδικασία συσσώρευσης δημόσιου χρέους και μάλιστα υπέρ της εξωτερικής του πλευράς. Να σημειωθεί εδώ ότι τουλάχιστον μέχρι και το 1994 το έλλειμμα τρεχουσών

συναλλαγών φαίνεται να ήταν βιώσιμο (Apergis et all, 2000).

Η παραπάνω κατάσταση οδήγησε σε κρίση του ισοζυγίου πληρωμών, η οποία έπρεπε να αντιμετωπισθεί άμεσα. Για το σκοπό αυτό, το 1985, τέθηκε σε εφαρμογή ένα σταθεροποιητικό πρόγραμμα με στόχο την μείωση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών, βελτιώνοντας την ανταγωνιστικότητα και μειώνοντας τον πληθωρισμό. Παράλληλα, κρίθηκε αναγκαία και η μεταρρύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, το οποίο από εργαλείο προώθησης της ανάπτυξης, μέσω της φθηνής χρηματοδότησης ιδιωτικών και δημοσίων επενδύσεων, είχε μετατραπεί σε ένα μηχανισμό διάσωσης επιχειρήσεων και χρηματοδότησης των καταναλωτικών αναγκών του δημοσίου. Το 1987, αποφασίστηκε η σταδιακή απελευθέρωση του από τους ασφυκτικούς ελέγχους του κράτους. Η υποχρέωση του τραπεζικού συστήματος να χρηματοδοτεί το έλλειμμα έμελλε να καταργηθεί οριστικά μέχρι το 1994, ενώ το ίδιο θα συνέβαινε και με τον καθορισμό των επιτοκίων σε κεντρικό επίπεδο. Ο δανεισμός από το κοινό γινόταν πλέον με πολύ υψηλά επιτόκια με συνέπεια να αυξηθούν δραματικά οι δαπάνες για τόκους. Αυτές, σε συνδυασμό με την εγκατάλειψη του σταθεροποιητικού προγράμματος, τις αυξήσεις δαπανών και την χαλάρωση της φορολογίας, προεκλογικά, πυροδότησαν εκ νέου την αύξηση του ελλείμματος σε νέο ιστορικό υψηλό, και το χρέος σε επίπεδα άνω του 100% του ΑΕΠ. Έτσι, η καινούρια δεκαετία βρήκε την ελληνική οικονομία σε άθλια κατάσταση. Τα δημόσια οικονομικά έμοιαζαν εκτός ελέγχου, ενώ την ίδια ώρα η χώρα μπήκε σε μια περίοδο πολιτικής αστάθειας μέχρι και τις εκλογές

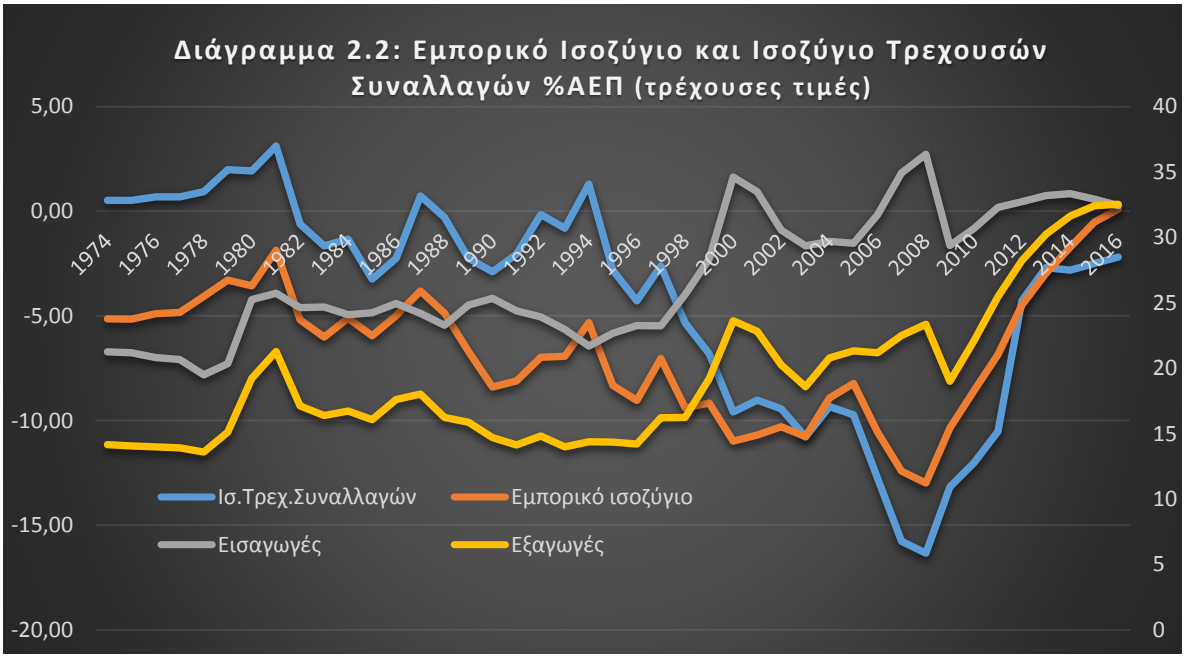

Εισαγωγές και Εξαγωγές μετρούνται στον δεξιό άξονα
Πηγή: Ameco

του 1990, κατά τη διάρκεια της οποίας η οικονομική σταθεροποίηση ήταν *de facto* καταδικασμένη.

Η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας έθεσε στο επίκεντρο της οικονομικής της πολιτικής την μείωση του ελλείμματος, του χρέους, του εξωτερικού ισοζυγίου και του πληθωρισμού. Για την υλοποίηση των παραπάνω στόχων θα εφαρμοζόταν ένα πρόγραμμα δημοσιονομικής εξυγίανσης το οποίο περιλάμβανε αύξηση των φορολογικών εσόδων, μείωση δαπανών και μια σειρά αποκρατικοποιήσεων. Η ασκηθήσα πολιτική θα ήταν από όλες τις πλευρές περιοριστική (Αργείτης, 2002, Ιορδάνογλου, 2008). Δυστυχώς, το πρόγραμμα δεν απέδιδε όσο προβλεπόταν. Μολονότι, τα

πρωτογενή ελλείμματα μειώθηκαν δραστικά δεν κατάφεραν να μετατραπούν σε πλεονάσματα πριν το 1994. Παράλληλα, εξαιτίας των αυξήσεων στα επιτόκια, οι δαπάνες για τόκους δεν επέτρεπαν την μείωση του συνολικού ελλείμματος. Αξίζει να σημειώσουμε ότι από τις αρχές μέχρι και τα μέσα τις δεκαετίας, οι δαπάνες για τόκους αποτελούσαν περίπου το 80% του συνολικού δημοσίου ελλείμματος. Στην σκιά της διαφαινόμενης αποτυχίας του προγράμματος εξυγίανσης, η κυβέρνηση ανακοίνωσε την εφαρμογή του πρώτου προγράμματος σύγκλησης της ελληνικής οικονομίας με εκείνες των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Από το 1993 και στο εξής, η οικονομική στρατηγική θα προσανατολισθεί στην επίτευξη των κριτηρίων του Μάαστριχτ για την ένταξη της χώρας στην ΟΝΕ. Το πρόγραμμα σύγκλησης επί της ουσίας ήταν η εμβάθυνση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών λιτότητας του προγράμματος εξυγίανσης, και η προώθηση και εντατικοποίηση των αποκρατικοποιήσεων. Σύμφωνα με τον Αργείτη, η πολιτική της Νέας δημοκρατίας ιδωμένη ως σύνολο, είχε υψηλό κοινωνικό κόστος χωρίς, όμως, να αποδώσει τα προβλεπόμενα. Το αποτέλεσμα της στην οικονομία ήταν αναδιανομή του εισοδήματος εις βάρος της εργατικής τάξης (μείωση πραγματικού μισθού 11,4%) ραγδαία αύξηση της ανεργίας και αύξηση της φτώχειας, ενώ ταυτόχρονα στο δημόσιο τομέα οι δανειακές ανάγκες της κυβέρνησης αυξήθηκαν εκ νέου μετά το 1992 (Ιορδάνογλου, 2008). Η πορεία της οικονομίας δεν πρόκειται να δείξει σημαντικά σημάδια βελτίωσης πριν από το 1994.

Συνοψίζοντας, η πολιτική που εφαρμόστηκε μετά την πτώση της χούντας και διήρκησε λίγο ή πολύ μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 80' είχε σαν αποτέλεσμα την αλλαγή των οικονομικών προτύπων και το ριζικό μετασχηματισμό της ελληνικής οικονομίας, από μια ταχέως αναπτυσσόμενη, παραγωγικού και επενδυτικού προσανατολισμού, σε μια στάσιμη καταναλωτικού χαρακτήρα οικονομία που δαπανά περισσότερα από όσα παράγει (Tsaveas, 2001). Ο μετασχηματισμός αυτός προκάλεσε την εκκίνηση μιας διαδικασίας ταχύτατης και προφανώς μη βιώσιμης συσσώρευσης δημόσιου χρέους (εσωτερικού κι εξωτερικού), το οποίο λίγο αργότερα έφτασε σε δυσθεώρητα επίπεδα. Από εκεί και μετά δεν κατάφερε ποτέ να μειωθεί σημαντικά ως ποσοστό του ΑΕΠ, παρά μόνο να παρουσιάζει κάποιες βραχυχρόνιες αυξομειώσεις, ανάλογα με την πορεία των επιτοκίων, του εγχώριου προϊόντος, αλλά και του πολιτικού κύκλου. Ο τεράστιος όγκος που συσσωρεύθηκε εκείνη την εποχή, επί της ουσίας, σηματοδοτεί την απαρχή κι αποτελεί την βάση για την κρίση χρέους, εν μέσω της οποίας βρέθηκε η χώρα μας περίπου 20 χρόνια μετά (Alogoskoufis, 2012). Για να ανακοπεί η μη βιώσιμη οικονομική πορεία έπρεπε να διακοπεί η επεκτατική δημοσιονομική και εισοδηματική πολιτική, αλλά και ο σαθρός τρόπος με τον οποίο χρηματοδοτούνταν τα ελλείμματα του δημοσίου. Η ανάγκη για μια τέτοια αναστροφή, όμως, θα έπαυε και την διαδικασία αναδιανομής του εισοδήματος. Ταυτόχρονα, θα ακύρωνε την «ανάγκη» για εφαρμογή του συγκεκριμένου εναλλακτικού μοντέλου οικονομικής διακυβέρνησης, δηλαδή το βασικό λόγο ύπαρξης του κυβερνώντος κόμματος στην πολιτική σκηνή. Συνεπώς, έπρεπε, έστω και με διαφορετική μορφή, να συνεχιστεί.

2.2. Η περίοδος 1994 – 2008. Ένταξη στην ΟΝΕ και πορεία προς την κρίση χρέους

Αφού έχουμε δει τον τρόπο που διαμορφώθηκε η οικονομική πολιτική τα πρώτα 20 χρόνια της μεταπολίτευσης καθώς και τις ανισορροπίες που δημιούργησε στα δημοσιονομικά κι εξωτερικά ελλείμματα και το δημόσιο χρέος, μπορούμε τώρα να εξετάσουμε την αλλαγή στον προσανατολισμό της, κατά την πορεία προς την ένταξη στην ευρωζώνη, αλλά και μετά την υιοθέτηση του κοινού νομίσματος. Μολονότι η προσπάθεια για την προετοιμασία της οικονομίας είχε αρχίσει ήδη από τα τέλη του 1992, η ουσιαστική πορεία προς την ένταξη ξεκίνησε μετά τις εκλογές του 1994. Σύμφωνα με τον Αργείτη (2002), τα σημάδια ανάκαμψης που εκδήλωνε η οικονομία εκείνο τον καιρό, ερμηνεύτηκαν από την κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ, ως αποτέλεσμα θετικών προσδοκιών οι οποίες πήγαζαν από την ένταξη στην ευρωζώνη και τις δεσμεύσεις για επίτευξη οικονομικής σταθερότητας που έθετε ως προϋπόθεση. Υπό το φως των γεγονότων αυτών, η κυβέρνηση δεσμεύτηκε να συνεχίσει την προσπάθεια που είχε ξεκινήσει νωρίτερα η Νέα Δημοκρατία. Ο δρόμος ήταν πλέον ανοιχτός για να αρχίσει η διαδικασία οικονομικής σύγκλησης. Για το σκοπό αυτό παρουσιάστηκε το νέο, αναθεωρημένο, πρόγραμμα σύγκλησης για το 1994-1999. Ο κεντρικός στόχος ήταν η επίτευξης των κριτηρίων του Μάαστριχτ μέχρι το 1998, ώστε την επόμενη χρονιά η χώρα να είναι σε θέση, να προχωρήσει στο τελικό στάδιο για την υιοθέτηση του κοινού νομίσματος.

Όσον αφορά στη δημοσιονομική πολιτική, το πρόγραμμα σύγκλησης έθετε ως βασικό στόχο (για ακόμα μια φορά!) την μείωση του δημόσιου ελλείμματος και συνεπώς των δανειακών αναγκών της κυβέρνησης. Ο κρατικός προϋπολογισμός καλούνταν να εμφανίζει συστηματικά πρωτογενή πλεονάσματα προκειμένου να αρχίσει να μειώνεται το ποσοστό χρέους προς ΑΕΠ. Για τους σκοπούς αυτούς θα περιοριζόταν σημαντικά η δημόσια κατανάλωση, μέσω αυστηρής εισοδηματικής πολιτικής, σχεδόν πάγωμα των προσλήψεων, μείωση της ευρύτερης κατανάλωσης του κρατικού μηχανισμού, ενώ παράλληλα θα αυξάνονταν τα συνολικά έσοδα. Παρότι, οι πρωτογενείς δημόσιες δαπάνες, τόσο σε απόλυτους αριθμούς όσο και σε ποσοστό του ΑΕΠ, παρουσίασαν ανοδική τάση όλη την περίοδο, παρέμειναν σημαντικά χαμηλότερες από τον μέσο όρο της ευρωζώνης. Από το 32,4% του ΑΕΠ το 1994 έφτασαν στο 40% το 2002. Από την πλευρά των εσόδων τα προγράμματα προέβλεπαν αυξήσεις των φορολογικών συντελεστών, αύξηση της φορολογικής βάσης και πάταξη φοροδιαφυγής. Τα συνολικά έσοδα αυξάνονται και μάλιστα περισσότερο από τις δαπάνες, επιδεικνύοντας μετριασμό του προβλήματος υστέρησης της προηγούμενης δεκαετίας. Πιο συγκεκριμένα από 36,6% αυξάνονταν σταθερά στο 43,4% το 2000 για να πέσουν στο 40,6% το 2002 (Αργείτης, 2002).

Για να μπορεί να ενταχθεί στην ευρωζώνη, εκτός από την μείωση των ελλειμμάτων και του χρέους, η χώρα έπρεπε να παρουσιάσει αξιοσημείωτη σταθερότητα στο γενικό επίπεδο των τιμών, το οποίο θα πιστοποιούνταν από τα επίπεδα του πληθωρισμού. Για την ακρίβεια, θα έπρεπε να μην υπερβαίνει τον μέσο όρο των τριών κρατών – μελών με τις καλύτερες επιδόσεις. Συνεπάγεται λοιπόν ότι τα επίπεδα πληθωρισμού της προηγούμενης δεκαετίας δεν μπορούσαν παρά να μειωθούν δραματικά. Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, για τον υψηλό πληθωρισμό, υπεύθυνες ήταν η νομισματική πολιτική και συγκεκριμένα η πολιτική ελεύθερης διολίσθησης της δραχμής, και φυσικά η εισοδηματική πολιτική. Προκειμένου λοιπόν να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα και παράλληλα να επιτευχθεί ο στόχος πληθωρισμού έπρεπε να αλλάξει ο χαρακτήρας των πολιτικών αυτών. Η νομισματική πολιτική είχε σαν κεντρικό στόχο την μείωση του

πληθωρισμού, τον οποίο θα πετύχαινε μέσω της πολιτικής «σκληρής δραχμής», δηλαδή της εφαρμογής ελέγχων στην διολίσθηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας μεταξύ της δραχμής και του ecu. Το ποσό διολίσθησης θα ήταν μικρότερο από την διαφορά πληθωρισμού μεταξύ Ελλάδος και ΕΕ. Η πολιτική αυτή επί της ουσίας εφαρμοζόταν ήδη από το 1987, όμως, αυτή τη φορά αποτελούσε κύριο ενδιάμεσο στόχο. Η συνεπής εφαρμογή της θα μείωνε τις τιμές για πολλούς λόγους. Αν η διαφορά πληθωρισμού δεν καλύβοταν από την υποτίμηση, οι επιχειρήσεις θα αναγκάζονταν να συγκρατούν το κόστος παραγωγής. Σε αυτό θα βοηθούσε και η σταθεροποίηση των τιμών των εισαγόμενων πρώτων υλών. Παράλληλα θα βελτιωνόταν η αξιοπιστία της ΤτΕ και έτσι θα αποκλιμακώνονταν οι πληθωριστικές προσδοκίες.

Φυσικά η επιτυχής διαχείριση της συναλλαγματικής πολιτικής με τον παραπάνω τρόπο, καθιστούσε αναγκαία τη συνεισφορά των επιτοκίων. Σε ένα περιβάλλον ελεύθερης κίνησης κεφαλαίων, μόνο με την δική τους βοήθεια θα ήταν δυνατός ο έλεγχος της ισοτιμίας. Συνεπώς, η χειραγώγηση των επιτοκίων έπρεπε να προσανατολιστεί προς μια κατεύθυνση συμβατή με τους ευρύτερους στόχους του πληθωρισμού και της ισοτιμίας. Τέτοια κατεύθυνση υπήρχε μόνο μία και δεν ήταν άλλη παρά η ανοδική. Για το σκοπό αυτό η ΤτΕ, θα παρέμβαινε στην διατραπεζική αγορά, προκειμένου να συγκρατεί την αποκλιμάκωση των επιτοκίων με βραδύτερο βήμα από των αντίστοιχων ευρωπαϊκών, αλλά και από τον εγχώριο πληθωρισμό. Οι παρεμβάσεις αυτές αποσκοπούσαν στην αποκλιμάκωση των επιτοκίων αλλά ταυτόχρονα οι ελληνικοί τίτλοι να παραμένουν ελκυστικότεροι από τους ξένους, έτσι ώστε να υπάρχει επαρκής εισροή ξένων κεφαλαίων, η οποία θα συγκρατούσε τις διακυμάνσεις της ισοτιμίας. Παράλληλα, τα υψηλά πραγματικά επιτόκια θα περιόριζαν την εγχώρια ζήτηση και συνεπώς τις πιέσεις στον πληθωρισμό. Άλλωστε, τα επιτόκια θα ήταν υψηλότερα ήδη από δεκαετία του 80’ αν δεν καθορίζονταν σκόπιμα σε χαμηλά επίπεδα, όπως συζητήθηκε στην προηγούμενη ενότητα. Ειδικά σε ότι αφορά αυτό, η ΤτΕ, θα ασκούσε συγκρατημένη πιστωτική πολιτική έτσι ώστε να διαφανεί ότι η τυχόν απορρόφηση πόρων από το δημόσιο, αυτή τη φορά θα προκαλούσε άνοδο επιτοκίων και εκτόπιση των επενδύσεων.

Στις παραπάνω προσπάθειες καλούνταν να συμβάλει και η εισοδηματική πολιτική, αν και πρέπει να τονίσουμε ότι η κρατική παρέμβαση περιορίζεται στον δημόσιο τομέα, αφού από το 1990, υπήρξε αλλαγή στην εργατική νομοθεσία ως προς αυτό. Αυτό βέβαια, δεν σημαίνει ότι σταμάτησε να ασκεί επιρροή στον ιδιωτικό τομέα. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας και στους δύο τομείς, η πολιτική ήταν περιοριστική. Μολονότι ήταν επιθυμητό η εισοδηματική πολιτική να συνεχίσει να ασκείται στα ίδια πλαίσια και μετά το 1994, αυτή τη φορά η κυβέρνηση επεδίωκε η επιβράδυνση των μισθολογικών αυξήσεων να γίνεται μέσα στα όρια αντοχής της οικονομίας (Αργείτης, 2002, σελ. 121). Έτσι, μετά το 94’ οι αυξήσεις συνεχίζουν να αποκλιμακώνονται (μέχρι το 2000), όμως, αυτή τη φορά βραδύτερα από τον πληθωρισμό με συνέπεια οι πραγματικές αποδοχές να αυξάνονται (2,8%) (Ιορδάνογλου, 2008, σελ. 151). Αξίζει να σημειωθεί οτι η δέσμευση για αποκλιμάκωση του πληθωρισμού συνέβαλε στην αποδοχή της αποκλιμάκωσης των μισθολογικών μεταβολών από τις συνδικαλιστικές ενώσεις.

Ο προσανατολισμός των παραπάνω πολιτικών παρέμεινε ίδιος από το 1994 μέχρι και το 2002 οπού ολοκληρώθηκε η ένταξη της χώρας στην ΟΝΕ, μάλιστα, θα λέγαμε με περισσότερη έμφαση μετά το 1996. Τα αποτελέσματα τους στην οικονομία θα τα δούμε στην συνέχεια κι έτσι στο σημείο αυτό δεν χρειάζεται να επιμείνουμε περεταίρω. Ωστόσο, αυτό που πρέπει να

σημειώσουμε εδώ είναι ότι ήταν απολύτως επιτυχή σε ότι αφορά τα κριτήρια του Μάαστριχτ. Έχοντας καλύψει και τα τρία κριτήρια, η ενταξιακή διαδικασία ολοκληρώθηκε επιτυχώς, και από το 2001 άρχισε η συμμετοχή της χώρας στην ευρωζώνη. Από εκείνη τη στιγμή η σκυτάλη της νομισματικής πολιτικής είχε παραδοθεί στο ευρωσύστημα. Συνεπώς, οποιαδήποτε παρέμβαση στην οικονομία θα έπρεπε να γίνεται αποκλειστικά μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής.

Τελειώνοντας με την οικονομική πολιτική, να σημειωθεί ότι από το 2000 και μετά παρατηρούμε εκ νέου χαλάρωση της δημοσιονομικής πειθαρχίας. Οι πρωτογενείς δαπάνες παραμένουν σταθερές (40%), όμως, βρίσκονται αισθητά χαμηλότερα από τις αντίστοιχες της ευρωζώνης (περίπου 44%). Αυτό που μειώθηκε, ωστόσο, είναι τα δημόσια έσοδα. Η πορεία σύγκλισης τους με τον μέσο όρο της ευρωζώνης, που συντελέστηκε μέχρι και το 2000, διακόπηκε. Από 43% του ΑΕΠ τα έσοδα της γενικής κυβέρνησης μειώθηκαν στο 38% το 2004, για να ανέβουν στο 40,8% το 2007. Τελικά, με αφορμή την διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση του 2007, τα έσοδα επέστρεψαν περίπου στα ίδια επίπεδα που βρίσκονταν στα μέσα της δεκαετίας του 90'. Ουσιαστικά, σύμφωνα με τον Αργείτη (2010), η ένταξη της Ελλάδας στην ευρωζώνη, συμπίεσε σημαντικά τα επιτόκια δανεισμού της κυβέρνησης, προσφέροντας της μια θαυμάσια ευκαιρία για χαλάρωση της δημοσιονομικής της πολιτικής.

Έχοντας ολοκληρώσει την συζήτηση περί της φύσης της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής, καθόλη την πορεία της χώρας στη νομισματική ένωση, μπορούμε τώρα να περάσουμε στα αποτελέσματα της σε ότι αφορά τις αλληλεπιδράσεις των δύο θεσμικών τομέων, τα ελλείμματα και το χρέος. Η στρατηγική επιλογή της ένταξης στην ευρωζώνη είχε δραματικές επιπτώσεις πάνω στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, και ιδιαίτερα στους κλάδους εμπορεύσιμων προϊόντων και υπηρεσιών οι οποίοι ήταν εκτεθειμένοι στον διεθνή ανταγωνισμό. Η πολιτική της «σκληρής δραχμής», που ακολουθούνταν από την Τράπεζα της Ελλάδος, προκειμένου να μειωθεί ο πληθωρισμός στα όρια που επέβαλε το Μάαστριχτ, ασκούσε πιέσεις στην πραγματική ισοτιμία, η οποία κατέληξε αρκετά υπερτιμημένη σε σχέση με την τιμή ισορροπίας της (30% κατά τους Hansen and Roger, 2000). Πιο συγκεκριμένα, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η ανταγωνιστικότητα εξαρτάται από την πραγματική ισοτιμία, η οποία προσδιορίζεται από τις σχετικές τιμές των εμπορεύσιμων αγαθών και την ονομαστική ισοτιμία μεταξύ τους. Στην προκειμένη περίπτωση, η τελευταία, ναι μεν διολίσθαινε ελαφρά, αλλά πιο αργά από ότι μειωνόταν ο πληθωρισμός. Αυτό πρακτικά σήμαινε οτι ο ρυθμός αύξησης του επίπεδου των τιμών ήταν μεγαλύτερος από το ρυθμό μείωσης της ισοτιμίας (ΔP>Δe) πράγμα που οδηγούσε σε υπερτίμηση της πραγματικής ισοτιμίας και κατά συνέπια σε επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας. Η απώλεια αυτή γινόταν πιο έντονη όταν η δραχμή, εξαιτίας της εισροής κεφαλαίων που προκαλούσαν τα υψηλότερα επιτόκια, παρουσίαζε τάσεις ανατίμησης (1998 – 2000).

Το πρόβλημα είναι ότι τα παραπάνω συντελούνται έχοντας απέναντι χώρες με εντελώς διαφορετική υφή στην εισοδηματική πολιτική, η οποία αποκτά τώρα πολύ πιο άμεσο ρόλο. Με άλλα λόγια, επειδή η συμμετοχή στην ευρωζώνη συνεπάγεται ενιαία νομισματική πολιτική, η αγορά εργασίας είναι το μόνο εργαλείο που απομένει για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και συνεπώς ο ρόλος της αναβαθμίζεται. Έτσι, το ζήτημα, που προκύπτει είναι ότι οι ευρωπαϊκές χώρες και ειδικά εκείνες του «πυρήνα», ακολουθώντας την ευρύτερη προσπάθεια της ΕΕ για μεταρρύθμιση και απελευθέρωση των αγορών εργασίας, μείωναν ή είχαν ήδη καταφέρει να μειώσουν το κόστος παραγωγής, συμπιέζοντας τους μισθούς κι έτσι οι επιχειρήσεις είχαν

μεγαλύτερα περιθώρια μείωσης τιμών. Όπως πολύ γλαφυρά το θέτει ο Λαπαβίτσας και οι συνεργάτες του (Lapavitsas et all, 2010a), επρόκειτο για έναν *«αγώνα προς τον πάτο»,* τον οποίο κέρδισε τελικά η Γερμανία επειδή εκκίνησε από μια πολύ καλύτερη θέση. Σύμφωνα με τον ίδιο, η τελευταία, έχοντας σχετικά υψηλότερο επίπεδο αμοιβών, εκμεταλλευόμενη το φθηνό εργατικό δυναμικό που εισέρρεε από την ανατολική της πλευρά, στις αρχές της δεκαετίας του 90' και τέλος απελευθερώνοντας περεταίρω την αγορά εργασίας, κατάφερε να κρατήσει τους μισθούς σταθερούς για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα. Έτσι, παρά την στασιμότητα, της κατά τα άλλα πολύ υψηλότερης παραγωγικότητας της σε σχέση με την περιφέρεια, το μοναδιαίο κόστος εργασίας διατηρούνταν σταθερό και μαζί του και οι τιμές.

Αντίθετα, στην Ελλάδα, μολονότι η παραγωγικότητα της εργασίας άρχισε να βελτιώνεται σημαντικά, οι αποδοχές των εργαζομένων, οι οποίες ήταν σε χαμηλότερα επίπεδα από της Γερμανίας, δεν είχαν περιθώρια για περεταίρω συμπίεση κι έτσι αυξάνονταν με ελαφρώς γρηγορότερους ρυθμούς από αυτήν, οδηγώντας σε αυξήσεις του ονομαστικού κόστους. Επιπλέον, οι ρυθμοί βελτίωσης της παραγωγικότητας, αν και σαφώς πολύ καλύτεροι από αυτούς της Γερμανίας, δεν ήταν αρκετά υψηλοί, έτσι ώστε να κλείσουν την μεγάλη υφιστάμενη διαφορά. Τελικά, ο πληθωρισμός μας, αν κι έβαινε μειούμενος παρέμενε σταθερά υψηλότερος σε σχέση με τις χώρες του πυρήνα που ήταν σχεδόν μηδενικός. Συνεπώς, η ανταγωνιστικότητα ήταν καταδικασμένη σε επιδείνωση, αν η ονομαστική ισοτιμία δεν προσαρμοζόταν αναλόγως. Όμως, η διαδικασία ένταξης προφανώς δεν επέτρεπε κάτι τέτοιο. Έτσι, το εγχώριο επίπεδο των τιμών κινούνταν ανοδικά με ταχύτερους ρυθμούς από των βασικών εμπορικών εταίρων (Δ{Pe}>ΔP*), πράγμα που αύξανε την πραγματική ισοτιμία και διάβρωνε την ανταγωνιστικότητα. Εν συνεχεία, η υιοθέτηση του ευρώ εξάλειψε οριστικά τις επιδράσεις της ονομαστικής ισοτιμίας, ρίχνοντας έτσι όλο το βάρος για την βελτίωση της πραγματικής, πάνω στον σχετικό πληθωρισμό παγιώνοντας με αυτόν τον τρόπο την ως άνω κατάσταση. Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να ξεκαθαρίσουμε ότι η απώλεια ανταγωνιστικότητας λόγω παχυλών αμοιβών είναι μύθος. Οι πραγματικές αποδοχές αυξάνονταν πιο αργά από την παραγωγικότητα, οπότε το μερίδιο της εργασίας στην παραγωγή επί της ουσίας σημείωνε απώλειες. Η αληθινή αιτία είναι ότι οι αποδοχές στις χώρες του πυρήνα και κυρίως της Γερμανίας δεν αυξάνονταν όσο έπρεπε, γεγονός που σε συνδυασμό με το ενιαίο νόμισμα λειτουργούσε εις βάρος της περιφέρειας. Άλλωστε, για το γεγονός αυτό έχουν κατηγορηθεί ουκ ολίγες φορές (Βλ. π.χ. Krougman, 2014).

Τα αποτελέσματα της δημοσιονομικής πολιτικής πάνω στο δημόσιο έλλειμμα ήταν, όπως θα περίμενε κανείς, ανάμικτα. Μέχρι και το 2000 ήταν αναμφισβήτητα θετικά. Ειδικότερα, το 1994, για πρώτη φορά μετά από δύο ολόκληρες δεκαετίες, ο κρατικός προϋπολογισμός κατάφερε να παρουσιάσει πρωτογενές πλεόνασμα και μάλιστα της τάξης του 4,2% του ΑΕΠ. Με άλλες λέξεις, για πρώτη φορά από το 1974, οι δημόσιες δαπάνες μπορούσαν να χρηματοδοτηθούν αποκλειστικά από τα δημόσια έσοδα, δηλαδή, χωρίς να υπάρχει ανάγκη για νέο δανεισμό και συνεπώς δημιουργία νέου χρέους. Παρότι, βέβαια, τα πλεονάσματα αυτά διατηρήθηκαν σε ικανοποιητικά επίπεδα μέχρι και το 2002, δυστυχώς δεν επαρκούσαν για την εξάλειψη του συνολικού δημόσιου ελλείμματος, αφενός επειδή το ήδη συσσωρευμένο χρέος ήταν πολύ υψηλό, κι αφετέρου επειδή τα επιτόκια αποκλιμακώνονταν (σκοπίμως) αργά. Παρά ταύτα, αν και με πολύ μικρούς ρυθμούς, από το 95' κι έπειτα οι δανειακές ανάγκες της κυβέρνησης άρχισαν να μειώνονται (μέχρι και το 99'). Αυτό οφείλεται μεν στα πρωτογενή πλεονάσματα, αλλά και στη σταδιακή μείωση των

επιτοκίων (εξαιτίας της θετικής προσδοκίας που δημιούργησε η ένταξη στο κοινό νόμισμα και η πτώση του πληθωρισμού). Το δημόσιο χρέος σταθεροποιήθηκε και άρχισε να διακυμαίνεται γύρω από το 100% του ακαθάριστου προϊόντος. Ωστόσο, η δημοσιονομική χαλάρωση που επικράτησε μετά την κυκλοφορία του ευρώ είχε σαν αποτέλεσμα την επανεμφάνιση των πρωτογενών ελλειμμάτων. Αυτό ανάγκασε την πορεία του χρέους να πάρει και πάλι την ανιούσα ως ποσοστό του ΑΕΠ, παρά τους ταχύτατους ρυθμούς μεγέθυνσης του τελευταίου.

Το βάρος της δημοσιονομικής προσαρμογής του 1990-2000, το σήκωσε όπως ήταν αναμενόμενο ο ιδιωτικός τομέας. Ειδικότερα, οι επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά έπρεπε εκτός από τις δαπάνες τους (C και I) να χρηματοδοτήσουν (μέσω της αυξημένης φορολογίας T) τα απαιτούμενα για την προσαρμογή πρωτογενή πλεονάσματα, καθώς επίσης και τις επίμονα υψηλές δανειακές ανάγκες της κυβέρνησης. Ακόμα, η θετική προσδοκία που καλλιεργούνταν συστηματικά από το 94' αποτέλεσε τη σπίθα για την πυροδότηση της εγχώριας ζήτησης (Ιορδανογλου, 2008, Τράπεζα Της Ελλάδος, 2010). Ήταν, δηλαδή ένα εξωτερικό σοκ πάνω στην καταναλωτική κι επενδυτική ζήτηση. Έτσι, οι καταναλωτικές και επενδυτικές τους δαπάνες παρά την σχετική στασιμότητα των μισθών και την αύξηση της φορολογίας, δεν μειώθηκαν, αντιθέτως αυξήθηκαν. Την πραγματοποίηση τους αυτή τη φορά την επέτρεψε, όχι το κράτος μέσω της επεκτατικής πολιτικής, αλλά η ιδιωτική αποταμίευση. Δυστυχώς, ο παραγωγικός ιστός δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθεί στο σοκ αυτό εξαιτίας των υφιστάμενων δομικών αδυναμιών (Πλαίσιο 2.1.).

Πλαίσιο 2.1.: ***Αποβιομηχάνιση, τριτογενής τομέας, ανταγωνιστικότητα και ανάπτυξη***

Η ελληνική οικονομία, δεν είναι αυτή που ήταν κάποτε. Από την προηγούμενη δεκαπενταετία έχει αλλάξει σύνθεση, έχει αποβιομηχανοποιηθεί και η ανάπτυξη της πλέον στηρίζεται στον τριτογενή τομέα, δηλαδή τον τομέα του εμπορίου και των υπηρεσιών. Ο μεταποιητικός κλάδος στην πράξη συρρικνώθηκε. Αυτό πρακτικά σημαίνει οτι το ελληνικό προϊόν δεν αποτελείται από πραγματική παραγωγή, με την έννοια του μετασχηματισμού πρώτων υλών σε τελικά προϊόντα για κατανάλωση, αλλά από την μεταπώληση καταναλωτικών προϊόντων και υπηρεσιών στην εγχώρια αγορά. Επειδή, όμως, όλα αυτά που εμπορεύονται ή χρησιμοποιούνται για την παροχή των υπηρεσιών δεν παράγονται ή δεν συμφέρει να παράγονται τοπικά, εισάγονται από το εξωτερικό. Στο σημείο αυτό θα αναρωτηθεί κανείς πως εξηγείται ο ραγδαίος ρυθμός ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, δεδομένης της αποβιομηχάνισης. Πράγματι, από το 1995 και μετά παρατηρούμε υψηλούς ρυθμούς οι οποίοι επιταχύνονται μετά την κυκλοφορία του ευρώ (περίπου 4%). Αυτό εξηγείται από το γεγονός οτι η αυξημένη ζήτηση έδωσε ώθηση στην συνεισφορά του τριτογενή τομέα (#% του ΑΕΠ). Ο τριτογενής τομέας περιλαμβάνει επιχειρήσεις όπως τα εμπορικά καταστήματα ένδυσης, ηλεκτρικών ειδών ή πληροφορικής και επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών, όπως ο υδραυλικός, ο μηχανικός ή η τράπεζα. Όλα αυτά είναι στην ουσία επαγγέλματα που δεν παράγουν κάτι χειροπιαστό, απλά αγοράζουν και πουλάνε επιτελώντας ρόλο απλού διαμεσολαβητή. Ωστόσο, ούτε οι πρώτες ύλες που χρησιμοποιούνται, δηλαδή το εμπόρευμα και τα ενδιάμεσα υλικά, δεν παράγονται τοπικά, πράγμα που σημαίνει οτι πρέπει να εισάγονται. Συνεπάγεται, λοιπόν, οτι μια αύξηση της συνολικής ζήτησης, αυξάνει μεν τον κύκλο εργασιών αυτών των επαγγελμάτων κι άρα έχουμε μεγέθυνση του εγχώριου προϊόντος, αλλά η τελική συνολική δαπάνη αυξάνεται πολύ πιο γρήγορα κι επομένως υπερκαλύπτει το μέγεθος της πρώτης. Συνεπάγεται, λοιπόν οτι η χώρα μας παράγει λιγότερα από όσα δαπανά. Βέβαια, είναι εντελώς άδικο να λέμε οτι η ελληνική οικονομία δεν παράγει εντελώς τίποτε. Το ακριβές είναι να λέμε οτι δεν παράγει όσο πρέπει και

όσο θα μπορούσε να παράγει. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι για τον ένα ή τον άλλο λόγο χάνει συστηματικά την ανταγωνιστικότητα της κι έτσι αντί να παράγει συμφέρει περισσότερο να εισάγει προϊόντα, με αποτέλεσμα η ζήτηση να μετατοπίζεται προς τα ξένα αγαθά.

Το γεγονός αυτό οδήγησε την ζήτηση προς την αλλοδαπή, μεταβιβάζοντας με αυτόν τον τρόπο την αποταμίευση εκεί, αντί αυτή να ανακυκλώνεται εγχώρια. Συνεπώς, από το 1994 και μετά, εξαιτίας της ολοένα αυξανόμενης διαφοράς μεταξύ παραγωγής και δαπάνης, η συνολική ιδιωτική αποταμίευση παρουσίαζε σταθερά πτωτική τάση έως το 1999 όπου και εξαλείφθηκε εντελώς. Από εκεί και μετά, η πλήρης απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και των κινήσεων κεφαλαίων, κατέστησαν εφικτή την παροχή φθηνής χρηματοδότησης από την αλλοδαπή, ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση των επιτοκίων που ακολούθησε την υιοθέτηση του ευρώ. Αυτό επέτρεψε την περεταίρω στήριξη της συνολικής εγχώριας ζήτησης. Από την αρχή της νέας χιλιετίας και μετά, ο ιδιωτικός τομέας (επιχειρήσεις-νοικοκυριά) μετατράπηκε στο σύνολο του σε καθαρό δανειζόμενο, παρουσιάζοντας για πρώτη φορά αρνητικό ισοζύγιο. Στην κατάσταση αυτή παρέμεινε ολόκληρη τη δεκαετία. Αξίζει να σημειωθεί οτι από τις ταυτότητες που παρουσιάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο προκύπτει οτι οποιαδήποτε πολιτική που βελτιώνει το ισοζύγιο του δημόσιου τομέα, αν δεν συνοδευτεί από μείωση του εξωτερικού ελλείματος, θα αναγκάσει τον ιδιωτικό τομέα να παρουσιάσει έλλειμμα στο δικό του ισοζύγιο. Συνεπώς, με δεδομένες την απώλεια ανταγωνιστικότητας και τη δημοσιονομική προσαρμογή που συντελέστηκαν κατά την ενταξιακή περίοδο, θα μπορούσαμε να πούμε οτι ήταν αναμενόμενο οτι ο ιδιωτικός τομέας επρόκειτο να βρεθεί στην εν λόγω κατάσταση.

Όλα τα παραπάνω αποτελέσματα αντανακλώνται ξεκάθαρα, όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο, πάνω στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, το οποίο από το 1994 και έπειτα αρχίζει να διευρύνεται συστηματικά μέχρι και το 2008, όπου θα αγγίξει περίπου το 15% του ΑΕΠ. Να σημειωθεί ότι η απώλεια της ανταγωνιστικότητας συνέδραμε στο να αυξηθεί κατά 4% μέχρι το 1997, από σχεδόν μηδέν που ήταν το 1994 (Garganas and Tavlas, 2001). Αν εξετάσει κανείς την σύνθεση του θα διαπιστώσει ότι το έλλειμμα δημιουργούνταν από υπέρμετρη αύξηση των εισαγωγών έναντι των εξαγωγών (διάγραμμα 2.2). Οι εισαγωγές αυτές αντανακλούσαν τις εξαγωγές των σαφώς πιο ανταγωνιστικών χωρών του πυρήνα της ευρωζώνης, οι οποίες παρουσίαζαν συστηματικά πλεόνασμα στο αντίστοιχο ισοζύγιο. Όπως δείξαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, η χρηματοδότηση των εξωτερικών ελλειμμάτων απαιτεί εξωτερικό δανεισμό. Έτσι και στην προκειμένη περίπτωση, το έλλειμμα του ιδιωτικού τομέα χρηματοδοτούνταν από τις

Διάγραμμα 2.3: Διακράτηση εξωτερικού χρέους της Ελλάδας (μέχρι το 2008)

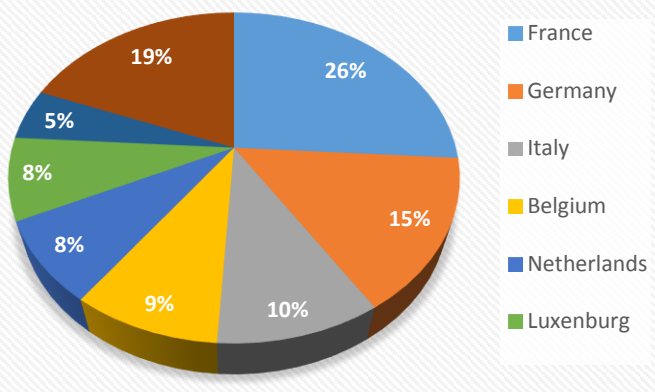

Πηγή: Lapavitsas et all, 2010b

χώρες του πυρήνα της ευρωζώνης, οι οποίες ανακύκλωναν τα πλεονάσματα τους μέσω της προσφοράς χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών (διάγραμμα 2.3). Φυσικό επακόλουθο ήταν ο ιδιωτικός τομέας να συσσωρεύσει ένα σημαντικό ποσό εξωτερικού χρέους. Παράλληλα, έλαβαν χώρα δραματικές αλλαγές και στην σύνθεση του δημόσιου χρέους. Ειδικότερα, από την στιγμή που ο ιδιωτικός τομέας δεν μπορεί πλέον να χρηματοδοτεί τις δανειακές ανάγκες του δημοσίου, το τελευταίο είναι υποχρεωμένο να στραφεί σε εξωτερικούς πόρους. Από το 2000 και μετά άρχισε να δανείζεται από τις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές, τα επιτόκια των οποίων ήταν αρκετά ελκυστικά, λόγω της θετικής προοπτικής που απέκτησε η χώρα με την είσοδο της στην ευρωζώνη. Στην περεταίρω αύξηση του συνέβαλε η δημοσιονομική χαλάρωση που διαδραματίστηκε από το 2002 κι έπειτα, παρουσιάζοντας και πάλι πρωτογενή ελλείμματα και κατ' επέκταση αυξημένο δημόσιο έλλειμμα.

Τα παραπάνω καθιστούν σαφές οτι η Ελληνική οικονομία υποφέρει συστηματικά τα τελευταία 30 χρόνια από τα δίδυμα ελλείμματα που συζητήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Φυσικά, η παραπάνω συζήτηση δεν υποδεικνύει ούτε υπαινίσσεται την πορεία της αιτιότητας μεταξύ δημοσιονομικού και εξωτερικού ελλείμματος. Άλλωστε, οι μαθηματικές σχέσεις που μελετήσαμε στην θεωρία είναι απλές ταυτότητες κι ως γνωστόν από ταυτοτηκές σχέσεις δεν μπορούν να συναχθούν σχέσεις αιτιότητας. Θεωρητικά η αιτιότητα τρέχει από τα εσωτερικά ελλείμματα προς τα εξωτερικά, ήτοι το δημόσιο έλλειμμα προκαλεί έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών. Η έρευνες, όμως, υποδεικνύουν οτι πολλές φορές η αιτιότητα μπορεί να «τρέχει» αντίστροφα, χωρίς ωστόσο να εξηγούν επαρκώς τους μηχανισμούς που οδηγούν στο τελικό αποτέλεσμα (Μαριόλης και Παπουλής, 2010α, 2010β, Nikiforos, Carvalho and Schoder, 2013). Ειδικότερα, για την ελληνική οικονομία εμπειρικές έρευνες έχουν δείξει οτι η αιτιότητα αντιστρέφεται μεταξύ των δύο περιόδων που εξετάσαμε. Πιο συγκεκριμένα από το 1974 – 1994, η αιτιότητα τρέχει από το δημοσιονομικό έλλειμμα προς το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών (Alogoskoufis, 1995, Tsaveas, 2001, Nikiforos, 2013). Το αποτέλεσμα αυτό ίσως διαφαίνεται έως ένα βαθμό από την συζήτηση που έγινε. Αντίθετα, την περίοδο 1995-2009, η αιτιότητα φαίνεται να αντιστρέφεται. Ξεκινώντας από την επιδείνωση του εξωτερικού ελλείμματος καταλήγουμε σε όξυνση του πρωτογενούς ελλείμματος (lapavitsas et all, 2010a, 2010b, Μαριόλης και Παπουλής, 2010α, 2010β,Nikiforos, Carvalho and Schoder, 2013). Παρά την εμπειρική κι οικονομετρική τεκμηρίωση των σχετικών μελετών, είναι δύσκολο να δεχθεί κανείς οτι τα ελλείμματα από το 2003 και μετά ήταν αποτέλεσμα των πιέσεων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

Όπως και να έχει όμως, το αποτέλεσμα των παραπάνω εξελίξεων ήταν η δραματική αύξηση του εξωτερικού χρέους, όχι μόνο στο σύνολο της οικονομίας, αλλά και ως μερίδιο στο σύνολο του δημόσιου χρέους. Ειδικότερα, το εξωτερικό χρέος της χώρας σαν σύνολο άγγιξε τα 385 δις ευρώ, ήτοι 162% του ΑΕΠ. Στον ιδιωτικό τομέα άνηκε το 47%, δηλαδή 75% του ΑΕΠ και το υπόλοιπο άνηκε στο δημόσιο. Να σημειωθεί οτι ενώ μέχρι και τα τέλη του 90' το μερίδιο του εξωτερικού στο σύνολο του δημόσιου χρέους ήταν 25%, το 2009 η σύνθεση είχε αντιστραφεί πλήρως με το εξωτερικό να καλύβει τώρα το 70,3% (Ministry of Finance, 2000, Lapavitsas et all, 2010b). Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, οτι σε αντίθεση με την πρώτη περίοδο που εξετάσαμε, το πρόβλημα τώρα είναι διφυές, με την έννοια οτι όχι μόνον έχουμε να κάνουμε απλά με ένα τεράστιο δημόσιο χρέος, αλλά με ένα χρέος που το μεγαλύτερο μέρος του βρίσκεται σε ξένα χέρια και έτσι δεν μπορεί ούτε να φορολογηθεί, ούτε να πληθωριστεί ενώ παράλληλα αυξάνει τον βαθμό εξάρτισης της

χώρας, αφού η αποπληρωμή του απαιτεί, είτε νέο δανεισμό, είτε ισχυρά εξωτερικά πλεονάσματα. Το ξέσπασμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 βρήκε μια Ελλάδα ήδη καταχρεωμένη, όχι μόνο από μέρους του δημοσίου, αλλά και από την πλευρά του ιδιωτικού τομέα, και που εκείνη την στιγμή η παροχή χρηματοδότησης ήταν πιο σημαντική και αναγκαία παρά ποτέ.

2.3. Η Περίοδος 2008 – 2014. Κρίση δημόσιου χρέους και η πορεία προς τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Δημοσιονομικής Σταθερότητας

Η παραπάνω «αναπτυξιακή» πορεία ανακόπηκε καθώς η χρηματοπιστωτική κρίση των Ηνωμένων Πολιτειών άρχισε να εξαπλώνεται και να αποκτά διεθνείς διαστάσεις προς τα τέλη του 2008. Ο φόβος, ότι η κατάρρευση της Leahman Brothers θα προκαλούσε ένα ντόμινο αμφισβήτησης της φερεγγυότητας των τραπεζών, ανάγκασε τους ευρωπαίους ηγέτες να πάρουν έκτακτα μέτρα συντονισμένης δράσης, με στόχο να καθησυχάσουν το ευρύτερο κύμα απαισιοδοξίας (Συμβούλιο της ΕΕ, 2008, Αποφάσεις 16ης Οκτωβρίου 2008). Στα παραπάνω πλαίσια, η κυβέρνηση εκπόνησε το σχέδιο *«θωράκισης της οικονομίας»* μέσω του οποίου το κράτος, μεταξύ άλλων, θα εγγυούταν την φερεγγυότητα των ελληνικών τραπεζών, παρέχοντας 28δις ευρώ στο ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα με τη μορφή μετρητών και εχέγγυων. Ταυτόχρονα, εκείνη την περίοδο η ελληνική οικονομία άρχισε να νοιώθει τις αρνητικές επιδράσεις της κρίσης πάνω στα μακροοικονομικά της μεγέθη. Ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ άρχισε να επιβραδύνεται και σε συνδυασμό με την πτώση των εσόδων το πρωτογενές έλλειμμα στα τέλη του 2008 ξεπερνούσε το 4%. Υπό το βάρος των παραπάνω εξελίξεων το δημόσιο χρέος άρχισε να αυξάνεται απότομα. Μέχρι εκείνη την στιγμή η κακή εικόνα της οικονομίας αποδιδόταν αποκλειστικά στην παγκόσμια, πλέον, χρηματοπιστωτική κρίση, παραβλέποντας τις συνεχείς προειδοποιήσεις της ΤτΕ για τα προβλήματα που είδαμε στις προηγούμενες ενότητες (Τράπεζα Της Ελλάδος, 2008, 2008b, 2009, 2013). Έτσι, τα χρόνια «δίδυμα ελλείμματα» επρόκειτο να αναδειχτούν ως κεντρικό πρόβλημα πολύ αργότερα, όταν μαζί με το χρέος θα αγγίξουν τα ιστορικά τους μέγιστα. Για την ώρα, η κυβέρνηση αρκούνταν στις υπέρμετρα αισιόδοξες προβλέψεις που περιλαμβάνονταν στο επικαιροποιημένο πρόγραμμα σταθερότητας (Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, 2009), χωρίς μάλλον να συνειδητοποιεί τον κίνδυνο για μια ενδεχόμενη κρίση χρέους.

Η δυσμενής εικόνα που σκιαγραφούνταν από την ανοδική πορεία που κατέγραφαν το χρέος, τα ελλείμματα και τα ευρύτερα μακροοικονομικά μεγέθη της χώρας όλο το 2009, διέψευδε τις αισιόδοξες προβλέψεις του σταθεροποιητικού προγράμματος και καθιστούσε την ύπαρξη ανάγκης, όχι απλώς για δημοσιονομική προσαρμογή, αλλά για καίριες διαρθρωτικές αλλαγές τόσο σαφή που δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση να αγνοηθεί. Στις αρχές του έτους, η Standard & Poor's προχώρησε σε υποβάθμιση της πιστοληπτικής αξιοπιστίας από Α σε Α-, λόγω της ραγδαίας απώλειας ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, στέλνοντας τα πρώτα αφυπνιστικά μηνύματα στο εσωτερικό (Oakley and Hope, 2009). Από τα μέσα του έτους η κυβέρνηση άρχισε να κάνει λόγο για ανάγκη λήψης μέτρων λιτότητας, για την εφαρμογή των οποίων αποζητούσε την

συναίνεση των κομμάτων της αντιπολίτευσης. Τα τελευταία, και ειδικά το ΠΑΣΟΚ, ήταν ανένδοτα να συναινέσουν ζητώντας επιτακτικά παραίτηση της κυβέρνησης και εκλογές.

Το έντονα αρνητικό κλίμα που συνδιαμόρφωναν οι δυσάρεστες οικονομικές εξελίξεις, η κακή εικόνα της χώρας στο εξωτερικό, και άλλοι εσωτερικοί πολιτικοί παράγοντες (ήττα των ευρωεκλογών, σκάνδαλα, πιέσεις κλπ), ανάγκασαν τον πρωθυπουργό να προκηρύξει πρόωρες εκλογές για τον Οκτώβριο. Η μάχη της προεκλογικής περιόδου δόθηκε, με φόντο την λιτότητα «ενάντια» στην κοινωνική πολιτική. Ειδικότερα, οι προεκλογικές δεσμεύσεις του ΠΑΣΟΚ έκαναν λόγο για ένα πρόγραμμα εκατό ημερών, το οποίο περιλάμβανε αυξήσεις μισθών στα όρια του πληθωρισμού, χορήγηση έκτακτων επιδομάτων, και πάγωμα της φορολογίας για τα μεσαία και χαμηλά εισοδήματα (Naftemporiki, 2009b). Αντίθετα, η κυβέρνηση έκανε λόγο για την εφαρμογή ενός προγράμματος διετούς δημοσιονομικής προσαρμογής το οποίο περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, πάγωμα μισθών, συντάξεων, επιδομάτων και προσλήψεων (Naftemporiki, 2009a). Ωστόσο, είναι εύλογο ότι ο λαός μετά από μια δεκαπενταετία «οικονομικής ευφορίας» δεν ήταν δυνατό να δεχτεί ένα τέτοιο πρόγραμμα, κι ιδιαίτερα όταν η αντιπολίτευση υπόσχεται αυξήσεις μισθών κι άλλες παροχές επιμένοντας ότι *«…λεφτά υπάρχουν…»* (Καθημερινή, 2014). Συνεπώς, οι εκλογές επεφύλασσαν μια συντριπτική νίκη για το ΠΑΣΟΚ (44%), η οποία του έδωσε την ευκαιρία να κάνει πράξη τις δεσμεύσεις του. Δυστυχώς, η κατάσταση των δημοσιονομικών ήταν τέτοια που θα υποχρέωνε την νεοεκλεγείσα κυβέρνηση, όχι μόνο να αθετήσει τις υποσχέσεις της, αλλά να εφαρμόσει το πιο βάναυσο πρόγραμμα λιτότητας που έχει εφαρμοστεί στη μεταπολεμική οικονομική ιστορία.

Την πορεία προς την κρίση χρέους σηματοδοτούν δύο κεντρικά γεγονότα. Αρχικά, λίγες μέρες μετά τις εκλογές, το υπουργείο οικονομικών προχώρησε σε αναθεώρηση των στατιστικών στοιχείων προς τα πάνω, σημειώνοντας ότι το έλλειμμα του 2009, από 3,7% που προέβλεπε η προηγούμενη κυβέρνηση, θα ανέλθει στο 12,5% του ΑΕΠ (Βλ. στο European Comission, 2010a). Η αναθεώρηση αυτή ήταν τέτοιου μεγέθους που έθετε μείζον ζήτημα για την αξιοπιστία της χώρας. Εν συνεχεία, το Ecofin σε δελτίο τύπου που εξέδωσε μετά από συνεδρίαση στις αρχές Δεκεμβρίου, διαπίστωνε ότι *«η ανταπόκριση στη σύσταση που είχε εγκριθεί τον Απρίλιο του 2009, όταν είχε κινηθεί η διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος, υπήρξε ανεπαρκής»* (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2009). Η δήλωση αυτή άφηνε σαφείς αιχμές ως προς την αποφασιστικότητα της κυβέρνησης να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την αντιμετώπιση τέτοιων πρωτόγνωρων ελλειμμάτων. Τα παραπάνω γεγονότα αποτέλεσαν αφορμή ενός κύματος πιστοληπτικών υποβαθμίσεων και προφανώς τροφή για καταστροφολογία από τα διεθνή μέσα ενημέρωσης. Φυσικό επακόλουθο ήταν η σταθερή άνοδος των ασφάλιστρων κινδύνου και των επιτοκίων δανεισμού.

Στα πλαίσια των παραπάνω εξελίξεων, η κυβέρνηση αποπειράθηκε να κατευνάσει το μένος των αγορών ανακοινώνοντας τη λήψη μέτρων προσαρμογής. Ειδικότερα, ανακοίνωσε την εφαρμογή ενός επικαιροποιημένου προγράμματος σταθερότητας και ότι στις προθέσεις της, μεταξύ άλλων, βρισκόταν η δραστική μείωση του ελλείμματος κατά 4% (στο 8,7% του ΑΕΠ) η οποία επρόκειτο να *«… επιτευχθεί με ένα μίγμα μέτρων τόσο στο σκέλος των εσόδων όσο και στο σκέλος των δαπανών»* (Υπουργείο Οικονομικών, 2010α, σελ. 18). Με την σειρά τους, οι ευρωπαίοι εταίροι δήλωσαν ότι υποστηρίζουν τις προσπάθειες της κυβέρνησης, για την επίτευξη των στόχων του προγράμματος και την δέσμευση της να κάνει ότι χρειαστεί ενώ παράλληλα *«θα αναλάβουν*

αποφασιστική και συντονισμένη δράση, εάν χρειασθεί, για να διασφαλίσουν τη δημοσιονομική σταθερότητα στο σύνολο της ευρωζώνης» (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2010α). Παρά ταύτα, οι δηλώσεις των ηγετών δεν φάνηκαν αρκετές για να πείσουν τις αγορές οτι υπάρχει πραγματική πολιτική βούληση. Αντίθετα, οι τελευταίες θεώρησαν αρκετά φιλόδοξους τους στόχους της κυβέρνησης για να μπορέσει να τους πετύχει. Έτσι, τα αρνητικά δημοσιεύματα πλήθαιναν, ενώ παράλληλα άρχισαν να κυκλοφορούν φήμες για επικείμενη στάση πληρωμών από κάποια χώρα της ευρωζώνης, φωτογραφίζοντας ως βασική υποψήφια την Ελλάδα.

2.3.1. Αναδιάρθρωση ή περεταίρω δανεισμός από διεθνή φορέα;

Μολονότι οι προσπάθειες της κυβέρνησης για καθησυχασμό και ανάκτηση της εμπιστοσύνης των αγορών συνεχίστηκαν με τη λήψη νέων, έκτακτων, συμπληρωματικών μέτρων στις αρχές Μαρτίου, τα επιτόκια παρέμεναν σε άκρως υψηλά επίπεδα, υποδεικνύοντας με σαφή τρόπο ότι η πρόσβαση στις αγορές είχε χαθεί οριστικά και δεν επρόκειτο να ανακτηθεί σύντομα. Παράλληλα, όμως, οι ανάγκες δανεισμού της χώρας ήταν αρκετά υψηλές, δεδομένου ότι στα τέλη του έτους ωρίμαζαν ομόλογα και προφανώς έπρεπε να εξοφληθούν. Αν το κλίμα δεν αντιστρεφόταν άμεσα, η χώρα θα έπρεπε να επιλέξει κάποια από τις μεθόδους αντιμετώπισης κρίσεων χρέους. Με άλλα λόγια, θα αναγκαζόταν, είτε να ζητήσει βοήθεια από το ΔΝΤ, είτε να προβεί σε αναδιάρθρωση του χρέους η οποία, ελλείψει χρόνου, ενδεχομένως θα συνοδεύονταν από στάση πληρωμών (βλ. ενότητα 1.4). Όπως φάνηκε αργότερα, καμία από τις επιλογές αυτές δεν ήταν διαθέσιμη για μια χώρα – μέλος της ευρωζώνης (landon and Castle, 2011, Trichet, 2010, Smaghi, 2011). Όχι γιατί δεν ήταν διαχειρίσημες, το αντίθετο μάλιστα, αλλά γιατί ούτε η ευρωπαϊκή, ούτε η ελληνική ηγεσία φαίνεται να επιθυμούσαν κάτι τέτοιο. Η ευρωπαϊκή ηγεσία είχε τους λόγους της (Ardagna and Caseli, 2012). Η πρώτη επιλογή, μεταξύ άλλων, θα έφερνε το ΔΝΤ στα «χωράφια» της ΕΕ και θα υπονόμευε την αξιοπιστία και την ικανότητα της να διαχειρίζεται τέτοιες καταστάσεις, ενώ η δεύτερη ήταν επικίνδυνο να διαλύσει το ευρωπαϊκό χρηματοπιστωτικό σύστημα, εξαιτίας της τεράστιας έκθεσης των ευρωπαϊκών τραπεζών στις χώρες του Νότου.

Από την πλευρά της η ελληνική ηγεσία, είτε εκτιμώντας ότι χώρα θα μετατρεπόταν σε κράτος παρίας είτε λόγω πιέσεων, δεν επιθυμούσε σε καμία περίπτωση την αναδιάρθρωση του χρέους, παρόλο που για πολλούς ήταν αναπόφευκτη, καθώς αποτελούσε την μόνη διέξοδο (βλ. IMF, 2013f, υποσημείωση 17). Επιλογές που θεωρούνταν ότι θα οδηγήσουν σε διεθνή απομόνωση, όπως η έξοδος από την ευρωζώνη, η αναστολή πληρωμών ή αναδιάρθρωση του χρέους, αποτελούσαν ταμπού και δεν συζητιούνταν. Μάλιστα, ακόμα και η αναφορά σε τέτοιες προτάσεις θεωρούνταν προδοτική και προκαλούσε προβλήματα (landon and Castle, 2011). Ως εκ τούτων, η μόνη αποδεκτή επιλογή ήταν κάποιο «πακέτο διάσωσης» από την ΕΕ ή το ΔΝΤ. Προκειμένου, λοιπόν, να αποφύγει την επικείμενη αθέτηση των υποχρεώσεων της, η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να ζητήσει βοήθεια από του εταίρους. Στην ευρωπαϊκή σύνοδο κορυφής της 25^{ης}/26^{ης} Μαρτίου, αποφασίστηκε η σύσταση ενός μηχανισμού έσχατης χρηματοδότησης, προκειμένου οι αγορές να πειστούν ότι αν παραστεί ανάγκη, θα χορηγηθεί οικονομική βοήθεια στα κράτη μέλη και κατά συνέπεια δεν τίθεται κίνδυνος στάσης πληρωμών (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2010β). Ο μηχανισμός αυτός αν ενεργοποιούνταν θα κάλυβε τις χρηματοδοτικές ανάγκες της

χώρας, εξασφαλίζοντας της τον χρόνο που χρειάζεται για να διορθώσει τις μακροοικονομικές ανισορροπίες. Για τον σκοπό αυτό, δημιουργήθηκε (απόφαση 9ης Μαΐου, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2010γ) ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF), με τη συμμετοχή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, αλλά και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, καθώς η τεχνογνωσία του στην αντιμετώπιση τέτοιων περιστάσεων θεωρούνταν ζωτικής σημασίας. Τα κεφάλαια του μηχανισμού θα χορηγούνταν κατά κύριο λόγο από κράτη της Ευρωζώνης και δευτερεύοντος από το ΔΝΤ. Όντας στα πρότυπα λειτουργίας του τελευταίου, η ενεργοποίηση του προϋποθέτει τη συμφωνία εφαρμογής ενός προγράμματος προσαρμογών, το οποίο θα συνεπιβλέπεται από εντεταλμένα τεχνικά κλιμάκια των παραπάνω οργανισμών. Γεννήθηκε, λοιπόν, έτσι αυτό που αργότερα ονομάστηκε Τρόικα.

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η λήψη οικονομικής βοήθειας από το Ταμείο υπόκειται σε μια πολύ συγκεκριμένη διαδικασία (βλ. ενότητα 1.4.2.). Αυτή ακριβώς ακολουθήθηκε κι εν προκειμένω. Η Επιτροπή κατόπιν συνεργασίας της με την ΕΚΤ και το Ταμείο, θα ξεκινούσε, στις 12 Απριλίου, τη σύνταξη ενός προγράμματος, το οποίο θα περιλάμβανε τις προϋποθέσεις ενεργοποίησης του νεοσύστατου μηχανισμού. Η ειδική ομάδα του ΔΝΤ από την πλευρά της θα συνέτασσε την αναγκαία γνωμοδότηση (IMF, 2010a), βάσει της οποίας το συμβούλιο των διοικητών, ως είθισται, θα ενέκρινε ή όχι την χρηματοδότηση. Σύμφωνα με την γνωμοδότηση, το πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας έγκειται στο μεγάλο δημοσιονομικό έλλειμμα και το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών. Το τελευταίο οφείλεται στην απώλειας της ανταγωνιστικότητας, λόγω διαφοράς πληθωρισμού με τα υπόλοιπα μέλη της ευρωζώνης. Τα τεράστια αυτά ελλείμματα σε συνδυασμό με το υψηλό χρέος που είχε συσσωρευθεί όλα αυτά τα χρόνια ήταν οι λόγοι για τους οποίους οι αγορές απέσυραν την εμπιστοσύνης τους και η Ελλάδα έχασε την πρόσβαση στις αγορές. Επί της ουσίας, δηλαδή, η γνωμοδότηση επιβεβαίωνε απλώς όσα είδαμε στις προηγούμενες ενότητες. Συνεπώς, ο κεντρικός στόχος του προγράμματος θα ήταν η εξάλειψη των ανισορροπιών στο δημοσιονομικό και εξωτερικό ισοζύγιο, δηλαδή, των δύο ελλειμμάτων στα οποία οφείλεται η συσσώρευση χρέους. Χωρίς αυτά, η ανάκτηση της εμπιστοσύνης των αγορών, και κατά συνέπεια η μείωση του κόστους δανεισμού, θα είναι αδύνατη (IMF, 2010a, σελ. 48). Το Ταμείο εξηγεί ότι, δυστυχώς, λόγω της συμμετοχής στην ευρωζώνη, η επιδιόρθωση θα γίνει αναγκαστικά με εσωτερική υποτίμηση και μάλιστα η αναγκαία προσαρμογή οφείλει να είναι αρκετά σκληρή. Ειδικότερα, αναφέρεται οτι *«δεδομένης της δέσμευσης της Ελλάδας να παραμείνει στην ευρωζώνη και της απουσίας συναλλαγματικής ισοτιμίας, διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις ήταν απαραίτητες προκειμένου να επιτευχθεί εσωτερική υποτίμηση ώστε να επέλθει η μεγέθυνση»* (IMF, 2013f, σελ. 11). Στο σημείο αυτό θα πρέπει να ειπωθεί ότι είναι αρκετά προκλητικό (τουλάχιστον για τον γράφοντα) μετά από 20 ολόκληρα χρόνια να εξακολουθεί να γίνεται λόγος για στόχους που επιδιώκονταν από την δεκαετία του 90'. Αυτό και μόνο αποδεικνύει ότι το πρόβλημα της Ελλάδας είναι βαθιά πολιτικό κι όχι οικονομικό.

Οι γνωμοδοτήσεις προς το συμβούλιο ολοκληρώθηκαν στις αρχές Μαΐου. Στις 3 Μάϊου, αποστέλλοντας την απαραίτητη επιστολή προθέσεων, η χώρα μας ζήτησε κι επίσημα από το ΔΝΤ οικονομική στήριξη. Ο προτεινόμενος διακανονισμός (Stand-by arrangement) τριετούς διάρκειας προέβλεπε την μεγαλύτερη χρηματοδότηση που χορηγήθηκε ποτέ στην ιστορία του Ταμείου. Πιο συγκεκριμένα το μερίδιο του στον μηχανισμό ανερχόταν σε 30δις ευρώ ή αλλιώς 26.4 δις τραβηχτικά δικαιώματα (3.212% Quotas). Κάτι τέτοιο φυσικά απαιτούσε ειδική πρόσβαση στους

πόρους του ΔΝΤ, πράγμα που συνεπάγεται ότι η Ελλάδα θα έπρεπε αναγκάστηκα να πληροί τα τέσσερα κριτήρια πρόσβασης που είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Το πρόβλημα που πρόκυπτε αφορούσε στο δεύτερο κριτήριο. Από τις αναλύσεις που εκπονήθηκαν δεν φαινόταν υψηλή, θετική πιθανότητα βιωσιμότητας στον μεσοπρόθεσμο ορίζοντα. Συνεπώς, το δεύτερο κριτήριο δεν ικανοποιούνταν. Σε μια τέτοια περίπτωση θα έπρεπε να προηγηθεί αναδιάρθρωση του χρέους, τέτοια ώστε να επανέλθει σε βιώσιμα επίπεδα, διαφορετικά δεν μπορούσε να εγκριθεί η παροχή βοήθειας. Κάτι τέτοιο όμως δεν ήταν αποδεκτό από την ευρωζώνη. Προκειμένου, λοιπόν, να μην υπάρξει περεταίρω εμπλοκή, αποφασίστηκε να τροποποιηθεί το κριτήριο προσθέτοντας μια εξαίρεση αναφορικά με περιπτώσεις οπού υπάρχει μεγάλη πιθανότητα μετάδοσης της κρίσης και σε άλλες χώρες. Τα άλλα τρία κριτήρια θεωρήθηκαν ότι ικανοποιούνταν με άνεση στον αποδεκτό βαθμό. Τελικά το αίτημα συζητήθηκε και εγκρίθηκε από το συμβούλιο των διοικητών στις 9 Μαΐου (IMF, 2010a). Εν τω μεταξύ, στις 23 Απρίλιου ο πρωθυπουργός σε διάγγελμα του προς τον ελληνικό λαό, ανακοίνωσε τις προθέσεις για προσφυγή της χώρας στο μηχανισμό, που από κοινού με τους εταίρους δημιούργησε, ως *«ανάγκη εθνική και επιτακτική»* (Το Βήμα, 2010). Σε διαφορετική περίπτωση η χώρα θα χρεοκοπούσε, θα επέστρεφε στη δραχμή και οι επενδυτές θα έχαναν τα χρήματα τους. Η προσφυγή στο μηχανισμό θα απέτρεπε αυτή την καταστροφή, προκειμένου να οδηγήσει σε μια άλλη, ενδεχόμενος χειρότερη όπως φάνηκε αργότερα.

2.3.2. Η αναδιάρθρωση αποδεικνύεται αναπόφευκτη. Too Litle, too Late

Το πρόγραμμα που επιβλήθηκε υποτίθεται ότι ήταν ειδικά σχεδιασμένο για να βάλει τάξη στα δημοσιονομικά, να διορθώσει το έλλειμμα ανταγωνιστικότητας και ως εκ τούτων η χώρα, σε τροχιά ανάπτυξης πλέον, να μπορεί να αποπληρώσει τις οφειλές της, δείχνοντας παράλληλα ότι οι χώρες της ευρωζώνης είναι πράγματι αδύνατο να «χρεοκοπήσουν». Μολονότι, όπως είδαμε, το βασικό πρόβλημα του δημόσιου τομέα είναι η υστέρηση των εσόδων, τα βασικότερα από τα μέτρα που περιλάμβανε αφορούσαν σε περικοπές δαπανών. Μεταξύ άλλων προβλέπονταν περικοπές μισθών, συντάξεων και επιδομάτων, κατάργηση 13^{ου} και 14^{ου} μισθού, μείωση των απασχολούμενων καθώς και περικοπές σε άλλες δαπάνες για κοινωνική πολιτική. Οι στόχοι αυτοί όπως αποδεικνύεται από σχετικές μελέτες (Αργείτης, Δαφέρμος και Νικολαΐδη, 2013) αλλά και από την συζήτηση μας δεν έχουν καμία σχέση με την αιτία του προβλήματος. Από την μεριά των εσόδων οι προβλέψεις αφορούσαν κυρίως σε αύξηση των ενδιάμεσων φόρων, όπως στα ποτά, στα καύσιμα, και στον Φ.Π.Α. Πέρα, όμως, από τον χαρακτήρα των μέτρων μεγάλη σημασία έχει και η ταχύτητα υλοποίησης τους. Στο μνημόνιο συνεννόησης αναφέρεται ότι η αύξηση των δημοσίων δαπανών από την υιοθέτηση του ευρώ είναι της τάξεως του 8% του ΑΕΠ. Ο στόχος της προσαρμογής θα ήταν η μείωση τους κατά 7% του ΑΕΠ μέχρι το 2013. Συνεπάγεται, λοιπόν, ότι όλη η αύξηση που συντελέστηκε μέσα σε μια δεκαετία επρόκειτο να εξαλειφθεί μέσα σε 2 μόνο χρόνια (IMF, 2010a, European Commission, 2010b).

Την εφαρμογή των μέτρων επακολούθησαν δύο καταστροφικά χρόνια για την ελληνική κοινωνία. Μισθωτοί και συνταξιούχοι ήταν εκείνοι που επλήγησαν πρώτοι. Η παραπάνω εισοδηματική πολιτική μείωσε κατά ένα πολύ μεγάλο μέρος τα εισοδήματα τους ενώ παράλληλα οι εκκρεμούσες πληρωμές έφταναν κατά μέσο όρο τους τρεις μήνες στο ιδιωτικό τομέα. Στον

δημόσιο πολλές φορές δεν καταβάλλονταν καθόλου. Ο σχετικός δείκτης φτώχειας ανέβηκε στο 23,1% από 19,7% το 2009, ενώ περίπου το 35% του πληθυσμού ζούσε σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, με τα παιδιά και τους άνεργους να αντιμετωπίζουν ακόμα υψηλότερο κίνδυνο. Το σημαντικότερο πλήγμα δέχτηκαν οι λειτουργίες του κράτους. Τα σχολεία για ένα μεγάλο διάστημα στις αρχές κάθε σχολικής χρονιάς παρέμεναν χωρίς βιβλία, και πολλές φορές διανέμονταν στην θέση τους ψηφιακά αντίγραφα. Τα νοσοκομεία άρχισαν να υπολειτουργούν και παράλληλα έπαψαν να χορηγούν φάρμακα ζητώντας από τους ασθενείς να τα προμηθευτούν με δικά τους έξοδα από τα φαρμακεία. Ένα μεγάλο κύμα αυτοκτονιών ξέσπασε, ενώ δεν έλλειψαν και οι περιπτώσεις αυτοχειρίας σε δημόσιους χώρους. Τα ποσοστά ανεργίας άρχισαν να αυξάνονται δραματικά. Το επίσημο ποσοστό έφτασε το 18% ενώ το ανεπίσημο ήταν πολύ περισσότερο. Η σωρευτική απώλεια του ΑΕΠ ανήλθε στο 12% σε σχέση με το 2009. Τα παραπάνω είναι ένα ελάχιστο δείγμα των όσων συνέβησαν στην Ελλάδα τα τελευταία 5 χρόνια. Σε γενικές γραμμές η ελληνική κοινωνία βίωσε την πιο δραματική επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης που γνώρισε ποτέ η μεταπολεμική Ευρώπη (Kouvelakis, 2011, Σύνδεσμος Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδος, 2014).

Η ύφεση που προκάλεσε το πρόγραμμα, ήδη από τον πρώτο χρόνο εφαρμογής του εκτεινόταν πέρα του αναμενόμενου (IMF, 2010b, 2013b) πράγμα που δημιούργησε δύο βασικές επιπλοκές που εμπόδιζαν την επίτευξη των στόχων. Πρώτον, ο λόγος δημόσιου χρέους προς το ΑΕΠ επιδεινώθηκε δραματικά, όχι μόνο εξαιτίας του ότι αυξήθηκε σαν απόλυτο νούμερο, λόγω των διμερών δανείων, αλλά κυρίως λόγω της βαθιάς υποχώρησης του παρονομαστή. Δεύτερον, με την χώρα βυθισμένη σε μια ύφεση δίχως προηγούμενο τα μέτρα, είτε δεν επαρκούσαν, είτε δεν μπορούσαν καθόλου να αποδώσουν κι έτσι η κυβέρνηση συναντούσε τεράστιες δυσκολίες στην επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων που όριζε το πρόγραμμα. Επιπλέον, το έλλειμμα του 2009 (σημείο αφετηρίας των στόχων του προγράμματος) αναθεωρήθηκε προς τα πάνω, πράγμα που απαιτούσε και αναθεώρηση των μέτρων ενώ παράλληλα τα ασφάλιστρα κινδύνου άρχισαν να ανεβαίνουν εκ νέου, λόγω της διάσωσης της Ιρλανδίας (Ardagna and Caseli, 2012). Με τα νέα αυτά δεδομένα γινόταν σαφές ότι το χρέος δεν επρόκειτο να πέσει στο 120% του ΑΕΠ μέχρι το 2020, όπως προβλεπόταν, αλλά ούτε κι η χώρα να επιστρέψει στις αγορές σύντομα. Τελικά, τον Ιούνιο, κατόπιν συνεννοήσεως με την τρόικα, θεσπίστηκαν επιπρόσθετα μέτρα στα πλαίσια ενός μεσοπρόθεσμου προγράμματος σταθερότητας διάρκειας μέχρι το 2015. Η εφαρμογή του αποτελούσε βασική προϋπόθεση για την εκταμίευση της πέμπτης δόσης.

Πριν καν προλάβει να συμπληρωθεί ένας χρόνος από την ένταξη στον μηχανισμό στήριξης, το πρόγραμμα είχε αποδειχτεί ανεπαρκές κι ως εκ τούτου οι εταίροι αποφάσισαν την έγκριση ενός δεύτερου προγράμματος οικονομικής βοήθειας (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2011a). Αυτή τη φορά, όμως, έγινε λόγος για συμμετοχή και του ιδιωτικού τομέα. Η πρόταση για αναδιάρθρωση του χρέους έπεσε και πάλι στο τραπέζι, υποδεικνύοντας οτι η ευρωπαϊκή ηγεσία, αν και αργά, αποδεχόταν πια το γεγονός ότι κάτι τέτοιο ήταν αναπόφευκτο. Αυτό που έμενε ήταν να αποφασιστεί ποιοι θα ήταν οι προτεινόμενοι όροι. Τελικά, σε μεταγενέστερη σύνοδο (26^{ης} Οκτωβρίου) προτάθηκε ένα πρόγραμμα εθελοντικής ανταλλαγής ομολόγων που διακρατούνταν από τον ιδιωτικό τομέα, στα πλαίσια της αγοράς, με απομείωση της ονομαστικής αξίας κατά 50%, ο τελικός σχεδιασμός, οι ακριβείς λεπτομέρειες και η υλοποίηση του οποίου, τέθηκαν στην ευθύνη της ελληνικής κυβέρνησης (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2011b).

Εν τω μεταξύ, η δραματική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η ελληνική κοινωνία πυροδότησε κύματα μαζικών κινητοποιήσεων. Διάφορα κινήματα οργανώθηκαν, όπως αυτό των «Αγανακτισμένων» πολιτών, τα οποία συγκεντρώνονταν στην πλατεία συντάγματος και αλλού, κάθε φορά που η βουλή επρόκειτο να ψηφίσει κάποιο εφαρμοστηκό νόμο. Αποκορύφωμα των αντικυβερνητικών εκδηλώσεων ήταν η επίθεση πολιτών κατά του Προέδρου της Δημοκρατίας στην επέτειο της 28ης Οκτωβρίου. Η λαϊκή αγανάκτηση, σε συνδυασμό με παράγοντες, όπως η ολοκληρωτική παράλυση του κρατικού μηχανισμού, η αναζωπύρωση των σεναρίων για έξοδο από το ευρώ και εν τέλει το φιάσκο του δημοψηφίσματος σχετικά με την νέα δανειακή σύμβαση, ανάγκασαν την κυβέρνηση Παπανδρέου να παραιτηθεί. Στην θέση της σχηματίστηκε μια «μεταβατική κυβέρνηση» υπό την ηγεσία του πρώην διοικητή της ΤτΕ, Λουκά Παπαδήμο. Αποστολή της ήταν η υλοποίηση του προγράμματος αναδιάρθρωσης του ελληνικού χρέους και εν συνεχεία η προκήρυξη εθνικών εκλογών.

Μέσα σε ένα γενικευμένο κλίμα αβεβαιότητας σχετικά με την δυνατότητα παραμονής της χώρας στην ευρωζώνη, ξεκίνησε η διαδικασία σχεδιασμού του πακέτου αναδιάρθρωσης. Η υλοποίηση του διεξήχθη με την διαδικασία που είδαμε στην ενότητα 1.4.1. Ως ανάδοχος για το σχεδιασμό του ορίστηκε από την κυβέρνηση η γαλλική τράπεζα BNP Paribus, η οποία θα αναλάμβανε, μεταξύ άλλων και την συγκέντρωση πληροφοριών για τους ομολογιούχους. Στα μέσα Φεβρουαρίου ο σχεδιασμός των προτάσεων είχε ολοκληρωθεί. Ειδικότερα, το πρόγραμμα αφορούσε σε ελληνικά κρατικά ομόλογα (ή εγγυημένα από το κράτος) αξίας περίπου 206 δισεκατομμυρίων ευρώ. Οι επενδυτές μπορούσαν να επιλέξουν, είτε την ανταλλαγή με νέα μειωμένης ονομαστικής αξίας κατά 53%, που θα εκδίδονταν από το ΕΤΧΣ και την Ελληνική Δημοκρατία και αποσπώμενους τίτλους ΑΕΠ, είτε να συνεναίσουν στην τροποποίηση τους με παρόμοιους όρους. Παράλληλα, στα παλιά εισήχθησαν ρήτρες συλλογικής δράσης (exit clause) σύμφωνα με τις οποίες η συμμετοχή γινόταν δεσμευτική αν οι όροι εγκριθούν από την πλειοψηφία. Τα νέα ομόλογα θα διέπονταν από αγγλικό κι όχι ελληνικό δίκαιο.

Προϋπόθεση για την συμμετοχή των ευρωπαϊκών τραπεζών ήταν η Ελλάδα να συμφωνήσει με την εφαρμογή ενός νέου πακέτου μέτρων (European Commission, 2012). Για να διασφαλιστεί ότι δεν θα υπάρξει υπαναχώρηση από την κυβέρνηση που θα προέκυπτε στις επικείμενες εκλογές απαιτούνταν ρητή δέσμευση και της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Το διάστημα που έλαβε χώρα η συζήτηση για την αποδοχή του ή όχι από την Βουλή των Ελλήνων, η σεναριολογία περί εξόδου από το ευρώ έφτασε στο αποκορύφωμα. Τελικά, στις 12 Φεβρουαρίου μετά από έντονη αντιπαράθεση τα μέτρα εγκρίθηκαν. Στα τέλη του ίδιου μήνα ο Οργανισμός Διαχείρισης Δημόσιου Χρέους εξέδωσε ανακοίνωση με την οποία καλούσε τους ομολογιούχους να συμμετάσχουν στο πρόγραμμα με τους όρους που περιγράψαμε παραπάνω (Οργανισμός Διαχείρισης Δημόσιου Χρέους, 2012), δίνοντας διορία έως τις 8 Μαρτίου. Η πρόταση τελικά έγινε αποδεκτή και οι ανταλλαγές ολοκληρώθηκαν στις 26 Απριλίου. Η συμμετοχή των επενδυτών ξεπέρασε το 96%, ενώ για τους «απέχοντες» (hold outs) ενεργοποιήθηκαν οι ρήτρες (Monokroussos and Petropoulou, 2012). Αξίζει να σημειώσουμε ότι το πρόγραμμα αυτό ήταν το μεγαλύτερο που έχει γίνει ποτέ (Zettelmeyer, Trebesch and Gulati, 2013), αποτελούσε ειδική περίπτωση, αποκλειστικά για τις ανάγκες της Ελλάδας, και δεν επρόκειτο να επαναληφθεί για καμιά άλλη χώρα της ευρωζώνης

Πίνακας 2.1. Διάρθρωση Συμμετοχής του Ιδιωτικού Τομέα στην αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους

Κατηγορίες	Εκκρεμές επιλέξιμο χρέος (€δις)	% επιλέξιμου χρέους
1. Κυβερνητικά Ομόλογα διεπόμενα από ελληνικό δίκαιο	177,3	86,2%
Προσφέρθηκαν για ανταλλαγή	146,2	
Δόθηκε συγκατάθεση για τροποποίηση των όρων	5,9	
Σύνολο	152,1	
Απόρριψη προσφοράς	9,4	
2. Κυβερνητικά ομόλογα (ή εγγυημένα από το δημόσιο) διεπόμενα από ξένο δίκαιο	21,6	10,5%
Προσφέρθηκαν για ανταλλαγή	13,1	
3. Ομόλογα εγγυημένα από το δημόσιο διεπόμενα από ελληνικό δίκαιο	6,7	3,3%
Προφέρθηκαν για ανταλλαγή	6,4	
Σύνολο Συμμετοχής Ιδιωτικού Τομέα (1+2+3)	205,6	100%

Πηγή: Monokroussos and Petropoulou, 2012

Παρά την σχετική επιτυχία αναφορικά με την συμμετοχή και το πρωτοφανές ύψος της απομείωσης (138δις ευρώ μαζί με την επαναγορά του Δεκέμβρη), το καθαρό όφελος του δημοσίου, σύμφωνα με την ΤτΕ, ήταν πολύ μικρότερο εξαιτίας κάποιων επιπλοκών. Οι βασικότερες, μεταξύ άλλων, ήταν, η λήψη νέων δανείων για ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών (41δις) που επλήγησαν, για επαναγορά χρέους (11δις) και για την κάλυψη του ελλείμματος! (12δις). Τελικά το καθαρό όφελος για το δημόσιο ήταν μόνο 51δις ευρώ (Τράπεζα Της Ελλάδος, 2014). Να σημειωθεί εδώ ότι άλλες έρευνες κάνουν λόγο για μείωση κατά 35δις, ήτοι 13% του συνόλου (Zettelmeyer, Trebesch and Gulati, 2013). Εξαιτίας της διετούς σχεδόν καθυστέρησης της εφαρμογής του αναπόφευκτου τελικά προγράμματος, η οικονομία βυθίστηκε περεταίρω στην ύφεση, αποδυναμώθηκε σημαντικά, με μοναδικό αποτέλεσμα να χρειαστεί και δεύτερο πακέτο μέτρων ακόμα πιο επαχθών. Το καινούριο πακέτο έπρεπε να συνοδεύεται από επιπλέον διμερή δάνεια, προκειμένου να καλυφθούν οι προαναφερθήσες και άλλες χρηματοδοτικές ανάγκες της χώρας για το τρέχον έτος αλλά και τα επόμενα. Έτσι, σήμερα, εν έτη 2015, το χρέος βρίσκεται στο 177,7% (Υπουργείο Οικονομικών, 2014) από 120% που ήταν πριν έρθει η τρόικα και αναμένεται εκ νέου συζήτηση για αναδιάρθρωση, εφόσον εξακολουθεί να βρίσκεται σε μη βιώσιμο επίπεδο. Συνεπάγεται, λοιπόν, ότι και στην περίπτωση της Ελλάδας, η αναδιάρθρωση παρουσίασε τις συνήθεις παθογένειες που υποδεικνύει η σχετική διεθνής βιβλιογραφία (Buchheit et all, 2013). Η καθυστέρηση του το έκανε δυσκολότερο και το ύψος του δεν ήταν αρκετό για να μην χρειαστεί και δεύτερο (Zettelmeyer, Trebesch and Gulati, 2013). Με άλλα λόγια, το πακέτο ήταν «too little and too late». Από ότι μπορεί να συμπεράνει κανείς, ο σκοπός ήταν περισσότερο η θωράκιση του ευρωπαϊκού τραπεζικού συστήματος από μια ενδεχόμενη στάση πληρωμών, παρά η εξυπηρέτηση των ελληνικών συμφερόντων, αφού το δημόσιο χρέος έχει αλλάξει και πάλι σύνθεση. Από ιδιωτικό χρέος έχει μετατραπεί σε διακρατικά δάνεια, πράγμα που, όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια, καθιστά πολύ πιο δύσκολη την στάση πληρωμών.

Διάγραμμα 2.4 : *Μεταβολή στην σύνθεση των κατόχων του ελληνικού δημόσιου χρέους (€δις)*

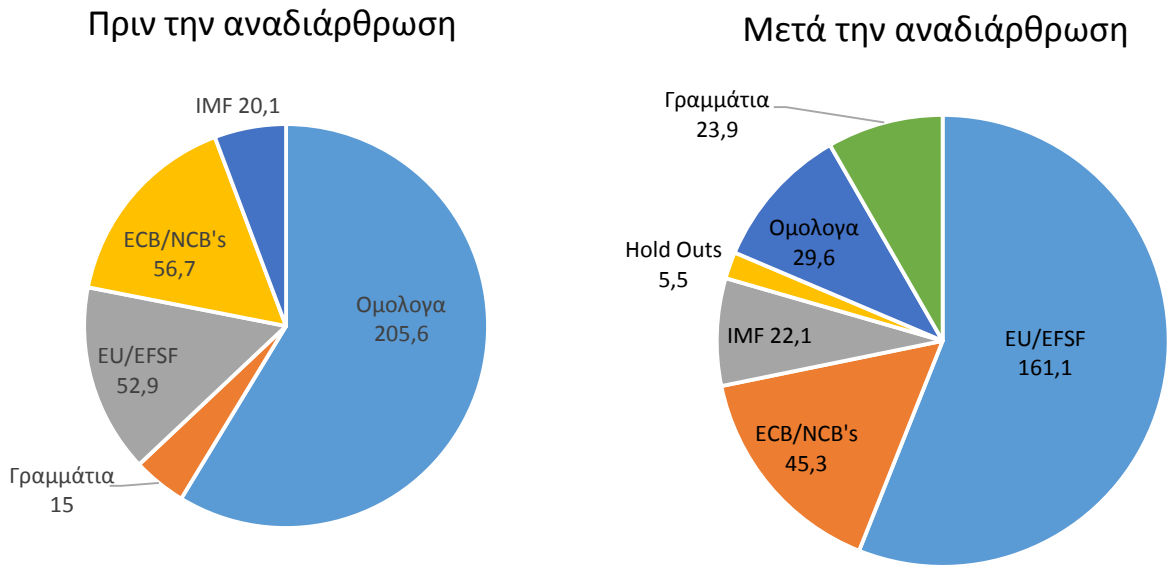

Πηγή: Zettelmeyer, Trebesch and Gulati, 2013

Μετά την ολοκλήρωση της συμφωνίας ανταλλαγής ομολόγων, η μεταβατική κυβέρνηση ήταν έτοιμη πλέον να προκηρύξει εκλογές. Η αναμέτρηση ορίστηκε για τις 6 Μαΐου. Η πρώτη εκλογική αναμέτρηση δεν μπόρεσε να αναδείξει αυτοδύναμη κυβέρνηση, αλλά ούτε και η ηγεσία των πολιτικών κομμάτων μπόρεσε να συμφωνήσει σε μια κοινή προγραμματική βάση για τον σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν σε επανάληψη των εκλογών μερικές εβδομάδες αργότερα. Το διάστημα που μεσολάβησε των δύο εκλογικών αναμετρήσεων, η αβεβαιότητα οξύνθηκε για άλλη μια φορά, ενώ τα σενάρια για στάση πληρωμών και αποχώρηση από την ευρωζώνη επανεμφανίστηκαν, εξαιτίας της σκληρής στάσης που αναμενόταν να κρατήσει απέναντι στους δανειστές μια κυβέρνηση συνεργασίας. Ενδεικτικό του εν λόγω κλίματος ήταν η εκροή καταθέσεων από το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Σύμφωνα με την Τράπεζα της Ελλάδος (2014, σελ. 108), η εκροή άγγιξε τα 9δις ευρώ, ενώ συνολικά από το Δεκέμβριο του 2011 μέχρι και τον Ιούνιο 2012, τα 26,3 δις ευρώ. Παράλληλα ο δείκτης πολιτικού κινδύνου έφτασε στο ιστορικό μέγιστο. Τελικά, στην δεύτερη εκλογική αναμέτρηση σχηματίστηκε κυβέρνηση συνεργασίας υπό την ηγεσία του Αντώνη Σαμαρά. Από τότε μέχρι και τη στιγμή που γραφόταν η παρούσα μελέτη το πρόγραμμα εφαρμοζόταν κατά γράμμα.

2.3.3. Η κατάσταση σήμερα

Σήμερα, μετά από έξι συνεχόμενα χρόνια ύφεσης, η οικονομία φαίνεται να σταθεροποιείται σε κάποιο σημείο, ενώ η κυβέρνηση κατάφερε να πετύχει πρωτογενές πλεόνασμα 2,9% (Υπουργείο Οικονομικών, 2014), στοιχεία που υποδεικνύουν ότι το μνημόνιο μάλλον είναι επιτυχημένο. Είναι

όμως έτσι; Είναι το μνημόνιο επιτυχημένο; Η απάντηση στο τελευταίο ερώτημα εξαρτάται καθαρά από την οπτική γωνία από την οποία εξετάζει κανείς το θέμα. Αν το δούμε από την πλευρά των σχεδιαστών του, πράγματι είναι επιτυχημένο, κι αν εφαρμοζόταν πιο αυστηρά και με περισσότερη συνέπεια θα ήταν ακόμη περισσότερο. Πιο συγκεκριμένα, όπως έχουμε δει, οι στόχοι του προγράμματος ήταν η «διόρθωση των μακροοικονομικών ανισορροπιών», δηλαδή των δίδυμων ελλειμμάτων. Σύμφωνα με τους καθόλα αρμόδιους (IMF, 2014d), το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών έκλεισε το 2013. Βέβαια, όχι λόγω της δραματικής βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας και των εξαγωγών αλλά λόγω των αυξημένων εσόδων από τον τουρισμό, της αυξημένης εισροής ευρωπαϊκών κονδυλίων και φυσικά της μείωσης των εισαγωγών. Όπως και να' χει, πάντως, αυτή η ανισορροπία διορθώθηκε. Παράλληλα, το πρωτογενές ισοζύγιο παρουσίασε πλεόνασμα, περίπου 2.9% για το 2014 (Υπουργείο Οικονομικών, 2014), επομένως και αυτή η ανισορροπία διορθώθηκε. Συνεπάγεται, λοιπόν, ότι από πλευράς επιδιωκόμενων στόχων είχε απόλυτη επιτυχία, πράγμα που προφανώς κάνει τους δανειστές πιεστικούς σε ότι αφορά την περεταίρω εφαρμογή του.

Αν, όμως, αλλάξουμε θέση και το δούμε από πλευράς κοινωνίας, τότε προφανώς και είναι εντελώς καταστροφικό. Το κοινωνικό κόστος είναι τεράστιο, και μάλιστα είναι τουλάχιστον προκλητικό το πόσο επιδεικτικά παραλείπεται οποιαδήποτε αναφορά σε αυτό μέσα στις εκθέσεις αξιολόγησης. Η κυβέρνηση πάσχιζε πολλούς μήνες για να πετύχει το πλεόνασμα και το κατάφερε στύβοντας την κοινωνία τόσο δυνατά που η κατάσταση της είναι δραματική. Όπως αποτυπώνεται από τις έρευνες, ο κοινωνικός ιστός έχει ήδη φτάσει στα όρια της εξαθλίωσης. Το 23% του πληθυσμού, ήτοι 2,5 εκατομμύρια άνθρωποι βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας (εξαιρούνται οι κατά τεκμήριο φτωχοί), εάν δε το ανάγουμε σε συνθήκες διαβίωσης του 2008 το ποσοστό ανεβαίνει στο 44% του πληθυσμού (Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2014). Η ανεργία από το 8% το 2008, παραμένει στο 27%, το δεύτερο τρίμηνο του 2014 σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ. Η ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες καταβαραθρώθηκαν και χιλιάδες επιχειρήσεις έκλεισαν. Από έρευνες που πραγματοποιήθηκαν προκύπτει με σαφήνεια μια συστηματική επιδείνωση των εισοδημάτων και της ποιότητας ζωής των νοικοκυριών. Ακόμα αυξάνεται η αρνητική προσδοκία σχετικά με την δυνατότητα τους να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις και τη διατήρηση των περιουσιακών τους στοιχείων (ΓΣΕΒΕΕ, 2014α). Εξαιτίας των παραπάνω παραγόντων ο αριθμός των ατόμων που βρίσκονται σε κίνδυνο απώλειας στέγης έχει αυξηθεί κατά 25%, ενώ τα αιτήματα για ψυχολογική υποστήριξη στις γραμμές βοήθειας έχουν αυξηθεί κατά 27%. Για το έτος 2014, περίπου 30% των μαθητών δηλώνει επισιτιστική ανασφάλεια και ύπαρξη πείνας. Ενδεικτικό της κατάστασης αυτής είναι η επαναφορά των συσσιτίων σε πολλά σχολεία της επικράτειας. Να σημειωθεί ότι στην κατάσταση δεν βοηθάει καθόλου ο κρατικός μηχανισμός, διότι αποψιλώνονται συστηματικά οι κοινωνικές υπηρεσίες και τα σύστημα υγείας και παιδείας (Σύνδεσμος Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδος, 2014). Από την επικρατούσα κατάσταση πλήττονται και οι επιχειρήσεις και περισσότερο οι μικρομεσαίες. Η πτώση του τζίρου τους άγγιξε το 20% (2013-2014) ενώ παράλληλα το 35% περίπου δεν μπορεί να καλύψει τις φορολογικές και ασφαλιστικές του υποχρεώσεις (ΓΣΕΒΕΕ, 2014β). Με άλλα λόγια η κρίση χρέους έχει πλέον μετασχηματιστεί σε μια κρίση εθνικής επιβίωσης. Εκ των πραγμάτων λοιπόν, το πρωτογενές πλεόνασμα είναι τόσο ευάλωτο που με την παραμικρή παρέκκλιση θα εξατμιστεί κι επομένως είναι δύσκολα διατηρήσιμο. Πέραν τούτου, όμως, δεν φαίνεται να είναι αρκετό για να καλύψει τις χρηματοδοτικές ανάγκες (δημοσιονομικό κενό) των επόμενων ετών.

Πράγματι σύμφωνα με την τελευταία διαθέσιμη έκθεση αξιολόγησης του Ταμείου, το ζήτημα του χρέους εξακολουθεί και παραμένει ανοικτό (IMF, 2014d). Ειδικότερα, σύμφωνα με το βασικό σενάριο του πλαισίου ανάλυσης βιωσιμότητας του ελληνικού χρέους (Debt Sustainability Framework, βλ. ενότητα 1.3) το πρωτογενές πλεόνασμα που απαιτείται, προκειμένου να είναι βιώσιμο το ελληνικό χρέος, πρέπει να φτάσει στο 4% και 4,5% του ΑΕΠ τα έτη 2015 και 2016 αντίστοιχα, και φυσικά να παραμείνει εκεί για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Όσο το πλεόνασμα βρίσκεται κάτω από το όριο αυτό (threshold), το χρέος δεν θα είναι βιώσιμο. Επιπλέον, σύμφωνα με τα τεστ αντοχής, εξακολουθεί να είναι πολύ ευάλωτο σε διαταραχές, όπως καθυστέρηση εφαρμογής του προγράμματος. Για παράδειγμα, αν το πρωτογενές πλεόνασμα σταθεροποιηθεί στο 2,5%, αντί του 4,5% που είναι ο στόχος, το χρέος θα εξακολουθεί να βρίσκεται στο 160% του ΑΕΠ το 2020. Συνεπώς, αντιλαμβανόμαστε ότι τα επόμενα χρόνια θα χρειαστεί περεταίρω εμβάθυνση της δημοσιονομικής προσαρμογής. Να σημειωθεί εδώ οτι το προσωπικό του Ταμείου αναφέρει (σελ. 22 - 24) ότι εξαγγελίες του τύπου «όχι άλλα μέτρα», ή παροχές, όπως το κοινωνικό μέρισμα, θέτουν σε άμεσο κίνδυνο την απαιτούμενη πειθαρχία. Όπως έχουν τα πράγματα σήμερα δεν υπάρχει κανένα απολύτως περιθώριο χαλάρωσης της λιτότητας. Σύμφωνα με την ίδια έκθεση, εκτιμάται ότι οι φόροι είναι ήδη σε πάρα πολύ υψηλά επίπεδα (η φοροδοτική ικανότητα έχει εξαντληθεί σύμφωνα με το γραφείο προϋπολογισμού) ενώ παράλληλα οι δαπάνες έχουν συμπιεστεί πάρα πολύ. Παρόλα αυτά, τα απαιτούμενα για την επίτευξη βιωσιμότητας πλεονάσματα δεν μπορούν να επιτευχθούν χωρίς επιπλέον περικοπές σε μισθούς και συντάξεις. Χαλάρωση μπορεί να υπάρξει μόνο αν σημειωθεί δραματική βελτίωση της αποτελεσματικότητας του, μέχρι και σήμερα επίμονα αναποτελεσματικού, δημόσιου τομέα. Συνεπώς, η κυβέρνηση θα πρέπει, λίγο πολύ, να «χορεύει» στους ρυθμούς των μνημονίων για αρκετά χρόνια ακόμα. Είναι δυνατόν όμως η κοινωνία να αντέξει αυτήν την κατάσταση για όσα χρόνια χρειάζεται ώστε το κράτος να μπορεί να αποπληρώνει τα χρέη; Από τα παραπάνω μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι η απάντηση είναι μάλλον αρνητική.

Τέλος, να σημειωθεί ότι οι προβολές (projections) του χρέους που προκύπτουν από την ανάλυση βιωσιμότητας, δείχνουν ότι θα παραμείνει αρκετά υψηλό (117% του ΑΕΠ το 2022). Το ζήτημα της βιωσιμότητας παραμένει το κύριο αντικίνητρο για επενδύσεις στη χώρα. Τα πράγματα δε, γίνονται πολύ χειρότερα αν συνυπολογίσουμε και το γεγονός ότι υπάρχει γενικευμένη αμφιβολία για το κατά πόσο μπορούν να διατηρηθούν τα πρωτογενή πλεονάσματα που απαιτούνται, δεδομένων της κοινωνικής κατάστασης και των απαιτήσεων για χαλάρωση. Από τα παραπάνω γίνεται προφανές ότι υπάρχει ανάγκη απομείωσης του ελληνικού δημόσιου χρέους σε επίπεδα που να μπορεί να εξυπηρετηθεί άνετα και παράλληλα να επιτρέπει την σταδιακή χαλάρωση της λιτότητας. Είναι εφικτή μια τέτοια λύση; Η απάντηση είναι καθαρά θέμα πολιτικής ηγεσίας, αλλά αν κρίνουμε από τις κατά καιρούς δηλώσεις των ευρωπαίων αξιωματούχων, μπορούμε να πούμε ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο. Στο σημείο αυτό δημιουργείται ένα εύλογο ερώτημα. Τι εναλλακτικές επιλογές υπάρχουν; Την απάντηση θα αναζητήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Η αποχώρηση από την ευρωζώνη και η «ανάσταση» της Δραχμής. Η Λογική και η διαδικαστική φύση του ζητήματος.

3.1. Μια εναλλακτική επιλογή. Στάση πληρωμών – Αποχώρηση από την ευρωζώνη.

Από την έως τώρα συζήτηση, είτε της θεωρίας είτε των γεγονότων, έχει γίνει κατανοητό στον αναγνώστη οτι για την διαχείριση της κρίσης χρέους, η Ελλάδα (και γενικότερα οποιαδήποτε χώρα), εκτός από το να δανειστεί από κάποιο διεθνή φορέα, είχε την εναλλακτική επιλογή να προχωρήσει σε αναδιάρθρωση. Από τις δύο αυτές επιλογές ή πολιτική ηγεσία επέλεξε την πρώτη, θεωρώντας την ως την λιγότερο ανώδυνη και συνεπώς μονόδρομο. Για του αρμόδιους, απόρριψη του πακέτου χρηματοδότησης συνεπαγόταν στάση πληρωμών ή αλλιώς, όπως αρέσκονται να το αποκαλούν οι δημοσιογράφοι, *«χρεοκοπία»*. Φυσικά, πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι ο όρος «χρεοκοπία» δεν υφίσταται για να ένα κράτος. Άλλωστε, τα κράτη δεν χρεοκοπούν, τουλάχιστον όχι με την έννοια που ισχύει για την περίπτωση των επιχειρήσεων. Η άποψη αυτή προφανώς απορρέει από το γεγονός ότι δεν υπάρχει κανένα δικαστήριο που να αφορά κυρίαρχα κράτη και που να έχει την εξουσία να αποφασίσει την ρευστοποίηση των περιουσιακών στοιχείων καθώς και την διαμοίραση του στους ενδιαφερόμενους πιστωτές. Επίσης, τα κράτη έχουν το κυριαρχικό δικαίωμα της έκδοσης χρήματος (Lex Monetae) κι επομένως δεν «ξεμένουν» ποτέ από χρήματα. Μπορούν να τυπώσουν όσα χρειάζονται προκειμένου να εξοφλήσουν τις οικονομικές υποχρεώσεις που αφορούν το εσωτερικό τους.

Από την αρχή της κρίσης χρέους υπήρξαν αρκετοί οικονομολόγοι, Έλληνες και ξένοι, οι οποίοι, σε αντίθεση με εκείνους που διαχειρίζονταν την κατάσταση, θεωρούσαν ότι οι όροι και οι προϋποθέσεις (conditionality) για την λήψη οικονομικής βοήθειας από την τρόικα ήταν ιδιαίτερα επαχθείς, συνεπάγονταν δραματικές κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις και δεν επρόκειτο να λύσουν το πρόβλημα. Πρότειναν, λοιπόν, την απόρριψη/διακοπή των πακέτων προσαρμογής και τάσσονταν υπέρ της αναστολής πληρωμών και εν συνεχεία μιας βαθιάς αναδιάρθρωσης του χρέους ως μοναδική βιώσιμη λύση. Οικονομολόγοι που συντάσσονταν με την άποψη αυτή είναι, μεταξύ άλλων, οι Κ. Λαπαβίτσας (Lapavitsas et all, 2010b, 2011), Σ. Σκαπέρδας (Skaperdas, 2011), Κ. Αζαριάδης (Azariadis, 2011), Θ. Μαριόλης (Mariolis, 2011), K. Rogoff (Pressley, 2010), M. Feldstein (2010 και Moodge, 2011), Paul Krougman (2010a, 2010b) και N. Roubini (2011). Οι προτάσεις αυτές μαζί με την ευρύτερη κριτική που ασκούνταν είχαν ως φυσικό επακόλουθο να παγιωθεί μια ενδιαφέρουσα φιλονικία μεταξύ οικονομολόγων και αναλυτών αναφορικά με την ορθότητα ή μη των επιλογών της κυβέρνησης. Η συζήτηση συνήθως διεξαγόταν στα πλαίσια της πολιτικής οικονομίας, μέσα από διεθνή επιστημονικά περιοδικά, μελέτες εργασίας, τον διεθνή οικονομικό τύπο ή τα τηλεοπτικά πάνελ και φυσικά, φούντωνε σε περιόδους όξυνσης της πολιτικής και οικονομικής κρίσης, όπως κατά την διαπραγμάτευση ή την ψήφιση των μνημονίων. Γεννάται, λοιπόν, το εξής ερώτημα. Ποια είναι η λογική που διέπει τις προτάσεις αυτές; Με άλλα λόγια, ποια είναι τα οφέλη τους και τι συνεπάγονται σε σχέση με την *«επιδιόρθωση των μακροοικονομικών ανισορροπιών»;*

Έχοντας μελετήσει τη θεωρία σε σχέση με τις πολιτικές αντιμετώπισης των εξωτερικών ελλειμμάτων, ο αναγνώστης θα βρει την λογική της αποχώρησης από την ευρωζώνη αρκετά απλή και κατά κάποιο τρόπο προβλέψιμη. Η συζήτηση ξεκινάει με την παραδοχή ότι το χρέος δεν είναι βιώσιμο (βλ. ενότητα 1.3.) και ότι η κρίση είναι κρίση φερεγγυότητας κι όχι ρευστότητας. Η

αποπληρωμή του καθιστά αναγκαία την ύπαρξη πλεονασμάτων πλεονάσματα τόσο μεγάλων που η επίτευξη τους συνεπάγεται σε δημοσιονομική προσαρμογή η οποία είναι αδύνατο οικονομικά και κυρίως κοινωνικά να υλοποιηθεί. Συνεπώς, το κράτος, έχοντας ως προτεραιότητα την προστασία του κοινωνικού ιστού, οφείλει να απαντήσει στο πρόβλημα προχωρώντας σε αναστολή πληρωμών κι όχι δανειοδότηση τύπου ΔΝΤ, η οποία επιβάλει την εν λόγω προσαρμογή. Βεβαίως, πρέπει να υπενθυμίσουμε εδώ ότι σε τέτοιες περιπτώσεις ακόμα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο τάσσεται υπέρ της αναδιάρθρωσης και συνήθως δεν προχωράει σε παροχή οικονομικής βοήθειας, αν αυτή δεν έχει προηγηθεί. Σε οτι αφορά, λοιπόν, στο δημοσιονομικό έλλειμμα, οι δαπάνες για πληρωμές τόκων και αρχικού κεφαλαίου θα πάγωναν όσο η χώρα θα βρισκόταν σε αναστολή πληρωμών. Ακολούθως, η κυβέρνηση θα προχωρήσει σε αναδιάρθρωση του χρέους ούτως ώστε να μειώσει το βάρος του τόσο, όσο χρειάζεται για να μπορεί να το αποπληρώνει χωρίς να χρειαστεί μια αναποτελεσματική και κοινωνικά καταστροφική προσαρμογή. Φυσικά το χρέος που θα εναπομείνει θα πρέπει να αποπληρωθεί, πλην όμως, θα απαιτεί πλεονάσματα τα οποία θα είναι μικρότερα και συνεπώς, το μέγεθος της αναγκαίας προσαρμογής θα είναι οικονομικά και κοινωνικά ανεκτό.

Το τίμημα για όλα αυτά θα ήταν η αποχώρηση από την ευρωζώνη και η επιστροφή στο εθνικό νόμισμα, τη «Νέα Δραχμή», όπως έχει επικρατήσει να λέγεται τα τελευταία πέντε χρόνια. Τα δυο αυτά γεγονότα φαίνεται να είναι αλληλένδετα μεταξύ τους. Αυτό που τα συνδέει είναι το γεγονός ότι τα κράτη – μέλη της ευρωζώνης, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, δεν έχουν το δικαίωμα του Lex Monetae. Το ευρώ, ναι μεν είναι το εθνικό νόμισμα, αλλά η έκδοση του δεν μπορεί να γίνει ούτε μεμονωμένα ούτε συλλογικά από τα κράτη, καθότι το εκδοτικό προνόμιο έχει παραχωρηθεί στην ΕΚΤ. Συνεπάγεται, λοιπόν, ότι αν εκείνη την περίοδο η Ελλάδα επέλεγε να προχωρήσει σε στάση πληρωμών και αναδιάρθρωση του χρέους, δεδομένου του τεράστιου πρωτογενούς ελλείμματος, θα προκαλούσε πλήρη στάση της εγχώριας οικονομίας. Για να γίνει κατανοητό, θα ξεκινήσουμε από το γεγονός ότι η χώρα ήταν αποκλεισμένη από τις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές. Το γεγονός αυτό θα την καθιστούσε ανίκανη να εξοφλήσει τις υποχρεώσεις της στο εσωτερικό, τις οποίες ως γνωστόν μέχρι πρότινος κάλυβε με δανεικά, δεδομένου ότι είχε συστηματικά ένα τεράστιο πρωτογενές έλλειμμα. Εν συνεχεία, η μη καταβολή συντάξεων, επιδομάτων και λοιπών χρηματικών δαπανών θα προκαλούσε πάγωμα της αγοράς, εφόσον τα νοικοκυριά και οι επιχειρήσεις που εξαρτώνται από αυτά δεν θα ήταν σε θέση να καλύψουν τις δικές τους υποχρεώσεις.

Όλες αυτές οι αλυσιδωτές αντιδράσεις σε συνδυασμό με την γενικευμένη αρνητική προσδοκία θα προκαλούσαν ολοκληρωτική παύση της κυκλοφορίας του χρήματος. Είναι προφανές ότι η οικονομία δεν θα επανεκκινούνταν εάν το κράτος δεν έβρισκε κάποιο άλλο μέσο για την περαίωση των συναλλαγών. Με άλλα λόγια θα έπρεπε να βρεθεί ένα μέσο το οποίο θα επιτελούσε στο εξής τον ρόλο του νόμιμου χρήματος, δηλαδή, να αντικατασταθεί το τρέχον νόμισμα. Ανεξάρτητα από τον τρόπο που θα συνέβαινε αυτό (επίσημα ή ανεπίσημα) και την μορφή του μέσου που θα επιλεγόταν (κοπή νομίσματος, κουπόνια, υποσχετικές ή κάτι αντίστοιχο), η ουσία είναι ότι πρακτικά η χώρα θα είχε εγκαταλείψει το κοινό νόμισμα. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η Ελλάδα θα αναγκαζόταν εκ των πραμάτων να αποχωρήσει από την ευρωζώνη, πράγμα που δικαιολογεί και το γιατί τις περισσότερες φορές τα σενάρια περί *«χρεοκοπίας»* αναφέρονταν παράλληλα και σε έξοδο της χώρας από την νομισματική ένωση. Πρέπει να πούμε ότι ακόμα κι αν

η χώρα επέλεγε να φύγει χωρίς να προχωρήσει σε αναδιάρθρωση του χρέους, θα αναγκαζόταν να το κάνει εκ των υστέρων, αφού μετά την υποτίμηση του νομίσματος θα ήταν εκ των πραγμάτων αδύνατο να αποπληρωθούν τα τοκοχρεολύσια. Η στάση πληρωμών, λοιπόν, θα επέλθει αναγκαστικά, πράγμα που σημαίνει οτι δεν έχει κανένα νόημα να προσπαθήσει το κράτος να την αποφύγει. Συνεπώς, όποια κι αν ήταν η φορά των εξελίξεων το αποτέλεσμα θα ήταν ίδιο.

Εν συνεχεία, τα κεντρικά ερωτήματα είναι το αν και κατά πόσον η αποχώρηση είναι πράγματι επιζήμια. Εγκαταλείποντας την νομισματική ένωση, η χώρα θα μπορέσει να ανακτήσει την συναλλαγματική πολιτική και ευρύτερα τη νομισματική πολιτική καθώς και να αποδεσμεύσει τη δημοσιονομική πολιτική από τους περιορισμούς του συμφώνου σταθερότητας. Συνεπώς, οι σχεδιαστές της οικονομικής πολιτικής θα είναι πλέον απαλλαγμένοι, ως ένα βαθμό, από το δίλημμα πολιτικής που δημιουργεί η συμμετοχή στην ευρωζώνη. Πιο συγκεκριμένα, όπως είδαμε από την θεωρία αλλά και από τις παρατηρήσεις των σχεδιαστών του μνημονίου, η συμμετοχή και δέσμευση της Ελλάδας για παραμονή στο ευρώ δεν επιτρέπει την επιδιόρθωση των εξωτερικών ελλειμμάτων με άλλο τρόπο πέρα από την εσωτερική υποτίμηση, ήτοι την μείωση μισθών και εισοδημάτων, τον τρόπο λειτουργίας της οποίας είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Η επιστροφή σε εθνικό νόμισμα, όμως, θα επανεισάγει την ονομαστική ισοτιμία εντός της σχέσης προσδιορισμού της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, η οποία είχε αφαιρεθεί συμμετέχοντας στην ευρωζώνη. Συνεπώς, η τελευταία δεν θα εξαρτάται πλέον αποκλειστικά από το σχετικό επίπεδο των τιμών, αλλά και από την σχετική αξία (ισοτιμία) μεταξύ των νομισμάτων στα οποία αυτές μετρούνται. Στη συνέχεια, μια υποτίμηση του νέου νομίσματος θα βελτιώσει δραματικά την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, μειώνοντας την πραγματική ισοτιμία. Από εκεί και μετά το εμπορικό ισοζύγιο, το κεντρικότερο στοιχείο του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών αναμένεται να παρουσιάσει βελτίωση, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην ανάκαμψη. Η υποτίμηση, βέβαια, ενδέχεται να έχει και άλλες, παράπλευρες, επιπτώσεις. Περισσότερες λεπτομέρειες, όμως, πάνω σε αυτά τα ζητήματα θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο. Προς το παρόν αυτό που πρέπει να κρατήσουμε είναι η κεντρική ιδέα ότι η αποχώρηση από την ευρωζώνη, προσφέροντας εκ νέου την δυνατότητα για εξωτερική υποτίμηση, θα επιτρέψει την διόρθωση της εξωτερικής ανισορροπίας, χωρίς να είναι απαραίτητο να επιβληθεί η σημερινή, *«μακρά κι επίπονη διαδικασία»* (IMF, 2010a, σελ.8) μείωσης των εισοδημάτων.

Ανακεφαλαιώνοντας, με την αναδιάρθρωση θα επιλυθεί το ζήτημα βιωσιμότητας του δημόσιου χρέους ενώ, με την εγκατάλειψη της ευρωζώνης θα αντιμετωπιστεί το ζήτημα της ανταγωνιστικότητας. Ειδικότερα, η απομείωση θα απαλλάξει την χώρα από βαριά τοκοχρεολύσια που εκ των πραγμάτων δεν μπορούν να αποπληρωθούν ενώ, η επιστροφή στη δραχμή θα επιτρέψει την διόρθωση των εξωτερικών ανισορροπιών μέσω υποτίμησης. Όχι μέσω μείωσης της ζήτησης, όχι προκαλώντας ύφεση στην οικονομία. Η φιλοσοφία που περιβάλει την στρατηγική αυτή επαφίεται στο ότι θα επιτρέψει στην χώρα να διορθώσει τις οικονομικές ανισορροπίες της μεταβιβάζοντας ένα μέρος του κόστους της προσαρμογής προς το εξωτερικό. Οι πιστωτές θα χάσουν μέρος των χρημάτων τους, ενώ οι οικονομίες των άλλων χωρών μέρος της σχετικής ανταγωνιστικότητας τους. Με το μνημόνιο και την πολιτική εσωτερικής υποτίμησης, την «διόρθωση των μακροοικονομικών ανισορροπιών» της ελληνικής οικονομίας τις πλήρωσε μονομερώς η ελληνική κοινωνία. Μάλιστα, επιβάλλεται να ειπωθεί ότι προκειμένου να εφαρμοστούν τα πακέτα προσαρμογής με την μικρότερη δυνατή αντίσταση από την κοινωνία,

ξεκίνησε μια τεράστια προπαγάνδα, προκειμένου να πεισθεί ο ελληνικός λαός ότι είναι, «τεμπέλης», κακομαθημένος στο «εύκολο» δανεικό χρήμα και τώρα είχε έρθει η ώρα να πληρώσει την άσωτη αυτή συμπεριφορά. Στην προπαγάνδα συμμετείχαν ξένα και εγχώρια ΜΜΕ, καθώς και πολλοί ευρωπαίοι αξιωματούχοι. Δεν έλλειψαν οι προσβολές προς την ελληνική ιστορία, τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και σε έργα τέχνης όπως τον Παρθενώνα, παραβλέποντας επιδεικτικά την προσφορά της Ελλάδος στο ευρωπαϊκό αλλά και το παγκόσμιο γίγνεσθαι. Καλλιεργήθηκε έτσι, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό ένα γενικότερο κλίμα απέχθειας προς τον ελληνικό λαό. Αντίθετα με την Ελλάδα, ο ευρωπαϊκός βορράς, ο πλέον ωφελημένος από την «ασωτία» των Ελλήνων, αποποιήθηκε πλήρως τις ευθύνες του. Τέλος, πρέπει να τονισθεί ότι σε αντίθεση με την άποψη που έχει επιβληθεί από το σύστημα μετά την έναρξη των μνημονίων, η αποχώρηση δεν είναι απαραιτήτως καταστροφικό αλλά ούτε και σπάνιο γεγονός. Αντίθετα, ίσως μπορεί να φανεί ωφέλιμη. Σύμφωνα με τον ο Andrew Rose (2007), τα τελευταία εκατό χρόνια, περίπου 70 κράτη έχουν αποχωρήσει από τις ενώσεις που ήταν μέλη. Επιπλέον, ο ίδιος, συγκρίνοντας τις αποχωρούσες με τις χώρες που έμειναν στην ένωση, καταλήγει στο οτι:

« …οι χώρες που εξέρχονται από νομισματικές ενώσεις τείνουν να είναι μεγαλύτερες, πλουσιότερες και πιο δημοκρατικές. Τείνουν επίσης να αντιμετωπίζουν κάπως υψηλότερο πληθωρισμό. Πιο εντυπωσιακό, είναι η εξαιρετικά μικρή μακροοικονομική μεταβλητότητα γύρω κατά το χρόνο διάλυσης της νομισματικής ένωσης, και μόνο μια κακή σχέση μεταξύ νομισματικής και πολιτικής ανεξαρτησίας» (Rose, 2007, σελ.9). Ακόμα, σύμφωνα με τον Volker Nitsch:

«Ιστορικά, η διάλυση νομισματικών ενώσεων δεν είναι κάτι το ασυνήθιστο. …Θεωρώ ότι αναχωρήσεις από μια νομισματική ένωση έχουν την τάση να εμφανίζονται όταν …η νομισματική ένωση περιλαμβάνει μια χώρα η οποία έχει αποκλειστεί από το διεθνές εμπόριο και οι εμπορικές της ροές στεγνώνουν και όταν υπάρχει μια αλλαγή στην πολιτική καθεστώς του μέλους» (Nitsch, 2003, σελ. 1).

Ενώ, λοιπόν, για κάποιους η αποχώρηση από το ευρώ, σημαίνει καταστροφή της χώρας, για άλλους σημαίνει αναγέννηση του «ελληνικού φοίνικα» από τις στάχτες της λιτότητας. Συνεπώς, η συζήτηση προσπερνάει το γεγονός ότι η έξοδος είναι επιβεβλημένη και επικεντρώνεται στα ενδεχόμενα οφέλη και άρα στο βαθμό που είναι επιθυμητή ή απευκταία. Η τότε κυβέρνηση έκανε διαφορετική επιλογή. Επέλεξε τα πακέτα βοήθειας και την εσωτερική υποτίμηση, αντί της αναδιάρθρωσης του χρέους και δεσμεύτηκε να παραμείνει στην ευρωζώνη πάση θυσία. Κάνοντας την επιλογή αυτή, εναπόθεσε το καταστροφικό, όπως αποδείχτηκε, κόστος πέντε ετών σκληρής λιτότητας και οικονομικής προσαρμογής, εξολοκλήρου στην η ελληνική κοινωνία, χωρίς όμως να καταφέρει να επιλύσει το πρόβλημα του δημόσιου χρέους. Σήμερα, λοιπόν, το μεγάλο διακύβευμα είναι πως θα αναστραφεί η δραματική αυτή κατάσταση στην οποία έχουν παγιδευτεί, τόσο η οικονομία, όσο και η κοινωνία της χώρας. Είναι εμφανές ότι χωρίς χαλάρωση της λιτότητας και διευθέτηση του χρέους αντίστοιχα, κάτι τέτοιο δεν πρόκειται να συμβεί. Μπορεί, όμως, μια τέτοια στροφή να λάβει χώρα εντός της ευρωζώνης όντας εντελώς ασύμβατη με το υφιστάμενο μοντέλο οικονομικής διακυβέρνησης της;

Η απάντηση μοιάζει να είναι αρνητική. Παραμονή σημαίνει, τουλάχιστον για την ώρα, όχι μόνο συνέχιση της προσαρμογής αλλά και εντατικοποίηση της, πράγμα προφανώς αδύνατο, εφόσον θα οδηγήσει σε πλήρη αποσάθρωση του κοινωνικού ιστού. Αντίθετα, αυτό που έχει

ανάγκη σήμερα η χώρα είναι η οριστική διευθέτηση του χρέους με τρόπο τέτοιο που να επιτρέπει την χαλάρωση της δημοσιονομικής λιτότητας και την εφαρμογή μιας οικονομικής πολιτικής, προσφιλούς στα μικρά και μεσαία κοινωνικά στρώματα. Αν, όμως, μια τέτοια μεταστροφή στον τρόπο άσκησης της δημοσιονομικής πολιτικής απορριφθεί από την ευρωπαϊκή ηγεσία, τότε προφανώς δεν έχει νόημα η παραμονή. Κάτι τέτοιο θα απαιτούσε συνεχείς παραβάσεις των αποφάσεων αλλά και της, υποτίθεται συλλογικά προσδιορισμένης, οικονομικής πορείας των χωρών του Ευρωσυστήματος. Όπως και να έχει, το ενδεχόμενο αποχώρησης μοιάζει ακόμα και σήμερα υπαρκτό, όμως, η φύση του ίδιου του ζητήματος έχει αλλάξει. Ενώ το 2010 ο σκοπός ήταν η αποφυγή της βαριάς λιτότητας, σήμερα, θα είναι η χαλάρωση της και η διευθέτηση του χρέους ως προς αυτό. Το ερώτημα, λοιπόν, είναι, αν οι εταίροι επιμείνουν στην σκληρή γραμμή και απορρίψουν τις προτεραιότητες της ελληνικής κοινωνίας, θα μπορούσε η χώρα να ακολουθήσει μια δική της αυτόνομη πορεία; Ή για να το θέσουμε διαφορετικά, αν με αφορμή την ικανοποίηση των κοινωνικοοικονομικών προτεραιοτήτων, η χώρα χρησιμοποιήσει σήμερα την εναλλακτική επιλογή της «ανάστασης» της δραχμής, τι επιπτώσεις θα συνεπάγεται αυτή; Το παραπάνω ερώτημα θα μας απασχολήσει στη συνέχεια μέχρι και το τέλος της παρούσας μελέτης.

3.2. Αποχώρηση από την Ευρωζώνη. Η διαδικαστική φύση του ζητήματος.

Προφανώς, για να δώσουμε απάντηση στο προηγούμενο «μέγα» ερώτημα, θα πρέπει να εκτιμήσουμε τις επιπτώσεις ενός τέτοιου εγχειρήματος. Επειδή, όμως, οι επιπτώσεις εξαρτώνται άμεσα από τον τρόπο αποχώρησης, πριν περάσουμε σε αυτό, είναι αναγκαίο να επιλέξουμε ένα σενάριο «μετάβασης» από το ένα νομισματικό καθεστώς στο άλλο. Εν προκειμένου, θα προχωρήσουμε ένα βήμα παραπέρα και θα αποπειραθούμε να «τρέξουμε» το σενάριο, ώστε να ανακαλύψουμε και την διαδικαστική φύση του ζητήματος. Ο Αναγνώστης, ας μας επιτρέψει να εξειδικεύσουμε την συζήτηση μας σε μια πολύ συγκεκριμένη περίπτωση αποχώρησης, που αν και μοιάζει με ακραίο σενάριο, παρουσιάζει το περισσότερο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον. Πιο συγκεκριμένα, ως αφετηρία στην ανάλυση μας επιλέξαμε το γεγονός οτι η κυβέρνηση προχωράει μονομερώς σε στάση πληρωμών και ταυτόχρονα σε αποχώρηση από την ευρωζώνη. Όλα τα υπόλοιπα ζητήματα που προκύπτουν κατόπιν, δεν είναι τίποτε άλλο παρά φυσικά επακόλουθα της αντιμετώπισης του κύριου προβλήματος (χρέος) με αυτόν τον τρόπο.

Το παραπάνω σενάριο στηρίζεται σε δύο κεντρικές υποθέσεις. Η πρώτη υπόθεση κάνει λόγο για υλοποίηση με μονομερή τρόπο κατόπιν ελληνικής πρωτοβουλίας. Αυτό εξασφαλίζει την αναγκαία ελευθερία κινήσεων, ώστε ο σχεδιασμός να γίνει με γνώμονα τα συμφέροντα της κοινωνίας και την προστασία των πιο αδύναμων (Lapavitsas et all, 2011). Οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι αν κάτι τέτοιο υλοποιούνταν σε συνεργασία με την ευρωζώνη, είναι πολύ πιθανό οτι θα κατέληγε σε υπεράσπιση των συμφερόντων της ίδιας και του χρηματοπιστωτικού συστήματος, μεταβιβάζοντας όλο το κόστος στον απλό πολίτη. Δηλαδή κάτι αντίστοιχο με τον τρόπο που σχεδιάστηκαν και τα μνημόνια. Η δεύτερη υπόθεση είναι οτι ο σχεδιασμός θα γίνει με

απόλυτα μυστικό τρόπο. Κάτι τέτοιο θα ήταν το ιδανικό καθώς θα βοηθήσει να αποφευχθούν προβλήματα, όπως τραπεζικός πανικός (Bank Run), αφού το κοινό αναμένοντας την υποτίμηση θα επιδιώξει να αποσύρει τις καταθέσεις του, και φυγή κεφαλαίων (Capital Flight), εφόσον οι επενδυτές, για τους ίδιους λόγους, θα προσπαθήσουν να ρευστοποιήσουν τις επενδύσεις τους.

Ωστόσο, η μυστικότητα θέτει σημαντικούς περιορισμούς στις δυνατότητες σχεδιασμού. Η προετοιμασία με κάθε λεπτομέρεια όλων των ζητημάτων προϋποθέτει την συμμετοχή ενός μεγάλου αριθμού ατόμων, οι οποίοι θα εργαστούν σε διάφορους τομείς. Όσο ο αριθμός των εμπλεκομένων αυξάνεται και η ολοκλήρωση του σχεδίου καθυστερεί, τόσο ο κίνδυνος διαρροών μεγαλώνει. Προκειμένου, λοιπόν, να αποφευχθεί η δημοσιοποίηση της προετοιμασίας, ο σχεδιασμός θα πρέπει να εμπλέκει όσο το δυνατόν λιγότερα άτομα, πράγμα που περιορίζει την δυνατότητα της κυβέρνησης να καταστρώσει το βέλτιστο σχέδιο. Επιπλέον, κινήσεις όπως η αυξημένη εισαγωγή πρώτων υλών, καυσίμων ή φαρμάκων ενδέχεται να λειτουργήσουν ως σήματα οτι κάτι συμβαίνει, κι έτσι να υπονομεύσουν την μυστικότητα. Ως εκ τούτων, στην περίπτωση που η Ελλάδα επιλέξει να εγκαταλείψει το κοινό νόμισμα με αυτόν τον τρόπο, η προετοιμασία πρέπει να γίνει πολύ προσεκτικά, να εμπλέκει όσο το δυνατόν λιγότερο ανθρώπινο δυναμικό και να ολοκληρωθεί μέσα σε ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα.

Αξίζει να σημειωθεί οτι παρά την τεράστια δυσκολία που παρουσιάζει η σχεδίαση με μυστικό τρόπο δεν είναι ακατόρθωτο εγχείρημα. Μάλιστα έχει γίνει αρκετές φορές στο παρελθόν. Τα πιο τρανταχτά παραδείγματα είναι η διάσπαση της Τσεχοσλοβακικής Νομισματικής Ένωσης το 1993 και η ανεξαρτητοποίηση του Νότιου Σουδάν το 2011. Και στις δύο περιπτώσεις ο σχεδιασμός κατάφερε να κρατηθεί μυστικός μέχρι και την ημέρα της προγραμματισμένης δημοσιοποίησης. Μάλιστα, στην περίπτωση του Σουδάν συμπεριλάμβανε ακόμα και την παραγωγή και προμήθεια του νομίσματος από το εξωτερικό (Bootle, 2011). Όσον αφορά στην Ελλάδα, το να κρατηθεί ένα τέτοιο εγχείρημα μυστικό φαντάζει αρκετά δύσκολο έως ακατόρθωτο. Το σενάριο μας ναι μεν θα παραμείνει θεωρητικό αλλά θα είναι όσο το δυνατόν πιο ρεαλιστικό και λεπτομερές.

3.1.1. Πράξη 1η – Προετοιμασία και ανακοίνωση

Οι συνθήκες υπό τις οποίες μια ελληνική κυβέρνηση θα αποφασίσει να προχωρήσει σε στάση πληρωμών μπορεί να ποικίλουν. Θα μπορούσε να είναι μετά από άρνηση της να αποδεχτεί ένα νέο μνημόνιο, με αποτέλεσμα να διακοπεί η χρηματοδότηση. Θα μπορούσε, επίσης, να είναι μετά από καταψήφιση των προαπαιτούμενων για την συνέχιση της χρηματοδότησης από τη Βουλή των Ελλήνων, πτώση της τρέχουσας και εκλογή μιας νέας κυβέρνησης ή μετά από άρνηση των δανειστών να δεχτούν μείωση του χρέους που διακρατούν. Για να μείνουμε μακριά από ακραίες καταστάσεις που περιλαμβάνουν πυρσούς, ελικόπτερα και τα τοιαύτα, ας υποθέσουμε απλώς ότι η ελληνική κυβέρνηση αποφασίζει ξαφνικά ότι δεν έχει άλλη επιλογή από το να προχωρήσει σε στάση πληρωμών. Αυτό θα σημαίνει και το τέλος για την ελληνική οικονομία. Αν η κυβέρνηση χρειαστεί να αποχωρήσει ενώ είναι εντελώς απροετοίμαστη τότε απλώς θα χάσει το παιχνίδι.

Για να γίνει η μετάβαση σε νέο νόμισμα όσο το δυνατόν πιο ομαλά και ανώδυνα, πρέπει να έχει γίνει όσο το δυνατόν καλύτερη προετοιμασία. Αυτό σημαίνει ότι η όποια κυβέρνηση πρέπει να έχει ήδη έτοιμο το σχεδιασμό της για κάθε περίπτωση. Αν δεν υπάρχει σχέδιο, τότε είναι μάταιο. Για την εκπόνηση του σχεδίου θα χρειαστεί μια ομάδα η οποία θα περιλαμβάνει όσο το δυνατόν λιγότερα άτομα. Τα άτομα αυτά θα είναι νομικοί, οικονομολόγοι και άλλοι ειδικοί επί των θεμάτων αυτών. Η ομάδα θα είναι επιφορτισμένη να προβλέψει κάθε πιθανή εξέλιξη και να σχεδιάσει την κατάλληλη στρατηγική αντιμετώπισης. Η εργασίες είναι απαραίτητο να λαμβάνουν χώρα κεκλεισμένων των θυρών, ώστε να περιοριστούν η κινδυνολογία και ο πανικός και κατά συνέπεια, η φυγή καταθέσεων και κεφαλαίων από τη χώρα. Αν κάτι τέτοιο συμβεί τότε η έξοδος θα γίνει πραγματικότητα πριν καν προλάβει να σχεδιαστεί. Παράλληλα, η κυβέρνηση από τη μεριά της θα πρέπει να διαψεύδει κατηγορηματικά οποιαδήποτε φήμη θέλει την υλοποίηση ενός τέτοιου σχεδίου

Αφού όλη η διαδικασία έχει σχεδιαστεί, τότε πλέον όλα μπορούν να αρχίσουν. Μολονότι στην Αργεντινή η ανακοίνωση έγινε Κυριακή, στην περίπτωση της Ελλάδας η καταλληλότερη χρονική στιγμή είναι το βράδυ μιας Παρασκευής. Αυτό δίνει στο κοινοβούλιο ένα χρονικό περιθώριο δύο ημερών κατά τη διάρκεια των οποίων οι τράπεζες είναι κλειστές, για να ψηφήσει την απαραίτητη νομοθεσία, απαλλαγμένο από τον κίνδυνο του τραπεζικού πανικού και της φυγής καταθέσεων. Αν κριθεί απαραίτητο, πράγμα καθόλου απίθανο, θα ακολουθήσει και ένα επιπλέον διήμερο με κλειστές τράπεζες. Μερικές ώρες νωρίτερα από το επίσημο διάγγελμα του πρωθυπουργού είναι προτιμότερο να γίνει γνωστοποίηση των προθέσεων στους ευρωπαίους εταίρους, αν και αυτό θα εξαρτηθεί από το αν θα συμμετέχουν ή όχι στο σχεδιασμό της διαδικασίας. Πάντως, η συνεργασία των ευρωπαϊκών θεσμών φαίνεται να είναι προς το συμφέρον όλων. Αργά το βράδυ της εν λόγω Παρασκευής ο πρωθυπουργός θα προχωρήσει σε διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό ανακοινώνοντας επίσημα την αναστολή πληρωμών και την αποχώρηση της Ελλάδας από την ευρωζώνη, επισημαίνοντας παράλληλα τους λόγους για τους οποίους προχωράει σε αυτήν την επιλογή. Το διάγγελμα θα μπορούσε να έχει ως εξής:

«Ελληνίδες, Έλληνες. Τα τελευταία χρόνια η χώρα μας βιώνει την μεγαλύτερη οικονομική συντριβή στην σύγχρονη ιστορία της …τα αφόρητα μέτρα λιτότητας που επιβλήθηκαν ως προϋπόθεση για τη λήψη οικονομικής βοήθειας από την Τρόικα, έχουν οδηγήσει τον ελληνικό λαό στα όρια της οικονομικής εξαθλίωσης. Ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των νοικοκυριών ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας ενώ το μεγαλύτερο μέρος της νεολαίας αδυνατεί να βρει εργασία. Κατά συνέπεια, οι Έλληνες πολίτες εγκαταλείπουν την πατρίδα τους ελπίζοντας να βρουν καλύτερη τύχη σε χώρα της αλλοδαπής, με αποτέλεσμα το έθνος να οδηγείται σε εξαφάνιση. Είναι προφανές πλέον ότι οι συνθήκες κάτω από τις οποίες η χώρα μας εισήλθε ως ισότιμο μέλος στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση έχουν αλλάξει δραματικά… Ως εκ τούτων, η ελληνική κυβέρνηση αναλαμβάνοντας το βάρος της ιστορικής της ευθύνης αποφάσισε:

Πρώτον, να θέσει την χώρα σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης. Δεύτερον, την επανακυκλοφορία του εθνικού νομίσματος με το όνομα «Νέα Δραχμή». Όλες οι εγχώριες καταθέσεις θα μετατραπούν στο νέο εθνικό νόμισμα, το οποίο θα αποτελεί το επίσημο μέσο συναλλαγών της χώρας, σε αντιστοιχία ένα προς ένα (1:1) με το ευρώ. Τρίτον, την προσωρινή αναστολή των πληρωμών του εξωτερικού χρέους. Οι δανειστές θα κληθούν σύντομα σε

επαναδιαπραγμάτευση των όρων αποπληρωμής των οφειλών μας. Τέλος, για την διασφάλιση της ομαλότητας της κυκλοφορίας του νέου εθνικού νομίσματος είναι απαραίτητο να επιβληθούν κάποιοι περιορισμοί όσον αφορά στις μετακινήσεις προς χώρες του εξωτερικού καθώς και στο ύψος των τραπεζικών αναλήψεων. Ωστόσο, οι περιορισμοί θα είναι καθαρά προσωρινού χαρακτήρα. Οι ακριβείς λεπτομέρειες θα ανακοινωθούν αργότερα. Θα ήθελα να σας παρακαλέσω να σταθείτε στο ύψος των περιστάσεων και να συνεργαστείτε με τις αρχές ώστε η μετάβαση στο νέο νομισματικό καθεστώς να γίνει όσο το δυνατόν πιο ομαλά. Καλή δύναμη σε όλους.»

Στο σημείο αυτό ο αναγνώστης θα αναρωτηθεί για την χρησιμότητα του παραπάνω διαγγέλματος το οποίο είναι προφανές ότι αποτελεί προϊόν της φτωχής φαντασίας του συγγραφέως. Ο σκοπός είναι να προσδώσει ρεαλιστικότητα στην παρούσα εργασία ώστε να εντάξει τον αναγνώστη μέσα στην ατμόσφαιρα και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες θα λάβει χώρα ένα τέτοιο σοβαρό γεγονός. Παρότι πηγάζει από την σφαίρα της φαντασίας, είναι κατασκευασμένο έτσι ώστε να περιλαμβάνει τις επιλογές που ενδεχομένως να αποδειχτούν αναγκαίες για την αντιμετώπιση των νομικών ζητημάτων που θα προκύψουν στην πορεία.

3.1.2. Πράξη 2η – Αλλαγή νομοθεσίας

Με την ανακοίνωση της αποχώρησης η κυβέρνηση θα κληθεί αμέσως να αντιμετωπίσει μια σειρά σημαντικών ζητημάτων και επιπτώσεων. Τα πιο άμεσα από αυτά είναι δύο. Το ένα είναι η διανομή του νέου εθνικού νομίσματος μέσω του οποίου θα γίνονται στο εξής οι συναλλαγές. Το πιθανότερο είναι οτι θα ονομάζεται «Νέα Δραχμή» ή έστω κάτι παρόμοιο. Τα νέα τραπεζογραμμάτια θα πρέπει να σχεδιαστούν, να παραγγελθούν και να παραχθούν όσο το δυνατόν συντομότερα. Πρέπει να πούμε ότι ο σχεδιασμός και η παραγωγή τους είναι δύσκολο (όχι όμως αδύνατο) να έχουν γίνει νωρίτερα καθώς ο κίνδυνος να αποκαλυφθεί η πρόθεση της κυβέρνησης είναι μεγάλος. Όμως, αυτό δεν είναι το πιο επείγον ζήτημα.

Το πρώτο πράγμα που έχει να κάνει η κυβέρνηση είναι να ψηφίσει την απαραίτητη νομοθεσία με την οποία θα πάψει να αναγνωρίζει το ευρώ σαν εθνική νομισματική μονάδα και θα προσδίδει στην δραχμή την ιδιότητα του νόμιμου χρήματος στην Ελληνική επικράτεια. Χωρίς αυτήν δεν είναι δυνατή η νόμιμη χρήση τραπεζογραμματίων και κερμάτων «Νέας Δραχμής». Η διαδικασία θα είναι αντίστοιχη με την αντικατάσταση της δραχμής από το ευρώ. Με κατάλληλη νομοθεσία θα ρυθμιστούν ζητήματα όπως:

- Πρώτα από όλα, η αναγνώριση της δραχμής ως νόμιμο χρήμα στην ελληνική επικράτεια καθώς και τις ακριβείς λεπτομέρειες που αφορούν στις υποδιαιρέσεις της. Αυτές αρχικά μπορεί να είναι σε ίδιες με το ευρώ και έπειτα να τροποποιηθούν σύμφωνα με τις ανάγκες της αγοράς.
- Η ισοτιμία στην οποία θα γίνει η αντικατάσταση του ευρώ (ισοτιμία ανταλλαγής).
- Οι κανονισμοί αναφορικά με τις στρογγυλοποιήσεις.

- Η επανέκφραση των μισθών, των τιμών των αγαθών και υπηρεσιών, το εταιρικό κεφάλαιο και τα λοιπά εμπράγματα περιουσιακά στοιχεία.
- Οι λεπτομέρειες για την αλλαγή των φορολογικών διατάξεων, λογιστικών προτύπων και του κώδικα στοιχείων και βιβλίων.
- Η επιβολή ελέγχων στην εισρροή/εκροή κεφαλαίων προς/από τη χώρα.
- Οι αποφάσεις σχετικά με την συνέχεια των συμβάσεων.
- Η επανέκφραση του δημόσιου χρέους.

Ότι αφορά τα δύο τελευταία ίσως να μην εμπίπτει στην δικαιοδοσία του Ελληνικού κράτους να αποφασίσει την τροποποίηση τους. Για τις πιθανές επιπλοκές σε αυτά τα δύο θα αναφερθούμε σε επόμενο κεφάλαιο κι έτσι δεν χρειάζεται να επιμείνουμε περισσότερο εδώ. Όλα τα παραπάνω ζητήματα αφορούν στο ενοχικό δίκαιο του αστικού κώδικα (ν. 2250/1940). Ο αστικός κώδικας όντας τυπικός νόμος μπορεί να τροποποιηθεί πάρα πολύ απλά με την ψήφιση ενός νεότερου τυπικού νόμου (Αγαλλοπούλου, 2003). Για μια πιο πλήρη εικόνα αναφορικά με τα περιεχόμενα της απαραίτητης νομοθεσίας, ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στους νόμους ν. 2842/2000, ν. 2948/2001 καθώς και στον Ευρωπαϊκό Κανονισμό (ΕΚ) 1103-97 που αφορούν στις διατάξεις για την εισαγωγή του ευρώ.

Εν συνεχεία, η κυβέρνηση θα εξουσιοδοτήσει την Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ) για την απόσυρση των τραπεζογραμματίων και κερμάτων ευρώ και τη θέση σε κυκλοφορία των καινούριων ασκώντας το κυριαρχικό δικαίωμα της να τυπώνει το εθνικό νόμισμα (Lex Monetae). Για την επίτευξη τούτων, απαιτείται απόσυρση της από το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ), πράγμα που με τη σειρά του προϋποθέτει πράξη της γενικής συνέλευσης καθώς, όπως ορίζει το άρθρο 19 του καταστατικού, είναι η μόνη που έχει το δικαίωμα να τροποποιεί τους κανόνες λειτουργίας της. Η κυβέρνηση, ως μέτοχος, ασκώντας το δικαίωμα της, θα συγκαλέσει έκτακτη γενική συνέλευση, η οποία θα τροποποιήσει το ισχύον καταστατικό (Τράπεζα Της Ελλάδος, 2013β) με τρόπο τέτοιο ώστε να αποκαθιστά το δικαίωμα της τράπεζας να ασκεί αυτοτελώς τα καθήκοντα που περιγράφονται από τα στοιχεία α, β, γ του άρθρου υπ' αριθμόν 2. Τα καθήκοντα αυτά αφορούν στην άσκηση της νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής και στη διαχείριση των συναλλαγματικών διαθεσίμων και έχουν πάψει να ασκούνται αυτοτελώς σύμφωνα με το νόμο ν.609/1998, λόγω της συμμετοχής στο ΕΣΚΤ. Αφού τροποποιηθεί το καταστατικό θα επικυρωθεί από την βουλή και θα δημοσιευτεί στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης.

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειώσουμε ότι ως ρήτρα διασφάλισης του εθνικού ελέγχου της ΤτΕ, το στοιχείο α' του άρθρου 14 προέβλεπε ότι δεν δικαιούνται να ασκούν τα δικαιώματα ψήφου που τους αναλογούν στη Γενική Συνέλευση των μετόχων *«οι μη έχοντες την ελληνικήν υπηκοότητα»*. Παρόλα αυτά, από το 2011, έπειτα από τροποποίηση του άρθρου 14, η οποία κυρώθηκε από το νόμο ν.4021/2011, δεν έχουν πλέον δικαίωμα ψήφου *«οι μη έχοντες την ελληνικήν υπηκοότητα ή την υπηκοότητα κράτους-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου»* (Τράπεζα Της Ελλάδος, 2013β). Με τον τρόπο αυτό αποκτούν δικαίωμα ψήφου οι υπήκοοι όλων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και οι υπήκοοι των τριών κρατών που μετέχουν στον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο, δηλαδή της

Νορβηγίας, της Ισλανδίας και του Λιχτενστάιν. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι αν αλλοδαποί μέτοχοι δεν είναι σύμφωνοι με τις προτεινόμενες από την κυβέρνηση τροποποιήσεις του καταστατικού, έχουν τη δυνατότητα να μπλοκάρουν τη διαδικασία. Περεταίρω ανάλυση του ζητήματος θα ακολουθήσει στο επόμενο κεφάλαιο. Για την ώρα θα υποθέσουμε ότι η διαδικασία θα κυλήσει ομαλά.

Τέλος, η κυβέρνηση θα πρέπει να νομοθετήσει τα έκτακτα μέτρα τα οποία πρόκειται να λάβει για την εύρυθμη λειτουργία του κράτους στο εξής. Τέτοια μέτρα θα είναι:

- Η απαγόρευση της εξαγωγής χρήματος στο εξωτερικό σε φυσική μορφή, η επιβολή ορίου στο ύψος των τραπεζικών αναλήψεων.
- Η απαγόρευση ανοίγματος λογαριασμών σε ξένο νόμισμα.
- Η αναστολή λειτουργίας των αυτόματων μηχανών ανάληψης και των ηλεκτρονικών πληρωμών.
- Απαγόρευση επενδύσεων σε χώρες της αλλοδαπής.
- Η επιβολή αναγκαστικής αργίας στις τράπεζες και τις δημόσιες υπηρεσίες, προκειμένου να αποφευχθεί ο τραπεζικός πανικός και να γίνουν κατάλληλες προετοιμασίες.

Είναι δε πολύ πιθανόν να υπάρξει διακοπή της ελεύθερης μετακίνησης των ατόμων. Η διαδικασία αυτή απαιτεί την θέσπιση ειδικού νομοσχεδίου από το ελληνικό κοινοβούλιο Όλα τα παραπάνω θα συνοδεύονται κι από το κατάλληλο προεδρικό διάταγμα βάσει του οποίου θα επικυρώνεται και η αναστολή των πληρωμών.

Για την τροποποίηση της υπάρχουσας νομοθεσίας θα χρειαστεί ολόκληρο το Σαββατοκύριακο, ωστόσο ορισμένα από τα παραπάνω ενδεχομένως να πρέπει να ψηφιστούν και να τεθούν σε εφαρμογή το βράδυ της παρασκευής, παράλληλα με την ανακοίνωση. Η Ελληνική βουλή θα εργαστεί πυρετωδώς προκειμένου να ολοκληρωθούν οι διαδικασίες της επεξεργασίας, της συζήτησης και της ψήφισης των νομοσχεδίων καθώς και η κύρωση τους από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και η δημοσίευση τους στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης. Ως προς αυτό έχει αποδειχθεί ότι η βουλή μπορεί να τα καταφέρει. Ο νόμοι μπορούν να έχουν συνταχθεί πολύ νωρίτερα, με τα στοιχεία που δεν μπορούν να προβλεφθούν να μένουν ανοιχτά, και την συγκεκριμένη στιγμή να οριστικοποιηθεί το τελικό κείμενο. Επιπλέον, μπορούν να έρθουν στο κοινοβούλιο με την μορφή του κατεπείγοντος, ώστε να παρακαμφθούν οι τυχών καθυστερήσεις. Σύμφωνα με τον κανονισμό της Βουλής (Άρθρο 109) η συζήτηση των νόμων δεν μπορεί να κρατήσει πάνω από δέκα ώρες (Βουλή των Ελλήνων, 2010). Την Κυριακή το βράδυ, αφού θα έχουν ολοκληρωθεί οι διαδικασίες, ο υπουργός οικονομικών μπορεί να προχωρήσει σε συνέντευξη τύπου ώστε να κατατοπίσει τους πολίτες για τα όσα πρόκειται να γίνουν και να δώσει οδηγίες για το τι πρέπει εκείνοι με τη σειρά τους να κάνουν.

3.1.3. Πράξη 3η – Προετοιμασία της αγοράς

Η ημέρα είναι Δευτέρα και η νομοθετική διαδικασία έχει ολοκληρωθεί ήδη από τα μεσάνυχτα της προηγούμενης. Η Νέα Δραχμή είναι επίσημα πλέον το νόμιμο χρήμα της Ελληνικής Δημοκρατίας. Ως τέτοιο είναι αναγκαστικά αποδεκτό σε όλες τις συναλλαγές εντός της επικράτειας. Πριν όμως φτάσει στα πορτοφόλια των καταναλωτών και στα ταμεία των καταστημάτων πρέπει να ρυθμιστούν τα ζητήματα που αφορούν στη διανομή του. Υπεύθυνος για αυτό, είναι το ελληνικό τραπεζικό σύστημα υπό την εποπτεία της Τράπεζα της Ελλάδος. Είναι πασιφανές ότι η αντικατάσταση του νομίσματος δεν μπορεί να γίνει αυθαίρετα. Ως εκ τούτου, είναι αναγκαίο τη Δευτέρα το πρωί να υπάρχει ένα πλαίσιο κανόνων βάσει του οποίου οι τράπεζες θα μπορούν να θέσουν τη δραχμή σε κυκλοφορία. Το πλαίσιο αυτό θα αφορά, μεταξύ άλλων, στην ισοτιμία ανταλλαγής και την υλική υπόσταση του νομίσματος που θα δίνεται, το ύψος των αναλήψεων, τους συνοριακούς ελέγχους και άλλα.

Η αντικατάσταση του νομίσματος δεν μπορεί να ξεκινήσει, αν η ομάδα σχεδιασμού δεν έχει ορίσει πρώτα την ισοτιμία ανταλλαγής. Συνεπώς κι εμείς θα ασχοληθούμε πρώτα με αυτό. Για να αποφευχθεί η σύγχυση πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι συναλλαγματική ισοτιμία και ισοτιμία ανταλλαγής είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Η ισοτιμία ανταλλαγής αφορά στην σταθερή και πιθανόν αμετάκλητη αναλογία στην οποία θα μετατραπεί ένα ευρώ σε δραχμές ενώ η συναλλαγματική ισοτιμία είναι αυτή που θα προσδιορίσουν σε σχετικά μεταγενέστερο χρόνο οι διεθνείς αγορές συναλλάγματος. Η τιμή της ισοτιμίας ανταλλαγής δεν έχει σημασία αν όλες οι τιμές μπορούν το ίδιο εύκολα να επανεκφραστούν σε δραχμές. Πρακτικά, για ένα εργαζόμενο που αμείβεται με 500 ευρώ το μήνα και ξοδεύει 300, η αρχική ισοτιμία ανταλλαγής, δεν θα είχε καμιά σημασία αν τα έξοδα του γίνονταν 3000δρχ από τη στιγμή που ο μισθός του έχει γίνει 5000δρχ. Επιπλέον, οι αγορές συναλλάγματος διαμορφώνουν την «δίκαιη» ισοτιμία ανεξάρτητα από την αρχική τιμή ανταλλαγής. Εκ πρώτης όψεως, λοιπόν, η αναλογία στην οποία θα γίνει η ανταλλαγή δεν έχει καμιά σημασία.

Παρόλα αυτά, αν το σκεφτούμε καλύτερα θα δούμε οτι αυτό που αρχικά φαινόταν ασήμαντο μπορεί τελικά να αποδειχτεί πολύ σημαντικό για την ζωή των πολιτών. Αν η ισοτιμία ανταλλαγής δεν ορισθεί σωστά, θα δημιουργηθούν δυσκολίες στην προσαρμογή και άρα επιπλέον κόστος για το κοινό. Για να τις αποφύγουμε πρέπει να αξιοποιήσουμε την εμπειρία μας από τη μετάβαση στο Ευρώ. Όταν το κοινό νόμισα κυκλοφόρησε στη χώρα μας, ένα πολύ σημαντικό πρόβλημα που δημιούργησε ήταν οι αυξήσεις στις τιμές των αγαθών λόγω της προς τα πάνω στρογγυλοποίησης. Μια τυρόπιτα των 130 δραχμών κόστιζε 0,38 λεπτά του ευρώ. Λίγες ημέρες αργότερα η ίδια τυρόπιτα κατέληξε να κοστίζει 50 λεπτά ακριβώς επειδή ο κόσμος όχι μόνο δεν μπορούσε εύκολα να εκτελέσει τις πράξεις και να δώσει ρέστα αλλά και επειδή δεν ήθελε να γεμίζει τις τσέπες του «άχρηστα φραγκοδίφραγκα». Θυμόμαστε άλλωστε όλοι τη διαφήμιση με το σλόγκαν *«και τα λεπτά έχουν αξία»*. Για λόγους ευκολίας αλλά και κερδοσκοπίας γινόταν, ελαφρά τη καρδία, στρογγυλοποίηση προς τα πάνω άσχετα με το αν η νομοθεσία προέβλεπε το αντίθετο. Από την άλλη μεριά, οι μισθοί μετατράπηκαν σε Ευρώ με ακρίβεια, χωρίς να υπάρξει ανατίμηση

τους προς τα πάνω, με αποτέλεσμα να μειωθεί η αγοραστική δύναμη του καταναλωτή. Αν κάτι αντίστοιχο συμβεί και σήμερα, σε μια εποχή που ο κόσμος δοκιμάζεται οικονομικά, θα έχει σημαντικές επιπτώσεις.

Ένα επιπλέον πρόβλημα που συνόδευε την εισαγωγή του ευρώ ήταν η δυσκολία προσαρμογής του κοινού στις διαφορετικές ονομαστικές αξίες και υποδιαιρέσεις του. Ειδικότερα, η δραχμή δεν υποδιαιρούνταν σε λεπτά κι επιπλέον ήταν μεγαλύτερης ονομαστικής αξίας σε σχέση με το ευρώ. Έτσι, το κοινό άρχισε σιγά σιγά να συγχέει το ένα λεπτό με τη μια δραχμή, τα 50 λεπτά με τις 50 δραχμές ή το 1 ευρώ με το «κατοστάρικο» τη στιγμή που η αξία των πρώτων ήταν πάνω από τρεις φορές μεγαλύτερη. Στη σύγχυση αυτή, πέρα από την ισοτιμία, έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο και τα φυσικά χαρακτηρίστηκα. Το μέγεθος, το χρώμα, και η συχνότητα χρήσης των υποδιαιρέσεων της δραχμής ταίριαζαν στα αντίστοιχα κέρματα του Ευρώ, με αποτέλεσμα το κοινό να τα χρησιμοποιεί στη θέση της δραχμής σαν να είχαν την ίδια αξία. Τελικά, η ξαφνική αυτή αλλαγή στην κλίμακα αξιών του νέου νομίσματος, δημιούργησε απώλεια αίσθησης των τιμών ενώ παράλληλα τις ώθησε προς τα πάνω.

Όλοι οι παραπάνω κίνδυνοι μπορούν να αποφευχθούν εύκολα αν η ισοτιμία ορισθεί στο 1:1 και τα νομίσματα της Νέας Δραχμής να είναι αντίστοιχα του ευρώ. Έτσι, μπορούν να αποφευχθούν οι αφορμές για ανατίμηση και παράλληλα δεν θα χρειαστεί να κυκλοφοράμε με την αριθμομηχανή στην τσέπη όπως το 2002. Επιπλέον, θα ήταν προς διευκόλυνση των πολιτών αν τα νομίσματα και τα τραπεζογραμμάτια της Νέας Δραχμής ήταν αντίστοιχα του ευρώ, τουλάχιστον στην αρχή. Στην πορεία αν η αγορά αποδείκνυε οτι κάποιο τραπεζογραμμάτιο ήταν αρκετά μεγάλο ή μικρό και άρα ελάχιστης χρησιμότητας μπορεί να αποσυρθεί ή να αντικατασταθεί. Μακροχρόνια, όταν η δραχμή θα υποτιμηθεί και χάσει την αγοραστική της δύναμη, το κέρμα της μιας δραχμής σιγά σιγά θα παραγκωνιστεί και θα δώσει τη θέση του σε νομίσματα μεγαλύτερης ονομαστικής αξίας με αποτέλεσμα σε μερικά χρόνια να γυρίσουμε πάλι στο παλιό «κατοστάρικο» ή «χιλιάρικο». Εκτός βέβαια κι αν η οικονομία γίνει αρκετά ανταγωνιστική ώστε η ισοτιμία να μείνει σχετικά σταθερή κι έτσι το νόμισμα καταφέρει τελικά να διατηρήσει την αγοραστική του δύναμη.

Μια ακόμη ιδέα αναφορικά με την ισοτιμία ανταλλαγής προέρχεται από την δουλειά του καθηγητή Κώστα Λαπαβίτσα. Πιο συγκεκριμένα, ο Λαπαβίτσας και οι συνεργάτες του (Lapavitsas et all, 2011) προτείνει ότι για τη μετατροπή των καταθέσεων η ισοτιμία ανταλλαγής θα μπορούσε να είναι κλιμακούμενη. Όσο το ύψος της κατάθεσης αυξάνεται η ισοτιμία ανταλλαγής θα μειώνεται. Θα μπορούσε για παράδειγμα μέχρι τις 30.000 ευρώ η ισοτιμία να είναι 1:1, από 30.000 – 50.000 ευρώ να είναι 1:0,9 και ούτω καθεξής. Έτσι, μια κατάθεση 40.000 ευρώ θα μετατρεπόταν σε 36.000 δραχμές. Με αυτόν τον τρόπο θα γίνει αναδιανομή του πλούτου προς όφελος των μικροκαταθετών. Παρόλα αυτά, η υποψία του κοινού για μια τέτοια κίνηση θα αποτελούσε λόγο για όξυνση του τραπεζικού πανικού. Η μυστικοπάθεια τέτοιων μέτρων είναι πολύ σημαντικός παράγοντας.

Τέλος, πρέπει να επισημάνουμε ότι το ύψος της ισοτιμίας ανταλλαγής είναι απαραίτητο να έχει αποφασιστεί νωρίτερα κατά το σχεδιασμό έτσι ώστε το σαββατοκύριακο να μπορεί να ψηφιστεί από το κοινοβούλιο μαζί με τις άλλες τροποποιήσεις. Αν δεν γίνει αυτό, την Δευτέρα το πρωί οι τράπεζες δεν θα μπορούν να μετατρέψουν τις καταθέσεις σε δραχμές, με αποτέλεσμα να χάσουν χρόνο περιμένοντας το κράτος. Εμείς, για λόγους συνάφειας με τα υπόλοιπα θεωρητικά

ζητήματα, επιλέξαμε να παρουσιάσουμε το ζήτημα σε αυτή την ενότητα.

Με την ισοτιμία νομικά επικυρωμένη το πρωί της Δευτέρας το προσωπικό των τραπεζών μπορεί να ξεκινήσει τις απαραίτητες αλλαγές στα διάφορα ηλεκτρονικά συστήματα. Η πιο σημαντική αλλαγή που θα χρειαστεί είναι να επαναπρογραμματιστεί το δίκτυο διατραπεζικών πληρωμών SWIFT, καθώς και όλες οι εφαρμογές λογισμικού που συνδέονται σε αυτό. Την τροποποίηση θα την κάνουν οι τεχνικοί της εταιρίας που το παρέχει. Αντίστοιχες μετατροπές θα γίνουν και σε άλλα διατραπεζικά συστήματα, όπως την ευρωπαϊκή πλατφόρμα TARGET2, το αυτοματοποιημένο σύστημα πληρωμών SEPA, καθώς και στα ελληνικά συστήματα ΔΙΑΣ (Kokkola, 2010). Οι αγορές σήμερα είναι ενοποιημένες σε τέτοιο βαθμό που η προετοιμασία αφορά και τις ξένες τράπεζες. Αυτό που θα χρειαστεί είναι μερικές μετατροπές ή προσθέσεις στον κώδικα του λογισμικού. Πολλές τράπεζες δηλώνουν ήδη έτοιμες να υποδεχθούν το νέο νόμισμα, ενώ άλλες δεν έχουν διαγράψει καν τις παλιές δραχμές από το υπολογιστικό τους σύστημα (Mieddema and White, 2011, The American Interest, 2012). Τέλος, θα χρειαστεί να ρυθμιστούν τα μηχανήματα αυτόματης ανάληψης. Η διαδικασία αυτή είναι σαφώς πιο εύκολη αν η ισοτιμία είναι προσδιορισμένη στο 1:1. Στα ηλεκτρονικά συστήματα που δεν κάνουν πληρωμές σε ξένο νόμισμα το μόνο που θα χρειαστεί είναι η αλλαγή στο σύμβολο. Οι προετοιμασίες αυτές δεν αφορούν μόνο στις τράπεζες. Αντίστοιχες πρέπει να γίνουν στις δημόσιες υπηρεσίες, τα λογιστήρια και τα καταστήματα. Ιδιαίτερα στα καταστήματα θα χρειαστεί να αλλαχτούν οι τιμοκατάλογοι.

Τέλος, θα χρειαστεί να τυπωθεί έντυπο πληροφοριακό υλικό που θα ενημερώνει τους πολίτες για την κατάσταση που αναμένεται να διαμορφωθεί και τις πιθανές κινήσεις που θα χρειαστεί να γίνουν από μέρους του κοινού. Η πολιτεία μέσω των κέντρων εξυπηρέτησης πολιτών (ΚΕΠ) θα πρέπει να προσφέρει κάθε δυνατή βοήθεια.

3.1.4. Πράξη 4η – Απόσυρση του ευρώ και διανομή της «Νας Δραχμής»

Την Τετάρτη το πρωί, μετά το πέρας των παραπάνω προετοιμασιών, η αγορά θα είναι θεωρητικά έτοιμη να υποδεχτεί το νέο νόμισμα. Ωστόσο, στην πραγματικότητα, εκείνη τη στιγμή το πιθανότερο είναι να μην υπάρχει διαθέσιμο σε φυσική μορφή για να μπορέσει το κοινό να το παραλάβει. Οι λόγοι είναι απλοί. Καταρχάς, η διαδικασία παραγωγής κερμάτων και χαρτονομισμάτων είναι μια πολύπλοκη διαδικασία και ως εκ τούτου, απαιτεί ένα μεγάλο διάστημα προετοιμασίας που η κυβέρνηση μπορεί τελικά να μην έχει στη διάθεση της. Το διάστημα αυτό εκτιμάται το λιγότερο έξι μήνες (Πλαίσιο 3.1.). Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να έχουν παραγγελθεί, σχεδιαστεί και παραχθεί πολύ νωρίτερα από την ημέρα αποχώρησης, πράγμα που με τη σειρά του προϋποθέτει ότι η κυβέρνηση πρέπει να έχει αποφασίσει την αποχώρηση πολύ νωρίτερα. Στην προκειμένη περίπτωση, όμως, έχουμε υποθέσει εξαρχής ότι η κυβέρνηση θα επιλέξει να αποχωρήσει από την ευρωζώνη μόνο έπειτα από κάποια αποτυχημένη διαπραγμάτευση για κάποιο επίμαχο θέμα, όπως για παράδειγμα το δημόσιο χρέος. Έτσι, το αν η κυβέρνηση θα επιλέξει τελικά να αποχωρήσει από την ευρωζώνη θα εξαρτηθεί από το αποτέλεσμα της. Συνεπάγεται,

λοιπόν, ότι από τη στιγμή που δεν είναι σε θέση να γνωρίζει εκ των προτέρων το αποτέλεσμα της διαπραγμάτευσης, δεν μπορεί να παραγγείλει το νόμισμα νωρίτερα. Κάτι τέτοιο δεν όχι μόνο δεν θα είχε κανένα νόημα αλλά παράλληλα θα μπορούσε να υπονομεύσει το αποτέλεσμα της διαπραγμάτευσης στην περίπτωση που διαρρεύσει. Πριν η κυβέρνηση μπει στη διαδικασία της διαπραγμάτευσης μπορεί να έχει κάνει όλη την απαραίτητη προετοιμασία πλην από το να παραγγείλει νόμισμα, εκτός βέβαια κι αν αλλάξουμε την αρχική υπόθεση έτσι ώστε η αποχώρηση να είναι ανεξάρτητη από την οποιαδήποτε διαπραγμάτευση.

Πλαίσιο 3.1.: ***Πόσο χρόνο απαιτεί η παραγωγή της αναγκαίας ποσότητας κερμάτων και χαρτονομισμάτων;***

Ο χρόνος παραγωγής των Νέων Δραχμών θα εξαρτηθεί αποκλειστικά από τις δυνατότητες που έχει το νομισματοκοπείο που θα επιλεγεί για αυτό το σκοπό. Η πιο προφανής επιλογή είναι το ελληνικό Ίδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών (ΙΕΤΑ). Σύμφωνα με τους υπεύθυνους στο ΙΕΤΑ, μόνο για την προετοιμασία θα χρειαζόντουσαν 6 μήνες συν ένας ακόμη μήνας για την εκτύπωση τους. (Θεοδωρόπουλος, 2010). Όμως, προκειμένου να μειωθεί ο απαιτούμενος χρόνος η παραγωγή δραχμών θα μπορούσε να γίνει σε άλλα (ή σε συνεργασία με άλλα) νομισματοκοπεία. Το μεγαλύτερο σήμερα είναι το Ίδρυμα De la Rue στην Αγγλία. Το ίδρυμα αυτό έχει τυπώσει νόμισμα σχεδόν για όλες τις χώρες του κόσμου και θεωρείται ο ηγέτης στον κλάδο του. Σύμφωνα με το ίδρυμα (De La Rue, 2011a), χρειάζονται περίπου 2 μήνες από 8 ώρες εργασία κάθε ημέρα (συγκεκριμένα 500 εργατοώρες), μόνο για τον σχεδιασμό του χαρτονομίσματος. Από την στιγμή που η Κεντρική Τράπεζα θα εγκρίνει το σχέδιο θα χρειαστούν άλλοι 14 μήνες (3.500 εργατοώρες) πριν το νόμισμα μπορέσει να βγει σε μαζική παραγωγή. Παρόλα αυτά, όταν το Νότιο Σουδάν ανεξαρτητοποιήθηκε από το κεντρικό Σουδάν, το De La Rue κατάφερε να τυπώσει το νέο νόμισμα μέσα σε έξι μήνες, σχεδόν δύο μήνες νωρίτερα από την συμφωνημένη ημερομηνία. Πρέπει να σημειώσουμε μάλιστα, οτι ενώ η παραγωγή έλαβε χώρα σε εργοστάσια που βρίσκονταν σε τρεις διαφορετικές χώρες του κόσμου, η έκδοση κατάφερε να ολοκληρωθεί με απόλυτη μυστικότητα (De La Rue, 2011b). Ανάλογη επιτυχία είχε και η έκδοση χρήματος για τη Λιβύη. Ενώ ο διαγωνισμός κερδήθηκε τέλη του 2012, τον Φεβρουάριο του επόμενου έτους κυκλοφορούσαν ήδη τα πρώτα νομίσματα (De La Rue, 2013).

Από τα παραπάνω μπορούμε να εξάγουμε μερικά χρήσιμα συμπεράσματα. Το πιο σημαντικό αφορά στο χρόνο παραγωγής. Το πιο δύσκολο και χρονοβόρο τμήμα της διαδικασίας είναι ο σχεδιασμός του νομίσματος και όχι τόσο η εκτύπωση του. Αυτό συμβαίνει λόγω του ότι τα νομίσματα πρέπει υποχρεωτικά να πληρούν ορισμένες

τεχνικές προδιαγραφές. Οι πιο σημαντικές από αυτές έχουν να κάνουν με τα χαρακτηριστικά ασφαλείας, όπως το υδατογράφημα, οι ταινίες αυθεντικότητας, οι ιριδίζουσες ταινίες και άλλα. Αυτά είναι απαραίτητα προκειμένου να μην μπορεί να γίνει εύκολα παραχάραξη. Επιπλέον, πρέπει τα μηχανικά χαρακτηριστικά όπως οι φυσικές διαστάσεις και η απεικόνιση, να είναι διαμορφωμένα με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτρέπουν τη διαχείριση από μηχανολογικό εξοπλισμό, όπως ΑΤΜ, σαρωτές γνησιότητας και μετρητές. Επιπλέον, πρέπει να είναι φτιαγμένα με τέτοιο τρόπο που να μπορούν εύκολα να τα διαχειριστούν τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Για αυτό είχε μεριμνήσει το ευρώ (European Central Bank, 2002, 2007). Γίνεται εμφανές ότι ο σχεδιασμός είναι μια πολύ σοβαρή υπόθεση που δεν επιτρέπεται να γίνει από τη μια στιγμή στην άλλη. Συνολικά υπολογίζεται ότι χρειάζονται περίπου δεκαοκτώ μήνες για να παραχθεί ένα νόμισμα, από τους οποίους ελάχιστοι αφορούν στην εκτύπωση. Αν για την παραγωγή δραχμής συνεργαστούν περισσότερα από ένα νομισματοκοπεία, η συνεργασία θα αφορά στην παραγωγή. Ένα ίδρυμα θα αναλάβει το σχεδιασμό και τα άλλα απλώς θα συνδράμουν αυξάνοντας την συνολική ποσότητα που μπορεί να εκτυπωθεί. Επομένως, ακόμη και αν τα ιδρύματα συνεργαστούν μεταξύ τους ο συνολικός χρόνος παραγωγής θα μειωθεί ελάχιστα.

Ο χρόνος σχεδιασμού θα μπορούσε να μειωθεί δραματικά αν η κυβέρνηση είχε τα σχέδια έτοιμα πριν αρχίσει η όποια προσπάθεια διαπραγμάτευσης για το χρέος. Έτσι αν χρειαστεί τελικά να τυπώσει χρήμα θα τα δώσει στα διάφορα νομισματοκοπεία μόνο για τύπωμα. Με αυτό τον τρόπο ο συνολικός χρόνος παραγωγής θα περιοριζόταν στο διάστημα που χρειάζονται η προετοιμασία των μηχανημάτων και η μαζική παραγωγή. Τέλος, σε αντίθεση με τα όσα πιστεύονται περί αδυναμίας να κρατηθεί κρυφό ένα τόσο σοβαρό εγχείρημα, η ολοκλήρωση του με μυστικό τρόπο φαίνεται ότι αποτελεί ζήτημα κύρους και υστεροφημίας για τα νομισματοκοπεία. Αυτό σημαίνει ότι η παραγωγή δραχμής με μυστικό τρόπο δεν είναι αδύνατη.

Ακόμα κι αν το νόμισμα μπορούσε να παραχθεί μέσα σε μια νύχτα ώστε η κυβέρνηση να το έχει στην διάθεση της οποιαδήποτε στιγμή, υπάρχουν άλλες επιπλοκές οι οποίες καθιστούν αδύνατη την διανομή του με ομαλό και παράλληλα μυστικό τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, θα χρειαστεί να σχεδιάσει και να φτιάξει τις αναγκαίες υποδομές που θα επιτρέψουν την κυκλοφορία του. Για να δούμε τις δυσκολίες που μπορεί να συναντήσει σε αυτό, μπορούμε να βασιστούμε στην αντίστοιχη εμπειρία μας από την εισαγωγή του Ευρώ. Σε έρευνα του, το Ινστιτούτο Εργασίας της Ομοσπονδίας Τραπεζικών Οργανισμών Ελλάδος (Ο.Τ.Ο.Ε.) είχε απαριθμήσει τα προβλήματα που αναμενόταν να δημιουργήσει η νομισματική αλλαγή. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι αναμένονταν *«σημαντικά προβλήματα στην απασχόληση των υπαλλήλων, στην δυνατότητα εξυπηρέτησης των πελατών σε άλλες τρέχουσες τραπεζικές συναλλαγές, καθώς και προβλήματα στον συντονισμό και την οργάνωση πλήθους χρηματαποστολών σε όλο το δίκτυο των υποκαταστημάτων»*. Σοβαρό πρόβλημα αποτελούσε *«η εξεύρεση επιπλέον αποθηκευτικών χώρων και κυρίως σε περιοχές όπου δεν υπάρχει υποκατάστημα της Τράπεζας της Ελλάδος»* (ΟΤΟΕ, 2000,

σελ. 26).

Η αντιμετώπιση των παραπάνω δυσκολιών δεν φαίνεται να είναι καθόλου εύκολη υπόθεση καθώς θα χρειαστούν μέτρα όπως επέκταση του ωραρίου λειτουργίας των τραπεζικών καταστημάτων, αύξηση του προσωπικού τους και ιδιαίτερα σε ότι αφορά στις συναλλαγές με το ευρύ κοινό, περισσότερες χρηματαποστολές, αυξημένα μέτρα ασφαλείας και άλλα. Επιπλέον, το Ινστιτούτο εξηγεί ότι οι ιδιαιτερότητες της ελληνικής αγοράς είναι τέτοιες, που η παράλληλη τροφοδοσία νομίσματος σε όλες τις τράπεζες μέσα σε μια με δυο ημέρες είναι αδύνατη. Έτσι, προκειμένου όλοι οι Έλληνες πολίτες, ανεξάρτητα από την περιοχή που θα βρίσκονται, να προμηθεύονταν το ευρώ από την πρώτη μέρα, κρίθηκε αναγκαίο ο εφοδιασμός των τραπεζών να ξεκινήσει τρεις μήνες νωρίτερα. Για να γίνει αυτό οι εμπορικές τράπεζες έπρεπε είχαν καταρτίσει ένα πλάνο που μεταξύ άλλων θα καθόριζε:

- Τον όγκο και την αξία των τραπεζογραμματίων και των κερμάτων που είχε ανάγκη κάθε υποκατάστημα.
- Να εξασφαλίσουν την ασφαλή μεταφορά των χρημάτων σε κάθε υποκατάστημα όταν δεν υπάρχει γειτονικό υποκατάστημα της Τράπεζας της Ελλάδος, καθώς και τους απαραίτητους χώρους ασφαλούς αποθήκευσης τους.
- Να παράσχουν στην Τράπεζα της Ελλάδος τις απαραίτητες εγγυήσεις προκειμένου να ξεκινήσει η προδιάθεση.

Από όλα τα παραπάνω γίνεται προφανές οτι η προετοιμασία απαιτεί την συμμετοχή ενός τεράστιου ανθρώπινου δυναμικού από τραπεζικούς, δημοσίους και ιδιωτικούς υπαλλήλους, πράγμα που καθιστά την διεξαγωγή της με μυστικό τρόπο πρακτικά αδύνατη. Αυτό σημαίνει οτι για να μπορέσει το νόμισμα να βρίσκεται στα ταμεία από την πρώτη μέρα κυκλοφορίας του με τόσο ομαλό τρόπο όπως και το ευρώ, η αποχώρηση από την ευρωζώνη δεν μπορεί να γίνει με τη μορφή της έκπληξης. Ωστόσο, αν δεν γίνει έτσι, η φυγή των κεφαλαίων και των καταθέσεων θα είναι αρκετά μεγάλη για να προκαλέσει μια τραπεζική κρίση πριν καν ολοκληρωθεί η μετάβαση. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι αν η κυβέρνηση θέλει να κρατήσει κρυφή την αποχώρηση τότε δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να έχει στη διάθεση της το νόμισμα από την πρώτη μέρα. Στην περίπτωση που πραγματοποιηθεί ένα τέτοιο σενάριο εκτιμούμε ότι το νόμισμα θα παραγγελθεί μετά την δημοσιοποίηση των προθέσεων.

Εφόσον, λοιπόν, τα κέρματα και τα χαρτονομίσματα δεν είναι έτοιμα την ημέρα αποχώρησης, θα χρειαστεί κάποια προσωρινή λύση. Η πιο δημοφιλής είναι η σφράγιση των κυκλοφορούντων ευρώ. Πιο συγκεκριμένα, οι πολίτες θα υποχρεωθούν να φέρουν τα χρήματα που διακρατούν σε φυσική μορφή σε κάποιο τραπεζικό υποκατάστημα ώστε να τοποθετηθεί μια σφραγίδα από μελάνι ή χαρτί με το όνομα «Νέα Δραχμή» και την αξία που αντιπροσωπεύει. Η μέθοδος αυτή έχει χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν από άλλα κράτη που μπήκαν σε παρόμοια διαδικασία (Garber and Spencer, 1994, Fidrmuc and Horvath, 1998, Keller and Sandrock, n.d.). Είναι πολύ σημαντικό ο κάθε πολίτης να μπορεί να προμηθευτεί σφραγισμένη δραχμή ανά πάσα στιγμή. Οι σφραγίδες ή τα γραμματόσημα που θα χρησιμοποιηθούν για το σκοπό αυτό θα πρέπει να βρίσκονται έγκαιρα στα υποκαταστήματα των τραπεζών. Είναι φανερό, ότι η ομαλή κυκλοφορία των σφραγισμένων (και αργότερα των κανονικών) δραχμών εξαρτάται καθαρά από το Τραπεζικό σύστημα και την Τράπεζα της Ελλάδος. Προκειμένου οι τράπεζες να φέρουν εις πέρας με επιτυχία

τα καθήκοντα τους, είναι απαραίτητο να οργανώσουν ειδικά τμήματα εξυπηρέτησης του κοινού, τα οποία ενδεχομένως να χρειαστεί να λειτουργούν και πέραν του κανονικού ωραρίου.

Σύμφωνα με τον καθηγητή Roger Bootle (2011), η σφράγιση των χαρτονομισμάτων έχει ένα πολύ σημαντικό ελάττωμα το οποίο πηγάζει από το γεγονός ότι το ευρώ σαν νόμισμα θα εξακολουθεί να υπάρχει. Το οτι το ευρώ θα συνεχίσει να κυκλοφορεί και να γίνεται αποδεκτό στις υπόλοιπες δεκαεπτά χώρες της ευρωζώνης συνεπάγεται δύο πράγματα. Πρώτον, ότι η δραχμή (ή οποιοδήποτε άλλο νόμισμα) μπορεί να ανατιμηθεί ή να υποτιμηθεί σε σχέση με αυτό και δεύτερον, ότι οποιοσδήποτε έχει στην τσέπη του ευρώ μπορεί ανά πάσα στιγμή να το ανταλλάξει με οποιοδήποτε άλλο νόμισμα της αρεσκείας του στην ισχύουσα ισοτιμία. Οι Έλληνες, λοιπόν, επειδή θα θεωρούν δεδομένη την μελλοντική υποτίμηση της δραχμής θα προτιμήσουν να κρατήσουν τα ευρώ μαζί τους, ούτως ώστε στο μέλλον να πάρουν περισσότερες δραχμές. Έτσι, αντί να έρθουν για σφράγιση, *«είναι πολύ πιθανό τα ευρώ να εξαφανιστούν από την κυκλοφορία»* (2011, σελ. 39). Για την επίλυση του προβλήματος ο Bootle προτείνει την θεσμοθέτηση ενός πλαισίου συνεργασίας με την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, σύμφωνα με το οποίο οι «σφραγισμένες δραχμές» δεν θα γίνονται αποδεκτές σαν ευρώ σε καμιά από τις χώρες της ευρωζώνης. Ωστόσο, κάτι τέτοιο μοιάζει να είναι αυτονόητο.

Μια λύση που προτείνει ο Bootle ως εναλλακτική της σφράγισης των ευρώ είναι η θεσμοθέτηση ενός πλαισίου οπού οι συναλλαγές θα γίνονται χωρίς την ύπαρξη μετρητών. Όλες οι συναλλαγές θα γίνονται με ηλεκτρονικό τρόπο σε Νέες Δραχμές οι οποίες θα είναι εικονικές. Η απουσία χρημάτων σε έναν κόσμο τεχνολογικά προηγμένο όσο ο δικός μας δεν θα αποτελέσει ιδιαίτερο πρόβλημα. Σε έρευνα της το 2011 η ΕΚΤ βρήκε ότι στο 70% των επιχειρήσεων της ζώνης, τα μετρητά αποτελούσαν ποσοστό μικρότερο του 5% όλου του κύκλου εργασιών (European Central Bank, 2011). Πράγματι, σήμερα όλες οι χρηματοοικονομικές συναλλαγές και οι συναλλαγές με το ελληνικό δημόσιο μπορούν να γίνουν με ηλεκτρονικό τρόπο. Εξοφλήσεις λογαριασμών όπως κινητής τηλεφωνίας, ΔΕΗ, ΟΤΕ, εφορίας και άλλες. Παρόλα αυτά, η απουσία χρήματος σε φυσική μορφή θα ήταν εντελώς καταστροφική για τις μικρές επιχειρήσεις και τις καθημερινές συναλλαγές. Η έλλειψη χρήματος θα οδηγήσει σε αδυναμία αγορών. Στην καλύτερη περίπτωση θα φέρει ξανά τα τεφτέρια στον πάγκο των μπακάλικων και των ψιλικατζίδικων. Σε μια οικονομία που καμία συναλλαγή δεν πραγματοποιείται χωρίς μετρητά, λόγω της έλλειψης εμπιστοσύνης και αβεβαιότητας για το μέλλον, κάτι τέτοιο είναι πρακτικά αδύνατο. Πόσο μάλλον όταν θα επιβληθεί όριο στις αναλήψεις ή έλεγχοι στις ροές κεφαλαίων.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να πούμε ότι η καλύτερη λύση θα ήταν να δοθεί μια περίοδος χάρητος κατά τη διάρκεια της οποίας το ευρώ θα διατηρεί την ιδιότητα του νόμιμου χρήματος παράλληλα με τη δραχμή. Ένα καθεστώς αντίστοιχο με αυτό του 2002 κατά την εισαγωγή του ευρώ. Σε αυτήν την περίπτωση, θα χρειαστεί κατάλληλη νομοθετική ρύθμιση καθώς κι ένα σύστημα διπλών τιμών. Παρόλα αυτά, θα υπάρξουν και πάλι προβλήματα. Τις πρώτες ημέρες, οπού η ισοτιμία θα διατηρείται ακόμα στο ένα προς ένα, η κυκλοφορία του νομίσματος θα διεξάγεται ομαλά. Μετά την υποτίμηση, όμως, η ποσότητα ευρώ που θα απαιτείται για τις συναλλαγές θα γίνεται όλο και μικρότερη με αποτέλεσμα ένας μεγάλος όγκος ευρώ να εξατμιστεί σταδιακά από την αγορά. Μια τελευταία εναλλακτική θα μπορούσε να είναι η κυκλοφορία υποσχετικών σε δραχμή, οι οποίες προφανώς δεν θα μπορούν να χρησιμοποιηθούν στο εξωτερικό.

Ίσως αυτή να είναι η πιο ασφαλής μέθοδος.

Έξι μήνες μετά, μόλις τα χαρτονομίσματα και τα κέρματα της Νέας Δραχμής είναι έτοιμα μπορεί να ξεκινήσει η κυκλοφορία τους στην αγορά. Η αλλαγή αναμένεται να είναι πιο εύκολη σε σχέση με το ευρώ, καθώς θα έχει προηγηθεί η κυκλοφορία της σφραγισμένης δραχμής, το καταναλωτικό κοινό έχει αρχίσει να προσαρμόζεται στη χρήση του νέου νομίσματος. Μετά την ολοκλήρωση της κυκλοφορίας του και την απόσυρση του σφραγισμένου, το μεταβατικό στάδιο θα έχει ολοκληρωθεί. Από εκεί και πέρα η Ελλάδα θα έχει τον απόλυτο έλεγχο της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής. Το αν αυτά τα εργαλεία θα είναι ικανά να λειτουργήσουν και να οδηγήσουν τη χώρα στην ανάπτυξη θα το δούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

Η επόμενη ημέρα – «Τι θα απογίνουμε χωρίς βαρβάρους;»

Τα τελευταία χρόνια μετά την έλευση της τρόικας και την επιβολή της σκληρής λιτότητας, η ανθρωπιστική κρίση έχει οξύνει τη λαϊκή αγανάκτηση με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί ένα αντιευρωπαϊκό κλίμα. Δεν είναι λίγες οι φορές που θα ακούσει κανείς φράσεις του τύπου, «να φύγουν», «να διώξουμε την τρόικα», ή να «σκίσουμε το μνημόνιο». Διάφορα κινήματα όπως αυτά της «πατάτας», το «δεν πληρώνω», ή των «αγανακτισμένων» έκαναν την εμφάνιση τους ενώ παράλληλα το ευρύτερο αντιευρωπαϊκό πολιτικό ρεύμα ενισχύθηκε. Υπο αυτές τις συνθήκες γενικευμένης κοινωνικής δυσαρέσκειας, οπού τα μέτρα λιτότητας των ευρωπαϊκών μνημονίων έχουν ωθήσει το λαό πέρα από τα όρια του, η ελληνική κυβέρνηση, προκειμένου να αντιμετωπίσει το ζήτημα του χρέους αλλά και το ευρύτερο πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας, έκανε την επιλογή να αποχωρίσει από την ευρωζώνη. Με την ολοκλήρωση του σεναρίου που είδαμε νωρίτερα, η Ελλάδα θα βρίσκεται πλέον έξω από τη ζώνη του ενιαίου νομίσματος. Η Νέα Δραχμή θα έχει μπει στην ζωή της ελληνικής κοινωνίας και θα χρησιμοποιείται σαν επίσημο μέσο συναλλαγών. Με το μνημόνιο να έχει καταργηθεί, η κυβέρνηση θα αποκτήσει πλήρη αυτονομία στην διαχείριση τόσο της νομισματικής όσο και της δημοσιονομικής πολιτικής. Χρησιμοποιώντας τα εργαλεία αυτά θα πρέπει να βρει το δρόμο προς την ανάπτυξη. Το κεντρικό πλεονέκτημα που θα έχει είναι η δυνατότητα βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας μέσω της εξωτερικής υποτίμησης. Η υποτιμημένη Νέα Δραχμή θα ασκήσει μια σειρά από θετικές επιδράσεις στην οικονομία, οι οποίες θα δημιουργήσουν συνθήκες αυξημένης ζήτησης. Από την άλλη όμως, η διαδικασία της εξόδου θα ενεργοποιήσει μια σειρά από μηχανισμούς και επιπτώσεις, οι οποίες δεν αποκλείεται να αντισταθμίσουν τα όποια θετικά αποτελέσματα μπορεί να προκύψουν. Θα πρέπει για παράδειγμα, να διευθετήσει μια σειρά από φλέγοντα ζητήματα, όπως την ενδεχόμενη επιβολή κυρώσεων, τα προβλήματα ρευστότητας στον τραπεζικό και τον ιδιωτικό τομέα, να διαμορφώσει και πιθανότατα να αναθεωρήσει αρκετές φορές την κατάλληλη οικονομική πολιτική ενώ παράλληλα δεν θα γνωρίζει καν αν θα παραμείνει μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της ενιαίας αγοράς. Τα ζητήματα αυτά θα δούμε αναλυτικά, μεταξύ άλλων, σε αυτό το κεφάλαιο.

Οι συνέπειες της αποχώρησης είναι δεκάδες και μπορούν να κατηγοριοποιηθούν με διάφορους τρόπους. Μπορούν, για παράδειγμα, να παρουσιαστούν ανάλογα με την ειδική φύση τους (νομική ή οικονομική), την πηγή προέλευσης τους (στάση πληρωμών ή έξοδος από την ευρωζώνη) και τέλος, τον τομέα της εθνικής οικονομίας πάνω στον οποίο επιδρούν. Καθότι πιστεύουμε οτι είναι ο πιο συνεκτικός και σαφής τρόπος, θα τις ταξινομήσουμε σε τρία επίπεδα, από το γενικό προς το ειδικό. Αρχικά θα ομαδοποιηθούν ανάλογα με τη φύση τους, δηλαδή, αν είναι νομικές ή οικονομικές επιπτώσεις. Στην συνέχεια, οι νομικές θα χωριστούν σε κατηγορίες με βάσει την πηγή τους, δηλαδή αυτές που οφείλονται στην έξοδο από το ευρώ και σε αυτές που πηγάζουν από την αναστολή πληρωμών. Τέλος, οι οικονομικές επιπτώσεις θα ταξινομηθούν με βάσει τον τομέα που επιδρούν και σε κάθε έναν ειδικότερα θα διακρίνονται με βάση την πηγή τους. Τοποθετώντας τα θέματα σε αυτή την σειρά, πιστεύουμε οτι θα πετύχουμε την καλύτερη δυνατή αλληλουχία μεταξύ των γεγονότων έτσι ώστε να είναι όσο το δυνατόν πιο εύκολο για τον αναγνώστη να παρακολουθήσει την εξέλιξη των πράγματων, μετά την υλοποίηση του σεναρίου που είδαμε στην προηγούμενη ενότητα.

4.1. Νομικές Επιπλοκές - Επιπτώσεις

Το πρώτο πράγμα στο οποίο θα σταθούμε είναι οι νομικές επιπλοκές που θα κληθεί να αντιμετωπίσει η Ελληνική κυβέρνηση, αμέσως μετά την ξαφνική μονομερή έξοδο της από την νομισματική ένωση. Στην ατζέντα περιλαμβάνεται ένα μεγάλο εύρος θεμάτων όπως η παραμονή ή όχι στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η συνέχιση και εγκυρότητα των τοπικών και διεθνών συμβολαίων – συμβάσεων αλλά και ίσως το σημαντικότερο όλων, η οι επιπλοκές από την ακύρωση – καταγγελία των δανειακών συμβάσεων. Η συζήτηση μας θα ξεκινήσει με την δυνατότητα για παραμονή στην ευρωπαϊκή ένωση. Πιο συγκεκριμένα, σήμερα με τον τρόπο που είναι διαμορφωμένες οι Συνθήκες για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) δεν προβλέπουν καμία διαδικασία αποχώρησης από την ευρωζώνη παρά μόνο εν συνόλω από την Ένωση. Το γεγονός αυτό καταρχάς καθιστά την μονομερή αποχώρηση παράνομη και εν συνεχεία αφήνει ένα μεγάλο ερωτηματικό σε ότι αφορά την δυνατότητα για παραμονή στην Ένωση. Στην συνέχεια θα εξετάσουμε κάποιες επιπλοκές αναφορικά με την ισχύ των συμβολαίων και των συμφωνιών σε τοπικό και διεθνές επίπεδο. Η αλλαγή του νομίσματος δημιουργεί ερωτηματικά αναφορικά με την δυνατότητα μετατροπής των συμφωνιών από ευρώ στο νέο τοπικό νόμισμα, παράγοντας ο οποίος θα κρίνει την ευχέρεια για ομαλή εξυπηρέτηση των οφειλών στην μετά το ευρώ εποχή.

Για το τέλος, αφήνουμε τις νομικές συνέπειες που θα ανακύψουν από τις Συμβάσεις Δανειακής Διευκόλυνσης που υπογράφηκαν στα πλαίσια ένταξης της χώρας στο μηχανισμό στήριξης. Η στάση πληρωμών αποτελεί παραβίαση τους και συνεπώς λόγο καταγγελίας τους από τους πιστωτές, πράγμα που μπορεί να οδηγήσει σε απώλεια εθνικής κυριαρχίας. Στο σημείο αυτό θα αναρωτιέται κανείς γιατί ένας οικονομολόγος να μπει στη διαδικασία να ερευνήσει τις νομικές επιπτώσεις ενός τέτοιου γεγονότος. Πράγματι, οι νομικές επιπλοκές μπορεί εκ πρώτης όψεως φαίνονται άσχετες με το θέμα της παρούσας διατριβής, η αλήθεια, όμως, είναι ότι παρουσιάζουν οικονομικό ενδιαφέρον, εφόσον οι απαντήσεις στα νομικού περιεχομένου ερωτήματα που θα ερευνήσουμε, καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την ύπαρξη ή την ανυπαρξία περεταίρω εμπόδιων, ικανών να ανατρέψουν αυτό που αρχικά έμοιαζε με ελκυστική λύση. Άλλωστε το γεγονός αυτό έχει εκ των πραγμάτων και μια νομική υπόσταση που δεν μπορεί να παραλειφθεί κατά την διερεύνηση των επιπτώσεων.

4.1.1. Παραμονή ή έξοδος και από την Ευρωπαϊκή Ένωση; Επιπλοκές – Κυρώσεις – Διαπραγμάτευση.

Είναι προφανές ότι τις επόμενες ημέρες μετά την αποχώρηση, θα ακολουθήσει κάποιου τύπου διαπραγμάτευση με τους ευρωπαίους εταίρους. Στην διαπραγμάτευση αυτή η ελληνική κυβέρνηση θα πρέπει να διεκδικήσει είτε την άμεση ολική αποχώρηση από την ένωση, ή την

παραμονή της σε αυτή αλλά με εθνικό νόμισμα. Η αποχώρηση από την ευρωζώνη είναι ένα θέμα, αλλά η αποχώρηση από εξ ολοκλήρου από τους Ευρωπαϊκούς Θεσμούς είναι κάτι άλλο. Ένα κράτος-μέλος μπορεί να έχει λόγους τόσο να παραμείνει όσο και να αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ειδικότερα, μπορεί να επιθυμεί να αποχωρήσει προκειμένου να προστατεύσει τα εγχώρια αγαθά εφαρμόζοντας την δική του ανεξάρτητη δασμολογική και φορολογική πολιτική επί των εισαγόμενων προϊόντων. Από την άλλη, μπορεί να επιθυμεί να παραμείνει προκειμένου να συνεχίσουν να ωφελούνται τα εγχώρια εξαγωγικά προϊόντα, εκμεταλλευόμενο την συμμετοχή του στην ενιαία και ελεύθερη αγορά, ή για να συνεχίσει να ωφελείται από τα χρηματοδοτικά προγράμματα ενισχύσεων (ΕΣΠΑ, επιδοτήσεις και άλλα). Σε κάθε περίπτωση πάντως, ανεξάρτητα από τις εκάστοτε επιδιώξεις, τα εναπομείναντα μέλη της Ένωσης, έπειτα από διαπραγμάτευση των προτάσεων του εν λόγω κράτους-μέλους, θα κληθούν να αποφασίσουν για την τύχη της συμμετοχής του στους υπόλοιπους θεσμούς. Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα αν η έξοδος από την ζώνη του ενιαίου νομίσματος συνεπάγεται αναγκαστικά σε έξοδο και από την Ευρωπαϊκή Ένωση και επιπλέον, αν η μονομερής αποχώρηση από την ευρωζώνη θα μπορούσε να γίνει με νόμιμο τρόπο, χωρίς να παραβιάζει τις συνθήκες.

Για να απαντήσουμε στα δύο αυτά ερωτήματα πρέπει φυσικά να εξετάσουμε τις συνθήκες βάσει των οποίων λειτουργεί σήμερα η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι παρελκόμενοι θεσμοί της. Έχει γίνει πλέον γνωστό, μέσα από πληθώρα ακαδημαϊκών, πολιτικών ακόμα και δημοσιογραφικών συζητήσεων, ότι τόσο οι συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και το καταστατικό της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, δεν περιλαμβάνουν καμία διάταξη βάσει της οποίας ένα κράτος μέλος μπορεί να αποχωρήσει εθελοντικά και με συγκροτημένο τρόπο από την ευρωζώνη. Δεδομένου αυτού, γίνεται αντιληπτό ότι οι νομικές επιπλοκές της αποχώρησης θα είναι ιδιαίτερα δύσκολες ως προς την διαχείριση και συνεπώς απαιτούν προσεκτικούς πολιτικούς και διπλωματικούς χειρισμούς.

Η πιο πρόσφατη συνθήκη σύμφωνα με την οποία λειτουργεί η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι η συνθήκη που υπογράφτηκε στη Λισαβόνα και έχει τεθεί σε ισχύ από το 2009. Σύμφωνα με το άρθρο 50 της εν λόγω ενοποιημένης συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *«Κάθε κράτος μέλος μπορεί να αποφασίσει να αποχωρήσει από την Ένωση, σύμφωνα με τους εσωτερικούς συνταγματικούς του κανόνες»*. Αυτό σημαίνει ότι για πρώτη φορά στην ιστορία των θεσμών (μετά την ΕΚΑΧ), δίνεται το δικαίωμα σε ένα κράτος – μέλος, εφόσον το επιθυμεί, να αποσυρθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η συνθήκη δεν παρέχει κάποιο συγκεκριμένο μηχανισμό αποχώρησης, παρά μόνο τη δυνατότητα γνωστοποίησης των προθέσεων. Έτσι, το κράτος-μέλος υποχρεούται αρχικά να γνωστοποιήσει την πρόθεση του για αποχώρηση στο συμβούλιο της Ένωσης. Εν συνεχεία, *«η Ένωση προβαίνει σε διαπραγματεύσεις και συνάπτει με το εν λόγω κράτος συμφωνία που καθορίζει τις λεπτομερείς ρυθμίσεις για την αποχώρησή του, λαμβάνοντας υπόψη το πλαίσιο των μελλοντικών του σχέσεων με την Ένωση»*. Οι συνθήκες παύουν να δεσμεύουν το αποχωρούν κράτος μετά το πέρας της προσδιορισμένης, στην ανωτέρω με το Συμβούλιο συμφωνία, ημερομηνίας. Διαφορετικά, αν δεν υπάρξει επίτευξη τέτοιας συμφωνίας, παύει να δεσμεύεται με την συμπλήρωση δύο ετών από την ημερομηνία γνωστοποίηση της πρόθεσης του. (Αρθρο 50 ΣΛΕΕ, Υπηρεσία Εκδόσεων Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2010).

Η διαπραγμάτευση για την επίτευξη της συμφωνίας αποχώρησης *« …γίνεται σύμφωνα με το άρθρο 218, παράγραφος 3, της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης»*. Αυτό σημαίνει οτι εφόσον ολοκληρωθεί η διαπραγμάτευση, στη συνέχεια θα πρέπει τα συμφωνηθέντα να επικυρωθούν με ειδική πλειοψηφία. Συνεπάγεται, λοιπόν, οτι η συμφωνία θα πρέπει να συγκεντρώσει (σύμφωνα με το άρθρο 238, παράγραφος 3, στοιχείο β, της ΣΛΕΕ) *«τουλάχιστον 72% των μελών του Συμβουλίου που αντιπροσωπεύουν τα συμμετέχοντα κράτη μέλη, εφόσον το ποσοστό αυτό αντιστοιχεί στο 65% τουλάχιστον του πληθυσμού των κρατών αυτών»*. Αν δεν πάρει αυτή την πλειοψηφία, πρέπει να περιμένει 2 χρόνια μέχρι την αποδέσμευση διαφορετικά, δεν έχει άλλη επιλογή από το να αποχωρήσει μονομερώς. Δυο χρόνια, όμως, μπορεί να είναι πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, ιδιαίτερα αν το ενδιαφερόμενο κράτος – μέλος βρίσκεται εν μέσω μιας οικονομικής κρίσης.

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι στη συνθήκη της Λισαβόνας δεν προβλέπεται σε καμία περίπτωση το δικαίωμα αποβολής οποιουδήποτε κράτους μέλους. Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι για να μπορεί ένα μέλος να αποβληθεί θα πρέπει να έχει προηγηθεί η δημιουργία ενός μηχανισμού για τον σκοπό αυτό. Για να ενσωματωθεί, όμως, ένας τέτοιος μηχανισμός στην συνθήκη λειτουργίας της Ένωσης, απαιτείται προς τούτο μεταρρύθμιση της, για την οποία απαιτείται ομοφωνία μεταξύ των 27 κρατών – μελών. Αυτό σημαίνει ότι το προς αποβολή κράτος μπορεί να μπλοκάρει τη διαδικασία, κάνοντας χρήση του δικαιώματος του βέτο. Επιπλέον, τα άρθρα των συνθηκών έχουν ως τελικό σκοπό την δέσμευση των κρατών μελών κι όχι την τιμωρία τους. Η ύπαρξη ενός μηχανισμού αποβολής θα ήταν ασύμβατη με την φιλοσοφία της συνθήκης και ως εκ τούτου μια αποβολή μπορεί ενδεχομένως να αμφισβητηθεί ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (Athanassiou, 2009). Στο σημείο αυτό καθίσταται πλέον σαφές ότι η αποβολή της Ελλάδας και γενικότερα ενός κράτους – μέλους από την νομισματική ένωση είναι (τουλάχιστον) νομικά αδύνατη. Ως εκ τούτου, δημοσιογραφικού τύπου δηλώσεις όπως το ότι *«αν δεν κάνουμε αυτό ή το άλλο… θα μας πετάξουν έξω από το ευρώ»* γίνονται είτε για λόγους σκοπιμότητας είτε λόγω πλήρους αφέλειας. Επιπλέον, συμπεραίνουμε ότι επί της ουσίας, ένα μέλος θα μπορούσε να φύγει μονομερώς, αν επιλέξει να φύγει συνολικά από την Ένωση, δεδομένου οτι με την πάροδο δύο ετών αποδεσμεύεται, και ότι από τη στιγμή που θα το κάνει αυτό, είναι αβέβαιο το αν και κατά πόσον είναι δυνατόν να εξαναγκασθεί να τηρεί τις συνθήκες λειτουργείας κατά τη διάρκεια των δυο αυτών ετών.

Τα πράγματα περιπλέκονται μόνο αν το κράτος προς αποχώρηση διεκδικεί την παραμονή του στην Ένωση, διότι ενώ η συνθήκη της Λισαβόνας διαθέτει ρητή πρόβλεψη για δικαίωμα αποχώρησης συνολικά από την Ευρωπαϊκή Ένωση, εντούτοις δεν παρέχει καμιά πρόβλεψη για δικαίωμα αποχώρησης μεμονωμένα από την Νομισματική Ένωση. Αυτό ίσως να σημαίνει ότι ένα κράτος μέλος μπορεί να αποχωρήσει από την νομισματική ένωση με τον τρόπο που περιγράφει το άρθρο 50 της ισχύουσας συνθήκης, αποχωρώντας δηλαδή ταυτόχρονα και από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Σύμφωνα με τη μελέτη του Φοίβου Αθανασίου πάνω στο ζήτημα αυτό, η έλλειψη τέτοιων οδηγιών *«είναι προβληματική καθώς αφήνει περιθώρια για εικασίες αναφορικά με το βαθμό στον οποίο υπάρχει και δικαίωμα αποχώρησης από την ευρωζώνη και πότε αυτό συνδέεται απαραίτητα με την αποχώρηση από την ένωση ή είναι ανεξάρτητο»* (Athanassiou, 2009, σελ. 27). Η έλλειψη αυτή μπορεί να ερμηνευτεί με δύο τρόπους. Ο ένας είναι να δεχτούμε ότι υπάρχει το δικαίωμα ενός κράτους να αποχωρήσει από την ευρωζώνη και αυτό βρίσκεται ενσωματωμένο στο δικαίωμα

να αποχωρεί καθ' ολοκληρίαν από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Επομένως, δεν χρειάζεται να υπάρχει συγκεκριμένος μηχανισμός. Ο άλλος είναι να απορρίψουμε εντελώς την ύπαρξη αυτού του δικαιώματος, εξαιτίας των τρομερών οικονομικών και νομικών επιπλοκών που θα επέφερε μια τέτοια κίνηση (Athanassiou, 2009).

Σύμφωνα με τον ίδιο, δεχόμενοι την πρώτη ερμηνεία, δεχόμαστε αυτομάτως ότι *«η αποχώρηση από την ευρωζώνη χωρίς αποχώρηση από την ευρωπαϊκή ένωση είναι αδιανόητη»* (σελ.28), εφόσον η συμμετοχή στην ευρωζώνη είναι προϋπόθεση και δέσμευση για συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Έτσι γίνεται σαφές ότι η Ελλάδα (ή οποιοδήποτε άλλο μέλος) δεν μπορεί να πάψει την κυκλοφορία του ευρώ, χωρίς να παραβιάσει τη συνθήκη. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι για να φύγει από την ευρωζώνη πρέπει να φύγει υποχρεωτικά και από την Ένωση. Αν, αντίθετα, δεχτούμε την δεύτερη ερμηνεία, τότε υπαινισσόμαστε έμμεσα ότι η αποχώρηση μπορεί να γίνει έπειτα από μια διαπραγμάτευση. Άλλωστε, γιατί κάτι που ισχύει για έναν ευρύτερο θεσμό να μην ισχύει για έναν στενότερο; Ο Αθανασίου, όμως, τονίζει ότι η ερμηνεία αυτή δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή, αφού επί της ουσίας ενθαρρύνει τα μη-μέλη της ευρωζώνης να αποχωρούν μονομερώς, χωρίς καμιά διαπραγμάτευση εκμεταλλευόμενα την προθεσμία των δυο ετών. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Zbiral (2009), κάτι τέτοιο *«έρχεται σε αντίθεση με την ιδέα της μη αντιστρεψιμότητας της ευρωζώνης»* ενώ παράλληλα *«ανοίγει χώρο για μια ενοποίηση a la carte, οπού τα κράτη – μέλη θα χρησιμοποιούν το άρθρο 50 για να επιλέγουν την συμμετοχή τους μόνο στις πολιτικές τις αρεσκείας τους»* (σελ. 6). Επομένως, για να απαντήσουμε στο αρχικό μας ερώτημα, με βάση την πρώτη ερμηνεία, αποχώρηση από την ευρωζώνη σημαίνει κι αποχώρηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Βλέπουμε, λοιπόν, μέχρι στιγμής ότι η μονομερής αποχώρηση δεν μπορεί να νομιμοποιηθεί σε καμία περίπτωση βάσει των συνθηκών. Συνεπώς, αν ένα κράτος θέλει να αποχωρήσει με νόμιμο τρόπο από την ένωση ο μόνος διαθέσιμος τρόπος είναι να αποχωρήσει από την Ένωση καθολοκληρίαν και στην συνέχεια να ζητήσει την επανένταξη του σε αυτήν, αλλά όχι στην ευρωζώνη, παραμένοντας σε κάποιο μεταβατικό στάδιο όπως προβλέπει το άρθρο 139 (κράτος για το οποίο ισχύει παρέκκλιση). Ωστόσο, σύμφωνα με τον Eric Dor (2011), μια άλλη διεθνής συνθήκη, η σύμβαση της Βιέννης για τη λειτουργία των διεθνών συμφώνων (United Nations, 1987, σελ. 331 - 514), προσφέρει κάποια άρθρα τα οποία η Ελληνική κυβέρνηση θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί για να νομιμοποιήσει την μονομερή της αποχώρηση. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 44 περί *«διαχωρισιμότητας των διατάξεων μιας συνθήκης»*, ένα κράτος έχει το δικαίωμα να αποσύρει τη συμμετοχή του από μια συνθήκη μόνο αν αφορά στο σύνολο της, πλην όμως μπορεί να αποκηρύξει ορισμένα τμήματα της, αν ικανοποιούνται τρεις συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Οι προϋποθέσεις αυτές σύμφωνα με το άρθρο 44, παράγραφος 3, είναι οι εξής:

a) *Οι εν λόγω διατάξεις μπορούν να αποσπαστούν από το υπόλοιπο της συνθήκης όσον αφορά την εφαρμογή τους.*
b) *προκύπτει από τη συνθήκη ή άλλως τεκμηριώνεται, ότι η αποδοχή των εν λόγω διατάξεων δεν ήταν ουσιαστική βάση για τη συγκατάθεση του άλλου μέρους ή μερών να δεσμευτούν από τη συνθήκη στο σύνολό της και*
c) *η συνέχιση της λειτουργίας των υπολοίπων διατάξεων δεν θα ήταν άδικη*».

Με άλλα λόγια, για να γίνει αυτό βάσει των παραπάνω, οι υποψήφιες προς παύση διατάξεις δεν πρέπει να είναι ζωτικής σημασίας τμήματα που αφορούν στην ευρύτερη λειτουργία της

συνθήκης, με την έννοια οτι η παύση της ισχύς τους δεν επηρεάζει την γενικότερη λειτουργία της. Επιπλέον, θα πρέπει να τεκμηριωθεί οτι η ισχύς των μερών αυτών δεν συνιστά βασικό λόγο, για τον οποίο οι λοιποί εταίροι αποδέχτηκαν την συμμετοχή τους στην προς τροποποίηση συνθήκη. Σύμφωνα με τον Dor, λοιπόν, Μια έξυπνη στρατηγική την οποία θα μπορούσε να εφαρμόσει η Ελληνική διπλωματία, είναι να προσπαθήσει να πετύχει την αναγνώριση των διατάξεων που αφορούν στην ευρωζώνη ως διαχωρίσιμες από εκείνες που αφορούν την Ευρωπαϊκή Ένωση και εν συνεχεία, χρησιμοποιώντας την συνθήκη της Βιέννης, να επιδιώξει την παύση της ισχύς των διατάξεων αυτών για λογαριασμό της. Είδη, αρκετά κράτη – μέλη λειτουργούν κατά παρέκκλιση και έτσι στη βάσει του γεγονότος αυτού θα μπορούσαν να επικαλεστούν οτι οι διατάξεις αναφορικά με την λειτουργία της ευρωζώνης είναι ανεξάρτητες.

Από την άλλη θα μπορούσε να επιστρατευτεί το άρθρο 62 της ίδιας σύμβασης. Αυτό αναφέρεται στη θεμελιώδη αλλαγή των συνθηκών κάτω από τις οποίες τα συμβαλλόμενα μέρη δεσμεύτηκαν. Σύμφωνα με αυτό, όταν μια συνθήκη δεν περιέχει κάποια διάταξη αποδέσμευσης, η μονομερής αποχώρηση λόγω αλλαγής των περιστάσεων είναι νόμιμη όταν:

a) *«η ύπαρξη των περιστάσεων αυτών συνιστούσε ουσιώδη βάση της συναινέσεως των μερών που δεσμεύονται από τη Συνθήκη και»*
b) *«η επίδραση της αλλαγής μεταμορφώσει ριζικά την έκταση των υποχρεώσεων που απομένουν να εκτελεστούν δυνάμει της συμφωνίας»*

Σύμφωνα με τον Dor, οι Έλληνες αξιωματούχοι θα μπορούσαν να ισχυριστούν οτι η ραγδαία απώλεια της ανταγωνιστικότητας της Ελληνικής οικονομίας, ως αποτέλεσμα της ανάδειξης του ευρώ σε ισχυρό, παγκόσμιο, αποθεματικό νόμισμα με υψηλή ισοτιμία, έχει αλλάξει δραματικά τις συνθήκες κάτω από τις οποίες η συμμετοχή στην ευρωζώνη φάνταζε ελκυστική και ωφέλιμη. Ωστόσο, παρόλο που η αναφορά στο άρθρο 62 φαίνεται να αποτελεί πρόσφορο έδαφος για την αιτιολόγηση της μονομερούς αποχώρησης, εντούτοις σήμερα είναι πιθανό να μην μπορεί να χρησιμοποιηθεί για δύο λόγους. Πρώτον, σύμφωνα με την παράγραφο 2 του παρόντος άρθρου, *«η θεμελιώδης αλλαγή των συνθηκών δεν μπορεί να επικαλεστεί ως βάση για την διακοπή η την απόσυρση από μια συνθήκη όταν η θεμελιώδης αλλαγή είναι αποτέλεσμα παραβίασης, από το μέλος που την επικαλείται, είτε μιας υποχρέωσης του που εκπηγάζει από τη συνθήκη είτε οποιαδήποτε άλλης διεθνούς υποχρέωσης απέναντι σε οποιοδήποτε άλλο αντισυμβαλλόμενο μέρος».* Είναι, λοιπόν, απολύτως λογικό οτι οι εταίροι θα επικαλεστούν οτι η απώλεια της ανταγωνιστικότητας μας είναι αποτέλεσμα της παραβίασης των δημοσιονομικών κριτηρίων του συμφώνου σταθερότητας.

Δεύτερον, σύμφωνα με το άρθρο 54 περί αποχώρησης από μια συνθήκη, ένα μέρος μπορεί να αποχωρήσει σύμφωνα με τα όσα προβλέπει μια συνθήκη ή με τη σύμφωνη γνώμη των άλλων συμβεβλημένων μερών. Όπως είδαμε, ο πρωθυπουργός στο διάγγελμα του έκανε λόγο για ριζική αλλαγή των συνθηκών για τις οποίες η Ελλάδα έγινε μέλος της ευρωζώνης, αναφερόμενος έμμεσα στο παραπάνω άρθρο. Όμως, η λειτουργία της ευρωζώνης καθορίζεται από τη συνθήκη λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία από το 2009, παρέχει το δικαίωμα αποχώρησης, κατόπιν συνεργασίας με τα εναπομείναντα κράτη – μέλη της Ένωσης. Συνεπώς, σύμφωνα με το παραπάνω άρθρο, ένα κράτος που επιθυμεί να φύγει μπορεί, να αποχωρίσει συνολικά από αυτή, ακολουθώντας την προβλεπόμενη νομική οδό, διαφορετικά, αν επιθυμεί μια αποχώρηση

μεμονωμένα από την ευρωζώνη, επειδή η συνθήκη της Λισσαβόνας δεν προβλέπει τίποτα σχετικά, πρέπει να προχωρήσει σε διαπραγμάτευση ώστε να βρεθεί μια συναινετική λύση. Κάτι τέτοιο όμως προϋποθέτει η διαπραγμάτευση να λάβει χώρα πριν την αποχώρηση, πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με τα ήδη πεπραγμένα. Δεδομένου αυτού, η επίκληση στα παραπάνω άρθρα της συνθήκης της Βιέννης είναι πολύ πιθανό να θεωρηθούν εντελώς άσκοπες. Να σημειωθεί ακόμη ότι η χρήση του δόγματος που κωδικοποιεί το άρθρο 62 χρησιμοποιείται όλο και λιγότερο σήμερα στα πλαίσια της διεθνούς διπλωματίας, αλλά κυρίως οτι δεν έχει χρησιμοποιηθεί ποτέ επιτυχώς σε δικαστική υπόθεση, ούτε έχει αναγνωριστεί ως βασικός παράγοντας επιτυχίας διπλωματικών διαπραγματεύσεων (Helfer, 2005).

Το τελευταίο άρθρο που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί είναι το άρθρο 61 περι «επιγενόμενης αδυναμίας λειτουργίας», σύμφωνα με το οποίο ένα κράτος μπορεί να αποχωρήσει από μια συνθήκη, εφόσον δεν μπορεί πια να τηρήσει τις υποχρεώσεις που πηγάζουν από αυτή. Συνεπώς, η Ελληνική κυβέρνηση μπορεί να επικαλεστεί ότι οι τρέχουσες μακροοικονομικές συνθήκες δεν τις επιτρέπουν πλέον να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις τις, όπως αυτές προκύπτουν από την συνθήκη. Φυσικά για το σκοπό αυτό έχει θεσπιστεί το άρθρο 352 της ΣΛΕΕ, βάσει του οποίου ένα κράτος μπορεί να παρεκκλίνει από αυτήν σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Οπότε το άρθρο 61 μπορεί εν τέλει να απορριφθεί. Να σημειωθεί οτι η συνθήκη της Βιέννης μπορεί να κριθεί εντελώς μη εφαρμόσιμη στην περίπτωση των συνθηκών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθότι αρκετά μέλη της δεν την έχουν επικυρώσει (π.χ. Ουκρανία, Γαλλία). Σύμφωνα με τον Αθανασίου, *«συνεπάγεται ότι οποιοδήποτε περιορισμένο δικαίωμα μονομερούς απόσυρσης κι αν απολαμβάνουν [τα κράτη – μέλη] κάτω από το διεθνές δημόσιο δίκαιο και τη σύμβαση της Βιέννης, τα δικαιώματα αυτά δεν είναι απαραίτητα άμεσα σχετικά με το περιεχόμενο των συνθηκών για της Ευρωπαϊκή Ένωση, οπού το μονομερές δικαίωμα απόσυρσης έρχεται σε αντίθεση με τις βασικές υποθέσεις της Κοινοτικής έννομης τάξης και την ιδέα μιας διαρκούς ένωσης ανάμεσα στους λαούς της Ευρώπης, ως απάντηση στην ειδική εσωτερική λογική της μεταπολεμικής Ευρώπης»* (2009, σελ. 18). Από την άλλη μεριά, όμως, υπάρχουν αρκετά παραδείγματα αποφάσεων με τα οποία τα ευρωπαϊκά δικαστήρια έχουν παραδεχτεί την ισχύ της σύμβασης της Βιέννης αναφορικά με τις Ευρωπαϊκές συνθήκες (Proctor and Thieffry, 1998, Wouters and Van Eckhoutte, 2002, Dor, 2009).

Τέλος, υπάρχουν τρεις υποθετικές περιπτώσεις που η μονομερής αποχώρηση ίσως να είναι συμβατή με το πνεύμα των συνθηκών. Αυτές είναι:

1. Ένα άλλο κράτος-μέλος να έχει παραβιάσει ή να συνεχίζει να παραβιάζει τις συνθήκες.
2. Οι ευρωπαϊκοί θεσμοί να έχουν δράσει καθ' υπέρβασιν εξουσίας χωρίς οι συνθήκες να προβλέπουν κάποιο μέτρο για την αποκατάσταση της νομιμότητας.
3. Αν ένα κράτος – μέλος αντιμετωπίζει δυσκολίες ως προς τη συμμόρφωση του με τις υποχρεώσεις του όπως αυτές απορρέουν από τις συνθήκες.

Σύμφωνα με τον Αθανασσίου (2009), καμιά από τις προηγούμενες περιπτώσεις δεν μπορεί να αποτελέσει βάση για την δικαιολόγηση της μονομερούς αποχώρησης. Για την πρώτη περίπτωση, η αποχώρηση δεν μπορεί να γίνει σε καμιά περίπτωση δεκτή, ως μια πράξη διαμαρτυρίας. Για αυτόν τον σκοπό προβλέπεται η προσφυγή στο ευρωπαϊκό δικαστήριο. Επιπλέον, αναφορικά με *«δυσκολίες που εμποδίζουν προσωρινά τη συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις της Συνθήκης, έχουν ήδη αντιμετωπισθεί στο πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο με*

τρόπους που δεν συνάδουν με τον ισχυρισμό του μονομερούς δικαιώματος αποχώρησης». Όσον αφορά στην τρίτη περίπτωση, η συνθήκη με το άρθρο 352, προβλέπει ότι το κράτος μπορεί να παρεκκλίνει από αυτήν σε εξαιρετικές περιπτώσεις αν αποτυγχάνει να φέρει σε πέρας τις υποχρεώσεις τους.

Όλη η νομολογία που χρησιμοποιήθηκε μέχρι τώρα μας υποδεικνύει εμμέσως πλην σαφώς, ότι σε καμιά περίπτωση ενα κράτος – μέλος δεν δικαιούται να φύγει *«εκτός, ίσως, σαν ύστατη λύση στην περίπτωση μιας εξαιρετικά σοβαρής και διαρκούς καταστρατήγησης των συνθηκών»* (Athanassiou, 2009, σελ.21). Οι συνταγματικές αυθαιρεσίες (δανειακές συμβάσεις, χαράτσια και άλλα προαπαιτούμενα της τρόικας) που έλαβαν χώρα εις βάρος των Ελλήνων πολιτών είναι τόσο σοβαρές που ίσως να μπορέσουν να αποτελέσουν μια τέτοια περίπτωση. Ωστόσο, από τη στιγμή που η χώρα μας δεν έχει προβεί προηγουμένως σε καταγγελία των μνημονίων στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, οποιοσδήποτε ισχυρισμός για αποχώρηση ως έσχατη λύση για την προστασία των εθνικών συμφερόντων θα θωρηθεί αβάσιμη.

Σε κάθε περίπτωση, έτσι όπως έχουν τα πράγματα σήμερα, αν ένα κράτος – μέλος επιθυμεί να αποχωρήσει με νόμιμο τρόπο θα πρέπει προηγουμένως να έχει διαπραγματευτεί τους όρους και τον τρόπο με τον οποίο θα το κάνει. Παρόλο που αυτός είναι ο ενδεδειγμένος τρόπος να γίνει, εγείρει σημαντικά εμπόδια στην ομαλή μετάβαση στο νέο οικονομικό σύστημα. Είναι προφανές ότι η διαπραγμάτευση ενός ζητήματος τέτοιας σπουδαιότητας θα διαρκέσει για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα. Η χρονική αυτή παρακώλυση, θα κρατήσει την Ελλάδα δέσμια της ευρωπαϊκής νομοθεσίας, ενώ αντίθετα οι οικονομικοί φορείς θα συμπεριφέρονται σαν η χώρα να έχει ήδη αποχωρήσει από το ενιαίο νόμισμα (Deo, Donovan and Hatheway, 2011). Εάν η ελληνική κυβέρνηση επιλέξει να αποχωρήσει μονομερώς και εντελώς ξαφνικά, εφαρμόζοντας τα όσα είδαμε μέχρι τώρα, καλό θα είναι μερικές ώρες (ή μέρες αν μπορεί να γίνει εμπιστευτικά) πριν την επίσημη ανακοίνωση του πρωθυπουργού, να γνωστοποιήσει την πρόθεση της στο ευρωπαϊκό συμβούλιο όπως ορίζει το άρθρο 50 ΣΛΕΕ. Εκτιμούμε οτι κατά την διάρκεια των διαπραγματεύσεων που σίγουρα θα ακολουθήσουν μετέπειτα, θα μπορούσε να επιδιώξει μια συμφωνία στα πλαίσια της διαδικασίας αποχώρησης που να της επιτρέπει να παραμείνει επ' αόριστο σε ένα ενδιάμεσο στάδιο. Θα μπορούσε, δηλαδή να διαπραγματευτεί την παραμονή στην Ένωση ως *«κράτος – μέλος για το οποίο ισχύει παρέκκλιση»,* όπως προβλέπεται από το άρθρο 139 της ΣΛΕΕ. Είναι σαφές ότι το παραπάνω εγχείρημα επαφίεται καθαρά στην διακριτική ευχέρεια, τη θέληση αλλά κυρίως στα συμφέροντα των ευρωπαίων εταίρων, των οποίων η βούληση για συνεργασία μετά από μια μονομερή αποχώρηση και στάση πληρωμών εκτιμάται ελάχιστη.

Από όλη την ανάλυση συνεπάγεται ότι έξοδος από την ευρωζώνη μπορεί να επέλθει μόνο έπειτα από έξοδο και από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Συμπεραίνουμε επίσης ότι η μονομερής αποχώρηση μπορεί επι της ουσίας να πραγματοποιηθεί, αν το κράτος επιλέξει να φύγει εξ ολοκλήρου από τους Ευρωπαϊκούς Θεσμούς, εφόσον δύο έτη μετά την γνωστοποίηση της πρόθεσης του αποδεσμεύεται από τις συνθήκες, ανεξάρτητα αν έχει επιτευχθεί ή όχι συμφωνία ως προς τις λεπτομέρειες. Παρόλα αυτά, δεν μπορεί να αιτιολογηθεί σε καμία περίπτωση ως νόμιμη ή ενδεδειγμένη. Επιπλέον είδαμε ότι κανένα κράτος – μέλος δεν έχει το δικαίωμα να αποβάλει ένα άλλο από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Συνεπώς, εφόσον ένα κράτος δεν μπορεί να εξαναγκασθεί να μείνει στην ευρωζώνη αλλά ούτε και να αποχωρήσει από την Ένωση, θα υπάρξει

νομική εμπλοκή, η οποία μπορεί να λυθεί μόνον κατόπιν διαπραγμάτευσης. Κι εδώ θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε τα εξής. Ποιος θα συμμετέχει σε αυτήν; Μόνο τα μέλη της ευρωζώνης ή όλα τα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης; Οι χώρες που δεν συμμετέχουν στο ενιαίο νόμισμα κατά πόσο επηρεάζονται, αλλά και τι νομιμοποίηση έχουν ώστε να συντρέχει και δικαίωμα λόγου; Αν δεν συμμετέχουν, τότε συνεπάγεται ότι η ευρωζώνη είναι ένα ιδιαίτερο κλειστό κλαμπ εντός της Ένωσης; Οι απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα είναι καθαρά προϊόν διαπραγμάτευσης και συνεπώς δεν μπορούν να απαντηθούν στα πλαίσια της παρούσας διατριβής. Εν πάση όμως περιπτώσει αυτό που μπορούμε να πούμε είναι ότι το αν η χώρα θα αποχωρήσει τελικά και από την Ένωση, είναι θέμα διαπραγμάτευσης, το αποτέλεσμα της οποίας θα κριθεί από τα συμφέροντα των εταίρων. Αυτό που έχει σημασία εδώ είναι οι οικονομικές συνέπειες της πραγματοποίησης ενός τέτοιου ενδεχομένου κι όχι η διαδικασία.

4.1.2. Συνέχεια της ισχύς των όρων σε συμβόλαια, συμβάσεις και λοιπές συμφωνίες.

Οι νομικές δυσκολίες δεν περιορίζονται μόνο στο επίπεδο των ευρωπαϊκών θεσμών, αλλά επεκτείνονται σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας των πολιτών, τόσο της χώρας που αποχωρεί, όσο και των άλλων με τις οποίες διατηρεί οικονομικές σχέσεις. Πιο συγκεκριμένα, τα πράγματα θα γίνουν αρκετά δύσκολα όσον αφορά στην συνέχεια της ισχύς των όρων εξόφλησης που περιλαμβάνονται σε συμβόλαια και άλλες συμφωνίες που είχαν συναφθεί πριν την αποχώρηση. Το πρόβλημα αυτό πηγάζει από το γεγονός ότι ναι μεν η χώρα παύει πλέον να είναι μέλος της ευρωζώνης, αλλά το ευρώ θα συνεχίσει να υπάρχει. Έτσι, τίθεται το ερώτημα αν τα συμβόλαια των οποίων η αξία είναι εκφρασμένη σε ευρώ θα επανεκφραστούν σε δραχμή στη βάση της προκαθορισμένης ισοτιμίας, ή θα παραμείνουν ως έχουν. Η απάντηση στο ερώτημα είναι ιδιάζουσας σημασίας αν σκεφτεί κανείς ότι αν οι αξίες των συμφωνιών που αφορούν σε χρέος, όπως δάνεια, γραμμάτια ή ομολογίες, δεν μετατραπούν σε δραχμή, αλλά εξακολουθήσουν να μετρώνται σε ευρώ, μετά την υποτίμηση της πρώτης, θα είναι πρακτικά αδύνατο να εξοφληθούν και έτσι δεκάδες μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις πολύ πιθανό να οδηγηθούν σε χρεοκοπία. Το ίδιο φυσικά ισχύει και για το χρέος του δημόσιου τομέα, όμως, στην περίπτωση αυτή η διαχείριση όπως θα δούμε στην συνέχεια είναι εντελώς διαφορετικό ζήτημα.

Για να γίνει καλύτερα κατανοητό το ζήτημα ας δούμε ένα πολύ απλό παράδειγμα. Έστω οτι ένας Έλληνας παίρνει ένα άτοκο δάνειο αξίας 120 ευρώ για το οποίο θα πρέπει να δίνει 10 ευρώ κάθε μήνα για ενα χρόνο. Περνάνε οι πρώτοι έξι μήνες κι έχει αποπληρώσει τα πρώτα 60. Κάποια στιγμή, πάνω στο εξάμηνο, το κράτος αλλάζει το νόμισμα και δημιουργείται ζήτημα έκφρασης της αξίας του δανείου. Εκείνη τη στιγμή αν το δικαστήριο εγκρίνει την μετατροπή των 120 ευρώ σε δραχμή ο δανειολήπτης θα συνεχίσει να καταβάλει 10 δραχμές κάθε μήνα. Αν όμως το χρέος παραμείνει σε ευρώ και η δραχμή έχει υποτιμηθεί 50%, τότε ο δανειολήπτης θα πρέπει κάθε μήνα

να μετατρέπει 15 δραχμές σε 10 ευρώ και να τα καταβάλει στον πιστωτή του. Συνεπώς, στη λήξη το δανείου θα έχει πληρώσει 150 δραχμές (60 με ισοτιμία 1:1 και 90 με ισοτιμία 1: 1,5).

Την προσπάθεια μας να εκτιμήσουμε τον τρόπο με τον οποίο θα διευθετηθεί το ζήτημα μπορεί να ενισχύσει το διεθνές δίκαιο και οι διάφοροι κανόνες που περιλαμβάνει σε σχέση με τα «Κράτη – Έθνη». Ευτυχώς εδώ, σε αντίθεση με τις συνθήκες για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τα πράγματα είναι λίγο πιο ξεκάθαρα. Σύμφωνα με το διεθνές δημόσιο δίκαιο, κάθε Κράτος – Έθνος έχει το δικαίωμα του χρήματος ή αλλιώς Lex Monetae, δηλαδή να τυπώνει και να διαχειρίζεται το δικό του νόμισμα (Mann, 1959). Αυτό του δίνει άμεσα την δυνατότητα να καθορίζει, τι αποτελεί την εθνική χρηματική μονάδα, θεσπίζοντας κατάλληλη για το σκοπό αυτό νομοθεσία. Την διαδικασία αυτή, τη συναντήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ως εκ τούτων, η νομοθεσία του έθνους στου οποίου την νομισματική μονάδα είναι εκφρασμένη η οποιαδήποτε οικονομική συμφωνία, καθορίζει και το ποια είναι κάθε φορά αυτή η νομισματική μονάδα. Αν το κυρίαρχο κράτος αποφασίσει να αλλάξει το εθνικό νόμισμα μπορεί να αλλάξει απλά τη νομοθεσία και παράλληλα να καθορίσει μια ισοτιμία στην οποία θα μετρούν οι παλιές σε νέες αξίες. Το ζήτημα στην περίπτωση μας είναι ότι τα συμβόλαια, στις περισσότερες των περιπτώσεων, δεν χρειαζόταν και ως εκ τούτου δεν περιείχαν κάποια διάταξη που να προσδιορίζει ρητά αν η εξόφληση θα γίνει σε εθνικό νόμισμα ή σε ευρώ. Μέχρι πρότινος ήταν ένα και το αυτό. Έτσι, το ότι το συμβόλαιο αναφέρει ότι η εξόφληση θα γίνει σε ευρώ δεν μας ξεκαθαρίζει αν εννοεί σε ευρώ αυτό καθ' αυτό, ή στο ευρώ ως το εθνικό νόμισμα που είχε η χώρα τη στιγμή που αυτό υπογράφθηκε. Μέχρι πρόσφατα κάτι τέτοιο δεν αποτελούσε λόγο ανησυχίας. Μετά την έξοδο, όμως, εθνική νομισματική μονάδα και ευρώ θα είναι δύο εντελώς διαφορετικά πράγματα, αφού δεν έχουν ούτε την ίδια αξία, ούτε την ίδια αποδοχή από το κοινό. Ας μην ξεχνάμε ότι η «Νέα Δραχμή» αναμένεται να υποτιμηθεί δραματικά και ότι το ευρώ είναι ένα παγκόσμιο αποθεματικό νόμισμα.

Για τα συμβόλαια μεταξύ ημεδαπών δεν αναμένεται να υπάρξει ιδιαίτερο πρόβλημα. Από τη στιγμή που οι συμφωνίες διέπονται από την τοπική νομοθεσία και αφορούν σε ημεδαπούς πολίτες, την αλλαγή της νομοθεσίας θα ακολουθήσει η επανέκφραση της αξίας τους στο νέο εθνικό νόμισμα. Τι θα γίνει, όμως, με τα συμβόλαια που έχουν συναφθεί μεταξύ αλλοδαπών κι ημεδαπών; Οι πολίτες της αλλοδαπής έχουν κάθε λόγο να θέλουν να πληρωθούν σε ευρώ κι όχι σε ένα νόμισμα που για αυτούς πρακτικά δεν έχει καμία αξία. Σε αυτήν την περίπτωση θα χρειαστεί κάποιος να «ερμηνεύσει» τους όρους του συμβολαίου, ώστε να διαλευκάνει την παραπάνω σύγχυση. Προκειμένου να επιλυθεί η αντιδικία με δίκαιο τρόπο, ο αρμόδιος να αποφασίσει είναι τα δικαστήρια της χώρας της οποίας η νομοθεσία διέπει το συμβόλαιο, εκτός κι αν υπάρχει ρήτρα που να ορίζει διαφορετικά. Αν το συμβόλαιο διέπεται από το ελληνικό δίκαιο, τότε τα ελληνικά δικαστήρια είναι εκείνα που θα αποφασίσουν αν το συμβόλαιο έχει συναφθεί στην βάση της εθνικής μονάδας ή σε ευρώ. Σε αυτήν την περίπτωση το δικαστήριο είναι πιθανότερο ότι θα αποφασίσει να «τιμήσει» το νέο νόμισμα και να αποφανθεί υπέρ της εξόφλησης σε Νέα Δραχμή. Αν το δίκαιο είναι το Αγγλικό ή των ΗΠΑ, τότε θα αποφασίσουν τα δικαστήρια του Λονδίνου και της Νέας Υόρκης αντίστοιχα. Στο σημείο αυτό είναι που τα πράγματα γίνονται ιδιαίτερα δύσκολα.

Οι ξένοι δικαστές προφανώς θα κρίνουν αν η αλλαγή της νομισματικής μονάδας είναι νόμιμη, με βάσει το αν το κράτος είναι ο εκδότης του νομίσματος (Scott, 1998). Βασιζόμενοι δηλαδή στο νόμο του Lex Monetae. Επειδή, όμως, η νομισματική ένωση, σε αντίθεση με τις

προηγούμενες διασπάσεις ενώσεων, θα συνεχίσει να υπάρχει, η Ελλάδα, αποχωρώντας παύει αυτομάτως να είναι εκδότης του ευρώ. Ο Scott υποστηρίζει ότι τα δικαστήρια κατά πάσα πιθανότητα δεν θα αναγνωρίσουν στο ελληνικό κράτος το δικαίωμα του Lex Monetae σε ότι αφορά το ευρώ. Το πιθανότερο είναι ότι θα αποφασίσουν την εκτέλεση του συμβολαίου κατά γράμμα. Είναι πολύ δύσκολο να καταφέρει κάποιος να πείσει τους δικαστές να επιτρέψουν την εξόφληση του συμβολαίου σε δραχμή. Επίσης, το δικαίωμα του lex monetae δεν θα αναγνωριστεί αν η αποχώριση γίνει μονομερώς και θεωρηθεί οτι παραβιάζει τις συνθήκες (Proctor and Thieffry, 1998). Έτσι, η δυνατότητα μετατροπής των αξιών θα εξαρτηθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό και από την τροπή που θα πάρουν οι εξελίξεις τις οποίες συζητήσαμε στην αμέσως προηγούμενη ενότητα. Παρόλα αυτά ο Dor (2011, σελ. 9) υποστηρίζει, ότι *«ένα συμβόλαιο το οποίο διέπεται από το δίκαιο ενός κράτους αλλά έχει εκφραστεί στην εθνική νομισματική μονάδα κάποιου άλλου, διέπεται από το δικαίωμα του lex monetae εκείνου του άλλου κράτους σε οτιδήποτε αφορά τις ιδιότητες του συμβολαίου που σχετίζονται με τη νομισματική μονάδα»*. Με άλλα λόγια τα ελληνικά συμβόλαια ακόμα κι αν διέπονται από το δίκαιο της αλλοδαπής, τα δικαστήρια της αλλοδαπής δεν έχουν καμιά εξουσία σε οτιδήποτε σχετίζεται με το νόμισμα καθώς αυτό άπτεται στη δικαιοδοσία του ελληνικού κράτους. Με βάσει τα παραπάνω, η δική μας εκτίμηση είναι ότι όσα συμβόλαια έχουν συναφθεί στην χώρα μας, διέπονται από τον ελληνικό νόμο, ή πληρώνονται στη χώρα μας δεν θα αντιμετωπίσουν πρόβλημα. Η αβεβαιότητα αφορά στα συμβόλαια που έχουν εκδοθεί στην αλλοδαπή, πληρώνονται στην αλλοδαπή ή διέπονται από δίκαιο της αλλοδαπής.

Αντίστοιχη εκτίμηση με την παραπάνω, έχουν κάνει οι Nordvig και Firoozye (2012) του ινστιτούτου Nomura. Υποστηρίζουν ότι το δικαστήριο θα αποφασίσει σύμφωνα με το πόσο στενά είναι συνδεδεμένο το συμβόλαιο με τη χώρα που αποχωρεί. Πιο συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι ο συγκεκριμένος δεσμός μπορεί να καθοριστεί από τις ακόλουθες παραμέτρους:

1. Κυρίως από την διάταξη που προσδιορίζει επακριβώς το τι θα συμβεί, αν γίνει αντικατάσταση του νομίσματος, διαφορετικά αν κάτι τέτοιο δεν υπάρχει τότε
2. δευτερευόντως, από την ταυτότητα του συμβολαίου, η οποία προσδιορίζεται από το ποιο δίκαιο το διέπει, από την έδρα του οφειλέτη και από την έδρα που πραγματοποιούνται οι πληρωμές.

Καταλήγουν στο ότι αν δεν υπάρχει η πρώτη παράμετρος, τότε ο προσδιορισμός του δεσμού εξαρτάται από τα δικαστήρια, τα οποία θα προσπαθήσουν να τον προσδιορίσουν με βάση τις υπόλοιπες παραμέτρους. Αν όλες αφορούν στην αποχωρούσα χώρα, τότε θα θεωρήσουν οτι τα συμβαλλόμενα μέρη όταν υπέγραφαν αναφέρονταν στο εθνικό νόμισμα (όποιο κι αν ήταν αυτό) και άρα θα επιτραπεί η μετατροπή σε Νέα Δραχμή. Αντίθετα αν κάποια από αυτές δεν αφορά στην αποχωρούσα χώρα τότε αυτομάτως εγείρεται ζήτημα αμφισβήτησης και κατά πάσα πιθανότητα θα παραμείνουν σε ευρώ. Εκτιμάει λοιπόν ότι *«όλα τα συμβόλαια που διέπονται από το από το Αγγλικό δίκαιο και εκφράζονται σε ευρώ θα παραμείνουν σε ευρώ»* (Nordvig and Firoozye, 2012, σελ. 66). Επιπλέον, ο Dor (2011) υποστηρίζει ότι εφόσον τα δικαστήρια, είτε εγχώρια είτε ξένα, αποφασίζουν με βάση ποια χώρα είχε το δικαίωμα έκδοσης, τότε σε πολλές περιπτώσεις πρέπει να αναγνωρίσουν ως εκδότη την Ελλάδα και ως εκ τούτου θα επιτρέψουν την εξόφληση σε Νέα Δραχμή. Τέτοιες περιπτώσεις, μεταξύ άλλων, είναι:

- «Ένα δάνειο το οποίο έχει συναφθεί σε ευρώ, ανάμεσα σε ένα δανειζόμενο της

αποχωρούσας χώρας και μια τράπεζα της ευρωζώνης, ή έξω από αυτή, και η εξόφληση και οι τόκοι έχει ορισθεί ότι θα καταβληθούν σε υποκατάστημα του δανειστή στην αποχωρούσα χώρα»

- «Ένα δάνειο σε ευρώ που έχει συναφθεί μεταξύ μιας τράπεζας κι ενός δανειζόμενου της αποχωρούσας χώρας»

Τα συμβόλαια μπορούν να αφορούν στο οτιδήποτε. Δάνεια, αγορές, πωλήσεις ή ακόμη και παράγωγα. Το σημαντικό είναι ότι το νόμισμα θα υποτιμηθεί, πράγμα που σημαίνει ότι αν η εν λόγω αξία παραμείνει σε ευρώ, η εξόφληση του θα μετατραπεί σε «Ηράκλειο Άθλο» για τους οφειλέτες και κατά συνέπεια πολλές επιχειρήσεις θα χρεοκοπήσουν. Αντίστοιχο πρόβλημα θα έχει και η κυβέρνηση καθώς τα περισσότερα ομόλογα, μετά την υλοποίηση του PSI, διέπονται ρητά από τον αγγλικό νόμο. Ομοίως και οι δανειακές συμβάσεις των μνημονίων (Μαριάς, 2011). Εκ των πραγμάτων, λοιπόν, ακόμα και αν η χώρα δεν έκανε στάση πληρωμών εξ αρχής, θα αναγκαζόταν να το κάνει στο μέλλον.

Είναι σαφές ότι δεν μπορούμε σε καμιά περίπτωση να προβλέψουμε τις αποφάσεις των δικαστηρίων, ιδιαίτερα από τη στιγμή που δεν υπάρχει αντίστοιχο δικαστικό προηγούμενο. Εν πάση όμως περιπτώσει, μπορούμε να εξάγουμε ένα ελάχιστο συμπέρασμα. Σύμφωνα με την βιβλιογραφία, όσον αφορά στα συμβόλαια μεταξύ ημεδαπών δεν τίθεται κανένα ζήτημα επανέκφρασης των αξιών σε νέο νόμισμα. Η αλλαγή της νομοθεσίας και του νόμιμου χρήματος θα αλλάξει αυτομάτως και το νόμισμα στο οποίο εκφράζονται. Όσον αφορά σε συμβόλαια, συμβάσεις και άλλες συμφωνίες που έχουν συναφθεί σε διεθνές επίπεδο υπάρχει σημαντικός βαθμός αβεβαιότητας. Αρμόδια να αποφασίσουν είναι τα δικαστήρια του κράτους του οποίο το νομικό σύστημα προστατεύει την εκάστοτε συμφωνία. Οι δικαστικοί λειτουργοί αποφασίζουν με βάση την υπάρχουσα διάταξη που ορίζει τα περί αντικατάστασης του νομίσματος. Σε διαφορετική περίπτωση, με βάσει τα γενικότερα χαρακτηριστικά της «ταυτότητας» της συμφωνίας. Συνοψιζοντας, λοιπόν, η επανέκφραση του συμβολαίου θα είναι εφικτή αν:

1. Το συμβόλαιο ορίζει τα εγχώρια δικαστήρια υπεύθυνα για την επίλυση τυχόν αντιδικίας.
2. Το συμβόλαιο διέπεται από την εγχώρια νομοθεσία.
3. Το συμβόλαιο αναφέρεται γενικά στο εθνικό νόμισμα και όχι άμεσα ή έμμεσα σε κάποιο συγκεκριμένο (Π.Χ. το νόμισμα των χωρών της ευρωζώνης).
4. Αν το νόμισμα δεν προσδιορίζεται αλλά η εδρα πληρωμής βρίσκεται στο αποχωρούν κράτος.

Οι περιπτώσεις 2 και 3 δεν ισχύουν στην περίπτωση ξένων δικαστηρίων, αν η αποχώρηση γίνει με παραβίαση των Ευρωπαϊκών Συνθηκών. Όποιο και αν είναι το αποτέλεσμα σε αυτήν την περίπτωση, η διαδικασία θα είναι επίπονη και θα έχει τεράστιο κόστος σε χρόνο και χρήμα. Τόσο για τον ιδιωτικό, όσο και για τον δημόσιο τομέα.

4.1.3. Στάση πληρωμών, καταγγελία Συμβάσεων Δανειακής Διευκόλυνσης και νομικές επιπλοκές.

Από την αρχή της συζήτησης μας έχουμε δει ότι το φλέγον ζήτημα που απασχολεί την ελληνική οικονομία είναι το υπέρογκο δημόσιο χρέος. Σε αυτό οφείλεται η κρίση και είναι ο βασικός λόγος για την εφαρμογή της βαθιάς οικονομικής προσαρμογής σήμερα. Στο δικό μας σενάριο, για την αντιμετώπιση του προβλήματος, η ελληνική κυβέρνηση επέλεξε να προχωρήσει αρχικά σε αναστολή πληρωμών. Η επιλογή αυτή είναι κατά κάποιο τρόπο επιβεβλημένη, εφόσον, όπως συζητήσαμε και στην προηγούμενη ενότητα, αν τα ελληνικά συμβόλαια χρέους δεν καταφέρουν να μετατραπούν σε νέο νόμισμα, η βαθιά υποτίμηση θα κάνει την αποπληρωμή των ληξιπρόθεσμων ακατόρθωτη. Κάτι τέτοιο δεν θα ήταν σοβαρό πρόβλημα μέχρι και τις αρχές του 2012, εντούτοις, σήμερα, οπού οι οφειλές της ελληνικής κυβέρνησης μετά την αναδιάρθρωση (PSI) διέπονται από ξένο δίκαιο, αυτό είναι το πιθανότερο αποτέλεσμα της εξόδου από την ευρωζώνη. Συνεπώς η απόφαση για στάση πληρωμών είναι επί της ουσίας αναπόφευκτη.

Η πολιτική της στάσης πληρωμών έχει εφαρμοστεί δεκάδες φορές στο παρελθόν από το δημόσιο τομέα (Jorgensen and Sachs, 1989, Faisal, Alfaro and Maurer, 2002, Reinhart and Roggof, 2009, Enderlein et al, 2012) και μολονότι έχει κοινά χαρακτηριστικά, είναι πολύ διαφορετική από τις στάσεις πληρωμών του ιδιωτικού τομέα. Στην περίπτωση των κρατών αν κι έχουν γίνει πολλές συζητήσεις αλλά και απόπειρα δημιουργίας, δεν υπάρχει ακόμη κάποιο διεθνές δικαστήριο πτωχεύσεων που να έχει την δύναμη να επιβάλει σημαντικές ποινές στα κράτη που αθετούν τις οικονομικές υποχρεώσεις τους. Αυτό συμβαίνει κυρίως για δύο λόγους (Panizza et all, 2009). Ο ένας είναι ότι τα κράτη έχουν πολύ μικρό μέρος των περιουσιακών στοιχείων τους στο εξωτερικό ώστε να μπορέσουν να κατασχεθούν όπως συμβαίνει με τις επιχειρήσεις, ενώ παράλληλα είναι δύσκολο να αναγκάσεις ένα κράτος να παραδώσει περιουσία εντός της επικράτειας του. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι ακόμη και εκείνα τα στοιχεία που βρίσκονται στο εξωτερικό συνήθως προστατεύονται από τη διεθνή νομοθεσία και είναι δύσκολο να κατασχεθούν. Κατά συνέπεια τα κράτη, αν θέλουν, μπορούν να επιλέξουν να μην εξοφλήσουν τις οφειλές τους, χωρίς φυσικά αυτό να σημαίνει ότι μπορούν να το κάνουν αβίαστα (Sibert, 2011). Είναι πολύ πιθανό ότι θα υπάρξουν κυρώσεις σε νομικό αλλά κυρίως σε οικονομικό επίπεδο. Ως εκ τούτου, το κράτος που θα κάνει μια τέτοια επιλογή πρέπει να είναι έτοιμο να αμυνθεί, τόσο εντός, όσο και εκτός των δικαστικών αιθουσών.

Στο πρώτο κεφάλαιο είδαμε οτι πριν την έναρξη μιας αναδιαπραγμάτευσης χρέους, πολλές φορές (αλλά όχι πάντα) μπορεί να έχει προηγηθεί αναστολή των πληρωμών τόκων και χρεολυσίων. Η χώρα που θα αποφασίσει να το κάνει θα πρέπει προηγουμένως να έχει σκεφτεί ποιες από τις οφειλές θα πάψει να εξυπηρετεί και ποιες όχι. Στην περίπτωση που πραγματοποιηθεί το δικό μας σενάριο, εκτιμούμε ότι η κυβέρνηση θα κάνει αναστολή όλων των εξωτερικών πληρωμών. Εξαιτίας του προβλήματος συνέχειας των όρων εξυπηρέτησης των συμβολαίων, τα χρεόγραφα που διέπονται από ξένο δίκαιο δεν θα μπορέσουν να μετατραπούν σε δραχμές, οπότε από τη στιγμή που δεν υπάρχουν τα διαθέσιμα στο ταμείο, θα είναι αδύνατο να εξυπηρετηθούν μετά τη στάση πληρωμών. Από την άλλη πλευρά, τα εγχώρια χρεόγραφα θα μετατραπούν σε δραχμή οπότε το κράτος, αν θέλει, μπορεί κόβοντας χρήμα να αποπληρώνει τις οφειλές του στον εγχώριο ιδιωτικό

τομέα συστηματικά, ανεξάρτητα από τις όποιες απώλειες θα προκαλέσει αυτό. Η στάση πληρωμών, συνεπώς, θα αφορά (τουλάχιστον εδώ) όλο το εξωτερικό χρέος. Άλλωστε, από τη στιγμή που το κράτος μπορεί τώρα να κόβει χρήμα, δεν θα είχε κανένα νόημα μια παύση των εσωτερικών πληρωμών που θα οδηγούσε σε χρεοκοπία των ασφαλιστικών ταμείων και άλλων οργανισμών.

Είναι πασιφανές οτι μια στάση πληρωμών δεν απολαμβάνει ποτέ την σύμφωνη γνώμη των δανειστών. Ποιος δανειστής, άλλωστε, θα ήταν αδιάφορος απέναντι στο ενδεχόμενο ο δανειζόμενος να μην επιστρέψει τα χρήματα που δανείστηκε από αυτόν; Στο σημείο αυτό άπτεται στην διακριτική ευχέρεια του κάθε πιστωτή (ή ομάδας πιστωτών) αν θα κινηθεί δικαστικά, εξασκώντας τα όποια έννομα δικαιώματα απορρέουν από τους όρους εκτέλεσης, ή τις ειδικές ρήτρες ή θα εμπλακεί σε κάποιας μορφής διαπραγμάτευση. Στην προκειμένη περίπτωση, οι νομικοί όροι των δανειακών συμβάσεων που συνάφθηκαν στα πλαίσια των πακέτων παροχής οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, από τον Μηχανισμό Δημοσιονομικής Σταθερότητας, υποδεικνύουν με ένα πολύ ξεκάθαρο τρόπο οτι οι δανειστές σκοπεύουν να διεκδικήσουν τα χρήματα τους, χρησιμοποιώντας κάθε ένδικο μέσο που έχουν στη διάθεση τους. Στο σημείο αυτό είναι που αρχίζουν και οι πραγματικές νομικές περιπέτειες για την Ελλάδα. Οι εν λόγω συμβάσεις (Υπουργείο Οικονομικών, 2010β) συμπεριλαμβάνουν ειδικές ρήτρες που καθιστούν την οποιαδήποτε μονομερή πράξη, και συνεπώς την αναστολή πληρωμών, όχι μόνο των δικών τους αλλά και ξένων οφειλών, ως λόγο καταγγελίας της σύμβασης. Ακόμα, περιλαμβάνονται όροι που αφορούν στην παραίτηση από κυριαρχικά δικαιώματα που θα βοηθούσαν το κράτος να αμυνθεί νομικά σε μια τέτοια περίπτωση. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 8 παράγραφος 1 της Δανειακής Σύμβασης:

«Οι Δανειστές μπορούν με γραπτή ειδοποίηση (που επιδίδεται από την Επιτροπή ενεργώντας εκ μέρους τους) (και ενεργώντας σύμφωνα με τους όρους της Συμφωνίας μεταξύ των Πιστωτών) προς τον Δανειολήπτη, να ακυρώσουν τη Δανειακή Διευκόλυνση και/ή να απαιτήσουν το ανεξόφλητο κεφάλαιο των Δανείων ως άμεσα απαιτητό και πληρωτέο» στις περιπτώσεις οπού, μεταξύ άλλων:

- Η Ελλάδα *«αδυνατεί να καταβάλει οποιοδήποτε ποσό κεφαλαίου ή τόκων στο πλαίσιο οποιουδήποτε Δανείου ή οποιαδήποτε άλλα οφειλόμενα ποσά βάσει της παρούσας Σύμβασης την ημερομηνία λήξης της προθεσμίας, είτε εξ ολοκλήρου είτε εν μέρει»*.

- Η Ελλάδα ή φορείς της δεν εκπληρώσουν οποιαδήποτε από τις υποχρεώσεις τους όπως προκύπτουν από την παρούσα σύμβαση αλλά και από το Μνημονίου Συνεννόησης.

- Οι υποχρεώσεις της Ελλάδας *«στο πλαίσιο της παρούσας Σύμβασης, κρίνονται από οποιοδήποτε καθ' ύλην αρμόδιο δικαστήριο ως μη δεσμευτικές ή εκτελεστές έναντι του Δανειολήπτη ή κρίνονται παράνομες από καθ' ύλην αρμόδιο δικαστήριο»*.

- Αν η Ελλάδα προχωρήσει σε δήλωση αθέτησης υποχρεώσεων αναφορικά με Χρέος της το οποίο υπερβαίνει τα 250 εκατομμύρια ευρώ και η αθέτηση αυτή έχει ως

αποτέλεσμα την επίσπευση του.

- δεν καταβάλλονται εμπρόθεσμα οι αποπληρωμές προς το ΔΝΤ που προκύπτουν από τον Διακανονισμό Χρηματοδότης Άμεσης Ετοιμότητας.

- Η Ελλάδα γενικώς δεν καταβάλλει το Σχετικό Χρέος, κατά τις ημερομηνίες οφειλής του ή πραγματοποιήσει αναστολή πληρωμών του Σχετικού Χρέους ή των ανειλημμένων ή εγγυημένων υποχρεώσεών του.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω άρθρα καθίσταται σαφές οτι το Ελληνικό Κράτος δεν έχει νομικά καμία δυνατότητα να προχωρήσει σε στάση πληρωμών, ακόμη κι αν αυτή είναι πρακτικά αναπόφευκτη, οποιουδήποτε από τα διμερή δάνεια που έχει συνάψει με τα κράτη – μέλη ή το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Επιπλέον, από το άρθρο 8, προκύπτει οτι συντρέχει λόγος καταγγελίας της σύμβασης, ακόμη κι αν η Ελλάδα προχωρήσει σε αναστολή πληρωμών που δεν αφορούν στην παρούσα σύμβαση, αλλά σε οποιονδήποτε άλλο δανειστή, αν το χρέος ξεπερνά τα 250 εκατομμύρια. Διαβάζοντας τα παραπάνω άρθρα προσεκτικά, ο αναγνώστης μπορεί να αντιληφθεί άμεσα το γεγονός οτι για οποιανδήποτε λόγο η ελληνική κυβέρνηση δεν καταβάλει οποιαδήποτε χρηματική υποχρέωση απέναντι στους δανειστές της, τα δάνεια γίνονται άμεσα απαιτητά και πληρωταία (ρήτρα επιτάχυνσης). Αν εκείνη την στιγμή η χώρα δεν είναι σε θέση να επιστρέψει στο ακέραιο συμπεριλαμβανομένων των προβλεπόμενων τόκων και λοιπών εξόδων, τα χρήματα που θα έχει εισπράξει μέχρι εκείνη την ώρα (153.88 δισεκατομμύριά ευρώ μέχρι τον Αύγουστο του 2014, σύμφωνα με την ιστοσελίδα της Επιτροπής), ανοίγει αυτομάτως ο δρόμος για κατασχέσεις περιουσιακών στοιχείων του Ελληνικού Δημοσίου. Για να ισχυροποιηθεί η θέση των δανειστών απέναντι στο Ελληνικό Κράτος, η σύμβαση περιλαμβάνει στο άρθρο 14 (παράγραφος 5) ειδική ρήτρα σύμφωνα με την οποία:

Η Ελλάδα *"αμετάκλητα και άνευ όρων παραιτείται από κάθε ασυλία που έχει ή πρόκειται να αποκτήσει, όσον αφορά στον ίδιο ή στα περιουσιακά του στοιχεία, από νομικές διαδικασίες σε σχέση με την παρούσα Σύμβαση, περιλαμβανομένων, χωρίς περιορισμούς, της ασυλίας όσον αφορά την άσκηση αγωγής, δικαστική απόφαση ή άλλη διαταγή, κατάσχεση, αναστολή εκτέλεσης δικαστικής απόφασης ή προσωρινή διαταγή, και όσον αφορά την εκτέλεση και επιβολή κατά των περιουσιακών στοιχείων του στο βαθμό που δεν το απαγορεύει αναγκαστικός νόμος"*. Επιπλέον, να σημειωθεί οτι τα συμβαλλόμενα, στην εν λόγω σύμβαση, μέρη προκειμένου να έχουν τις διαβεβαιώσεις οτι η Ελλάδα δέχεται τη νομιμότητα της παραίτησης από την ασυλία, ζήτησαν να παρασχεθεί βεβαίωση με τη μορφή γνωμοδότησης από τους νομικούς συμβούλους των υπουργείων δικαιοσύνης και οικονομικών. Η γνωμοδότηση αυτή επισυνάπτεται στο παράρτημα 4 της σύμβασης και σύμφωνα με αυτή: "*Ούτε ο Δανειολήπτης ούτε τα περιουσιακά του στοιχεία έχουν ασυλία λόγω εθνικής κυριαρχίας ή διαφορετικά λόγω της δικαιοδοσίας, κατάσχεσης – συντηρητικής ή αναγκαστικής – ή αναγκαστικής εκτέλεσης σε σχέση με οποιαδήποτε ενέργεια ή διαδικασία σχετικά με τη Σύμβαση"* (παράγρφος 11). Μάλιστα σύμφωνα με τον Καθηγητή Μαριά (2010), η σπουδαιότητα της γνωμοδότησης φαίνεται από το γεγονός οτι η σύμβαση, σύμφωνα με το άρθρο 15, δεν μπορεί να τεθεί σε ισχύ πριν αυτή χορηγηθεί από τα αρμόδια υπουργεία.

Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε πλήρως την σημασία της ανωτέρω ρήτρας και τις

οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες που ενδεχομένως να προκύψουν από αυτή, στην περίπτωση στάσης πληρωμών, θα παραθέσουμε (με συνοπτικό τρόπο βέβαια) ορισμένες έννοιες του διεθνούς δικαίου και συγκεκριμένα των εννοιών της δικαιοδοσίας και της ασυλίας από αυτή λόγω κυριαρχίας (Sovereign Immunity). Στο διεθνές δίκαιο ο όρος δικαιοδοσία (Juristiction) αναφέρεται στην δύναμη που έχει η πολιτεία να ασκεί επιρροή στα πρόσωπα (φυσικά ή νομικά), στην ιδιοκτησία και γενικότερα στις καταστάσεις. Πρακτικά είναι *«η άσκηση της εξουσίας η οποία μπορεί να αλλάξει, να δημιουργήσει ή να τερματίσει έννομες σχέσεις και υποχρεώσεις»* (Shaw, 2003, σελ. 572). Η δικαιοδοσία αποτελεί κατά κάποιο τρόπο το «λάβαρο» της εθνικής κυριαρχίας, της ανεξαρτησίας του κράτους, της ισότητα μεταξύ κρατών και της μη-παρέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις ενός έθνους. Εφαρμόζεται από τα νομοθετικά, εκτελεστικά και δικαστικά όργανα του κράτους, δηλαδή το Κοινοβούλιο, τα κυβερνητικά όργανα και τα δικαστήρια, τα οποία είναι υπεύθυνα για την θέσπιση των νόμων, την εφαρμογή τους και την συμμόρφωση των πολιτών σε αυτούς, αντίστοιχα. Στο σημείο αυτό θα υποθέσει κανείς οτι η δικαιοδοσία ενός κράτους εκτείνεται έως το σημείο που αρχίζει η δικαιοδοσία των άλλων. Πράγματι, το διεθνές δημόσιο δίκαιο αναφέρεται στην αρχή της εγχώριας δικαιοδοσίας (principle of domestic jurisdiction) « *…ως μια έννοια που προσδιορίζει την περιοχή εντός της οποίας οι πράξεις της κυβέρνησης και της διοίκησης είναι ανώτατα και ελεύθερα από διεθνείς κανόνες και παρεμβάσεις* (Shaw, 2003, σελ. 621). *…Μολονότι, η άσκηση της εξουσίας από τα νομοθετικά, εκτελεστικά και δικαστικά όργανα ενός κράτους είναι ζήτημα του εγχώριου νομικού και πολιτικού συστήματος, σε οτι αφορά στην ετερόδικη εφαρμογή της δικαιοδοσίας εξαρτάται από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου* (Shaw, 2003, σελ. 573).

Προκειμένου να διασφαλιστεί η ισότητα μεταξύ των κυρίαρχων κρατών και να διαφυλαχτούν η εδαφική ακεραιότητα και η εθνική τους ανεξαρτησία από τα άλλα κράτη, έχει επικρατήσει η ιδέα οτι ένα κυρίαρχο κράτος δεν μπορεί να διώκεται νομικά στα δικαστήρια άλλου κράτους (Bankas, 2005). Ο εθιμικός αυτός κανόνας αναφέρεται στο διεθνές δημόσιο δίκαιο ως ασυλία των κρατών λόγω εθνικής κυριαρχίας (Sovereign Immunity) και έχει διττή φύση. Η μια πλευρά αναφέρεται στην ασυλία από την δικαιοδοσία των ξένων δικαστηρίων (Immunity from Jurisdiction), σύμφωνα με την οποία ένα κράτος δεν γίνεται υποκείμενο της δικαιοδοσίας ξένων δικαστηρίων, χωρίς την δική του συναίνεση. Αρχικά, τα κράτη απολάμβαναν την απόλυτη ασυλία (absolute immunity), βάσει της οποίας ένα κράτος θεωρούνταν εντελώς προστατευμένο από την ξένη δικαιοδοσία, ανεξάρτητα από την περίσταση και την υπόθεση. Έτσι όσο μεγάλο κι αν ήταν το βάρος των περιστάσεων, τα κυρίαρχα έθνη δεν μπορούσαν να μηνυθούν στα ξένα δικαστήρια χωρίς την συγκατάθεση τους. Για να γίνει αυτό έπρεπε το Κυρίαρχο Κράτος, συνάπτοντας κάποια επίσημη συμφωνία, να παραιτηθεί από την ασυλία του και να παραδοθεί εθελοντικά στην δικαιοδοσία ενός ξένου δικαστηρίου.

Με το πέρασμα του χρόνου επειδή τα κράτη επωφελούνταν από αυτήν την τεράστια δύναμη, ιδιαίτερα όσον αφορά στον ανταγωνισμό των κρατικών με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, άρχισαν να υπάρχουν αντιδράσεις. Η γενικευμένη ασυδοσία των Κρατών, σε συνδυασμό με την ολοένα αυξανόμενη εμπορική τους δραστηριότητα, αλλά και το γεγονός οτι εξαιτίας του ψυχρού πολέμου οι ΗΠΑ δεν ήθελαν να αναγνωρίσουν την ασυλία σε κρατικές επιχειρήσεις της Σοβιετικής Ένωσης εντός της επικράτεια τους, επήλθε η χαλάρωση της αρχής και περάσαμε από την απόλυτη σε μια πιο περιορισμένη προσέγγιση της κυριαρχικής ασυλίας (restrictive immunity). Τώρα πλέον

τα κράτη μπορούν να μηνυθούν στα δικαστήρια τουλάχιστον όταν πρόκειται για αντιδικίες αναφορικά με εμπορικές δραστηριότητες (Jure Gestionis), ενώ η ασυλία περιορίστηκε μόνο στις δημόσιες δραστηριότητες που αφορούν την προστασία και διατήρηση της εθνικής κυριαρχίας (Jure Imperri) (Shaw, 2003, Μπέης, 2005, Panizza et all, 2009, Gaukrodger, 2010).

Η άλλη πλευρά της κυριαρχικής ασυλίας αφορά στις αποφάσεις αναγκαστικής εκτέλεσης που εκδίδονται από ξένα δικαστήρια (Immunity from excecution). Σύμφωνα με αυτή, απαγορεύεται η εκτέλεση πράξεων κατάσχεσης ή πλειστηριασμών εις βάρος περιουσιακών στοιχείων κρατών που έχουν τέτοια ασυλία. Αυτά είναι περιουσιακά στοιχεία που χρησιμοποιούνται για την διασφάλιση της εθνικής κυριαρχίας και της συνέχειας του έθνους (Jure Imperii). Παρότι οι δυο αυτές πλευρές της ασυλίας συνθέτουν την ασυλία λόγω κυριαρχίας (Sovereign Immunity), εντούτοις είναι ανεξάρτητες, ούτως ώστε *«η λαθεμένη κατάφαση ή άρνηση της πρώτης να μην επηρεάζει την ύπαρξη ή την ανυπαρξία της δεύτερης»* (Μπέης, 2005, σελ. 7). Βέβαια όταν ένα κράτος απολαμβάνει την ασυλία από δικαιοδοσία, προφανώς απολαμβάνει και την ασυλία εκτελέσεως. Σήμερα, η θέσπιση της περιορισμένης προσέγγισης καθιστά απόλυτα σημαντικό να υπάρχει σαφής διάκριση αν μια κρατική πράξη είναι jure Imperii, και άρα προστατεύεται από την κυριαρχική ασυλία, ή είναι Jure Gestionis και επομένως μπορούν να υπάρξουν δικαστικές διεκδικήσεις από τα προσβεβλημένα μέρη.

Έχοντας κατά νου τις νομικές έννοιες που αναλύσαμε προηγουμένως, επανερχόμαστε στην περίπτωση της Ελλάδας και της σύμβασης δανειακής διευκόλυνσης. Σύμφωνα με το άρθρο 14 παράγραφος 5, η Ελλάδα αίρει (με επίσημο τρόπο) "*αμετάκλητα και άνευ όρων*" οποιαδήποτε ασυλία της λόγω κυριαρχίας. Αυτό πρακτικά σημαίνει δύο πράγματα. Σε πρώτη φάση, αναφορικά με την ασυλία δικαιοδοσίας, οτι οι δανειστές έχουν το δικαίωμα όταν διαπιστωθεί οτι συντρέχει κάποιος από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 8, να καταγγείλουν το διεθνές σύμφωνο και να μηνήσουν το Ελληνικό κράτος ενώπιον δικαστηρίων της αλλοδαπής, ώστε να επιστραφούν έντοκα και στο ακέραιο τα χρήματα τους. Το αλλοδαπό δικαστήριο που έχει την δικαιοδοσία να εκδικάσει την ανωτέρω αγωγή, σύμφωνα με το άρθρο 14 παράγραφος 2 και το σημείο 10 των νομικών γνωμοδοτήσεων, ορίζεται αυτό της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι όποιες αποφάσεις θα ληφθούν με βάση τα όσα ορίζουν οι διατάξεις του αγγλικού δίκαιου. Σε δεύτερη φάση, σε οτι αφορά την ασυλία εκτελέσεως, οι δανειστές έχουν το δικαίωμα να προχωρήσουν σε κατάσχεση περιουσιακών στοιχείων του δανειολήπτη, εφόσον σύμφωνα με το άρθρο 14 (αλλά και το σημείο 11 της νομικής γνωμοδότησης) αίρεται και η ασυλία από νομικές διαδικασίες που αφορούν στην κατάσχεση ή αναγκαστική εκτέλεση. Τι μπορεί να σημαίνουν όλα αυτά για την Ελλάδα; Είναι πασιφανές οτι το κράτος δεν θα έχει κανένα τρόπο να εξοφλήσει τα άμεσα απαιτητά κεφάλαια που θα έχει λάβει από τους δανειστές του. Συνεπώς, η δικαίωση των δανειστών ενώπιον των ξένων δικαστηρίων θα έχει ως αποτέλεσμα την έκδοση διαταγών για αναγκαστική εκτέλεση πλειστηριασμών, εις βάρος δημόσιων περιουσιακών στοιχείων. Τι θα μπορούσε όμως να είναι αυτά τα περιουσιακά στοιχεία;

Λαμβάνοντας υπόψη οτι σήμερα επικρατεί η περιορισμένη προσέγγιση της ασυλίας, θα μπορούσαμε να πούμε οτι τα περιουσιακά στοιχεία που χρησιμοποιούνται με σκοπό Jure Imperii, δηλαδή για την διατήρηση της κυριαρχίας και της εθνικής υπόστασης, απολαμβάνουν την ασυλία και έτσι προστατεύονται από την δικαιοδοσία ξένων δικαστηρίων. Πράγματι, σύμφωνα με το νόμο περί «Κρατικής Ασυλίας» (State Immunity Act) του Αγγλικού δικαίου, το οποίο και διέπει τη δανεική σύμβαση, η κατάσχεση τέτοιων περιουσιακών στοιχείων απαγορεύεται και συνεπώς δεν δύναται να κατασχεθούν (Bankas, 2005). Δύναται όμως να βγουν σε πλειστηριασμό περιουσιακά στοιχεία

του δημοσίου τα οποία χρησιμοποιούνται για εμπορικούς σκοπούς. Σύμφωνα με τον καθηγητή Χρυσόγονο (2010β), στο σημείο αυτό εγείρεται το εξής ερώτημα. Αν ισχύει οτι τα κτήρια της κυβέρνησης, οι στρατιωτικές εγκαταστάσεις και εξοπλισμός, δηλαδή περιουσιακά στοιχεία που εξυπηρετούν σαφώς Jure Imperii σκοπούς, είναι ασφαλή από την ξένη δικαιοδοσία, θα ισχύει το ίδιο και για δημόσια περιουσιακά στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς; Με άλλα λόγια, κρατική περιουσία όπως, η Ακρόπολη, το μουσείο της, και άλλες αρχαιότητες που σήμερα χρησιμοποιούνται από το δημόσιο για εμπορικούς σκοπούς (jure gestionis) και αποφέρουν τεράστια έσοδα, μπορούν να κατασχεθούν;

Η απάντηση στο ερώτημα από τον καθηγητή είναι οτι αυτό θα εξαρτηθεί από το αν το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο θα δεχτεί οτι το άρθρο 14 του διεθνούς σύμφωνου και οι γνωμοδοτήσεις περί νομιμότητας που το συνοδεύουν υπερισχύουν του νόμου περί «Κρατικής Ασυλίας» του Αγγλικού δικαίου, καθώς και από το πως θα «οροθετηθεί» στη συνέχεια η διάκριση τέτοιων περιουσιακών στοιχείων, μεταξύ Jure Imperii και Jure Gestionis. Πάντως, πρέπει να τονίσουμε οτι αν το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αποδεχτεί ως έγκυρη πράξη το οτι το ελληνικό κράτος παραιτείται ρητά, όπως ορίζει το διεθνές δίκαιο, από το δικαίωμα ασυλίας, τότε δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο να δούμε κατασχέσεις στρατιωτικού εξοπλισμού και εγκαταστάσεων, ή δημόσιων κτηρίων, όπως αυτά των υπουργείων και της Βουλής των Ελλήνων. Ο κίνδυνος αυτός είναι σήμερα υπαρκτός και αποτελεί μεγάλο αγκάθι για την εθνική κυριαρχία. Έστω κι αν δεν πραγματοποιηθεί αυτό το ακραίο σενάριο, σε κάθε περίπτωση, θα υπάρξουν κατασχέσεις περιουσιακών στοιχείων, ανεξάρτητα από το αν θα είναι το ίδιο βαρύνουσας σημασίας όπως αυτή των προαναφερθέντων. Αυτό αποτελεί την άμεση νομική συνέπεια από την αθέτηση πληρωμών. Δυστυχώς, οι επιπτώσεις δεν περιορίζονται στην μόνο δικαιική σφαίρα αλλά επεκτείνονται και στην σφαίρα της οικονομίας. Γι' αυτές, όμως, γίνεται λόγος σε επόμενη ενότητα.

4.1.4. Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης ως βασικό ανάχωμα για την μονομερή στάση πληρωμών και την προστασία από τους δανειστές (;)

Μολονότι διαβάζοντας τα παραπάνω η Ελλάδα φαντάζει εντελώς μόνη και ανυπεράσπιστη απέναντι στους δανειστές της, ίσως να υπάρχουν «νομικά παράθυρα» τα οποία θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει για να αμυνθεί (Κατρούγκαλος, 2012, 2014α, 2014β). Για να γίνουμε πιο σαφείς ας αρχίσουμε από το γεγονός ότι η Σύμβαση Δανειακής Διευκόλυνσης έχει νομική υπόσταση διεθνούς συμφώνου και κατά συνέπεια, η υπογραφή της αποτελεί διεθνή δέσμευση της χώρας. Δέσμευση απέναντι στους δανειστές της, οτι θα αποπληρώσει τα χρέη της σύμφωνα πάντοτε με τους όρους που έχει συμφωνήσει. Από την στιγμή που το άρθρο 8 απαγορεύει την στάση πληρωμών, μια τέτοια κίνηση συνιστά παραβίαση των διεθνών δεσμεύσεων του ελληνικού κράτους απέναντι στους δανειστές του. Επομένως, η ελληνική πλευρά προκειμένου να προστατευθεί από τις συνέπειες που αναλύσαμε παραπάνω (αναγκαστική εκτέλεση κατασχετής και ακατάσχετης ιδιωτικής και δημόσιας περιουσίας του κράτους), θα πρέπει να βρει έναν νόμιμο τρόπο για να αναστείλει τις δεσμεύσεις που προβλέπει το διεθνές σύμφωνο. Προφανώς, η επιδίωξη αυτή θα πρέπει να βασίζεται σε κανόνες δικαίου με ευρύτερη ισχύ από εκείνες της δανειακής σύμβασης. Η έννοια της «κατάστασης έκτακτης ανάγκης» φαίνεται να προσφέρεται για το σκοπό αυτό.

Εδώ και μερικά χρόνια, η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (στο εξής επιτροπή) κάνει μια πολύ σοβαρή προσπάθεια προκειμένου να κωδικοποιήσει μια σειρά από εθιμικούς κανόνες δικαίου βάσει των οποίων θα μπορούν να επιλύνονται οι διαφορές μεταξύ κρατών ή διεθνών φορέων. Πιο συγκεκριμένα, επεξεργάζεται το περιεχόμενο προηγούμενων διεθνών νομικών και δικαστικών υποθέσεων, που έχουν λάβει χώρα μέχρι σήμερα, και εντοπίζει τους λόγους για τους οποίους διάφορα κράτη έχουν αντιδικήσει στο παρελθόν. Με βάσει αυτούς, έχει συντάξει έναν κατάλογο από άρθρα που κωδικοποιούν τα είδη των περιπτώσεων. Μελετώντας τις αποφάσεις που έχουν εκδοθεί από τα διεθνή δικαστήρια για την εκάστωτε περίπτωση, ορίζει τα πιθανά δικαιώματα. Ο κατάλογος αυτός αποτελεί μια σειρά από *«Άρθρα για την Ευθύνη των Κρατών από Παράνομες Πράξεις»* (International Law Commission, 2001). Μεταξύ άλλων, στο κεφάλαιο πέντε, παρουσιάζεται μια σειρά από περιπτώσεις κατά τις οποίες η παρέκκλιση από τις διεθνείς δεσμεύσεις θα μπορούσε υπό όρους να θεωρηθεί νόμιμη (Circumstances Precluding Wrongfulness, κεφάλαιο 5). Μεταξύ των περιπτώσεων αυτών, αναφέρεται και η περίπτωση οπου ένα κράτος βρίσκεται σε κατάσταση ανάγκης.

Όπως παρατηρεί η επιτροπή του ΟΗΕ, η κατάσταση έκτακτης ανάγκης ή State of Necessity όπως ονομάζεται στο διεθνές δίκαιο, χρησιμοποιείται συνήθως από ένα κράτος «*στις εξαιρετικές εκείνες περιπτώσεις οπού ο μόνος τρόπος για να διαφυλαχτεί ένα ουσιώδες συμφέρον του, το οποίο βρίσκεται σε μεγάλο και επαπειλούμενο κίνδυνο, είναι προς το παρόν να μην εκπληρώσει άλλες υποχρεώσεις του λιγότερο σημαντικές ή επείγουσες»* (International Law Commission, 2001, σελ. 80). Ως εκ τούτων ένα κράτος μπορεί να επικαλεστεί την κατάσταση ανάγκης ως αιτιολογιτική βάση για την αθέτηση κάποιας διεθνούς δέσμευσης του. Η επιτροπή παρατήρησε ακόμα, ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η επίκληση στην ανάγκη δεν έχει γίνει δεκτή ενώπιων των δικαστηρίων. Έτσι, με βάση τα τελικά συμπεράσματα της, έχει συνταχθεί το Άρθρο 25, σύμφωνα με το οποίο η κατάσταση ανάγκης συνήθως γίνεται αποδεκτή, αν πληροί ορισμένες προϋποθέσεις. (Προκειμένου να εξασφαλιστεί η ακρίβεια της περιγραφής τις παρουσιάζουμε στα Αγγλικά)

Σύμφωνα με το ***Άρθρο 25*** (United Nations General Assembly, 2002, σελ.6):

1. *«Necessity may not be invoked by a State as a ground for precluding the wrongfulness of an act not in conformity with an international obligation of that State unless the act:*
    a. *is the only way for the State to safeguard an essential interest against a grave and imminent peril; and*
    b. *Does not seriously impair an essential interest of the State or States towards which the obligation exists, or of the international community as a whole.*
2. *In any case, necessity may not be invoked by a State as a ground for precluding wrongfulness if:*
    a. *the international obligation in question excludes the possibility of invoking necessity; or*
    b. *The State has contributed to the situation of necessity».*

Αν και *«οι περιστάσεις εξαίρεσης της αδικοπραξίας που περιγράφονται στο κεφάλαιο πέντε είναι γενικής εφαρμογής και μπορούν, αν δε ορίζεται διαφορετικά, να χρησιμοποιηθούν για οποιαδήποτε πράξη»* (International Law Commission, 2001, σελ. 71), η επίκληση της κατάστασης ανάγκης έχει γίνει κυρίως για αθέτηση οικονομικών οφειλών. Στις ερμηνευτικές σημειώσεις της η Επιτροπή αναφέρεται στην δικαστική υπόθεση ανάμεσα στην Ελλάδα και το Βέλγιο το 1938, ως κεντρικό παράδειγμα για τη στοιχειοθέτηση του Άρθρου 25 (τότε Άρθρο 33, International Law

Commission, 1980). Πιο συγκεκριμένα, το Ελληνικό κράτος δεν κατέβαλε χρήματα που όφειλε στην τράπεζα Societe Commerciale de Belgique, για την διεκδίκηση των οποίων η τράπεζα κατέφυγε στο Διαιτητικό δικαστήριο όπως όριζε η σύμβαση. Αρνούμενο το Ελληνικό Κράτος να εκπληρώσει τις διαιτητικές αποφάσεις, η τράπεζα απευθύνθηκε στην Βελγική κυβέρνηση, η οποία κατέφυγε εκ μέρους της στο Μόνιμο Διεθνές Δικαστήριο της τότε Κοινωνίας των Εθνών, διεκδικώντας τις οφειλές, όπως αυτές είχαν ορισθεί νωρίτερα στο Διαιτητικό Δικαστήριο.

Η Βελγική αντιπροσωπία υποστήριζε ότι η Ελλάδα, αρνούμενη να συμμορφωθεί στις διαιτητικές αποφάσεις, παρέβαινε τις διεθνείς υποχρεώσεις της. Η ελληνική κυβέρνηση από την πλευρά της, δήλωνε ότι ναι μεν αναγνωρίζει τις οφειλές της, πλην, όμως, λόγω ανωτέρας βίας δεν είναι σε θέση να τις εξοφλήσει. Ειδικότερα, ο τότε εκπρόσωπος της κυβέρνησης (Ιωάννης Γιούπης), υποστήριξε ότι η μη αποπληρωμή των οφειλών στους δανειστές οφείλεται στην οικονομική και νομισματική δυσπραγία της χώρας και όχι στη μη αναγνώριση τους. Η κυβέρνηση, υποστήριξε οτι *«είναι αδύνατο να εξοφλήσει το χρέος της και την ίδια στιγμή να παράσχει στην κοινωνία την αρμόζουσα διοίκηση και να εγγυηθεί τις βασικές συνθήκες για την ηθική, κοινωνική, και οικονομική ανάπτυξη. Το οδυνηρό αυτό πρόβλημα επιβάλλει την επιλογή ανάμεσα στις δυο υποχρεώσεις, η μια εκ των οποίων θα πρέπει κατά κάποιο τρόπο να θυσιαστεί για χάρη της άλλης»* (International Law Commission, 1980, σελ. 37). Τελικά το Δικαστήριο απεφάνθη ότι θα μπορούσε να κρίνει αν η Ελλάδα είχε παραβεί τις διεθνείς υποχρεώσεις της μόνο αν βεβαιωνόταν για την οικονομική κατάσταση στην οποία οι συνήγοροι δήλωναν ότι η χώρα εβρίσκετω. Έτσι η Επιτροπή σημειώνει ότι με τη δήλωση του αυτή, το Διεθνές Δικαστήριο αναγνώρισε έμμεσα τον κανόνα της μη υποχρέωσης ενός κράτους να αποπληρώνει τα χρέη, όταν προκειμένου να το κάνει πρέπει να θέσει σε κίνδυνο τις βασικές δημόσιες υπηρεσίες (International Law Commission, 1980, σελ. 38).

Όπως είδαμε και από το διάγγελμα του πρωθυπουργού, η χώρα έχει κηρυχτεί από την πρώτη στιγμή σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Η μέθοδος αυτή φαίνεται να είναι ακριβώς αυτό που χρειάζεται. Η νομική αυτή κατασκευή μπορεί να δώσει στην Ελλάδα την ευκαιρία να αναδείξει και να αιτιολογήσει την αναγκαιότητα της στάσης πληρωμών και να προστατευθεί από τις επιπτώσεις που θα προκύψουν μετά την καταγγελία της σύμβασης. Μπορεί, δηλαδή, να αποτελέσει ένα πολύ σοβαρό επιχείρημα υπέρ της άποψης οτι η στάση πληρωμών ήταν φυσικό επακόλουθο των οικονομικών περιστάσεων και συγκεκριμένα της συμμετοχής στον Μηχανισμό Δημοσιονομικής Σταθερότητας, δεν έγινε ηθελημένα ή με δόλιο σκοπό και δεν υπήρχε διαφορετική επιλογή από αυτή. Εν προκειμένω, δηλαδή, περιγράφει ακριβώς την κατάσταση στην οποία βρισκόταν το κράτος πριν την έξοδο από την ευρωζώνη όσον αφορά στην εξυπηρέτηση του χρέους. Με βάση, λοιπόν, τα παραπάνω, η ελληνική κυβέρνηση μπορεί να υποστηρίξει και μάλιστα να αποδείξει πολύ εύκολα, ότι δεν μπορεί να φέρει εις πέρας τις υποχρεώσεις της απέναντι στην κοινωνία και ταυτόχρονα να τηρήσει τις δεσμεύσεις της απέναντι στους δανειστές. Ειδικότερα, μπορεί να υποστηρίξει ότι προκειμένου να συνεχίζει να εξυπηρετεί τις οφειλές της προς τους δανειστές, ήταν υποχρεωμένη να κάνει τεράστιες περικοπές στον προϋπολογισμό, με αποτέλεσμα σήμερα να μην είναι σε θέση να εκπληρώσει τις συνταγματικές τις υποχρεώσεις απέναντι στον ελληνικό λαό. Αν συνεχίσει να εξυπηρετεί τις οφειλές αυτές, τότε θέτει σε άμεσο κίνδυνο την κοινωνική ασφάλεια, την ειρήνη, την παιδία, την υγεία, αφού δεν δύναται να εξυπηρετεί και τις δύο αυτές υποχρεώσει ταυτόχρονα. Έτσι η μία εκ των δύο υποχρεώσεων της θα πρέπει να περάσει στην αναμονή, έως ότου να μπορέσει να ξεπεράσει τις οικονομικές της αδυναμίες. Επειδή, όμως,

ήταν αδύνατον το κράτος να θέσει σε μόνιμο κίνδυνο τις θεμελιώδεις λειτουργίες του μόνο και μόνο για να εξυπηρετηθούν τα συμφέροντα των δανειστών, αποφάσισε να προχωρήσει σε αναστολή πληρωμών.

Εκ πρώτης όψεως, λοιπόν, η κατάσταση ανάγκης μοιάζει κομμένη και ραμμένη για την περίσταση. Ωστόσο, αν μελετήσει κανείς προσεκτικά τα κριτήρια που θέτει το άρθρο 25, θα δει ότι τελικά μπορεί να κρύβει παγίδες. Ειδικότερα, τα κριτήρια κάνουν λόγο για κίνδυνο που είναι επικείμενος. Πόσο επικείμενος μπορεί να χαρακτηριστεί ο κίνδυνος ότι το κράτος δεν μπορεί να εκπληρώσει βασικές λειτουργίες; Από τα σχετικά δικαστικά προηγούμενα διαφαίνεται ότι ο κίνδυνος πρέπει να είναι *«άμεσος, συντριπτικός και να μην αφήνει κανένα περιθώριο για διαβούλευση»* (Agius, 2006, σελ. 23). Εν προκειμένω, είναι αμφίβολο το κατά πόσο μπορεί να τεκμηριωθεί η ικανοποίηση του ως άνω κριτηρίου. Επιπλέον, ο εν λόγω κίνδυνος πρέπει να είναι τέτοιος που να μην υπάρχουν άλλα έννομα μέσα αντιμετώπισης του (only Means). Σε τι βαθμό θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η ελληνική περίπτωση ανήκει σε αυτήν την κατηγορία και ότι δεν υπάρχουν άλλες οδοί για την υπεράσπιση των κοινωνικών στρωμάτων και την περιφρούρηση των κρατικών υπηρεσιών; Ακόμα, «*φαίνεται ότι η αποδοχή του ισχυρισμού ότι δεν υπήρχαν άλλα μέσα μειώνεται διαχρονικά στην ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου. Μόνο σε ελάχιστες υποθέσεις έγινε αποδεκτή αυτή η θέση»* (Agius, 2006 σελ. 27). Το μόνο ενθαρρυντικό είναι ότι από την ιστορική μελέτη μεταξύ, δικαστικών υποθέσεων οπού θεωρήθηκε ότι υπήρχαν εναλλακτικές και κατά συνέπεια η επίκληση έγινε δεκτή, και υποθέσεων όπου δεν έγινε δεκτή, διότι το κράτος θεωρήθηκε ότι είχε εναλλακτικά έννομα μέσα διάθεσή του, δεν ταυτοποιούνται σαφώς οι βασικές προσδιοριστικές διαφορές (Agius, 2006, Yamada, 2005).

Τέλος, η παράγραφος δύο υπαγορεύει ότι για να μπορεί ενα κράτος να επικαλείται την κατάσταση ανάγκης δεν πρέπει να έχει με τις πράξεις του συμβάλει στην δημιουργία της κατάστασης για την οποία επικαλείται την ανάγκη. Αυτό δίνει την αφορμή στους δανειστές να ισχυριστούν ότι η Ελλάδα συνέβαλε η ίδια στο πρόβλημα, ακολουθώντας λανθασμένη δημοσιονομική πολιτική και παραβιάζοντας τα κριτήρια του Συμφώνου Σταθερότητας. Ποιος θα μπορούσε να αντικρούσει το επιχείρημα, ισχυριζόμενος ότι η ελληνική ηγεσία δεν ευθύνεται για την σημερινή οικονομική κατάσταση και κατ' επέκταση και ο ίδιος ο ελληνικός λαός διαμέσου του οποίου εκλεγόταν επι σειρά ετών; Οι παραπάνω λεπτομέρειες μπορούν εύκολα να ανατρέψουν το επιχείρημα της κατάστασης ανάγκης ως νομιμοποιητική βάση της στάσης πληρωμών. Στην περίπτωση της Αργεντινής, αρκετά δικαστήρια την απέρριψαν, διότι δεν ικανοποιούσαν όλα τα κριτήρια του άρθρου 25.

Πρέπει πριν κλίσουμε να κάνουμε μερικές ακόμα σοβαρές παρατηρήσεις. Πρώτα απ' όλα το άρθρο 25 αποτελεί μέρος ενός συνόλου άρθρων τα οποία δεν είναι παρά μόνο ένα προσχέδιο σύμβασης αναφορικά με την Ευθύνη των Κρατών, το οποίο ναι μεν έχει γίνει δεκτό από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, αλλά δεν έχει λάβει τη μορφή διεθνούς σύμβασης (United Nations General Assembly, 2002). Επ' αυτού η Επιτροπή έχει υποστηρίξει ότι «το προσχέδιο έχει συνταχτεί σαν ένα ουδέτερο σύνολο από άρθρα, το οποίο δεν έχει σχεδιαστεί απαραίτητα ως σύμβαση ή διακήρυξη» (International Law Commission, 1998, σελ. 62). Η επίκληση της ανάγκης στα πλαίσια των οικονομικών κρίσεων έχει δεχτεί αρκετή κριτική ως καταχρηστική (Sloane, 2011), ωστόσο είναι

πασιφανές οτι η κυβέρνηση, περιγράφοντας απλώς την πραγματικότητα, δεν θα ισχυριστεί τίποτε περισσότερο από την αλήθεια.

Η προπαρασκευαστική επιτροπή για την Συνθήκη της Χάγης αναφορικά με την κωδικοποίηση του διεθνούς δικαίου υπέβαλε ερώτηση προς τα κράτη σε σχέση με το αν αποτελεί παράβαση των διεθνών υποχρεώσεων όταν ένα κράτος εκδίδοντας νόμο αποκηρύσσει το εξωτερικό χρέος του. Η απάντηση που δόθηκε ήταν ότι αυτό θα εξαρτηθεί από τις συνθήκες υπό τις οποίες θα γίνει, ενώ η κυβέρνηση της Νότιας Αφρικής διευκρίνισε λέγοντας τα εξής: *«…Ένα κράτος, για παράδειγμα, δεν μπορεί να αναμένεται να κλείσει τα σχολεία, τα πανεπιστήμια και τα δικαστήρια του, να διαλύσει την αστυνομία του, να παραμελήσει τις δημόσιες υπηρεσίες και να εκθέσει το λαό του σε συνθήκες χάους και αναρχίας προκειμένου να ικανοποιήσει τους δανειστές του, είτε εγχώριους είτε ξένους»* (International Law Commission, 1980, σελ. 36). Ωστόσο, η κατάσταση ανάγκης δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως νομιμοποίηση της διαγραφής του χρέους. Αυτό είναι μια συνηθισμένη παρεξήγηση και η αναφορά σε αυτήν ως τέτοια είναι λανθασμένη. Όταν η κατάσταση ανάγκης πάψει να υφίσταται, οι κρατικές δεσμεύσεις συνεχίζουν να ισχύουν κανονικά. Αυτό αναφέρεται ρητά στο προσχέδιο και συγκεκριμένα, *«οι περιστάσεις εξαίρεσης της αδικοπραξίας […] που περιγράφονται στο κεφάλαιο πέντε δεν τερματίζουν ούτε ακυρώνουν τη σχετική διεθνή υποχρέωση, αντίθετα προσφέρουν μια βάση για την μη-εκπλήρωση της ενώ η επίμαχη υποχρέωση εξακολουθεί να υπάρχει»* (International Law Commission, 2001, σελ. 71). Το ίδιο συνέβη και στην υπόθεση της Ελλάδας το 1939. Τα χρέη δεν συγχωρέθηκαν. Συνεπώς, μετά το πέρας της κατάστασης ανάγκης, η δανειακές συμβάσεις θα πρέπει να τιμηθούν κανονικά, πράγμα που μας επιτρέπει να πούμε ότι εξακολουθεί να υπάρχει ανάγκη για διευθέτηση του υπέρογκου χρέους. Π.χ. αναδιάρθρωση. Μπορεί, λοιπόν, να χρησιμοποιηθεί μόνον για να αναδειχτεί το γεγονός οτι η χώρα επιθυμεί, αλλά δυστυχώς δεν είναι σε θέση, να καταβάλει τα οφειλόμενα και συνεπώς ζητάει να γίνει ένας νέος διακανονισμός που θα της επιτρέψει να το κάνει.

Να σημειωθεί ακόμα ότι αν η κατάσταση ανάγκης γίνει αποδεκτή, δεν αποκλείεται να ζητηθεί από τους δανειστές, να επιβληθεί από το δικαστήριο η καταβολή εύλογης αποζημίωσης για το διάστημα που θα διαρκέσει η στάση πληρωμών. Πράγματι, βάσει του εθιμικού διεθνούς δικαίου, η αποζημίωση δεν αποκλείεται επειδή θεωρείται άδικο η κατάσταση ανάγκης να βαραίνει τρίτα κράτη, πλην όμως το δόγμα αυτό δεν ισχύει όταν πρόκειται για οικονομικές επενδύσεις (Ripinsky, 2007). Στην περίπτωση της Ελλάδας οι δανειστές είχαν πλήρη γνώση του προβλήματος και ανέλαβαν συνειδητά και εθελοντικά το ρίσκο της δανειοδότησης, από το οποίο σκόπευαν να προστατευθούν αναγκάζοντας τη χώρα να υπογράψει όρους παράδοσης της κυριαρχικής ασυλίας. Μάλιστα, η προστασία της ασυλίας είναι κι ένας από τους βασικούς λόγους που η χώρα επικαλείται κατάσταση ανάγκης. Εν πάση περιπτώσει, η ασφαλής πρόβλεψη του τι θα επακολουθήσει εντός των δικαστικών αιθουσών είναι αδύνατη και δεν άπτεται της δικής μας αρμοδιότητας. Αυτό που πρέπει να μείνει στον αναγνώστη είναι ότι η κατάσταση ανάγκης είναι ένα νομικό εργαλείο το οποίο βασίζεται σήμερα εν πολύς σε ένα αρκετά αμφιλεγόμενο άρθρο (άρθρο 25), το οποίο αντλεί την επιρροή του όχι από την ισχύ του ως νόμος, αλλά από το κύρος της επιτροπής που το συνέταξε, το οποίο μάλιστα, για κάποιους είναι ισάξιο με το κύρος ενός διεθνώς αναγνωρισμένου εκδοτικού οίκου και τίποτε παραπάνω (Caron, 2002). Συνεπώς, δεν μπορούμε σε καμία περίπτωση να περιμένουμε με σιγουριά θετικά αποτελέσματα. Ο κίνδυνος της απώλειας της ακατάσχετης δημόσιας περιουσίας και κατ' επέκταση της εθνικής κυριαρχίας θα είναι προ των πυλών, εάν η χώρα προχωρήσει σε μονομερή στάση πληρωμών. Ακόμα κι αν δεν υπάρξει τελικά κατάσχεση

περιουσίας, μπορεί εύκολα, κατόπιν ισχυρών πολιτικών πιέσεων, να εκχωρηθεί η εμπορική εκμετάλλευση της, προκαλώντας στο ελληνικό δημόσιο τεράστιο κόστος σε έσοδα (Μπέης, 2011).

4.2. Οικονομικές Επιπλοκές – Επιπτώσεις

Θα ήταν ευχής έργο για μια κυβέρνηση, αν οι επιπτώσεις από την αναστολή των πληρωμών περιορίζονταν σε νομικό επίπεδο και άφηναν αλώβητη την εθνική της οικονομία. Ανεξάρτητα, από το αν η χώρα καταφέρει να πετύχει την νομιμοποίηση της παραβίασης των διεθνών υποχρεώσεων της, επικαλούμενη την κατάσταση ανάγκης στην οποία βρίσκεται, ο αντίκτυπος της κίνησης αυτής θα έχει οικονομικές συνέπιες τόσο σε τοπικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Μάλιστα, το κόστος τους μπορεί να είναι τέτοιο που να αντισταθμίσει τα όποια οφέλη μπορεί να προσφέρει η έξοδος από την ευρωζώνη. Η αναζήτηση του οικονομικού κόστους μιας στάσης πληρωμών πάνω στην εθνική οικονομία είναι στενά συνδεδεμένη με ένα, ας πούμε μυστηριώδες, ερώτημα. Τι είναι αυτό που κάνει τα κράτη να αποπληρώνουν τα χρέη τους. Πιο συγκεκριμένα, είδαμε σε προηγούμενες ενότητες ότι τα κράτη προστατεύονταν από τους δανειστές με την κυριαρχική ασυλία. Επιπλέον, σε αντίθεση με ότι συμβαίνει στην περίπτωση των εταιριών, δεν υπάρχει κανένα διεθνές δικαστήριο που να διαθέτει την δικαιοδοσία και την δύναμη να επιβάλει πίνες στα κυρίαρχα κράτη που αθετούν τις οικονομικές υποχρεώσεις τους. Έτσι αν κάποιο κράτος το επιθυμεί μπορεί να επιλέξει να μην αποπληρώσει τα χρέη του. Γεννήθηκε λοιπόν το εξής ερώτημα. Δεδομένης της απουσίας ενός μηχανισμού που να προστατεύει τα δικαιώματα των δανειστών, πως γίνεται να υπάρχουν αγορές κρατικού χρέους; Με άλλες λέξεις, αφού οι δανειστές δεν έχουν κανένα τρόπο να διασφαλίσουν την επιστροφή των χρημάτων που δανείζουν, τότε γιατί δανείζουν τα κράτη; Η απάντηση που έχει δοθεί από την διεθνή βιβλιογραφία είναι απλή. Τα κίνητρα που έχουν τα κράτη ώστε να αποπληρώσουν τα χρέη τους είναι οι επιπτώσεις και το κόστος που θα επωμισθεί η εθνική οικονομία τους αν δεν το κάνουν. Επιστήμονες εξηγούν, ότι οι δανειστές έχουν την δυνατότητα να επιβάλουν οικονομικές και άλλες κυρώσεις στα κράτη οι οποίες θα έχουν σοβαρό αρνητικό αντίκτυπο στις οικονομίες τους. Έτσι, τα κράτη φοβούμενα αυτό το οικονομικό κόστος επιλέγουν τελικά την αποπληρωμή του χρέους.

Αφού δόθηκε απάντηση στο παραπάνω ερώτημα αυτό που έμενε να διερευνηθεί είναι τα είδη των επιπτώσεων αυτών. Οι απαντήσεις που έχουν δοθεί από την παγκόσμια ακαδημαϊκή κοινότητα είναι ποικίλες και αφορούν σε διάφορους τομείς της οικονομίας, όπως η πρόσβαση στην διεθνή αγορά ή το αυξημένο εσωτερικό κόστος σε όρους ΑΕΠ. Όλες οι έρευνες και οι εικασίες αναφορικά με το κόστος και τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει μια στάση πληρωμών έχουν γίνει στη βάση της αναζήτησης των κινήτρων που έχουν τα κράτη ώστε να εξοφλούν τα χρέη τους. Συνεπώς, και εμείς στην δική μας περίπτωση καλούμαστε να κινηθούμε προς αυτήν την κατεύθυνση. Πρέπει, δηλαδή, να δούμε τι λόγους έχει η Ελλάδα να αποπληρώσει τα χρέη της και να παραμείνει μέλος της ευρωζώνης. Στα κεφάλαια 2 και 3, συζητήσαμε εκτενώς τους λόγους που έχει η Ελλάδα για να προχωρήσει σε στάση πληρωμών και να αποχωρήσει από την ζώνη του

ενιαίου νομίσματος. Για να συμπεράνουμε τι πρέπει να περιμένουμε μετά από ένα γεγονός τέτοιας οικονομικής και ιστορικής σημασίας, πρέπει επί της ουσίας να απαντήσουμε το αντίστροφο ερώτημα. Τι λόγους έχει να μην το κάνει.

Τα παραπάνω νομικά προβλήματα, λοιπόν, θα είναι μόνο η αρχή όσον αφορά στις συνέπειες που θα έχει η έξοδος από την ευρωζώνη. Οι σημαντικότερες δεν έχουν συζητηθεί ακόμα. Η Ελληνική κυβέρνηση θα έχει στο εξής να αντιμετωπίσει μια σειρά από ζητήματα και κινδύνους που αφορούν στην λειτουργία της εθνικής οικονομίας. Ζητήματα τα οποία μπορεί να αποδειχθεί ότι είναι ικανά να ανατρέψουν όλο το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, δηλαδή την απεμπλοκή της οικονομίας από την ύφεση. Ειδικότερα, μετά την αποχώρηση θα εκκρεμούν ζητήματα όπως η τύχη του δημόσιου χρέους, η διαχείριση των προβλημάτων που θα προκύψουν στον τραπεζικό τομέα, η δημοσιονομική και νομισματική πολιτική, οι εξωτερικές σχέσεις και άλλα που αφορούν στον ιδιωτικό τομέα.

Επειδή η επιστροφή στη δραχμή και η στάση πληρωμών θα έχουν η κάθε μια ξεχωριστά τις δικές της επιπτώσεις πάνω στους τομείς της οικονομίας, θα χρειαστεί να γίνει κι εδώ μια κάποια ταξινόμηση, ώστε να μπορούμε στο τέλος, να συνθέσουμε μια ξεκάθαρη και ολοκληρωμένη εικόνα. Η μεθοδολογία που θα ακολουθήσουμε εδώ θα είναι η εξής. θα τις παρουσιάσουμε ομαδοποιημένες γενικά, σύμφωνα με τους κεντρικούς τομείς της οικονομίας στους οποίους αφορούν και στην συνέχεια για κάθε τομέα ειδικά, θα αναφερόμαστε σε αυτές, με βάση την ρίζα τους, δηλαδή, ως επιπτώσεις οφειλόμενες στην στάση πληρωμών και ως οφειλόμενες στην έξοδο από τη νομισματική ένωση. Επειδή η ελληνική περίπτωση έχει ένα μεγάλο βαθμό μοναδικότητας και παράλληλα η διεθνής οικονομική βιβλιογραφία δεν δίνει σαφείς απαντήσεις σε πολλά από τα ζητήματα που θα εξεταστούν, δεν μπορούμε να πούμε με ακρίβεια τι αποτελέσματα θα έχει τελικά το σοκ. Συνεπώς, αυτό που θα κάνουμε για αρκετές ενότητες είναι να εξετάζουμε τη βιβλιογραφία και εν συνεχεία να εξάγουμε συμπεράσματα για την περίπτωση που διερευνούμε. Δυστυχώς, τα δύο μεγάλα γεγονότα (στάση πληρωμών και έξοδος από το νόμισμα) θα έχουν ένα τέτοιο βεληνεκές που οι επιπτώσεις τους θα διοχετευτούν και θα επηρεάσουν όλους του τομείς και όλες τις πλευρές της εγχώριας οικονομίας. Εμείς για να μπορέσουμε να κρατήσουμε τη συζήτηση σε διαχειρήσημο επίπεδο θα εστιάσουμε στους πιο κεντρικούς, δηλαδή σε τομείς που αποτελούν τους πυλώνες μιας εθνικής οικονομίας. Θα ξεκινήσουμε από το εξωτερικό και θα προχωράμε προς το εσωτερικό περιβάλλον της οικονομίας, καταλήγοντας στο κεντρικό δείκτη απόδοσης ο οποίος δεν είναι άλλος, παρά η εξέλιξη του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος.

4.2.1. Το Δημόσιο Χρέος

Μετά την στάση πληρωμών, η επόμενη κίνηση της κυβέρνησης θα είναι η λήψη σημαντικών αποφάσεων σχετικά με την τύχη του χρέους. Γνώμονας για τη λήψη των αποφάσεων αυτών είναι σαφώς η επαναφορά του χρέους σε ένα βιώσιμο επίπεδο (ενότητα 1.3.) ώστε να μπορεί από εδώ και στο εξής να εξυπηρετείται με ομαλό τρόπο και να μην κινδυνέψει να βυθιστεί σε μια νέα κρίση

χρέους. Συνεπώς, αυτό που θα προσπαθήσει να πετύχει είναι όσο το δυνατόν μεγαλύτερη μείωση του χρέους. Οι επιλογές που έχει ως προς αυτό είναι δύο. Η αναδιάρθρωση του υπάρχοντος χρέους ή εναλλακτικά, να βρεθεί κάποιος άλλος τρόπος, ώστε να διαγράψει κάποιο μέρος του. Σε κάθε περίπτωση, όμως, θα πρέπει να εμπλακεί σε μια διαπραγμάτευση με τους δανειστές της. Η στάση που θα κρατήσει απέναντι τους θα εξαρτηθεί από το τι θέλει να πετύχει. Ένα επιχείρημα το οποίο θα μπορούσε να ισχυροποιήσει σημαντικά τη θέση και τις διεκδικήσεις της είναι το ενδεχόμενο κάποιο μέρος του χρέους να είναι απεχθές (παράρτημα 2). Συνεπάγεται, λοιπόν, οτι για να είναι η κυβέρνηση σε θέση να λάβει αποφάσεις σχετικά με τι θα διεκδικεί κατά τις διαπραγματεύσεις, θα πρέπει πριν προχωρήσει να έχει συγκεντρώσει και καταγράψει τις ακριβείς λεπτομέρειες που αφορούν, στο ύψος του χρέους, τους κατόχους του, την σύνθεση, τους όρους και κυρίως τους λόγους για τους οποίους έχει συναφθεί. Οι λεπτομέρειες αυτές είναι άκρως απαραίτητες προκειμένου να μπορέσει το κράτος, αρχικά, να εξάγει ασφαλή συμπεράσματα σε σχέση με το αν υπάρχουν τμήματα του χρέους που ικανοποιούν τις προϋποθέσεις του επονείδιστου, ώστε αυτά να διαγραφούν, και εν συνεχεία πως θα διαχειριστεί το υπόλοιπο.

Σύμφωνα με έρευνες του καθηγητή Λαπαβίτσα και των συνεργατών του (Lapavitsas et all, 2011), ο ασφαλέστερος τρόπος, ώστε να γίνει αυτό είναι με τη σύσταση μιας «Ορκωτής Επιτροπής», ανεξάρτητης από το πολιτικό σύστημα, που θα αποτελείται από διεθνώς αναγνωρισμένους ειδικούς, αλλά και εκπροσώπους των πολιτών. Έτσι, θα διασφαλιστούν παράλληλα η δημοκρατικότητα και η συμμετοχή της κοινωνίας στη διαχείριση του ζητήματος. Σκοπός της επιτροπής αυτής θα είναι να συγκεντρώσει τις παραπάνω πληροφορίες, να εξετάσει τη νομιμότητα του συσσωρευμένου χρέους, το αν μπορεί να χαρακτηρισθεί απεχθές και σε τι ποσοστό. Για την εκπλήρωση του σκοπού αυτού είναι αναγκαίο να έχει πρόσβαση σε πάσης φύσεως πληροφορίες σε σχέση με το χρέος, καθώς και να έχει τη δυνατότητα να καλεί μάρτυρες. Μετά την εκπλήρωση των καθηκόντων της η επιτροπή θα προβεί σε συστάσεις, αναφορικά με τις δυνατότητες ακύρωσης του χρέους και την μετέπειτα διαχείριση του εναπομείναντος. Αυτό που είναι σημαντικό στις υποδείξεις του Λαπαβίτσα είναι οτι μια τέτοια επιτροπή θα έχει το απαραίτητο επιστημονικό κύρος, ώστε να πιστοποιήσει επίσημα αν η λήψη των δανείων και η υπογραφή των μνημονίων, ως αντάλλαγμα για την χορήγηση τους, είναι προϊόν αθέμιτης πολιτικής πίεσης, παραβίασης του του διεθνούς δικαίου, και του Ελληνικού Συντάγματος και ως εκ τούτου παράνομα (βλ. παράρτημα 2).

Αφού ολοκληρωθούν οι εργασίες της Ορκωτής Επιτροπής και εκδοθεί η επίσημη έκθεση με τα πορίσματα της, το οικονομικό επιτελείο μπορεί να σχεδιάσει την πολιτική που θα ακολουθήσει απέναντι στους δανειστές. Αν η έκθεση δείξει ότι υπάρχει επονείδιστο χρέος, θα προχωρήσει στις περεταίρω κινήσεις που απαιτούνται για να διαγραφεί, ή στην χειρότερη περίπτωση να υποστεί γενναία μείωση. Αν το μέγεθος του είναι επαρκές μπορεί να μην χρειαστεί καν η αναδιάρθρωση. Ευχής έργον, βέβαια, θα ήταν να χαρακτηριστούν επονείδιστες οι δανειακές συμβάσεις, ώστε να διαγραφεί το μεγαλύτερο μέρος των δανείων του επίσημου τομέα. Δυστυχώς, η αναγωγή του χρέους σε επονείδιστο, αν και πολλά υποσχόμενη εκ των πραγμάτων, είναι μια πολύ φιλόδοξη στρατηγική, επειδή στο διεθνές δίκαιο δεν περιλαμβάνεται ακόμη σαφής τυποποίηση, ούτε υπάρχουν αρκετά νομικά προηγούμενα. Γεγονός που προσδίδει στα συμπεράσματα πολύ υποκειμενικό χαρακτήρα με αποτέλεσμα να μπορούν εύκολα να αμφισβητηθούν. Έτσι, το τελικό αποτέλεσμα, ενδεχομένως, να εξαρτηθεί από δικαστικές αποφάσεις αν δεν προκύψει

εξωδικαστικός συμβιβασμός. Γίνεται λοιπόν κατανοητό οτι αν δεν προκύψουν ασφαλή στοιχεία ότι το χρέος έχει τα χαρακτηριστικά του απεχθούς και ότι υπάρχουν σοβαρές πιθανότητες για την επίτευξη ενός θετικού αποτελέσματος, αν ακολουθηθεί αυτή η οδός, τότε η κυβέρνηση είναι υποχρεωμένη να ρίξει όλο το βάρος προς την πλευρά της αναδιάρθρωσης. Φυσικά, τέτοια στοιχεία μπορούν να προκύψουν μονάχα μέσα από μια «Ορκωτή Επιτροπή» και οι όποιες αποφάσεις μπορούν να ληφθούν μονάχα κατόπιν των συστάσεων της. Στο παράρτημα 2 παρουσιάζεται με συνοπτικό τρόπο η θεωρία του επονείδιστου χρέους, καθώς και ορισμένα επιχειρήματα υπέρ της άποψης ότι το χρέος της Ελλάδας είναι τέτοιο. Ο ενδιαφερόμενος μπορεί αν θέλει να ανατρέξει εκεί, καθώς και στην βιβλιογραφία που παραπέμπουμε.

Αν δεν υπάρξει επονείδιστο χρέος ή αυτό είναι ελάχιστο και η κυβέρνηση δεν μπορέσει να πείσει (ή να εξαναγκάσει) τους δανειστές να το συγχωρήσουν (Debt Forgiveness), θα πρέπει να υποβάλει κάποια πρόταση για αναδιάρθρωση του νόμιμου. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να επιλέξει την κατάλληλη μέθοδο ή μεθόδους αναδιάρθρωσης που θα συνθέσουν την πρόταση της, καθώς και τα τμήματα του χρέους που θα περιλαμβάνονται σε αυτή. Σήμερα, το μεγαλύτερο μέρος του δημόσιου χρέους είναι εξωτερικό και διακρατείται κατά κύριο λόγο από τους θεσμούς της ευρωπαϊκής ένωσης, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και σε μικρότερο βαθμό, από ιδιώτες επενδυτές. Το χρέος που κρατούν οι ξένοι επενδυτές έχει ήδη υποστεί απομείωση το 2012, οπότε θα είναι πολύ δύσκολο να υποστεί και δεύτερη. Αν η Ελλάδα επιμείνει, το πιθανότερο είναι ότι θα καταλήξει σε προβλήματα γενικευμένης αποχής (βλ. ενότητα 1.4.1), οπότε και θα καταλήξει σε οξύτατες δικαστικές αντιπαραθέσεις. Το μερίδιο του εσωτερικού ιδιωτικού τομέα έχει επίσης υποστεί αναδιάρθρωση κι επιπλέον έχουμε υποθέσει οτι θα εξυπηρετηθεί κανονικά σε δραχμές, οπότε μπορεί και αυτό να εξαιρεθεί από τη διαδικασία. Είναι προφανές, λοιπόν, ότι το βάρος θα πέσει στο μερίδιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του ΔΝΤ (περίπου 210δις ευρώ).

Η μορφή της διαπραγμάτευσης εξαρτάται πάντα από το ποιος έχει στην κατοχή του τα χρεόγραφα προς αναδιάρθρωση. Γιαν να μιλήσουμε πιο συγκεκριμένα, στα διακρατικά δάνεια, η διαπραγμάτευση γίνεται διαμέσου της Λέσχης του Παρισιού (Sevigny, 1990, Rieffel, 2003, Weis, 2013), στα δάνεια προς χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς διαμέσου της λέσχης του Λονδίνου, ενώ σε ότι αφορά στα χρεόγραφα του ιδιωτικού τομέα διαμέσου κάποιου πακέτου ανταλλαγής ομολόγων, στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς (Κεφάλαιο 1ο). Ανάλογα, λοιπόν, με τα τμήματα που θα επιλέξει η ελληνική πλευρά να αναδιαρθρώσει, θα εξαρτηθεί και η μορφή της διαπραγμάτευσης. Για τα διμερή δάνεια προς τα Κράτη – Μέλη της ευρωζώνης και το ΔΝΤ εκτιμούμε ότι η διαπραγμάτευση θα γίνει κατά τα πρότυπα της Λέσχης του Παρισιού, αλλά με βασικό συνομιλητή κάποια ειδική επιτροπή που θα συσταθεί για το σκοπό αυτό από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Προφανώς, στην επιτροπή αυτή θα συμμετέχουν τα Κράτη - Μέλη που υπογράφουν τις δανειακές συμβάσεις, η Επιτροπή, η ΕΚΤ και το ΔΝΤ. Βέβαια, η ακριβής διαδικασία εξαρτάται και από το αν η Ελλάδα θα είναι ενεργό μέλος της Ένωσης εκείνη τη στιγμή. Παράλληλα, σε ότι αφορά τα ομόλογα του ιδιωτικού τομέα, αν αυτά επιλεγούν, η διαπραγμάτευση, ως συνήθως, θα γίνει μεταξύ κυβέρνησης και της προβλεπόμενης από τις ρήτρες, πλειοψηφίας ομολογιούχων (ενότητα 1.4.1.).

Σε ότι αφορά στη μέθοδο, όπως είδαμε και στην ενότητα 1.4.1., οι επιλογές είναι δύο, αναδιάταξη ή απομείωση. Το αποτέλεσμα τους από οικονομικής άποψης είναι το ίδιο. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι η αναδιάταξη επεκτείνει απλώς το χρονικό ορίζοντα του χρέους, ρίχνοντας το

βάρος για τη μείωση της παραπάνω αναλογίας στην αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης, εφόσον η ονομαστική αξία παραμένει ίδια. Αν οι ρυθμοί ανάπτυξης δεν είναι επαρκείς, δεν μπορεί να επιτευχθεί άμεσα η βιωσιμότητα. Αντίθετα, η απομείωση, επειδή αποτελεί μείωση της ονομαστικής αξίας συνεπάγεται σε άμεση μείωση της αναλογίας χρέους προς ΑΕΠ. Έτσι, ακόμα και με χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, το χρέος μπορεί να μειωθεί τόσο ώστε να μπει ξανά σε βιώσιμη πορεία. Από την άλλη μεριά η απομείωση, είναι πολύ πιο επώδυνη σε σχέση με την αναδιάταξη, με την έννοια ότι ο δανειστής δεν θα πάρει πίσω μέρος των χρημάτων που δάνεισε. Άρα είναι πολύ δύσκολο να γίνει αποδεκτή κατά τη διαπραγμάτευση. Η απάντηση, λοιπόν εν προκειμένω, βρίσκεται στο πως θα κινηθούν οι ρυθμοί ανάπτυξης μετά την έξοδο από την ευρωζώνη. Αν παραμείνουν πολύ χαμηλοί, όπως και σήμερα, τότε πιθανότατα η αναδιάταξη δεν θα είναι αρκετή. Θα χρειαστεί μείωση της ονομαστικής αξίας και μάλιστα τόση, ώστε το χρέος να επανέλθει σε επίπεδο που να είναι βιώσιμο. Επιπλέον, ακόμα κι αν υπάρξουν οι αναγκαίοι ρυθμοί ανάπτυξης το χρέος είναι τόσο υψηλό, που η μεταβίβαση όλων αυτών των πόρων στο εξωτερικό θα καθηλώσει τη χώρα σε μια τελματώδη κατάσταση. Πάντως, το κλειδί για την επιτυχία σε περίπτωση απομείωσης είναι το ποσοστό της συνολικής ονομαστικής αξίας του χρέους που θα διαγραφεί. Το κατάλληλο ύψος μπορεί να εκτιμηθεί με μια ανάλυση βιωσιμότητας, όπως αυτή που συζητήσαμε στο πρώτο κεφάλαιο.

Τέλος, κατά την άποψη του υποφαινόμενου, η απομείωση έχει, εκτός από την οικονομική της διάσταση, και μια ηθική διάσταση που αφορά στο κατά πόσο είναι θεμιτό να φορτωθούν τα χρέη οι ελληνικές γενιές, αντί να γίνει μια κατανομή του βάρους μεταξύ δανειστών και δανειζόμενου. Με την αναδιάταξη των οφειλών οι πιστωτές θα αποπληρωθούν στο ακέραιο. Στην χειρότερη περίπτωση θα χάσουν μόνο ένα μικρό μέρος των τόκων, δηλαδή του αναμενόμενου κέρδους. Αντίθετα, ο ελληνικός λαός, που χρηματοδοτεί άτοκα το κράτος μέσω της φορολογίας, σηκώνει όλο το βάρος της δημοσιονομικής προσαρμογής. Πράγματι, οι Έλληνες ευθύνονται σε πολύ μεγάλο βαθμό για την σημερινή κατάσταση γιατί ψήφιζαν τις κυβερνήσεις που δανείζονταν αλόγιστα, αλλά και που εφάρμοσαν την πολιτική των τελευταίων ετών. Αντίστοιχα υπεύθυνοι είναι, όμως, και οι δανειστές που χορηγούσαν αλόγιστα τα δάνεια επί σειρά ετών, καθώς και τα κράτη τους που μέσα από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν κερδοσκοπικά την οικονομική αδυναμία της Ελλάδας. Γιατί λοιπόν οι νέες γενιές που δεν έχουν ουδεμία σχέση με την σημερινή κατάσταση να επωμισθούν ασύμμετρα όλο το βάρος της προσαρμογής βάζοντας υποθήκη το μέλλον τους; Κάποια στιγμή δεν πρέπει κι οι δανειστές να επωμισθούν το δικό τους μερίδιο αντιμετωπίζοντας απώλειες; Συνεπάγεται, λοιπόν, ότι η πρόταση της ελληνικής κυβέρνησης θα πρέπει τόσο, για οικονομικούς, όσο και λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης να αφορά σε απομείωση του αρχικού κεφαλαίου.

Τα παραπάνω, βέβαια, δεν σημαίνουν απαραίτητα ότι οι δανειστές και ειδικά τα κράτη της ευρωζώνης, θα συμφωνήσουν στις επιλογές αυτές. Ακόμα και σήμερα, που η Ελλάδα εξακολουθεί και είναι ισότιμο μέλος της ΕΕ, και που το ΔΝΤ επιμένει στην άποψη ότι είναι αναγκαίο να γίνει απομείωση κι όχι αναδιάταξη, η αδιαλλαξία των ευρωπαίων εταίρων για το ζήτημα, γίνεται εμφανής στα δημοσιεύματα που συναντάμε καθημερινά στον τύπο (Spiegel and Hope, 2014, Καραβίτη, 2014, Αθανασίου, 2014). Πόσο μάλλον στην περίπτωση που έχει προηγηθεί μονομερής αποχώρηση. Ακόμη κι αν οι επίσημοι δανειστές συμφωνήσουν, για να γίνει η απομείωση θα πρέπει να τροποποιηθούν οι όροι των Συμβάσεων Δανειακής Διευκόλυνσης, ή εναλλακτικά να συναφθεί

μια καινούρια. Παρότι, η διαπραγμάτευση και οι αποφάσεις θα λάβουν χώρα σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Επιτροπής, τέτοιες πράξεις προϋποθέτουν και την σύμφωνη γνώμη όλων των κοινοβουλίων των δανειστών, ακριβώς όπως είχε γίνει αρχικά και για την χορήγηση των δανείων.

Είναι πολύ δύσκολο να εκτιμήσουμε το ποσοστό του χρέους που πρέπει να απομειωθεί, προκειμένου να επανέλθει σε βιώσιμα επίπεδα. Η διεθνής βιβλιογραφία δείχνει ότι σε ανάλογες περιπτώσεις έχει κυμανθεί από 13% έως και 73% του συνόλου (Sturzenegger and Zettelmeyer, 2005). Στην περίπτωση μας εικάζεται ότι πρέπει να αγγίζει τουλάχιστον το 50% (Σταθάκης, 2014). Επειδή μια τέτοια μείωση της ονομαστικής αξίας συνεπάγεται σε μεγάλες απώλειες για τα άλλα κράτη, μπορεί από τώρα να πιθανολογήσει κανείς ότι δεν πρόκειται να βρεθεί ποτέ το απαραίτητο «πολιτικό κεφάλαιο» που θα επιτρέψει στην Ένωση να θυσιάσει τα χρήματα των Ευρωπαίων φορολογουμένων. Να σημειωθεί εδώ οτι στον επίσημο τομέα δεν ανήκει μόνο η Ευρωπαϊκή Ένωση αλλά και το Ταμείο. Δεδομένης της «οικονομικής παράδοσης» του, δηλαδή να μην δέχεται ποτέ αναδιάρθρωση, μια υπαναχώρηση του δεν αποκλείεται να δημιουργήσει σοβαρό ηθικό κίνδυνο για το μέλλον. Συνεπάγεται, λοιπόν, ότι και το Ταμείο, παρόλο που σήμερα φαίνεται να συντάσσεται με την επιλογή της απομείωσης, είναι δύσκολο να αποδεχτεί την εφαρμογή της στο δικό του μερίδιο. Αναλογιζόμενος τους παραπάνω παράγοντες μπορεί τώρα να συμπεραίνει κανείς οτι οι όποιες κινήσεις και προτάσεις, κατά πάσα πιθανότητα, θα χρειαστεί να έχουν έναν οιονεί εξαναγκαστικό χαρακτήρα.

Ένα ερώτημα που θα προκύψει αναφορικά με το χρέος, αφορά στην ύπαρξη πραγματικού οφέλους από την αναδιάρθρωση. Είδαμε στην προηγούμενη ενότητα ότι τα συμβόλαια που διέπονται από ξένο δίκαιο θα παραμείνουν σε ευρώ. Θα σκεφτόταν λοιπόν κανείς ότι η ραγδαία υποτίμηση της δραχμής θα εξαλείψει τα όποια οφέλη θα προκύψουν από την αναδιάρθρωση. Για παράδειγμα, αν η ονομαστική αξία του χρέους μειωθεί κατά 70% και στην πορεία υποτιμηθεί το νόμισμα κατά 70%, τότε ο λόγος προς ΑΕΠ παραμένει ίδιος. Συνεπώς, λόγω της εξόδου από την ευρωζώνη, δεν αλλάζει τίποτα. Αυτό είναι λάθος. Πράγματι, οι αριθμοί δείχνουν ότι τα όποια οφέλη από την αναδιάρθρωση γίνονται φτερό στον άνεμο. Στην πραγματικότητα, όμως, αυτό είναι καθαρά εικονικό φαινόμενο. Ο αναγνώστης που διάβασε προσεκτικά το 1^{ο} κεφάλαιο της ανά χείρας μελέτης, γνωρίζει ήδη ότι το εξωτερικό χρέος αποπληρώνεται από τα μελλοντικά πλεονάσματα τρεχουσών συναλλαγών. Τα πλεονάσματα αυτά εκφράζονται σε ξένο νόμισμα. Επομένως, αν μειωθεί το χρέος θα απαιτείται μικρότερο πλεόνασμα τρεχουσών συναλλαγών, δηλαδή, λιγότεροι πραγματικοί πόροι. Το μόνο διαφορετικό σε σχέση με πριν θα είναι ότι τώρα θα προστεθεί ο παράγοντας συναλλαγματική ισοτιμία, η διακύμανση της οποίας θα πρέπει να κρατηθεί σε ένα εύλογο εύρος, ώστε να αποφευχθούν ενδεχόμενα προβλήματα ρευστότητας.

Τέλος θα διερωτάται κανείς το εξής. Τι νόημα είχαν τελικά η αποχώρηση από την ευρωζώνη και η στάση πληρωμών, αφού η Ελλάδα εξακολουθεί να είναι υποχρεωμένη να διαπραγματευτεί την τύχη του χρέους της. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα αποπειράθηκε ήδη να διαπραγματευτεί το χρέος της σαν μέλος της ευρωζώνης και απέτυχε. Για ποιο λόγο να πετύχει τώρα; Τι έχει αλλάξει μετά την αποχώρηση; Αυτό που έχει αλλάξει είναι το βάρος των περιστάσεων. Η Ελλάδα δεν είναι πλέον μέλος (τουλάχιστον) της ευρωζώνης και οι εταίροι δεν είναι στην ίδια πλεονεκτική θέση με πριν, ώστε να μπορούν να πιέσουν το ίδιο αποτελεσματικά. Πρώτα, υπήρχε ένα χάσμα μεταξύ των εταίρων. Οι δανειστές ήταν οι ισχυροί και η Ελλάδα ο αδύναμος. Υπήρχαν οι ισχυρές χώρες του βορρά και οι αδύναμες του νότου. Αυτό που έχει αλλάξει, λοιπόν, είναι η ισορροπία των δυνάμεων

προς όφελος της Ελλάδας. Η αποχώρηση της δηλώνει ευθαρσώς ότι η χώρα δεν ανήκει σε κανένα Νότο, είναι ένα ανεξάρτητο, κυρίαρχο κράτος, ισότιμο με τα άλλα. Δείχνει την αποφασιστικότητα της να διεκδικήσει μια συμφέρουσα για τους πολίτες της συμφωνία, ότι είναι διατεθειμένη ασκήσει τα κυριαρχικά της δικαιώματα, κάνοντας οτιδήποτε χρειαστεί για να την πετύχει, χωρίς να φοβάται να αναλάβει το ρίσκο. Δεν υποκύπτει σε πιέσεις. Αντίθετα, θα κρατήσει όσο σκληρή στάση χρειάζεται απέναντι στους δανειστές. Επομένως, εξαρτάται από αυτούς πια, αν θα κάνουν ένα βήμα πίσω, προς όφελος και των δυο πλευρών. Σε διαφορετική περίπτωση, ο κίνδυνος να χάσουν εντελώς τα χρήματα τους είναι προ των πυλών. Ο φόβος της απώλειας μπορεί από μόνος του να κάμψει την αδιαλλαξία των δανειστών, και να επιτρέψει μια γόνιμη διαπραγμάτευση.

4.2.2. Νομισματική Υποτίμηση – Πληθωρισμός

Ένα από τα πλεονεκτήματα που έχασε η Ελλάδα με τη συμμετοχής της στο ευρώ είναι η δυνατότητα υποτίμησης του νομίσματος. Έτσι, όπως δείξαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, ο μόνος τρόπος σήμερα για να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα της είναι η δημοσιονομική προσαρμογή, ήτοι εσωτερική υποτίμηση με πολιτικές λιτότητας. Είναι φανερό λοιπόν, ότι το μεγαλύτερο κίνητρο που έχει η Ελλάδα για αποχώρηση από τη ζώνη του ενιαίου νομίσματος, είναι η ανάκτηση της νομισματικής πολιτικής και κατά συνέπεια του ελέγχου της νομισματικής ισοτιμίας. Μολαταύτα, η άσκηση συναλλαγματικής πολιτικής αναμένεται να είναι δύσκολη στην βραχυχρόνια περίοδο. Για να καταλάβουμε την κατάσταση, αρκεί να φανταστούμε από τη μια, όλους εκείνους που θα βρεθούν με Νέα Δραχμή στην κατοχή τους να προσπαθούν διακαώς να την «ξεφορτωθούν», και από την άλλη, την κεντρική τράπεζα, με λιγοστό ξένο νόμισμα στη διάθεση της, να πασχίζει να απορροφήσει την προσφορά. Από την πρώτη μέρα κυκλοφορίας της, η Νέα Δραχμή θα υποτιμηθεί δραματικά στις αγορές. Οι εκτιμήσεις του ποσοστού κυμαίνονται από 30% έως 70% ανάλογα με την έρευνα και το αρχικό σενάριο (Ruparel and Persson, 2012, Bootle, 2012, Buiter and Rahbari, 2011). Ωστόσο, στο μεσοπρόθεσμο ορίζοντα ίσως είναι δυνατό να ελεγχθεί η μεταβλητότητα της ισοτιμίας με την επιβολή ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων (Johnston and Tamirisa, 1998, Edwards, 1999, Neely, 1999, Magud, Reinhart and Rogoff, 2011).

Η υποτίμηση, όμως, δεν φαίνεται να αποτελεί πρόβλημα. Αντιθέτως, όπως έχουμε τονίσει, φιγουράρει ως ένα από τα κυριότερα αναπτυξιακά οφέλη που θα αποκομίσει η ελληνική οικονομία, εγκαταλείποντας την νομισματική ένωση. Η χαμηλή ισοτιμία δραχμής – ευρώ θα κάνει τα ελληνικά προϊόντα και υπηρεσίες φθηνότερα σε σχέση με εκείνα των άλλων ευρωπαϊκών χωρών, με αποτέλεσμα να αυξηθεί η ζήτηση τους από το εξωτερικό και κατά συνέπεια οι εξαγωγές. Μελέτες δείχνουν ότι οι υποτιμήσεις του νομίσματος στην Ελλάδα έχουν επεκτατικό αποτέλεσμα στις εξαγωγές και στο ΑΕΠ, στην βραχυχρόνια περίοδο, το οποίο τείνει να γίνεται ουδέτερο στη μακροχρόνια περίοδο (Upadhyaya, Mixon and Bhandari, 2004). Εμπειρικές μελέτες, σχετικά με το ύψος της υποτίμηση της Νέας Δραχμής, έδειξαν ότι μια μείωση στην ισοτιμία της τάξεως του 50% μπορεί να επιδράσει θετικά, βελτιώνοντας την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας κατά 37% και

παράλληλα να μειώσει το έλλειμμα κατά 90 ποσοστιαίες μονάδες (Mariolis and Katsinos, 2011). Ωστόσο, οι επιδράσεις αυτές θα έχουν τη μορφή ενός ξαφνικού «σοκ» και θα περιοριστούν στην βραχυχρόνια περίοδο (Μαριόλης, 2013). Τέλος, το φθηνό νόμισμα θα βελτιώσει σημαντικά την ανταγωνιστικότητα και θα αποτελέσει ανάσα για τον τουρισμό, τομέας ο οποίος συνεισφέρει περίπου το 16% του συνολικού ΑΕΠ, απασχολεί το 20% του εργατικού δυναμικού και αποτελεί τον σημαντικότερο εξαγωγικό κλάδο της χώρας (Petrakis, 2012, σελ. 438).

Όπως είναι γνωστό κι από το ρητό, κάθε νόμισμα έχει δύο όψεις. Τα παραπάνω ανήκουν στη μία, εφόσον η υποτίμηση του θα έχει κι αρνητικές συνέπειες. Η κυριότερη είναι ο εισαγόμενος πληθωρισμός. Η υποτίμηση, ναι μεν θα κάνει τα εγχώρια προϊόντα σχετικά φθηνότερα από εκείνα των άλλων χωρών, πλην όμως θα κάνει τις εισαγωγές ακριβότερες. Μια υποτίμηση της τάξης του 50% συνεπάγεται σε αύξηση των τιμών των εισαγόμενων προϊόντων κατά 50%. Αυτό δεν είναι κακό για μια οικονομία που μπορεί να καλύψει τις ανάγκες της από την εγχώρια παραγωγή. Η Ελλάδα, όμως δεν φαίνεται να είναι μια τέτοια χώρα. Σήμερα, τα περισσότερα είδη πρώτης ανάγκης εισάγονται από το εξωτερικό, πράγμα που σημαίνει ότι η υποτίμηση, ελλείψει εγχώριων υποκατάστατων προϊόντων, θα αυξήσει το γενικότερο επίπεδο των τιμών. Αξίζει, όμως, να σημειώσουμε ότι έρευνες πάνω σε αυτό το αντικείμενο έχουν δείξει ότι ο πληθωρισμός δεν θα είναι τόσο υψηλός όσο πιστεύεται. Ειδικότερα, ακόμα κι αν η υποτίμηση αγγίξει το 100%, ο πληθωρισμός δεν φαίνεται να ξεπερνάει το 20%. Ίδιες έρευνες καταλήγουν στο οτι μια υποτίμηση άνω του 50% φαίνεται να αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάκαμψη (Mariolis and Katsinos, 2011, Mariolis, 2013). Όπως και να’ χει, αυτό που έχει σημασία είναι να μην επιτραπεί στις πληθωριστικές πιέσεις να περάσουν στους μισθούς. Οι αρμόδιοι για την οικονομική πολιτική οφείλουν να εμποδίσουν τη δημιουργία ενός σπιράλ μισθών – τιμών, αντίστοιχο με εκείνο της περιόδου 1975 - 1990. Με άλλα λόγια, δεν πρέπει σε καμιά περίπτωση να επιτραπεί η επιστροφή στις πρακτικές εκείνης της εποχής. Σε διαφορετική περίπτωση, αν δηλαδή οι μισθοί αυξάνονται όσο κι ο πληθωρισμός, θα απορροφούν τις επιδράσεις της υποτίμησης στην ανταγωνιστικότητα και θα χρειάζεται εκ νέου υποτίμηση. Το αποτέλεσμα της πρακτικής αυτής είναι γνωστό από την ανάλυση μας στο κεφάλαιο 2.

Αυξήσεις τιμών θα παρατηρηθούν και στις πρώτες ύλες, όπως για παράδειγμα τα καύσιμα, οι οποίες αναμένεται να προκαλέσουν σημαντικά προβλήματα, όπως ελλείψεις υγρών καυσίμων για μετακίνηση και θέρμανση ή φάρμακα. Παρόλα αυτά, δεν αναμένεται να παρατηρηθούν προβλήματα στην ηλεκτρική ενέργεια, καθώς τα εργοστάσια της ΔΕΗ παρουσιάζουν υψηλό βαθμό αυτονομίας, λόγω του ότι η λειτουργία τους στηρίζεται σε λιγνίτη εγχώριας παραγωγής. Κατά τα στάδια προετοιμασίας αποχώρησης, η κυβέρνηση θα μπορούσε να γεμίσει τις αποθήκες της με τρόφιμα, καύσιμα και άλλα απαραίτητα είδη, ωστόσο κάτι τέτοιο μπορεί να υπονομεύσει τη μυστικότητα του όλου εγχειρήματος. Παράλληλα, θα χρειαστεί να εκπονηθεί ένα σχέδιο ορθολογικής διαχείρισης τους. Περιορισμοί στις μετακινήσεις και την κατανάλωση ορυκτών καυσίμων, ενδεχομένως, να χρειαστεί να επιβληθούν.

Από την μέχρι τώρα συζήτηση για την ισοτιμία καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η υποτίμηση του νομίσματος μπορεί να βελτιώσει θεαματικά την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας. Μολαταύτα, το αποτέλεσμα αυτής της βελτίωσης πάνω στο συνολικό εισόδημα, είναι συζητήσιμο. Όπως θα δούμε στην συνέχεια η υποτίμηση θα προκαλέσει μια σειρά από διάφορες άλλες

επιπλοκές που μπορεί να αποδειχτούν αρκετά επιζήμιες για την ανάπτυξη. Επιπλέον, οι επιδράσεις της υποτίμησης πάνω στην ανταγωνιστικότητα θα περιοριστούν στην βραχυχρόνια περίοδο, εφόσον μακροχρόνια θα εξασθενήσουν, λόγω του εισαγόμενου πληθωρισμού. Μολονότι, λοιπόν, η υποτίμηση θα μπορούσε να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα και το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών, αυτό θα εξαρτηθεί και από άλλους παράγοντες, η απουσία των οποίων υπονομεύει το τελικό αποτέλεσμα.

4.2.3. Αντίκτυπος στη διεθνή οικονομική κοινότητα, υπόληψη και αποκλεισμός από τις διεθνείς αγορές.

Από τους πρώτους που προσπάθησαν να διερευνήσουν το μυστήριο γύρω από τους λόγους που κινητροδοτούν την αποπληρωμή του χρέους είναι οι Eaton και Gersovitz (1981). Σε ένα άρθρο, το οποίο θεωρείται θεμέλιος λίθος της διεθνούς βιβλιογραφίας σε ότι αφορά το δημόσιο χρέος και τις στάσεις πληρωμών, υποστηρίζουν ότι το κυριότερο κίνητρο που έχει ένα κράτος για να αποπληρώσει τις οφειλές του είναι ο φόβος του αποκλεισμού του από τις διεθνείς αγορές κεφαλαίων. Εξηγούν, ότι μια στάση πληρωμών έχει δραματική αρνητική επίπτωση στην υπόληψη του δανειζόμενου, δηλαδή, στην εικόνα που έχουν γι' αυτόν οι πιστωτές του, σε σχέση με το αν είναι έμπιστος και σοβαρός συνεργάτης. Υποστήριξαν οτι αν η υπόληψη του δανειστή καταστραφεί, για παράδειγμα με μια στάση πληρωμών, θα κινδυνέψει να μην μπορέσει να δανειστεί ξανά. Έτσι, η μοναδική περίπτωση οπού τα κράτη μπορούν να αποκηρύξουν το χρέος τους, χωρίς να ενδιαφέρονται για την υπόληψη, είναι όταν χρειάζεται να δανειστούν μονάχα μια φορά και γνωρίζουν ότι δεν θα χρειαστεί ποτέ να το ξανακάνουν. Ωστόσο, τα κράτη δεν είναι εφάπαξ δανειζόμενοι. Αντιθέτως, μπορεί να χρειαστεί να δανειστούν αρκετές φορές στο μέλλον, συνήθως όταν βιώνουν μια κακή οικονομική συγκυρία. Συνεπώς, *«οι κυβερνήσεις επιλέγουν να αποπληρώσουν, επειδή γνωρίζουν ότι κάποια στιγμή στο μέλλον ενδέχεται να αντιμετωπίσουν κάποιο σοκ κατά τη διάρκεια του οποίου πιθανόν να χρειαστούν δανεικά»* (σελ. 290). Η αποπληρωμή βοηθάει στην διατήρηση καλής φήμης και κατά συνέπεια άνετης πρόσβασης στις αγορές κεφαλαίου. Άρα, πρώτη, κεντρική συνέπια της αναστολή πληρωμών θα είναι η απώλεια αξιοπιστίας και κατά συνέπεια ο αποκλεισμός από τις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές. Αυτό που ενδιαφέρει εμάς εδώ, δεν είναι αν τα κράτη αποπληρώνουν τα χρέη τους για να μην αποκλειστούν, αυτό σαν ιδέα έχει άλλωστε απορριφθεί (Bullow and Rogoff, 1989), αλλά αν όντως ισχύει οτι οι αγορές εκτιμούν την υπόληψη του δανειστή. Με άλλα λόγια αν οι αγορές λαμβάνουν υπόψιν αυτό που θα ονομάζαμε σήμερα, λαϊκιστήν, «μπέσα». Το εν λόγω ζήτημα απασχολεί για χρόνια τώρα ένα μεγάλο σώμα της διεθνούς βιβλιογραφίας και τα συμπεράσματα της εμπειρικής έρευνας δεν είναι σε καμία περίπτωση ενιαία. Αντιθέτως, φαίνεται να είναι αντιφατικά μεταξύ τους.

Πολλοί οικονομολόγοι κάνουν λόγο ακόμη και για μόνιμο αποκλεισμό ως τιμωρία για την μη αποπληρωμή των χρεών. Ωστόσο, αρκετές μελέτες, άλλες παλαιότερες και άλλες πιο

πρόσφατες, υποδεικνύουν ότι η επίπτωση πάνω στην υπόληψη, τελικά ίσως δεν είναι και τόσο τρομακτική όσο φαντάζει. Πιο συγκεκριμένα, οι Jorgensen and Sachs (1989), μελέτησαν ορισμένα επεισόδια αναστολής πληρωμών από χώρες της Λατινικής Αμερικής, την περίοδο του μεσοπολέμου και διαπίστωσαν ότι «το κόστος της στάσης πληρωμών σε όρους μελλοντικών εξωτερικών χρηματοοικονομικών ροών ήταν αμελητέο» (σελ. 37). Μάλιστα, συμπέραναν ότι οι αγορές δεν έκαναν διακρίσεις μεταξύ δανειστών που είχαν και εκείνων που δεν είχαν κάνει στάση πληρωμών. Σε αυτό συμφώνησαν και οι Lindert και Morton (1989). Οι παράγοντες που προσδιόρισαν την πρόσβαση στις αγορές ήταν άλλοι πέρα από τη στάση πληρωμών, το κόστος της οποίας πάνω στην φήμη και αξιοπιστία της χώρας ήταν μηδενικό. Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξαν και οι Gelos, Sahay και Sandleris (2011), σε ότι αφορά τα επεισόδια αναστολής πληρωμών τις δεκαετίες 80'-90'. Αναλύοντας στοιχεία της εποχής αναφορικά με τον δανεισμό των αναπτυσσόμενων χωρών, δεν κατάφεραν να επιβεβαιώσουν τον αποκλεισμό από τις αγορές ως τιμωρία. Συμπεραίνουν ότι *«Η πιθανότητα πρόσβασης στην αγορά δεν επηρεάζεται σημαντικά από την στάση πληρωμών το προηγούμενο έτος. Την δεκαετία του 90', κατά μέσον όρο, οι χώρες που είχαν κάνει στάση πληρωμών δεν βίωσαν κάποια διαταραχή με την πρόσβαση στις αγορές»* (σελ.23), ενώ την δεκαετία του 80', τα κράτη χρειάζονταν περίπου 4 χρόνια (κατά μέσο όρο) για να αποκτήσουν και πάλι πρόσβαση. Σημειώνουν ότι τα ευρήματα τους *«καταρρίπτουν την κοινή πεποίθηση ότι η στάση πληρωμών έχει σαν αποτέλεσμα πολύ παρατεταμένες περιόδους αποκλεισμού από τις αγορές»* (σελ. 19). Επισημαίνουν ακόμα, ότι η δυνατότητα πρόσβασης εξαρτάται κατά κύριο λόγο από την πολιτική σταθερότητα και απ' το πως οι αγορές αντιλαμβάνονται την ποιότητα των θεσμών της χώρας, ενώ μακροοικονομικά μεγέθη όπως το ΑΕΠ και η Άμεση Ξένη Επένδυση επιτελούν δευτερεύοντα ρόλο.

Ελαφρώς διαφοροποιημένη άποψη παρουσιάζουν οι Medeiros Gupen και Zanforlin (2005). Κοιτώντας τα ιστορικά παραδείγματα, παρατηρούν ότι ο χρόνος που θα χρειαστεί για να αποκτηθεί η πρόσβαση μπορεί να είναι λίγος ή πολύς. Για παράδειγμα, από 18 μήνες έως και πάνω από 5 χρόνια από τη στιγμή που χάνετε η πρόσβαση, ή από 4 μήνες έως και 4 χρόνια μετά την ολοκλήρωση της αναδιάρθρωσης. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, ο χρόνος αποκατάστασης της πρόσβασης θα εξαρτηθεί από το αν η χώρα είναι διατεθειμένη να αποκαταστήσει την υπόληψη της ως υπεύθυνος δανειστής. Με άλλα λόγια από παράγοντές όπως, την θέληση της να εξυπηρετεί ομαλά το χρέος, το πόσο γρήγορα αναλαμβάνει διορθωτικές δράσεις και πετυχαίνει ένα ικανοποιητικό επίπεδο οικονομικής απόδοσης. Επιπλέον οι κυβερνήσεις πρέπει, αν θέλουν να επανέλθουν σύντομα στις αγορές, να φτιάξουν ένα επικοινωνιακό πλαίσιο μέσω του οποίου να αναδεικνύουν τις προσπάθειες τους. Οι Richmond and Dias (2008), χωρίς οικονομετρική ανάλυση, αλλά μελετώντας τα επεισόδια αυτά καθαυτά, κατέληξαν σε παρόμοια συμπεράσματα με τους προηγούμενους ερευνητές. Βρήκαν ότι μετά από μια στάση πληρωμών οι χώρες χάνουν την πρόσβαση στην αγορά κεφαλαίων και η μερική ανάκτηση της χρειάζεται κατά μέσο όρο 5,7 χρόνια, ενώ η πλήρης επαναπρόσβαση 8,4 (για επεισόδια από 1980-2005). Μάλιστα, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η μερική πρόσβαση εξαρτάται από την στάση των διεθνών επενδυτών απέναντι στο ρίσκο. Με άλλα λόγια, αν οι επενδυτές είναι διατεθειμένοι να αναλάβουν μεγαλύτερο επενδυτικό ρίσκο, οι χώρες ίσως μπορούν δανειστούν από αυτούς. Σε ότι φορά την πλήρη και ομαλή πρόσβαση, αυτή θα εξαρτηθεί από τις πολιτικές προσαρμογής που θα αναλάβει το κράτος και από την υπεύθυνη συμπεριφορά. Επίσης, διαπίστωσαν ότι ρόλο παίζει και το μέγεθος της

εκάστοτε οικονομίας, με τις μεγάλες να αποκτούν πρόσβαση στο μισό χρόνο από τις μικρές. Τέλος, οι Borenzstein και Panizza (2008) εκτίμησαν τις επιδράσεις μιας στάσης πληρωμών, μεταξύ άλλων, πάνω στα σκορ πιστοληπτικής αξιοπιστίας και βρήκαν ότι δεν έχει επίμονη και μακροχρόνια διάρκεια. Από τα επεισόδια των ετών 1995-2002, μόνο σε αυτά των τριών τελευταίων βρέθηκε θετική συσχέτιση μεταξύ των δυο μεταβλητών.

Πέρα, όμως, από τον αποκλεισμό, σύμφωνα με τον Sturzenegger (2002, σελ. 30) η στάση πληρωμών θα επηρεάσει και το μελλοντικό κόστος δανεισμού, όπως αυτό αποτυπώνεται στα ασφάλιστρα κινδύνου. Το ζήτημα είναι προς ποια κατεύθυνση. Σύμφωνα με τον ίδιο υπάρχουν δύο αντιδιαμετρικά αντίθετες απόψεις πάνω στο ζήτημα. Το κόστος μπορεί να μειωθεί αφού η στάση πληρωμών θα φέρει την χώρα σε συνθήκες βιωσιμότητας χρέους και συνεπώς οι δανειστές θα πρέπει να προσφέρουν καλύτερους όρους. Από την άλλη, η στάση πληρωμών θα φέρει τεράστιο πλήγμα πάνω στην αξιοπιστία της χώρας και εξαιτίας του φόβου των δανειστών το ασφάλιστρο κινδύνου μπορεί να παραμείνει αυξημένο. Τα εμπειρικά αποτελέσματα είναι δείχνουν ότι η επίδραση της στάσης πληρωμών στα κόστη δανεισμού είναι μεν υψηλή, πλην όμως διαρκεί ελάχιστα. Πιο συγκεκριμένα, με την δεύτερη άποψη τάσσονται οι Cruces και Trebesh (2013). Ερευνώντας περιπτώσεις αναδιαρθρώσεων χρέους που έλαβαν χώρα τις τέσσερις τελευταίες δεκαετίες διαπίστωσαν ότι η στάση πληρωμών και αναδιάρθρωση χρέους έχει σημαντικές αρνητικές συνέπειες στο κόστος δανεισμού. Μάλιστα, το ύψος του επηρεάζεται θετικά από το μέγεθος απομείωσης της ονομαστικής αξίας του χρέους. Αν οι πιστωτές έχουν μεγάλες απώλειες τότε το κράτος αντιμετωπίζει σημαντικά μεγαλύτερα κόστη δανεισμού (οι πιστωτές ζητούν μεγαλύτερο ασφάλιστρο) και ο αποκλεισμός από τις αγορές διαρκεί περισσότερο.

Οι Reinhart, Rogoff και Savastano (2003), θεωρούν επίσης ότι η στάση πληρωμών επιδρά σημαντικά στο κόστος δανεισμού, αλλά με πιο έμμεσο αυτή τη φορά τρόπο. Πιστεύουν ότι οι αγορές εκτιμούν ένα όριο μέχρι το οποίο μια χώρα μπορεί να εξυπηρετεί με άνεση το χρέος της και έτσι, για να δανείσουν πέρα από αυτό, απαιτούν μεγαλύτερο ασφάλιστρο κινδύνου. Αυτό το όριο, όμως, θεωρούν ότι εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το ιστορικό της κάθε χώρας, αναφορικά με το κατά πόσο έχει καταφέρει να διαχειριστεί τα δημοσιονομικά της, έτσι ώστε να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της απέναντι στους δανειστές. Κάθε φορά που γίνεται στάση πληρωμών το όριο μικραίνει με συνέπεια να περιορίζονται οι δυνατότητες φθηνού δανεισμού. Από την άλλη πλευρά οι Lindert και Morton (1989), είχαν υποστηρίξει παλαιότερα οτι το ιστορικό αποπληρωμής μοιάζει να είναι ασήμαντο στα μάτια των πιστωτών (σελ. 65), ενώ οι Flandreu and Zumer (2004), σε έρευνα του σχετικά με τους προσδιοριστικούς παράγοντες των ασφάλιστρων κινδύνου, αναφέρουν οτι σε όλα τα επεισόδια στάσης πληρωμών που έλαβαν χώρα μέχρι και τα μέσα της πρώτης δεκαετίας του προηγούμενου αιώνα, το ασφάλιστρο κινδύνου δεν ανέβηκε τόσο ώστε να κάνει το κόστος δανεισμού δυσθεώρητο. Τέλος οι Borensztein και Panizza (2008), υποστηρίζουν ότι ακόμη και μετά την ολοκλήρωση της αναδιάρθρωσης του χρέους, τα ασφάλιστρα κινδύνου πράγματι παραμένουν αρκετά υψηλά, όμως παρουσιάζουν ραγδαία αποκλιμάκωση μετά τον δεύτερο χρόνο.

Αν και η διεθνής εμπειρική έρευνα εμφανίζεται διχασμένη, εντούτοις μπορούμε να εξάγουμε κάποια χρήσιμα συμπεράσματα. Παρά τις όποιες διαφωνίες των ερευνητών είναι γενικά αποδεκτό οτι άμεση συνέπεια από μια στάση πληρωμών είναι ο αποκλεισμός της χώρας από τις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές για ένα εύλογο χρονικό διάστημα. Ωστόσο, η αιτία δεν

φαίνεται να είναι η κακή πλέον φήμη του δανειστή. Αυτό μας επιτρέπει να πούμε ότι οι αγορές δεν δείχνουν να πιστεύουν ότι αυτός που κάνει στάση πληρωμών είναι απαραίτητα ένας, ηονεί, απατεώνας που επιλέγει συστηματικά οπορτουνιστικές συμπεριφορές εις βάρος των πιστωτών του. Οι επιδράσεις στο κόστος δανεισμού και την διάρκεια αποκλεισμού από τις αγορές δεν είναι ιδιαίτερα σημαντικές ενώ παράλληλα περιορίζονται στην βραχυχρόνια περίοδο, επιβεβαιώνοντας κατά κάποιο τρόπο την άποψη οτι «τα χρέη που συγχωρέθηκαν, ξεχνιούνται» (Bullow and Roggof, 1989, σελ. 49). Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το μέγεθος και η έκταση τους στο χρόνο, θα εξαρτηθεί από την στάση που θα κρατήσει η χώρα στο εξής όσον αφορά την διαχείριση της οικονομίας καθώς και από τα αποτελέσματα που θα σημειώσει στο από αυτή. Συνεπώς, η εμπειρική έρευνα δείχνει ότι οι αγορές δεν κάνουν δουλειές βασιζόμενες στην υπόληψη, αλλά στα τρέχοντα νούμερα, ανεξάρτητα από το πόσο κακοπληρωτής είναι ο πελάτης. Μάλιστα αν χώρα μπορεί να επηρεάσει αυτά τα νούμερα και κατ' επέκταση την στάση των αγορών προς όφελος της, η πρόσβαση στις αγορές μπορεί να ανακτηθεί αρκετά γρήγορα.

Συνεπώς, με βάση τα παραπάνω, για την περίπτωση της Ελλάδας, δεν έχουμε παρά να πιθανολογήσουμε τα εξής. Αν δεχτούμε την ισχύ της εμπειρικής έρευνας, η χώρα δεν αναμένεται να έχει κάποιο κόστος στην υπόληψη της και κατά συνέπεια στην μετέπειτα πρόσβαση στις αγορές. Βέβαια όσο θα βρίσκεται σε κατάσταση ανάγκης δεν θα μπορεί να δανειστεί. Αυτό είναι λογικό να συμβαίνει από την στιγμή που δηλώνει στους δανειστές ότι δεν έχει την δυνατότητα να τους αποπληρώσει. Μετά από την στάση πληρωμών, αφού θα έχει πλέον διευθετηθεί το χρέος και θα έχει αποκτήσει την πολυπόθητη βιωσιμότητα, θα μπορεί να επιστρέψει στις αγορές. Αρχικά με ένα υψηλό σχετικά κόστος το οποίο μπορεί να εξαρτηθεί από το ύψος της απομείωσης, πλην όμως αυτό θα αποκλιμακωθεί. Ο χρόνος θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από το τι επιδόσεις θα εμφανίσει η εθνική οικονομία τον καιρό εκείνο αλλά και από το πόσο η ελληνική κυβέρνηση είναι διατεθειμένη να κρατήσει συντηρητικό προφίλ σε σχέση με την δημοσιονομική διαχείριση.

4.2.4. Επιβολή κυρώσεων, διαταραχές στο διεθνές εμπόριο και Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών

Όπως είδαμε από τις πρώτες κιόλας ενότητες ένα από τα πλεονεκτήματα που έχασε η Ελλάδα με τη συμμετοχής της στο ευρώ είναι η δυνατότητα υποτίμησης του νομίσματος. Έτσι ο μόνος τρόπος, σήμερα, για να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα της είναι η δημοσιονομική προσαρμογή, ήτοι η εσωτερική υποτίμηση με πολιτικές λιτότητας. Η έξοδος από την ευρωζώνη θα επιτρέψει την υποτίμηση του νομίσματος της, πράγμα που θα βελτιώσει την διεθνή ανταγωνιστικότητα των προϊόντων και κατά συνέπεια την διόρθωση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών. Ωστόσο, η διεθνής βιβλιογραφία παρατηρεί οτι έπειτα από μια στάση πληρωμών παρατηρείται έντονη κάμψη των εμπορικών δραστηριοτήτων της χώρας, πράγμα που εγείρει αμφιβολίες αναφορικά με την επίτευξη του παραπάνω αποτελέσματος, δηλαδή την βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου. Το φαινόμενο αυτό θεωρείται από την διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα μια από τις πλέον σημαντικές επιπτώσεις στην οικονομία μιας χώρας που κάνει στάση πληρωμών. Η

ύπαρξη του έχει αποδοθεί σε δύο μηχανισμούς. Αρχικά, την επιβολή κυρώσεων, είτε επίσημα, είτε συγκαλυμμένα, από τους πιστωτές ως «τιμωρία» κατά των κρατών που σταματούν να εξυπηρετούν τις οφειλές τους (Bullow and Rogoff, 1989). Οι σύγχρονες έρευνες, όμως, απορρίπτουν τον μηχανισμό αυτό αποδίδοντας το φαινόμενο σε πιο ρεαλιστικούς μηχανισμούς όπως την μείωση των βραχυπρόθεσμων πιστώσεων και των κεφαλαιακών ελέγχων (Borensztein and Panizza, 2006, 2008, Arteta and Hale, 2008). Το διεθνές επιστημονικό προσωπικό κινήθηκε προς αυτόν τον τομέα και προσπάθησε να απαντήσει εμπειρικά το ερώτημα, αν πράγματι υπάρχουν επιπτώσεις πάνω στο διεθνές εμπόριο, και ποιου από τους γνωστούς ή άγνωστους θεωρητικούς μηχανισμούς είναι αποτέλεσμα. Μέχρι σήμερα έχουν γίνει αρκετές μελέτες, οι οποίες επιβεβαιώνουν την ύπαρξη αρνητικών επιδράσεων μιας στάσης πληρωμών πάνω στο εμπόριο, και παρόλο που διάφορες αιτίες έχουν αναφερθεί, καμία δεν έχει καταφέρει να ταυτοποιήσει τον πραγματικό μηχανισμό που προκαλεί αυτό το φαινόμενο.

Αναφορικά με την ύπαρξη ή όχι αρνητικών επιδράσεων, σημαντική είναι η έρευνα του καθηγητή Rose (2005). Χρησιμοποιώντας ένα μοντέλο βαρύτητας διμερούς εμπορίου και ένα σετ δεδομένων πάνελ, για πενήντα χρόνια, για 200 χώρες, βρήκε ότι η *«επαναδιαπραγμάτευση χρέους μέσω της Λέσχης του Παρισιού συσχετίζεται με μια οικονομικά και στατιστικά σημαντική μείωση του διμερούς εμπορίου μεταξύ πιστωτών και δανειστών»* (σελ. 25). Μάλιστα, η μείωση αυτή ανέρχεται περίπου στο 8% για κάθε έτος και η επίδραση διαρκεί περίπου 15 χρόνια. Παρά ταύτα δεν αναφέρει συγκεκριμένα ποιος από τους παραπάνω λόγους εξηγεί αυτά τα ευρήματα. Η κατάσταση, όμως, ίσως δεν είναι τόσο δραματική τελικά. Οι Martinez και Sandleris (2011), βρήκαν πολύ πιο «αισιόδοξα» αποτελέσματα. Η μείωση συνολικά του εμπορίου ανέρχεται σε περίπου 3,2% ανά έτος, διαρκεί για πέντε μόνο χρόνια και οι σωρευμένες απώλειες γι' αυτό το διάστημα αγγίζουν το 16%. Επίσης οι Borensztein and Panizza (2006), προσπάθησαν χρησιμοποιώντας δική τους αναλυτική μεθοδολογία να απαντήσουν το ερώτημα, εστιάζοντας την προσοχή τους στις βιομηχανίες με εξαγωγικό προσανατολισμό. Βρήκαν οτι η στάση πληρωμών όντως επηρεάζει σημαντικά τις εξαγωγικού χαρακτήρα επιχειρήσεις, εντούτοις οι επιδράσεις είναι μικρής μονάχα διάρκειας (2 χρόνια), σε αντίθεση με τα παραπάνω συμπεράσματα του Rose.

Όσον αφορά στις αιτίες ύπαρξης του φαινομένου έχουν δοθεί δύο απαντήσεις. Ωστόσο, φαίνεται να επικρατεί η μία. Πιο συγκεκριμένα, τόσο ο Rose (2005), όσο και οι Borensztein and Panizza (2006, 2008) εντοπίζουν δύο κανάλια μέσω των οποίων μπορεί να διαταραχθεί το διεθνές εμπόριο μετά από μια στάση πληρωμών. Το πρώτο είναι μέσω της επιβολής κυρώσεων από τα κράτη – δανειστές, εις βάρος του κράτους που χρεοκοπεί προκειμένου, είτε να αποθαρρύνουν άλλα κράτη από τέτοιες επιλογές, είτε για να τους εξαναγκάσουν σε συμμόρφωση. Το δεύτερο είναι ο περιορισμός των βραχυχρόνιων εμπορικών πιστώσεων. Σε ότι αφορά την επιβολή κυρώσεων επισημαίνεται οτι σαν πολιτική, είναι πολύ σπάνια. Δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία επ' αυτού, εφόσον έχουν σημειωθεί ελάχιστα μόνο επεισόδια όπου χώρες έχουν επιβάλει δασμούς ή κάποιο εμπάργκο, εξαιτίας της μη συμμόρφωσης με τις οικονομικές υποχρεώσεις. Μάλιστα, ο Sandleris (2008), αναφέρει χαρακτηριστικά, ότι το επιχείρημα δεν μπορεί να ευσταθεί, το δίχως άλλο, αφού *«είναι πολύ δύσκολο να βρούμε έστω και μία μεμονωμένη περίπτωση, μέσα σε περισσότερα από 400 επεισόδιά αναστολής πληρωμών τα τελευταία 30 χρόνια, οπού να έχουν επιβληθεί επισήμως σοβαρές κυρώσεις κατά των οφειλετών»* (σελ. 2). Οι Borensztein and Panizza (2006) δικαιολογούν την απουσία χρήσης τέτοιων μεθόδων, λόγω του ότι έχουν κόστος και για τις

οικονομίες των ίδιων των χωρών που θα τις επιβάλουν αλλά και γιατί, δεδομένου του προηγούμενου, είναι άδικο να εφαρμοστούν πολιτικές που ωφελούν τους επενδυτές εις βάρος άλλων παραγόντων της οικονομίας τους. Σε τελική ανάλυση αν σκεφτεί κανείς οτι σήμερα οι δανειστές είναι κατά κύριο λόγο ομολογιούχοι από όλο τον κόσμο και όχι κράτη, θα δει οτι δεν τίθεται εκ των πραγμάτων θέμα κυρώσεων.

Το κανάλι των κυρώσεων απορρίπτεται και εμπειρικά. Πιο συγκεκριμένα, οι Mitchener και Weidenmier (2004, 2010), μελέτησαν στοιχεία διμερών εμπορικών σχέσεων, ώστε να εντοπίσουν τον τρόπο με τον οποίο τα κυρίαρχα κράτη τιμωρούνταν όταν έκαναν στάση πληρωμών εξωτερικού χρέους, κατά την περίοδο ισχύος του χρυσού κανόνα. Σε γενικές γραμμές δεν βρήκαν κάποια ιδιαίτερη μείωση της εμπορικής δραστηριότητας που να υποδεικνύει επιβολή κυρώσεων ως ανταπάντηση στην αποκήρυξη χρέους. Η μοναδική περίπτωση που συνέβαινε κάτι τέτοιο ήταν μετά την τοποθέτηση ναυτικού αποκλεισμού από κανονιοφόρα πλοία (gunboat diplomacy). Πέρα από αυτά, δεν βρήκαν στοιχεία υπέρ της άποψης οτι επιβάλλονταν άλλα άμεσα μέτρα εμπορικού αποκλεισμού, όπως υψηλοί δασμοί ή άλλοι παρόμοιοι περιορισμοί.

Παρόμοια συμπεράσματα προέκυψαν κι από την έρευνα των Martinez και Sandleris (2011). Κι εκείνοι προσπάθησαν να διερευνήσουν αν η παρατηρούμενη μείωση στο διεθνές εμπόριο, έπειτα από μια στάση πληρωμών, είναι αποτέλεσμα επιβολής οικονομικών κυρώσεων. Μελέτησαν στοιχεία του IMF σε σχέση με το διμερές εμπόριο, μεταξύ 217 χωρών, για τα έτη 1948 έως 1997. Για την εξαγωγή των συμπερασμάτων τους υπέθεσαν οτι αν πράγματι η μείωση του εμπορίου είναι αποτέλεσμα επιβολής εμπορικών κυρώσεων, τότε η μείωση θα πρέπει να είναι μεγαλύτερη αναφορικά με τους δανειστές, από οτι σε σχέση με τις άλλες χώρες. Η ανάλυση τους δεν μπόρεσε να επιβεβαιώσει, ούτε την υπόθεση, ούτε και το γεγονός οτι επιβάλλονται οικονομικές κυρώσεις. Αν και παραδέχονται την ύπαρξη αρνητικών επιδράσεων στην εμπορική δραστηριότητα έπειτα από μια αναστολή πληρωμών, στο ερώτημα αν τελικά αυτό *«είναι τιμωρία;»* οι επιστήμονες απαντούν αρνητικά.

Πιο πρόσφατες έρευνες (υποθέτοντας ότι οι επιχειρήσεις χρηματοδοτούν την παραγωγή με δανεισμό) αποδίδουν τις διαταραχές στο εμπόριο στο γεγονός ότι η στάση πληρωμών προκαλεί μείωση των βραχυχρόνιων πιστώσεων, οι οποίες είναι το κεντρικό μέσο χρηματοδότησής εμπορικών δραστηριοτήτων. Έτσι, το ζήτημα τώρα μετατίθεται στην αναζήτηση του τρόπου συσχέτισης της παύσης πληρωμών με την μείωση των πιστώσεων αυτών. Οι Borensztein και Panizza (2006, 2008), θεωρούν ότι η αρνητική σχέση μπορεί να ερμηνευτεί από τους περιορισμούς στην κίνηση κεφαλαίων και συναλλάγματος. Πιθανολογούν οτι τα μέτρα αυτά επιδρούν αρνητικά στην πιστοληπτική αξιοπιστία των εξαγωγικών επιχειρήσεων και κατά συνέπεια στην μείωση παροχής βραχυπρόθεσμων εμπορικών πιστώσεων. Ο Sandleris (2008, 2012), δίνει διαφορετική εξήγηση για το φαινόμενο. θεωρεί οτι η στάση πληρωμών προκαλεί αρνητικές προσδοκίες στους οικονομικούς παράγοντες για το γενικότερο οικονομικό κλίμα στη χώρα, οι οποίες είναι υπεύθυνες για την περιορισμένη δυνατότητα των επιχειρήσεων να δανείζονται από τις αγορές τόσο του εσωτερικού όσο και του εξωτερικού. Τελικά, ενώ η ύπαρξη αρνητικής συσχέτισης μεταξύ στάσης πληρωμών και εμπορικών πιστώσεων πιστοποιείται από πολλές έρευνες (Arteta and Hale, 2008, Borensztein and Panizza, 2006, 2008, Sandleris, 2008, 2012), οι Borensztein και Panizza (2006, 2008) έλεγξαν και δεν κατάφεραν να επιβεβαιώσουν ότι η μείωση των πιστώσεων επηρεάζει τη σχέση μεταξύ παύσης πληρωμών και διεθνούς εμπορίου. Οι Panizza et all (2009), σχολίασαν τα

παραπάνω αποτελέσματα λέγοντας οτι ο μηχανισμός μέσω του οποίου οι στάσεις πληρωμών επηρεάζουν το διεθνές εμπόριο τελικά παραμένει άλυτο μυστήριο (σελ. 679).

Γιαν να συνοψίσουμε, οι εμπειρικές μελέτες μας δείχνουν οτι οι στάσεις πληρωμών συνοδεύονται από διαταραχές στο διεθνές εμπόριο, ωστόσο δεν δίνουν σαφείς εξηγήσεις σχετικά με τους μηχανισμούς που προκαλούν αυτό το φαινόμενο. Αν και οι ερευνητές αποδίδουν το γεγονός σε δύο πιθανές αιτίες, την επιβολή κυρώσεων από τα κράτη πιστωτές και τους περιορισμούς στις εμπορικές πιστώσεις, κανένα από τα δύο δεν έχει αποδειχτεί, ούτε υπάρχει συμφωνία σε οτι αφορά την χρονική διάρκεια του φαινομένου. Αυτή η ασάφεια στη διεθνή βιβλιογραφία καθιστά δύσκολη την εξαγωγή συμπερασμάτων αναφορικά με τα αποτελέσματα που προκύψουν από τη στάση πληρωμών και έξοδο της Ελλάδας από την ευρωζώνη. Συνεπώς, θα το κρατήσουμε στο πίσω μέρος του μυαλού μας, αλλά για τις ανάγκες της διατριβής θα παραβλέψουμε την σημασία του.

Μπορεί, λοιπόν, η βιβλιογραφία να προβλέπει μείωση στο εμπόριο μετά τη στάση πληρωμών αλλά ας μην ξεχνάμε ότι στην περίπτωση της Ελλάδας, πρέπει να συνυπολογίσουμε και την αλλαγή νομίσματος. Η υποτίμηση του θα βελτιώσει σημαντικά την ανταγωνιστικότητα των εγχώριων προϊόντων αυξάνοντας κατά συνέπεια την ζήτηση τους στο εξωτερικό. Παράλληλα θα έχουμε μετατόπιση της εγχώριας ζήτησης προς τα εγχώρια αγαθά. Από αυτά θα περίμενε κανείς οτι θα βελτιωθεί σημαντικά το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, από αυξήσεις στις εξαγωγές και μειώσεις στις εισαγωγές. Δεδομένων αυτών, θα λάβουμε υπόψιν τις επιπτώσεις από την αναστολή των πληρωμών. Αν δεχτούμε την υπόθεση οτι οι εξαγωγικές επιχειρήσεις δεν θα μπορέσουν να βρουν την χρηματοδότηση που θα χρειαστούν, εξαιτίας παραγόντων, όπως η μειωμένη αξιοπιστία τους και οι έλεγχοι κεφαλαίων, πράγμα διόλου απίθανο, είναι αμφίβολο το κατά πόσο θα μπορέσουν να ανταποκριθούν στην αυξημένη εξωτερική ζήτηση. Αυτό, μπορούμε να το πούμε με ασφάλεια τουλάχιστον για το βραχυχρόνιο ορίζοντα, αφού τα εμπειρικά ευρήματα σε οτι αφορά την χρονική διάρκεια των επιδράσεων είναι αντικρουόμενα.

Κατά την γνώμη του υποφαινόμενου, δεν πρέπει, να παραβλέψουμε ούτε το γεγονός οτι ο «θησαυρός» του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος μπορεί κάλλιστα να αποδειχτεί άνθρακας, αν οι ευρωπαίοι πρώην, πλέον, εταίροι θελήσουν να αντισταθμίσουν τα οφέλη που θα αποκομούσε η ελληνική οικονομία από αυτό. Παρά το ότι η εμπειρική έρευνα απορρίπτει την επιβολή κυρώσεων, κάτι τέτοιο δεν φαντάζει εντελώς απίθανο στην παρούσα περίπτωση, ιδιαίτερα αν η χώρα δεν παραμείνει μέλος της Ένωσης, ώστε να προστατεύεται από την κοινοτική νομοθεσία. Η απώλεια της προστασίας της ελληνικής οικονομίας από τον κοινοτικό νόμο θα ανοίξει τον δρόμο στις υπόλοιπες χώρες για επιβολή δασμών στις ελληνικές εξαγωγές, είτε ως αντίδραση στην υποτίμηση, είτε ως ποινή για την στάση πληρωμών ή την αποχώρηση. Η επιβολή ενός φόρου ίσου με τη διαφορά της αξίας ευρώ – δραχμής θα αντιστάθμιζε απευθείας το οποιοδήποτε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα των ελληνικών προϊόντων. Επιπλέον, είναι πολύ πιθανό να υπάρξει φορολογία στις ελληνικές εξαγωγές και τις εκροές κεφαλαίων (από την Ευρώπη προς την Ελλάδα) με το αιτιολογικό ότι η ελληνική κυβέρνηση χρησιμοποιεί άδικη νομισματική πολιτική, προκειμένου να λύσει τα προβλήματα της εις βάρος των άλλων χωρών (Eichengreen, 2007). Να σημειωθεί εδώ ότι οι βασικοί εμπορικοί εταίροι της χώρας μας είναι οι χώρες της ΕΕ (διάγραμμα 4.1).

Πηγή: Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εξαγωγέων

Στις ΗΠΑ, τα δικαστήρια έχουν τη δυνατότητα να κατασχέσουν - μπλοκάρουν πληρωμές που καταβάλει το κράτος αναφοράς, σε επιχειρήσεις και άλλους οργανισμούς (ακόμη και το IMF) που βρίσκονται εντός της επικράτεια τους. Έτσι γίνεται αδύνατον στο κράτος να αποπληρώσει ακόμη και τις οφειλές που επιθυμεί! Μπορεί με άλλα λόγια τα ξένα δικαστήρια να μην μπορούν να "αγγίξουν" το κράτος, όμως έχουν στο χέρι όσους σκοπεύουν να συναλλαχθούν με αυτό στο μέλλον. Λέγεται, οτι μπορούν ακόμα και να επιβληθούν μέτρα, όπως αυξημένοι φόροι για την προσγείωση των αεροπλάνων στα αεροδρόμια των δανειστών, κατάσχεση των εσόδων από πωλήσεις πετρελαίου και άλλων ειδών στην επικράτεια των δανειστών και άλλα. Τέτοιες κινήσεις έχουν γίνει στο παρελθόν με αποφάσεις δικαστηρίων (Faisal, Alfaro and Maurer, 2002). Αυτό είναι σήμερα ένα από τα βασικά μέτρα εξαναγκασμού που μπορεί να ληφθούν προκειμένου να υποχρεωθεί ένα κράτος να εξυπηρετήσει τα χρέη του. Τι εμποδίζει τα εθνικά δικαστήρια των χωρών της ΕΕ να θεσπίσουν παρόμοια μέτρα; Στην πολύ ακραία περίπτωση, αν η χώρα ακυρώσει το χρέος που δημιουργήθηκε από τα μνημόνια, η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να θέσει την χώρα πλήρη εμπορικό αποκλεισμό, πράγμα που θα ισοπέδωνε εντελώς την εξαγωγική προοπτική. Την κατάσταση διευκολύνει ακόμη περισσότερο το γεγονός οτι οι δανειστές μας σήμερα είναι κυρίαρχα κράτη και μάλιστα συμμετέχουν σε θεσμικά όργανα τέτοια, που τους επιτρέπουν ταχύτατο και άνετο συντονισμό συλλογικών δράσεων.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι ελλείψει νέων αγορών οι εξαγωγές θα εξαρτηθούν σε μεγάλο βαθμό από την απάντηση στο ερώτημα που συζητήθηκε στην ενότητα 4.1.1., σχετικά με την εξέλιξη των σχέσεων Ελλάδας-ΕΕ. Όλα τα παραπάνω «αντίποινα» μπορούν να αποφευχθούν αν η χώρα παραμείνει μέλος της Ε.Ε.. Αυτό θα τις εξασφάλιζε την ελεύθερη πρόσβαση στην ενιαία αγορά ενώ παράλληλα την απαραίτητη προστασία από τις πολιτικές προστατευτισμού που πιθανόν να εφαρμόζονταν εναντίον της. Ως εκ τούτων, η ελληνική κυβέρνηση έχει λόγο να

επιδιώξει, τουλάχιστον, τη διατήρηση καλών σχέσεων με την ευρωπαϊκή ένωση, αν όχι να παραμείνει μέλος της.

4.2.5. Κατάρρευση του εγχώριου Τραπεζικού Τομέα

Ο Τραπεζικός Τομέας είναι από τους πρώτους τομείς που θα πληγούν, τόσο από την έξοδο από την ευρωζώνη, όσο και από την στάση πληρωμών. Οι επιπτώσεις βρίσκουν τις ρίζες τους στη νομική σφαίρα αλλά σύντομα θα μεταπηδήσουν στην οικονομική, προκαλώντας έτσι σημαντικές διαταραχές στην ευρύτερη οικονομία. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, από την πρώτη στιγμή που θα ανακοινωθεί η αποχώρηση της χώρας από το ενιαίο νόμισμα, θα υπάρξουν σοβαρά προβλήματα αναφορικά με την λειτουργία των τραπεζών, με κυριότερο τον τραπεζικό πανικό και την φυγή καταθέσεων. Τα προβλήματα αυτά επιβάλουν το κλείσιμο τους για κάποιες ημέρες. Ωστόσο, όπως θα δούμε, αυτό είναι μόνο η αρχή. Μετά την ολοκλήρωση της μετάβασης στο νέο εθνικό νόμισμα, θα προκύψει ένας κυκεώνας ζητημάτων που αφορούν, τόσο στην Κεντρική, όσο και στις εμπορικές τράπεζες.

4.2.2.α. Κεντρική Τράπεζα της Ελλάδος

Οι επιλογές της ελληνικής κυβέρνησης θα προκαλέσουν εμπλοκή στα θέματα που αφορούν την διαχείριση και εποπτεία της νομισματικής πολιτικής και του εγχώριου τραπεζικού συστήματος. Η στάση πληρωμών και αποχώρηση από το ευρώ εγείρουν μια σειρά από ζητήματα και κινδύνους όσον αφορά στην αποδέσμευση της Τράπεζας της Ελλάδος από το νομισματικό σύστημα της ευρωζώνης. Θα παραθέσουμε ορισμένα από αυτά, μιας και είναι ενδεικτικά για την κατάσταση που θα επικρατεί μετά την αλλαγή του νομισματικού καθεστώτος. Δυστυχώς, δεν θα έχουμε την ευχέρεια να εμβαθύνουμε την συζήτηση και να δώσουμε ολοκληρωμένες απαντήσεις στα ζητήματα αυτά, λόγω του περιορισμού στο χώρο, και του οτι ο τρόπος επίλυσης τους, λίγο ή πολύ, θα είναι τελικά προϊόν αποφάσεων που θα ληφθούν σε πολιτικό επίπεδο.

Η νομισματική πολιτική έχει παραδοθεί σήμερα εν λευκό στην ευρωζώνη, και δη την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, των οποίων ο τρόπος λειτουργίας είναι ενσωματωμένος στην συνθήκη λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συνεπώς για να ανακτηθεί η νομισματική πολιτική, θα υπάρξει εμπλοκή όσον αφορά στις συνθήκες. Η Ελλάδα σαν κυρίαρχο κράτος μπορεί, βέβαια, με μια μονομερή κυριαρχική πράξη της να ανακτήσει την διαχείριση της νομισματικής πολιτικής και ανεξαρτησίας. Το νόμιμο μιας τέτοιας πράξης θίχτηκε διεξοδικά σε προηγούμενη ενότητα και δεν θα το συζητήσουμε ξανά εδώ. Το ζήτημα είναι ότι η νομισματική πολιτική απαιτεί την ύπαρξη ενός κατάλληλου οργάνου το οποίο θα την εποπτεύει και θα ασκεί όλες τις απαραίτητες λειτουργίες για την χάραξη της. Με άλλα λόγια χρειάζεται μια Εθνική Κεντρική Τράπεζα. Σε πρώτη

φάση, λοιπόν, ανακύπτουν ερωτήματα όπως το ποια θα είναι αυτή και τι σχέσεις θα έχει με τη ελληνική κυβέρνηση.

Όσον αφορά στο δεύτερο ερώτημα, η κυβέρνηση θα χρειαστεί να λάβει αποφάσεις για τις σχέσεις που θέλει να έχει με την Κεντρική Τράπεζα και το βαθμό στον οποίο θα είναι ανεξάρτητη. Το θεσμικό καθεστώς που επικρατεί σήμερα αναφορικά με την τράπεζα των τραπεζών είναι πολύ ιδιαίτερο. Είναι ένας ιδιωτικός οργανισμός αλλά που επιτελεί κρατικό σκοπό, σε αντίθεση με ότι συμβαίνει συνήθως με τις Κεντρικές Τράπεζες της πλειοψηφίας των άλλων χωρών. Το καταστατικό της καταμαρτυρά οτι ελέγχει την ελληνική οικονομία, αλλά η Ελλάδα δεν έχει κανένα δικαίωμα ελέγχου πάνω της (άρθρα 1, 5Α, 48). Δεν γνωρίζουμε αν είναι ελληνικής ιδιοκτησίας, εφόσον δεν επιτρέπεται να γνωρίζουμε την μετοχική της σύνθεση. Ωστόσο, από τη στιγμή που είναι εισηγμένη στο Χρηματιστήριο Αξιών, ιδιοκτήτης μπορεί να είναι ο οποιοσδήποτε. Ξένα κράτη, επενδυτικά σχήματα ή κερδοσκόποι. Ίσως είναι μια καλή ευκαιρία για το κράτος να διορθώσει τέτοια θέματα ελέγχου και διαφάνειας, μειώνοντας τον βαθμό αυτονομίας και ανεξαρτησίας. Άλλωστε, από οτι φαίνεται από την διεθνή βιβλιογραφία της εποχής οπού η ανεξαρτητοποίηση των τραπεζών ήταν το βασικό πρότυπο μεταρρύθμισης του νομισματικού πλαισίου, η ανεξαρτησία της Κεντρικής Τράπεζας δεν σχετίζεται απαραίτητα με την καλή απόδοση της εθνικής οικονομίας. Μπορεί μεν να αλληλεπιδρά αρνητικά στον πληθωρισμό και το δημόσιο έλλειμμα, αλλά δεν φαίνεται να επηρεάζει το ΑΕΠ και την ανάπτυξη (Alesina, 1988, Masciandaro and Tabelini, 1988, Grilli, Masciandaro and tabelini, 1991, Alesina and Summers, 1993, Cukierman, Kalaitzidakis and Summers, 1993).

Όσον αφορά στο πρώτο από τα παραπάνω ερωτήματα, ασφαλώς και θα πρέπει να παραδεχτούμε οτι μετά από 87 χρόνια υπηρεσίας, η εν λόγω τράπεζα είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής οικονομικής ιστορίας και η πλέον κατάλληλη για τη νομισματική διαχείριση. Ωστόσο, είναι και αναπόσπαστο κομμάτι αυτού που θα λέγαμε «σκληρού πυρήνα» του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών, δηλαδή του ευρωσυστήματος. Αυτό την καθιστά ανεξάρτητη πλέον οντότητα και συνεπώς *«τα μέλη των οργάνων της δε ζητούν ούτε δέχονται οδηγίες από την Κυβέρνηση ή οργανισμούς»* (Τράπεζα Της Ελλάδος, 2013β, σελ. 10). Αποτελεί τον εκπρόσωπο της Ευρωπαϊκής Κεντρική Τράπεζας στην Ελλάδα και όργανο υλοποίησης των ζητημάτων νομισματικής πολιτικής, για τα οποία ενεργεί *«σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές και οδηγίες της ΕΚΤ»* (Πρωτόκολλο 4, άρθρο 14.3, ΣΛΕΕ, σελ. 237, Υπηρεσία Εκδόσεων Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012). Να σημειωθεί εδώ οτι το ευρωσύστημα είναι υποσύνολο του ΕΣΚΤ με πολύ πιο συγκεκριμένες αρμοδιότητες. Συνεπώς υπάρχουν οι παρακάτω εμπλοκές.

Προκειμένου να είναι και πάλι σε θέση να ασκήσει την εθνική νομισματική πολιτική, η τράπεζα θα πρέπει να αποχωρήσει από το ευρωσύστημα. Αυτό γίνεται με τροποποίηση του καταστατικού (το οποίο έχει αυξημένη τυπική ισχύ νόμου) όπως συζητήθηκε στο κεφάλαιο 3. Η τροποποίηση αυτή θα πρέπει να αναιρεί όλες τις προηγούμενες τροποποιήσεις καταστατικών που έλαβαν χώρα από το 1997 και μετά, προκειμένου να ενταχθεί στο ΕΣΚΤ (συγκεκριμένα άρθρα α.β.γ) και να επαναφέρει όλες τις αναγκαίες λειτουργίες. Συνεπώς, τα αρμόδια όργανα της ΤτΕ πρέπει να συναινέσουν και εν συνεχεία δια ψήφου να υλοποιήσουν την τροποποίηση. Είναι πασιφανές οτι μια τέτοια κίνηση έρχεται σε αντίθεση με το καταστατικό του ΕΣΚΤ και κατ' επέκταση με την ΣΛΕΕ. Μονομερής αποχώρηση, λοιπόν, αποτελεί παράβαση των συνθηκών από μέρους του κράτους, αφού επικυρώνει δια νόμου την τροποποίηση, αλλά και της ΤτΕ, η οποία, αν υποθέσουμε οτι τα

όργανα της θα συναινέσουν στην υλοποίηση των αλλαγών, γνώριζε εκ των προτέρων οτι η τροποποίηση αποτελεί παράβαση διεθνούς συνθήκης. Αυτό προφανώς και θα έχει συνέπειες για την τράπεζα ως Ανώνυμη Εταιρία και ενδεχομένως των οργάνων που την αντιπροσωπεύουν.

Αν τα όργανα της δεν συναινέσουν στην τροποποίηση του καταστατικού είναι άγνωστο τι επιπλοκές μπορεί να φέρει αυτό στις σχέσεις των δυο μερών. Ενδεχομένως, το ελληνικό κοινοβούλιο να αναγκαστεί να αποσύρει όλη τη νομοθεσία που αναγνωρίζει την ΤτΕ ως κεντρική τράπεζα και της παρέχει τα αποκλειστικά προνόμια. Από αυτό προκύπτουν δυο ζητήματα. Πρώτον, θα πρέπει να συσταθεί άλλος οργανισμός. Σε διαφορετική περίπτωση θα πρέπει να παραχωρήσει τα προνόμια προσωρινά σε κάποια από τις υπάρχουσες τράπεζες, έως ότου να επιλυθεί το ζήτημα ή ακόμα και να την εθνικοποιήσει. Δεύτερον, αν τελικά τα πράγματα φτάσουν έως εκεί, η σύσταση νέας τράπεζας αποτελεί παράβαση διεθνούς συμφώνου και συγκεκριμένα της συνθήκης της Γενεύης του 1927 με την οποία συστάθηκε η ΤτΕ και το καταστατικό της οποίας εμπεριέχεται ως μέρος της συνθήκης αυτής (Τράπεζα Της Ελλάδος, 2013β, σελ. 3). Εφόσον γίνει η τροποποίηση του καταστατικού και κυρωθεί από το νόμο πρέπει να διευθετηθεί η αποχώρηση και οι σχέσεις με το ΕΣΚΤ.

Είναι γνωστό σήμερα οτι οι κεντρικές τράπεζες αρκετών κρατών είναι μέλη του ΕΣΚΤ παρόλο που δεν συμμετέχουν στην ευρωζώνη. Θα μπορούσε λοιπόν, εναλλακτικά, να προβλεφθεί ένα ειδικό καθεστώς για την ΤτΕ παρόμοιο με τα παραπάνω, δηλαδή, να αποχωρήσει από το ευρώ, αλλά να παραμείνει στο ΕΣΚΤ, όπως συμβαίνει σήμερα με τις τράπεζες των δέκα κρατών που δεν μετέχουν στην ευρωζώνη. Μια τέτοια κίνηση θα βόλευε τις πλευρές εκατέρωθεν, αφού αν γίνει αυτό θα αποφευχθούν προβλήματα με περιουσιακά στοιχεία στους ισολογισμούς. Δυστυχώς, μέχρι και σήμερα το πρωτόκολλο 4 της ΣΛΕΕ δεν λέει τίποτε σε σχέση με αποχώρηση ή ala Carte συμμετοχή. Οι δέκα παραπάνω τράπεζες συμμετέχουν ως τράπεζες κρατών κατά παρέκκλιση, όπως προβλέπεται από το άρθρο 42 του πρωτοκόλλου 4, με ελάχιστα δικαιώματα κι ευθύνες. Αυτό αφορά σε συμμετοχή χώρας στην ΕΕ, ως κράτος κατά παρέκκλιση κατά το άρθρο 139 της ΣΛΕΕ. Συνεπώς, για να ισχύσει θα πρέπει πρώτα να έχουν ληφθεί αποφάσεις σε σχέση με το θέμα της παραμονής της χώρας στην Ένωση. Άρα απαιτείται προηγουμένως διαπραγμάτευση και ενδεχομένως τροποποίηση των συνθηκών, με ότι αυτό συνεπάγεται. Να σημειωθεί εδώ οτι μείωση του βαθμού ανεξαρτησίας αντιβαίνει στο άρθρο 7 του καταστατικού λειτουργίας του ΕΣΚΤ. Οπότε αν το κράτος επιθυμεί να μπορεί να ασκεί άμεσα ή έμμεσα επιρροή στη νομισματική πολιτική, η κεντρική τράπεζα θα πρέπει να αποχωρήσει εντελώς και από το ΕΣΚΤ.

Έστω τώρα οτι η ΤτΕ αποστασιοποιείται τελικά καθ' ολοκληρίαν από ΕΣΚΤ. Το επόμενο ζήτημα που θα προκύψει είναι τι θα συμβεί με το μερίδιο της στο εγγεγραμμένο κεφάλαιο της ΕΚΤ και τα συναλλαγματικά διαθέσιμα. Σε ότι αφορά την εγγραφή στο κεφάλαιο, αυτή θα μπορούσε να αγοραστεί από την ΕΚΤ, η οποία θα μειώσει έτσι το συνολικό κεφάλαιο της. Διαφορετικά, τα υπόλοιπα μέλη του ΕΣΚΤ θα πρέπει να το κάνουν αυξάνοντας τη συμμετοχή τους σε αυτό. Σε ότι αφορά τα συναλλαγματικά διαθέσιμα η λογική λέει οτι θα πρέπει να επιστραφούν. Τα διαθέσιμα είχαν δοθεί στην ΕΚΤ με τη μορφή ξένου συναλλάγματος σε άλλα νομίσματα πλην μελών του ευρώ (άρθρο 30), έναντι απαιτήσεων της Τράπεζας της Ελλάδος σε ευρώ από την ΕΚΤ. Με την επιστροφή τους οι απαιτήσεις θα αντικατασταθούν από αύξηση των συναλλαγματικών αποθεμάτων. Ένα τελευταίο ζήτημα που εγείρεται είναι το εξής. Αν γίνει η παύση πληρωμών χρέους που μεταξύ άλλων, διακρατεί και η ΕΚΤ θα έχει το δικαίωμα να κατασχέσει τα κεφάλαια και να μην τα

επιστρέψει; Ακόμα, θα έχει τη δυνατότητα να κατάσχει αποθέματα χρυσού ή διαθεσίμων που διακρατεί στο όνομα του ελληνικού δημοσίου;

Στη βιβλιογραφία γίνεται συχνά λόγος για το ενδεχόμενο έπειτα από μια στάση πληρωμών, η περιουσία της Κεντρικής τράπεζας να γίνει αντικείμενο διεκδίκησης από τους πιστωτές. Μάλιστα, κατά καιρούς έχουν παρατηρηθεί αξιώσεις οπού γίνονται αποδεκτές από τα ξένα δικαστήρια με αποτέλεσμα να υφίσταται απώλειες περιουσιακών στοιχείων, όπως συναλλαγματικά αποθέματα, καταθέσεις ή αποθέματα χρυσού και άλλα (Gaukrodger, 2010). Από ότι φαίνεται η απάντηση θα εξαρτηθεί από δύο παράγοντες. Το βαθμό ανεξαρτησίας της από το κράτος και τις προβλέψεις της νομοθεσίας. Η διεθνής βιβλιογραφία μας λέει οτι επειδή οι κεντρικές τράπεζες των κρατών στην Ηπειρωτική Ευρώπη, θεωρούνται ανεξάρτητες από το κράτος στο οποίο ανήκουν, ναι μεν δεν μπορούν να θεωρηθούν υπόλογες για τις πράξεις του, αλλά ούτε και προστατευόμενες από την κυριαρχική του ασυλία. Συνεπώς, αν δεν είναι η ίδια ο εκδότης του χρέους δεν κινδυνεύει, αλλά αν είναι, δεν προστατεύεται. Ακόμη κι έτσι, όμως, σε ορισμένα κράτη όπως στο Ηνωμένο Βασίλειο (και τις Ηνωμένες Πολιτείες) θεωρείται οτι οι Κεντρικές Τράπεζες δεν υπάγονται στις εμπορικές δραστηριότητες του κράτους και έτσι προστατεύονται με ασυλία από αναγκαστική εκτέλεση (Bank o England, 2006, Singh, 2003).

Από τα παραπάνω συνεπάγεται οτι η Τράπεζα της Ελλάδος ενδέχεται να κινδυνεύει με κατασχέσεις μόνο αν περάσει στην κατοχή του κράτους. Μπορεί οι συμβάσεις να διέπονται από το δίκαιο του Ηνωμένου Βασιλείου, αλλά οι δανειστές έχουν φροντίσει να αρθεί η ασυλία από όλα τα περιουσιακά στοιχεία της Ελλάδας. Μπορεί να θεωρηθεί, όμως, οτι είναι κρατική περιουσία; η απάντηση στο ερώτημα είναι προσωρινά όχι. Η Τράπεζα είναι ανώνυμη πολυμετοχική εταιρία, ιδιωτικού δικαίου, όπως κάθε άλλη ιδιωτική τράπεζα, με τη διαφορά οτι το κράτος της έχει απονείμει διαμέσου της νομοθεσίας, ειδικά προνόμια και υποχρεώσεις. Η συμμετοχή του σε αυτή δεν μπορεί να υπερβεί το 35% και μάλιστα σήμερα έχει περιοριστεί σε ένα μικρό μονάχα ποσοστό. Ειδικά για αυτό υπάρχει πρόβλεψη στο καταστατικό της που απαγορεύει την κατάσχεση από δανειστές μετόχων (άρθρο). Συνεπάγεται λοιπόν, οτι η Τράπεζα της Ελλάδος δεν κινδυνεύει όσο παραμένει ανεξάρτητη από το Ελληνικό Δημόσιο και παραμένει συνεπής με τις προσωπικές της υποχρεώσεις. Το κατά πόσο, όμως, θα μπορέσει να παραμείνει έτσι είναι ζήτημα των αποφάσεων που συζητήθηκαν παραπάνω. Αν αποχωρίσει και περιέλθει στην κατοχή του κράτους (Π.χ. μετά από εθνικοποίηση) ο κίνδυνος να κατασχεθούν απαιτήσεις της (μερίδιο και διαθέσιμα) από το την ΕΚΤ είναι ορατός. Όσον αφορά στα περιουσιακά στοιχεία του κράτους σε αυτή κατά πάσα πιθανότητα θα κατασχεθούν λόγω της άρσης ασυλίας. Ο μόνος τρόπος προστασίας θα ήταν πριν την έξοδο να μεταφερθούν σε κάποιο μέρος μακριά από την δικαιοδοσία των δανειστών. Συνηθισμένη πρακτική είναι να μεταφέρονται στην Ελβετία (Panizza et all, 2009) ή σε άλλες εταιρίες φτιαγμένες γι' αυτό το σκοπό (Allen and Overy, 2011).

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, οι διαδικασίες επίλυσης των ζητημάτων που θίξαμε στην παρούσα ενότητα αποτελούν καθαρά αντικείμενο διαπραγμάτευσης και λήψης αποφάσεων σε πολιτικό και μόνο επίπεδο. Είτε προηγηθεί της εξόδου, είτε γίνει μεταγενέστερα, το τελικό αποτέλεσμα θα κριθεί από πολλούς παράγοντες, όπως τις σχέσεις που θέλει η Ελλάδα να κρατήσει με την Κεντρική Τράπεζα και ευρύτερα το ΕΣΚΤ (Dor, 2011). Όπως αποδεικνύεται, τα παραπάνω ζητήματα είναι ένα ακόμα δείγμα των αιτιών που κάνουν την μονομερή αποχώρηση πολύ δύσκολο έργο. Πολλά θέματα προϋποθέτουν διαπραγμάτευση προκειμένου να αποφευχθούν οι αρνητικές

τους συνέπειες. Δεν μπορούν να προσχεδιαστούν πλήρως, εφόσον δεκάδες λεπτομέρειες απαιτούν συγκατάθεση, συνδρομή και υποστήριξη από τους εταίρους. Τα πράγματα θα ήταν πολύ ευκολότερα (τουλάχιστον σε ότι αφορά την ΤτΕ) αν έχουν διευθετηθεί εκ των προτέρων όπως απαιτεί η φύση τους.

4.2.2.β. Εμπορικές Τράπεζες

Το εγχώριο τραπεζικό σύστημα θα είναι ο πρώτος τομέας που θα υποστεί τις συνέπειες τόσο από τη στάση πληρωμών όσο και από την έξοδο από την ευρωζώνη, οι οποίες μάλιστα μπορεί να το οδηγήσουν ακόμα και στη διάλυση του. Στην ενότητα αυτή θα ανακαλύψουμε το γιατί. Ο κυριότερος μηχανισμός που θα συμβάλει σε αυτό είναι τα προβλήματα αναντιστοιχίας των στοιχείων του ισολογισμού, λόγω της νομισματικής κρίσης. Η εμπειρική έρευνα δείχνει οτι οι στάσεις πληρωμών συνοδεύονται σχεδόν πάντα από μια νομισματική, και ενδεχομένως τραπεζική κρίση, στην εγχώρια οικονομία. Ειδικότερα, οι De Paoli, Hoggarth και Saporta (2006, 2009) παρατήρησαν οτι είναι πολύ σπάνιο φαινόμενο να μην ακολουθήσουν τέτοιες κρίσεις, ενώ άλλες έρευνες σε σχέση με το εν λόγω ζήτημα έχουν δείξει οτι οι πιθανότητες να υπάρξει τραπεζική κρίση είναι 14% (Panizza, 2008). Η νομισματική κρίση ξεσπάει για προφανείς λόγους. Από την στιγμή που θα ανακοινωθεί οτι το κράτος αδυνατεί, και συνεπώς παύει, να εξυπηρετεί τις οφειλές του, οι επενδυτές θα προσπαθήσουν να περισώσουν ότι μπορούν, αποτραβώντας τα κεφάλαια τους. Η μαζική προσφορά εγχώριου νομίσματος θα προκαλέσει βαθιά υποτίμηση, δηλαδή νομισματική κρίση. Όσον αφορά στον Τραπεζικό κλάδο, στη βιβλιογραφία έχουν υποδειχθεί διάφοροι λόγοι για τους οποίους επηρεάζεται. Τέτοιοι είναι η κατοχή κρατικών ομολόγων και δανείων (ή άλλων χρεογράφων) που παυουν να εξυπηρετούνται και εν συνεχεία θα υποστούν αναδιάρθρωση, ο αποκλεισμός από τις διεθνείς αγορές (ανεξάρτητα αν ο λόγος είναι αντίποινα για την στάση πληρωμών) και τα προβλήματα αξιοπιστίας ή τραπεζικού πανικού (IMF, 2002a, De Paoli, Hoggarth and Saporta, 2006, Panizza, 2008).

Η αναδιάρθρωση χρεογράφων που βρίσκονται στο χαρτοφυλάκιο του τραπεζικού τομέα έχει σαφές αποτέλεσμα και συνεπώς δεν χρειάζεται να επεκταθούμε (μείωση του πλούτου που διακρατούν οι τράπεζες). Η υποτίμηση του νομίσματος μπορεί να οδηγήσει σε τραπεζική κρίση για δύο λόγους. Αρχικά, οι πανικόβλητοι καταθέτες, προκειμένου να προστατέψουν τις καταθέσεις τους, αποσύρουν τα χρήματα τους, όσο έχουν ακόμα πραγματική αξία (δηλαδή σε σχέση με τα ξένα νομίσματα). Αν αυτό γίνει μαζικά, όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις τραπεζικού πανικού, κινδυνεύει να προκαλέσει την χρεοκοπία των τραπεζών. Ο δεύτερος λόγος είναι οτι οι τράπεζες πιθανόν να έχουν υποχρεώσεις σε ξένα νομίσματα, οι οποίες αυξάνονται δραματικά λόγω της υποτίμησης, καθιστώντας αδύνατη την αποπληρωμή τους, με αποτέλεσμα και πάλι τον κίνδυνο χρεοκοπίας. Στο Εκουαδόρ το 1998 η νομισματική αναντιστοιχία των τραπεζών ήταν μεγάλη και οδήγησε σε ζημιές 700 εκατ. δολαρίων (IMF, 2002a). Όποιοι και αν είναι τελικά οι λόγοι, η ουσία είναι οτι η αναταραχή στον τραπεζικό τομέα προκαλεί εγχώριες κρίσεις ρευστότητας, οι οποίες εμποδίζουν στην συνέχεια την ανάκαμψη. Οι τράπεζες που χρεοκοπούν δεν μπορούν πλέον να επιτελέσουν το ρόλο του διαμεσολαβητή για την παροχή ρευστότητας στην οικονομία και

ειδικότερα στον επιχειρηματικό κόσμο, με αποτέλεσμα την πτώση της παραγωγής και προφανώς της απασχόλησης του εργατικού δυναμικού.

Η περίπτωση της Ελλάδας είναι αρκετά ιδιαίτερη σε σχέση με τα ιστορικά προηγούμενα. Εδώ, η τραπεζική και νομισματική κρίση είναι βέβαια γεγονότα. Τα προβλήματα που αναλύσαμε παραπάνω δεν θα προέλθουν από την στάση πληρωμών, αλλά από την αντικατάσταση του ευρώ με ένα νόμισμα το οποίο πρόκειται να απωλέσει τεράστιο μέρος της αρχικής του αξίας, πράγμα που θα έχει ακριβώς τα ίδια αποτελέσματα. Στην ουσία, δηλαδή, θα προκληθεί μια νομισματική κρίση, η οποία θα έχει σοβαρές επιδράσεις στην τραπεζική αγορά του εσωτερικού. Την περίπτωση της απώλειας κεφαλαίου από την αναδιάρθρωση δεν την λαμβάνουμε υπόψη, μιας και έχουμε υποθέσει τι το κράτος θα εξοφλήσει τις υποχρεώσεις του προς τον εγχώριο τομέα με δραχμή.

Σε πρώτο στάδιο, όπως είδαμε και από το σενάριο που παρουσιάστηκε στο κεφάλαιο 3, η αντικατάσταση του νομίσματος θα οδηγήσει σε τραπεζικό πανικό. Η προσδοκία του πελατειακού κοινού των τραπεζών, για ραγδαία υποτίμηση του νέου εθνικού νομίσματος και απώλεια του μεγαλύτερου μέρους των καταθέσεων του, θα το ωθήσει μαζικά στα γκισέ των τραπεζικών υποκαταστημάτων. Ως γνωστόν, οι τράπεζες δεν κρατούν παρά ένα μέρος των καταθέσεων για συναλλαγές, ενώ το υπόλοιπο το χρησιμοποιούν για επενδύσεις σε δάνεια και άλλα πιστωτικά προϊόντα. Συνεπώς, η μαζική επιστροφή του συνόλου των καταθέσεων είναι αδύνατη. Αν απαιτηθεί από το κοινό, οι τράπεζες θα χρειαστούν υποστήριξη από την Κεντρική Τράπεζα, δηλαδή να δανειστούν προκειμένου να είναι σε θέση να εξυπηρετήσουν το κοινό τους. Αν δεν υπάρξει αυτή η υποστήριξη, θα χρεοκοπήσουν. Στην περίπτωση της Ελλάδας τέτοια υποστήριξη δεν μπορεί να υπάρξει άμεσα, εφόσον δεν υπάρχει Κεντρική Τράπεζα που να μπορεί να παρέχει την απαραίτητη ρευστότητα. Μέχρι σήμερα, η ρευστότητα παρεχόταν από την ΕΚΤ, διαμέσου της ΤτΕ η οποία αποτελούσε τον αντιπρόσωπο της στην Ελλάδα. Με την έξοδο από την ευρωζώνη, τέτοια υποστήριξη δεν θα υπάρχει. Συνεπώς, οι τράπεζες προκειμένου να ξεφύγουν από τον πανικό, θα κλείσουν για ένα διάστημα μέχρι να μετατραπούν οι καταθέσεις σε δραχμή και εν συνεχεία να ληφθούν μέτρα όπως όρια στις αναλήψεις και στην έξοδο από τη χώρα. Ο κίνδυνος της τραπεζικής κρίσης είναι που επιβάλει την μυστικότητα του εγχειρήματος τουλάχιστον όσον αφορά στο κοινό.

Τα προβλήματα, βέβαια, δεν σταματούν εδώ θα συνεχίσουν να υπάρχουν όταν θα ανοίξουν και πάλι οι πόρτες των καταστημάτων. Η στάση πληρωμών σε συνδυασμό με την έξοδο από την ευρωζώνη αναμένεται να πλήξουν δραματικά την αξιοπιστία του εγχώριου τραπεζικού συστήματος. Οι καταθέτες, αβέβαιοι για το μέλλον των εμπορικών τραπεζών, θα επιθυμούν να αποσύρουν όλα τα χρήματα τους άμεσα ακόμα και μετά την μετατροπή των καταθέσεων σε δραχμή. Ακόμα, λόγω του φόβου για περεταίρω υποτιμήσεις θα προτιμήσουν οι καταθέσεις να γίνονται σε ευρώ, οπότε θα χρειαστεί να μπουν περιορισμοί στην μετατρεψημότητα των λογαριασμών σε ξένο νόμισμα. Η παγίδευση των καταθετών σε νόμισμα που χάνει την αξία του ενδέχεται να μειώσει δραματικά την εγχώρια ζήτηση και κατανάλωση, δηλαδή, στοιχεία απαραίτητα για την επανεκκίνηση της οικονομικής δραστηριότητας (να μπει στο ΑΕΠ). Παρόμοια φαινόμενα παρατηρήθηκαν στις περιπτώσεις της Ρωσίας και του Εκουαδώρ (IMF, 2002a). Ωστόσο, το πιο σοβαρό πρόβλημα που θα προκύψει είναι διαφορετικό και εν μέρει νομικής φύσεως. Σε προηγούμενη ενότητα έγινε αρκετός λόγος για την συνέχεια των συμβάσεων και την δυνατότητα να μετατραπούν σε τοπικό νόμισμα. Σε ότι αφορά συμβόλαια υπό το ελληνικό δίκαιο, η επανεκφραση σε δραχμή είναι εφικτή. Τα δάνεια των πελατών, δηλαδή, οι απαιτήσεις των

τραπεζών όπως παρουσιάζονται στον ισολογισμό τους θα μετατραπούν σε Νέα Δραχμή. Δυστυχώς, όμως, οι υποχρεώσεις τους προς άλλους οργανισμούς (παθητικό), όπως δάνεια από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, επενδυτές και την διατραπεζική αγορά, διέπονται από ξένο δίκαιο και θα παραμείνουν σε ευρώ. Μέχρι εδώ εκτείνεται η νομική φύση του προβλήματος.

Η οικονομική φύση αφορά στην στη διαφορά αξίας των δύο νομισμάτων. Πιο συγκεκριμένα, χωρίς να χρειάζεται καν να αναφερθούμε σε αριθμούς, μετά την υποτίμηση της δραχμής, αν οι υποχρεώσεις, εκφρασμένες σε Ευρώ, υπερβαίνουν τις απαιτήσεις (ενεργητικό) σε Δραχμή (συν τις όποιες σε ευρώ), θα δημιουργηθεί τεράστιο πρόβλημα ρευστότητας. Το κενό στη ρευστότητα των τραπεζών καλύβεται από τους μηχανισμούς ρευστότητας που διαθέτει η ΤτΕ ως μέλος του ευρωσυστήματος. Αποκλεισμένες από τις διεθνείς χρηματοπιστωτικές και διατραπεζικές αγορές και δίχως τώρα την βοήθεια του ΕΣΚΤ, δεν θα έχουν καμιά δυνατότητα αναχρηματοδότησης του χρέους τους και θα οδηγηθούν σε μαζική χρεοκοπία. Είναι εμφανές, λοιπόν, οτι η αποχώρηση από το ευρωσύστημα θα είναι μοιραία για τις ελληνικές τράπεζες. Το κράτος θα χρειαστεί να επέμβει και να τις εθνικοποιήσει. Θα μπορούσε φυσικά να μην επιτρέψει την μετατροπή των εγχώριων δανείων σε Δραχμή. Έτσι, όμως, θα δημιουργούσε τεράστιο πρόβλημα στους Έλληνες δανειολήπτες, οι οποίοι δεν θα είναι σε θέση να εξυπηρετήσουν το χρέος τους. Το αποτέλεσμα θα είναι η δραματική αύξηση των δανείων σε καθυστέρηση, οδηγώντας στην ίδια με προηγουμένως κατάσταση. Σήμερα τα νοικοκυριά δεν είναι σε θέση να εξοφλούν χρέος παρόλο που λαμβάνουν τα εισοδήματα τους σε ευρώ. Πόσο μάλλον όταν, έχοντας στο πορτοφόλι τους δραχμή, θα επωμισθούν και το βάρος της υποτίμησης. Συνεπώς, αργά η γρήγορα, οι τράπεζες θα βρεθούν στην ίδια κατάσταση. Είναι, λοιπόν, προτιμότερο τόσο από οικονομική όσο και από άποψη δικαιοσύνης, το βάρος να το επωμισθούν οι τραπεζίτες κι όχι η κοινωνία.

Πριν κλείσουμε, αξίζει να κάνουμε ορισμένες ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις σε σχέση με την εθνικοποίηση που αναφέραμε παραπάνω. Ένα τέτοιο εγχείρημα απαιτεί τεράστια κεφάλαια τα οποία το κράτος δεν διαθέτει. Μια λύση που είχε προταθεί για την αποφυγή των παραπάνω προβλημάτων κάνει λόγο για αναδιάρθρωση του συστήματος πριν την έξοδο. Πιο συγκεκριμένα οι Ruparel και Person έχουν υποστηρίξει οτι η καλύτερη μέθοδος για την εξυγίανση του ελληνικού τραπεζικού τομέα είναι να γίνει αξιολόγηση, ανακαιφαλαιοποίηση και τέλος συγχώνευση πριν η χώρα αποχωρήσει από την ευρωζώνη. Κάτι τέτοιο θα έκανε την διαχείριση του προβλήματος πιο εύκολη στη μετά ευρώ εποχή. Αντίθετα η Εθνικοποίηση των τραπεζών, λόγω των χρημάτων που απαιτεί για τις αποζημιώσεις θα ήταν καταστροφική (Ruparel and Person, 2012). Εντούτοις, σύμφωνα με τον καθηγητή Λαπαβίτσα και άλλους, η καλύτερη λύση θα ήταν να γίνει εθνικοποίηση και μάλιστα ελλείψει των απαιτούμενων κεφαλαίων, χωρίς καμιά αποζημίωση των μετόχων (Lapavitsas et all, 2011). Με τον τρόπο αυτό όλο το κρατικό χρέος στην κατοχή τραπεζών μπορεί να αλλαχθεί με νέα ομόλογα πολύ μακροπρόθεσμης ωρίμανσης, χαμηλού επιτοκίου και ίδιας ονομαστικής αξίας. Ένα ιδιόμορφο PSI. Έτσι, η κυβέρνηση θα μειώσει το βάρος της εξυπηρέτησης του χρέους. Ωστόσο, μετά την ανακαιφαλαιοποίηση του 2012, το μεγαλύτερο μέρος των μετοχών ανήκει στο ταμείο χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, το οποίο με τη σειρά του χρηματοδοτείται από δάνεια που έλαβε για το σκοπό αυτό το ελληνικό δημόσιο, από τους επίσημους φορείς (Διάγραμμα 4.1). Συνεπώς, επι του πρακτέου δεν θα υφίσταται ζήτημα αποζημίωσης.

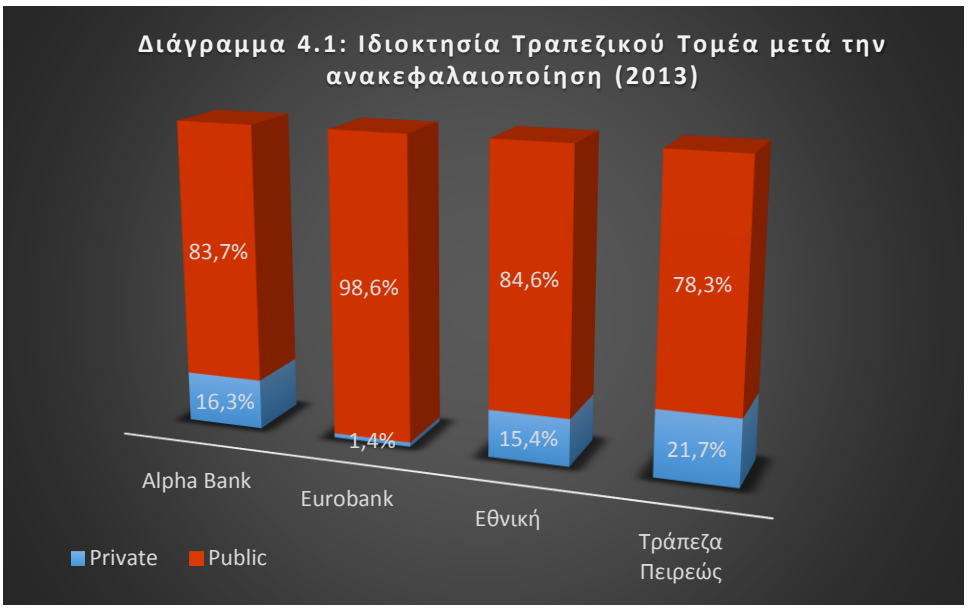

Πηγή: IMF, 2013g

4.2.6. Επιπτώσεις στον ιδιωτικό Τομέα

Τα τραπεζικά προβλήματα που περιγράψαμε παραπάνω είναι πολύ σοβαρά, μολονότι δεν είναι τα τελευταία. Η στάση πληρωμών θα φέρει μια σειρά από επιπλέον επιπτώσεις που σε συνδυασμό με τα προβλήματα που δημιουργεί η έξοδος από την ευρωζώνη (και πιθανότατα από την ΕΕ), δημιουργούν ένα εκρηκτικό κοκτέιλ αρνητικών επιδράσεων στις συνολικές προοπτικές οικονομικής ανάπτυξης. Οι επιπτώσεις του σοκ στον ιδιωτικό τομέα είναι οι ποιο σημαντικές, από την άποψη ότι είναι οι επιπτώσεις που αφορούν στην ελληνική κοινωνία. Είναι οι επιπτώσεις που θα μας δείξουν τι σημαίνει η στάση πληρωμών και η έξοδος από την ευρωζώνη, για την καθημερινή λειτουργία των επιχειρήσεων και την ζωή των νοικοκυριών. Οι επιπτώσεις δεν είναι κατ' ανάγκη ενιαίες για όλες τις κοινωνικές ομάδες, με την έννοια ότι κάποιες από αυτές θα επωφεληθούν, ενώ άλλες θα ζημιωθούν. Οι βασικοί μηχανισμοί που θα επηρεάσουν τον ιδιωτικό τομέα είναι η συναλλαγματική υποτίμηση του εθνικού νομίσματος, η τραπεζική κρίση, ο αποκλεισμός από τις αγορές, ο πληθωρισμός και άλλοι. Θα ξεκινήσουμε την ανάλυση μας με τις επιχειρήσεις και εν συνεχεία θα προχωρήσουμε στα νοικοκυριά.

4.2.6.α. Επιχειρήσεις

Η υποτίμηση του εθνικού νομίσματος δεν έχει μόνο πλεονεκτήματα αλλά και αρκετές αρνητικές επιπτώσεις, οι οποίες θα επηρεάσουν μέσα από διάφορους τρόπους το επιχειρηματικό περιβάλλον της χώρας, και συνεπώς, όλες τις επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα που δρουν μέσα σε αυτό. Για να πάρουμε μια εικόνα της κατάστασης πρέπει να δούμε τις οικονομικές συνθήκες που

θα δημιουργήσει το σοκ. Η υποτίμηση θα έχει μια θετική επίδραση πάνω στη ζήτηση για εγχώρια αγαθά. Επειδή τα ξένα θα γίνουν σχετικά πιο ακριβά, θα αυξηθεί η ζήτηση ελληνικών από το εξωτερικό. Ανοδικές πιέσεις θα ασκηθούν, για τον ίδιο λόγο και στην εγχώρια δυνητική ζήτηση. Λέμε δυνητική, γιατί δεν γνωρίζουμε να τελικά θα υπάρξει πραγματική αύξηση στο εσωτερικό. Αυτό θα εξαρτηθεί από διάφορους παράγοντες. Συνεπώς, θα δημιουργηθεί ένα θετικό κλίμα για την συνολική ζήτηση ελληνικών αγαθών και υπηρεσιών. Επειδή η ζήτηση είναι το ένα μόνο συστατικό της αγοράς, για να υπάρξουν πραγματικά αποτελέσματα στο εισόδημα θα χρειαστούμε και το δεύτερο συστατικό. Αυτό δεν είναι άλλο από την προσφορά, η οποία θα πρέπει να αυξηθεί τόσο, ώστε καλύψει την αυξημένη ζήτηση, τόσο στο εσωτερικό, όσο και το εξωτερικό. Το ζήτημα λοιπόν που τίθεται εδώ είναι το κατά πόσο οι ελληνικές επιχειρήσεις θα είναι σε θέση να ανταποκριθούν, δεδομένων των προβλημάτων που θα δημιουργήσει το σοκ αλλά και η προϋπάρχουσα ύφεση. Ας μην ξεχνάμε ότι σήμερα οι ελληνικές επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν τεράστια προβλήματα, εξαιτίας της ύφεσης των μνημονίων.

Πρώτα από όλα, πρέπει να πούμε ότι όσες επιχειρήσεις διατηρούν στο παθητικό του ισολογισμού τους δάνεια από το εξωτερικό, θα υποστούν καταστροφικές ζημιές. Πιο συγκεκριμένα, όπως είδαμε νωρίτερα σε αυτό το κεφάλαιο, η μετατρεψιμότητα των δανειακών (και άλλων) συμβάσεων – συμβολαίων από το εξωτερικό, θα είναι στην πλειοψηφία των περιπτώσεων αδύνατη. Συνεπώς, όπως ακριβώς συνέβη και με τις τράπεζες, έτσι και με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, η υποτίμηση του νομίσματος στο αμέσως επόμενο διάστημα θα εκτινάξει το ιδιωτικό χρέος στα ουράνια, με αποτέλεσμα οι «εκτεθειμένες» επιχειρήσεις να μην μπορέσουν να το αποπληρώσουν. Μάλιστα εδώ, σε αντίθεση με την περίπτωση του κράτους, δεν υπάρχει καμία κυριαρχική ασυλία να τις προστατέψει από κατασχέσεις και πλειστηριασμούς. Αντίθετα, υπάρχει σαφώς προσδιορισμένο νομικό πλαίσιο σύμφωνα με το οποίο θα διευθετηθούν οι απαιτήσεις των δανειστών.

Εν συνεχεία, όσες επιχειρήσεις βασίζονται σε ξένα (δανεικά) κεφάλαια για την διεξαγωγή των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων τους θα υποχρεωθούν να μειώσουν δραματικά την παραγωγή τους, εφόσον δεν θα είναι σε θέση να τα εξασφαλίσουν. Γι' αυτό το φαινόμενο θα ευθύνονται αρκετοί παράγοντες. Πρώτα από όλα, ο χρεοκοπημένος τραπεζικός τομέας δεν θα είναι σε θέση να παρέχει την αναγκαία ρευστότητα σε όσες επιχειρήσεις το επιθυμούν. Ούτε, όμως, και ο δανεισμός από τις αγορές του εξωτερικού θα είναι διαθέσιμος. Λόγω της στάσης πληρωμών όλες οι ευκαιρίες που έχει ο ιδιωτικός τομέας για δανεισμό από το εξωτερικό θα εξαλειφθούν. Παράγοντες που θα συμβάλουν σε αυτό είναι η αναθεώρηση της πιστοληπτικής αξιοπιστίας του κράτους και της αξίας του νομίσματος. Είναι άλλωστε, γνωστό οτι οι διεθνείς οίκοι αξιολόγησης ακολουθούν μια πρακτική αξιολόγησης, σύμφωνα με την οποία οι εγχώριες επιχειρήσεις μπορούν να έχουν, στην καλύτερη των περιπτώσεων, το πολύ ίδιο, αν όχι μικρότερο, σκορ πιστοληπτικής αξιοπιστίας, σε σύγκριση με το κράτος στο οποίο εδρεύουν. Έτσι, την στιγμή που ο πρωθυπουργός θα ανακοινώσει οτι το κράτος θα προβεί σε στάση πληρωμών, οι οίκοι αξιολόγησης θα αναθεωρήσουν την πιστοληπτική αξιοπιστία προς το χειρότερο, όχι μόνο του κράτους, αλλά κι όλων των εγχώριων επιχειρήσεων. Συνεπώς, θα έχουν την ίδια μοίρα με αυτό, δηλαδή, είτε θα αποκλειστούν εντελώς από τις αγορές, είτε οι όροι δανεισμού που θα προσφέρονται θα είναι εντελώς εξωφρενικοί. Οι Arteta και Hale (2008), μελέτησαν τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει μια στάση πληρωμών πάνω στη δυνατότητα του ιδιωτικού τομέα για δανεισμό. Η ανάλυση τους έδειξε

οτι δανεισμός κεφαλαίων από το εξωτερικό, προς τον εγχώριο ιδιωτικό τομέα, καταβαραθρώνεται μετά από μια στάση πληρωμών. Ωστόσο, δεν εντόπισαν αν το φαινόμενο αυτό οφείλεται στην ζήτηση ή την προσφορά πιστώσεων.

Ενδεχομένως, όσες επιχειρήσεις μπορούν (θα εξαρτηθεί από τον τομέα δραστηριοτήτων τους) θα στραφούν σε εναλλακτικές μορφές χρηματοδότησης, όπως οι εμπορικές πιστώσεις. Ούτε και σε αυτό, όμως, αναμένεται να σταθούν τυχερές, εφόσον οι εγχώριες επιχειρήσεις, λόγω αβεβαιότητας δεν θα τις προμηθεύουν αγαθά επί πιστώσει, αλλά θα ζητούν εξόφληση σε μετρητά και κατά πάσα πιθανότητα σε ξένο νόμισμα. Το ίδιο θα συμβαίνει και με τους ξένους προμηθευτές. Λόγω αυξημένης αβεβαιότητας, η οποία θα απορρέει από παράγοντες, όπως η υποβαθμισμένη αξιοπιστία, το αυξημένος κόστος ασφάλισης των εξαγωγικών εμπορικών πιστώσεων και των ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων, θα είναι ανένδοτοι να αποστείλουν ενδιάμεσα αγαθά, εκτός και αν προηγηθεί προκαταβολική εξόφληση (η πιο ασφαλής μέθοδος συναλλαγών στο διεθνές εμπόριο, International Trade Administration, 2012).

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι στην Ελλάδα οι περισσότεροι παραγωγικοί συντελεστές και τα ενδιάμεσα προϊόντα, δεν παράγονται εγχώρια αλλά εισάγονται από το εξωτερικό. Λόγω της υποτίμησης θα αυξηθεί το κόστος τους με αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις που τα χρησιμοποιούν να αντιμετωπίσουν αυξημένο κόστος παραγωγής και ανάγκες σε κεφάλαιο κίνησης. Το κυριότερο, όμως, είναι ότι αν αυτά τα κόστη περάσουν στις τιμές, θα μετριαστεί το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα που θα φέρει η υποτίμηση. Ειδικότερα για τις εξαγωγικού χαρακτήρα επιχειρήσεις, να σημειωθεί ότι θα αντιμετωπίσουν και επιπλέον κόστη, λόγω των ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων και συναλλάγματος αλλά και τις πολιτικές προστατευτισμού που θα υπάρξουν την Ευρωπαϊκή Ένωση, δηλαδή την βασική αγορά που προορίζονται οι ελληνικές εξαγωγές. Συνεπώς, δεν πρέπει να αναμένουμε κατ' ανάγκη αύξηση της προσφοράς εξαγωγών ελληνικών προϊόντων. Τελικά, οι μόνες επιχειρήσεις που θα είναι σε θέση να δουλέψουν, θα είναι όσες μπορούν να χρηματοδοτηθούν από ίδια κεφάλαια, να χρησιμοποιούν υλικά που παράγονται στο εσωτερικό και να απευθύνονται στην εγχώρια αγορά. Επιχειρήσεις, δηλαδή, που κατά κάποιο τρόπο δεν επηρεάζονται σημαντικά από τις επιπλοκές που θα φέρει μαζί της η Δραχμή. Αυτές θα επωφεληθούν.

Συνεπάγεται, ότι παρόλο που η συναλλαγματική υποτίμηση δημιουργεί συνθήκες για έξοδο από την ύφεση, ταυτόχρονα δημιουργεί και αρκετά εμπόδια, τα οποία, σε συνδυασμό με τις ιδιεταιρότητες της ελληνικής οικονομίας, καθιστούν την επίτευξη του αποτελέσματος δύσκολη. Τα παραπάνω προσδίδουν στο κράτος ρόλο ζωτικής σημασίας. Αν με τη βοήθεια του επιλυθεί το πρόβλημα ρευστότητας και αν η δημοσιονομική και δη, η φορολογική πολιτική, διαμορφωθούν με τρόπο τέτοιο ώστε να βοηθήσουν στην εξεύρεση κεφαλαίου και στην ανακούφιση του φορολογικού βάρους των επιχειρήσεων, το πρόβλημα της προσφοράς ίσως μπορέσει να ξεπεραστεί. Ακόμα, αν η κρατικές πολιτικές είναι τέτοιες που να ανακουφίζουν και τα βάρη των ελληνικών νοικοκυριών, ενδέχεται να δούμε τελικά αύξηση της κατανάλωσης εγχώριων προϊόντων. Η εθνικοποίηση του τραπεζικού συστήματος από το κράτος και εν συνεχεία η φθηνή χρηματοδότηση των ελληνικών επιχειρήσεων κρίνεται απολύτως απαραίτητη.

4.2.6.β. Νοικοκυριά

Τα βασικά κόστη που θα επιβαρύνουν τα νοικοκυριά προέρχονται από την υποτίμηση και τον εισαγόμενο πληθωρισμό και αφορούν στην πραγματική αγοραστική δύναμη των εισοδημάτων τους. Όπως έχουμε πει και σε άλλα σημεία της συζήτησης μας, η υποτίμηση του νομίσματος θα μειώσει δραματικά την πραγματική αξία των καταθέσεων. Πιο συγκεκριμένα, τα νοικοκυριά αλλά και οι επιχειρήσεις διατηρούν αυτή τη στιγμή καταθέσεις στις τράπεζες. Μπορεί, μετά την υιοθέτηση του νέου νομίσματος, η ισοτιμία ανταλλαγής του με τα υπάρχοντα ευρώ, να οριστεί στο ένα προς ένα, όμως, μετά την συναλλαγματική υποτίμηση, η ίδια ποσότητα δραχμής θα έχει χάσει την πραγματική της αξία, ήτοι την αγοραστική της δύναμη. Μετά την υποτίμηση, τα εισαγόμενα προϊόντα θα ανατιμηθούν όσο το ποσοστό υποτίμησης της δραχμής. Για τον απλό καταναλωτή αυτό σημαίνει ότι τα χρήματα που έχει στη διάθεση του μπορούν να αγοράσουν λιγότερα αγαθά και υπηρεσίες, σε σχέση με την ίδια ποσότητα χρημάτων, όταν αυτά ήταν ευρώ. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι οι καταθέσεις αλλά και τα λοιπά εισοδήματα όπως μισθοί, επιδόματα, συντάξεις χάνουν την πραγματική τους αξία. Τα νοικοκυριά και γενικά το καταναλωτικό κοινό, γνωρίζοντας αυτό το δραματικό γεγονός, θα τρέξει από την πρώτη κιόλας στιγμή στο κοντινότερο υποκατάστημα της τράπεζας, στην οποία ανήκει ο λογαριασμός του, προκειμένου να αποτραβήξει όσα χρήματα βρίσκονται εντός, πριν μετατραπούν σε δραχμή. Ο στόχος του θα είναι, είτε να τα μετατρέψει μετά την υποτίμηση και να πάρει περισσότερες δραχμές, είτε να στείλει σε κάποιο λογαριασμό του εξωτερικού. Η συμπεριφορά αυτή είναι εντελώς ορθολογική. Τους κινδύνους αυτού του φαινομένου τους εξετάσαμε διεξοδικά οπότε, όταν το κοινό θα ενημερωθεί για το πώς έχει η κατάσταση, οι τράπεζες θα είναι ήδη κλειστές.

Η υποτίμηση, όμως, δεν θα επηρεάσει μόνο τις καταθέσεις αλλά και τα δάνεια. Τα νοικοκυριά και οι επιχειρήσεις που έχουν συνάψει δάνεια με το εγχώριο τραπεζικό σύστημα θα επωφεληθούν σημαντικά, βλέποντας την πραγματική αξία του χρέους του να μειώνεται μετά από την υποτίμηση. Το ίδιο θα συμβεί και με τα χρέη προς το δημόσιο και οποιοδήποτε άλλο εγχώριο οργανισμό. Βέβαια, το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να πούμε ότι η εγκατάλειψη του ευρώ εμπεριέχει, κατά τρόπο ένα στοιχείο αδικίας, υπό την έννοια ότι όσα νοικοκυριά έκαναν μια ορθολογική διαχείριση των οικονομικών τους, και συνεπώς διατηρούν κάποια χρήματα στις τράπεζες, θα τιμωρηθούν, ενώ οι καταχρεωμένοι θα επιβραβευτούν. Βέβαια, από την άλλη πλευρά θα μπορούσε κανείς να πει ότι ουδέν στοιχείο αδικίας υπάρχει, εφόσον αυτοί που ζημιώνονται είναι οι έχοντες, ενώ εκείνοι που ωφελούνται είναι οι πιο αδύναμοι. Το ζήτημα εξαρτάται καθαρά από την πλευρά που το βλέπει κανείς.

Τα σημάδια της υποτίμησης θα φανούν και στις αγορές αγαθών και υπηρεσιών. Για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, η υποτίμηση θα αλλάξει τις σχετικές τιμές εις βάρος των ξένων αγαθών. Συνεπάγεται, λοιπόν ότι, επειδή πολλά αγαθά εισάγονται από το εξωτερικό, θα επηρεαστεί σημαντικά η σύνθεση του καλαθιού αγαθών και υπηρεσιών του ελληνικού νοικοκυριού. Η αύξηση των τιμών θα έχει σαν αποτέλεσμα το κοινό να μην μπορεί να αγοράσει τα αγαθά που συνήθιζε μέχρι πριν την αλλαγή του νομίσματος. Στο σημείο αυτό πρέπει να επαναλάβουμε ότι είναι θεμιτό οι σχεδιαστές της οικονομικής πολιτικής να μην επιτρέψουν στις παραπάνω επιδράσεις, και συγκεκριμένα στην μείωση του πραγματικού μισθού, να μετατραπούν σε αυξήσεις των ονομαστικών μισθών. Κάτι τέτοιο θα απορροφούσε τις επιδράσεις της υποτίμησης στην

ανταγωνιστικότητα και ενδεχομένως να οδηγούσε σε σπιράλ μισθών – τιμών, αντίστοιχο με εκείνο της δεκαετίας του 80’.

Τέλος, ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα για τον εργαζόμενο πληθυσμό, αλλά και ευρύτερα την κοινωνία, θα προκύψει από το πρόβλημα της επιχειρηματικής δραστηριότητας που είδαμε παραπάνω. Αν τελικά στερέψουν εντελώς οι κάνουλες της ρευστότητας, και οι επιχειρήσεις δεν μπορέσουν να συνεχίσουν την δραστηριότητα τους, το αποτέλεσμα θα είναι μείωση της παραγωγικής δραστηριότητας. Τι σημαίνει όμως αυτό για το εργατικό δυναμικό; Προφανώς μείωση της απασχόλησης. Οι επιχειρήσεις μην έχοντας ρευστότητα θα αναγκαστούν, εκ των πραγμάτων, να περιορίσουν τα έξοδα αν όχι να κλείσουν εντελώς. Και στην μία και στην άλλη περίπτωση το αποτέλεσμα θα είναι το ίδιο. Μείωση της απασχόλησης και αύξηση της ανεργίας. Είναι λοιπόν σημαντικό οι πολιτικές που θα χαραχθούν από την κυβέρνηση να προσανατολισθούν στην υποστήριξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας και της απασχόλησης.

4.2.7. Διαχείριση Δημοσιονομικής – Νομισματικής Πολιτικής

Τόσο η δημοσιονομική όσο και η νομισματική πολιτική θα πρέπει να προσανατολιστούν στον περιορισμό των αρνητικών επιπλοκών που θα προκύψουν μετά την έξοδο από την ευρωζώνη. Θα πρέπει να διαμορφωθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να δώσουν στον εγχώριο τομέα την δυνατότητα να υπερπηδήσει τα όποια εμπόδια υπάρξουν στον δρόμο προς την ανάπτυξη. Με άλλα λόγια, ο στόχος της πρέπει να είναι η τόνωση της εγχώριας ζήτησης, η τόνωση των εξαγωγών και η μείωση των εισαγωγών, έτσι ώστε να αυξηθεί το εθνικό εισόδημα.

Σε ότι αφορά την δημοσιονομική πολιτική, ας ξεκινήσουμε την συζήτηση μας από το γεγονός ότι όσο η χώρα θα βρίσκεται σε στάση πληρωμών, θα είναι αποκλεισμένη από τις χρηματοπιστωτικές αγορές και από τα κεφάλαια του επίσημου τομέα, ενώ αργότερα θα αντιμετωπίζει ένα υψηλό κόστος δανεισμού. Για ένα εύλογο χρονικό διάστημα, 2-3 χρόνια, σύμφωνα με όσα έχουμε δει νωρίτερα, θα πρέπει να στηριχτεί αναγκαστικά στις δικές της δυνάμεις. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι η κυβέρνηση δεν θα βρίσκεται σε θέση να χρηματοδοτεί το έλλειμμα του προϋπολογισμού με εξωτερικό δανεισμό. Στην παρούσα φάση είναι ευτύχημα ότι η χρηματοδότηση δεν φαίνεται να αποτελεί άμεσο πρόβλημα, εφόσον ο προϋπολογισμός, τη στιγμή που γράφεται το παρόν, παρουσιάζει πλεόνασμα το οποίο μάλιστα αναμένεται να διατηρηθεί και το επόμενο έτος (Υπουργείο Οικονομικών, 2014). Συνεπώς, δεν θα χρειαστεί να προσαρμόσει τον προϋπολογισμό με τρόπο απότομο περικόπτοντας τις δαπάνες εν μία νυκτί. Αν οι δαπάνες μείνουν στο επίπεδο που βρίσκονται σήμερα, δεν θα χρειαστούν χρήματα από τις διεθνείς αγορές. Τουλάχιστον όχι για την κάλυψη των τρεχουσών αναγκών. Επιπλέον, αν πετύχει να ακυρώσει και το εξωτερικό χρέος, τότε θα χρειάζεται κεφάλαιο μόνο για να εξυπηρετεί το εναπομένον εσωτερικό. Τα κεφάλαια αυτά μπορεί να τα καλύψει τυπώνοντας χρήμα.

Το ζήτημα που τίθεται είναι, αν πρέπει οι δαπάνες να μείνουν στο τρέχον επίπεδο τους ή κρίνεται αναγκαίο να αυξηθούν. Όπως διαπιστώθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο το πρόβλημα του προϋπολογισμού δεν ήταν ποτέ οι δαπάνες αλλά τα έσοδα. Σε πρώτη φάση, όμως, δεν μπορεί να γίνει κάτι παραπάνω όσον αφορά στην φορολογική πολιτική, ήτοι να αυξηθούν περισσότερο οι φόροι. Αντίθετα, θα πρέπει να μειωθούν και σε επόμενο στάδιο να υπάρξει εκ βάθρων και οριστική μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος, με αξιοκρατικά, προοδευτικά, και δίκαια χαρακτηριστικά. Οι άμεσοι φόροι πρέπει να αυξηθούν μέχρι το μέσο όρο της ευρωπαϊκής Ένωσης (25%), και φυσικά πρέπει να λυθεί το ζήτημα της φοροδιαφυγής/φοροαποφυγής. Όπως και να έχει η επίλυση του φορολογικού είναι μια μεγάλη συζήτηση, που ούτε μπορεί να γίνει εδώ, ούτε είναι και σκοπός μας (International Monetary Fund, 2013e).

Η δημοσιονομική πολιτική πρέπει να είναι τέτοια ώστε να υποστηρίξει τις συνθήκες που θα δημιουργηθούν από την υποτίμηση, δηλαδή να βοηθήσουν την ζήτηση να μετατραπεί σε πραγματική κατανάλωση. Πρέπει, τα νοικοκυριά να μπορέσουν και πάλι να προβούν σε αγορές, ενώ τα μαγαζιά να μπορέσουν να προσφέρουν αγαθά και υπηρεσίες που θα ζητηθούν από το κοινό. Προφανώς θα πρέπει να υπάρξει ένα μίγμα δημοσιονομικής πολιτικής που θα περιλαμβάνει μειώσεις φόρων και αυξήσεις δαπανών, το οποίο θα συνοδεύεται με βελτίωση της αποτελεσματικότητας και της κατανομής τους. Οι έρευνες σχετικά με το θέμα της δημοσιονομικής πολιτικής δείχνουν ότι η σύνθεση του πακέτου είναι πιο σημαντική από το ύψος της (Alesina and Ardagna, 1998, 2009, Alesina and Perotti, 1997, Alesina and Giavazzi, 2012). Συγκεκριμένα, η χαλάρωση της δημοσιονομικής λιτότητας είναι πιθανότερο να έχει θετικά αποτελέσματα στην οικονομία όταν γίνεται με μείωση της φορολογίας, παρά με αύξηση των δημοσιών δαπανών. Αν δεχτούμε την ισχύ αυτών των έρευνών, θα πρέπει το βάρος να πέσει στην χαλάρωση της φορολογίας. Με άλλα λόγια, η χαλάρωση μπορεί να μην γίνει με αυξήσεις μισθών και συντάξεων, αλλά με μείωση φορολογίας και λήψη μέτρων για την καταπολέμηση της ανεργίας. Η σκληρή φορολογική πολιτική έχει φέρει σε αδιέξοδο τις επιχειρήσεις, καθώς είναι τόσο υψηλή που καθιστά την λειτουργία τους αδύνατη. Παρόμοιο πρόβλημα έχουν και τα νοικοκυριά. Ιδιαίτερα στον τομέα τις φορολογίας πρέπει να σταματήσουν οι ακρότητες όπως «χαράτσια», «φόροι ακίνητης περιουσίας» καθώς και η υφαρπαγή τους με κάθε τρόπο. Μικρές φορολογικές οφειλές (π.χ. της τάξης των 1.000 ευρώ) μπορούν να διακανονιστούν με ευνοϊκούς όρους για τον οφειλέτη, αν όχι να παραγραφούν εντελώς. Επειδή το πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας, βραχυχρόνια, είναι πρόβλημα ζήτησης, η χαλάρωση της λιτότητας θα επιτρέψει την ζήτηση να μετατραπεί σε πραγματική δαπάνη. Η μείωση της φορολογίας θα ανακουφίσει τα νοικοκυριά και εκείνα θα αυξήσουν τις καταναλωτικές δαπάνες τους. Αντίστοιχα οι επιχειρήσεις θα είναι σε θέση να διαθέσουν μέρος από το διαθέσιμο κεφάλαιο τους για να γεμίσουν και πάλι τα ράφια τους και να καλύψουν την αυξημένη ζήτηση.

Αν εφαρμοστεί η παραπάνω, λίγο ή πολύ, επεκτατική δημοσιονομική πολιτική, είναι προφανές ότι θα χρειαστεί να εξαλειφθεί το υπάρχον πρωτογενές πλεόνασμα ή και να δημιουργηθεί έλλειμμα. Το έλλειμμα θα χρειαστεί να χρηματοδοτηθεί με κάποιο τρόπο ο οποίος σίγουρα δεν θα είναι ο εξωτερικός δανεισμός. Οι επιλογές που υπάρχουν ως προς αυτό είναι δύο. Να τυπώσει Νέα Δραχμή ή να δανειστεί από την εσωτερική αγορά. Ο εσωτερικός δανεισμός μπορεί να προσανατολιστεί στα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις και να έχει την μορφή έντοκων γραμματίων του Ελληνικού Δημοσίου. Εντούτοις η πιθανότητα το ευρύ κοινό να ανταποκριθεί στο

κάλεσμα είναι ελάχιστη, όχι τόσο λόγω της απροθυμίας αλλά κυρίως της δεινής οικονομικής θέσης στην οποία βρίσκεται σήμερα. Δανεισμός από την εσωτερική αγορά σημαίνει δανεισμός από την ελληνική οικονομική ελίτ. Κάτι τέτοιο δεν αποτελεί καθόλου ελκυστική λύση, καθώς ελλοχεύει ο κίνδυνος για άσκηση πιέσεων που θα εμποδίσουν την εφαρμογή πολιτικών που αντιτίθενται στα μεγάλα επιχειρηματικά συμφέροντα. Η πιο ασφαλής επιλογή μάλλον είναι η νομισματοποίηση του ελλείμματος με τύπωμα φρέσκου χρήματος. Στο μακροχρόνιο ορίζοντα η Ελλάδα θα πρέπει να καταστρώσει και να ακολουθήσει μια στρατηγική μείωσης των δίδυμων ελλειμμάτων, μέσω της ανάπτυξης και της εκβιομηχάνισης της οικονομίας. Για την επίτευξη του στόχου αυτού ενδέχεται να χρειαστεί να δανειστεί και πάλι από τις χρηματοπιστωτικές αγορές, ή όπως και πριν το ευρώ από την εγχώρια αγορά, με τη διαφορά, όμως, ότι τα δανεικά κεφάλαια πρέπει αυτή τη φορά να επενδυθούν σε παραγωγικές επενδύσεις που θα αποδώσουν στο μέλλον.

Το βασικό επιχείρημα κατά της χρηματοδότησης του ελλείμματος με τύπωμα νέου χρήματος είναι η αύξηση του πληθωρισμού. Πράγματι, υπάρχει ο κίνδυνος να αυξηθεί ο πληθωρισμός, όμως δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι παραγωγικοί συντελεστές σήμερα υποαπασχολούνται (κεφάλαιο και εργασία), πράγμα που σημαίνει ότι η αύξηση της ζήτησης μπορεί να ισορροπηθεί από την αύξηση της απασχόλησης κι όχι των τιμών. Στην βραχυχρόνια περίοδο, ένα έλλειμμα της τάξεως του 3-4% είναι δυνατό να χρηματοδοτηθεί χωρίς κίνδυνο υψηλού πληθωρισμού (Lapavitsas et all, 2011). Ακόμα κι έτσι, το θέμα πληθωρισμός-ανεργία είναι υποκειμενικό. Από τη μια πλευρά ο πληθωρισμός μειώνει την αγοραστική δύναμη του χρήματος. Από την άλλη όμως, θα αναρωτηθεί κανείς τι σημασία έχει το χαμηλό επίπεδο τιμών, όταν ο καταναλωτής είναι άνεργος και δεν έχει χρήματα να εξασφαλίσει ούτε καν τα βασικά είδη. Το ζήτημα αυτό εξαρτάται από την σκοπιά που το βλέπει κανείς και αυτό σκιαγραφείται ξεκάθαρα από την αντιπαράθεση Νεοκλασικής και Κεϋνσιανής θεωρίας. Πέρα, όμως, από την θεωρία, στην πραγματικότητα έτσι όπως έχει διαμορφωθεί η κατάσταση στην αγορά, με τους καταστηματάρχες να έχουν μήνες να δουν πελάτη, κανείς «ορθολογικός» επιχειρηματίας δεν θα σκεφτεί να αυξήσει τις τιμές μόνο και μόνο επειδή βλέπει την ζήτηση να ανακάμπτει ελαφρά. Οι πληθωριστικές πιέσεις που θα παρατηρηθούν θα είναι προϊόν της υποτίμησης του νομίσματος. Υπεύθυνος για την αντιμετώπιση του είναι η Κεντρική Τράπεζα ασκώντας το κατάλληλο μείγμα συναλλαγματικής και νομισματικής πολιτικής. Τέλος, ο πληθωρισμός μπορεί θα έχει και ευεργετικά αποτελέσματα αφού θα μειώσει την πραγματική αξία του εσωτερικού χρέους, τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού τομέα.

Σε ότι αφορά τη νομισματική πολιτική, το πρώτο μέλημα των νομισματικών αρχών είναι η χάραξη μιας πολιτικής ελέγχου της ισοτιμίας και του πληθωρισμού, ενδεχομένως αντίστοιχη με εκείνη της δεκαετίας του 90. Ας πούμε μια «νέα πολιτική σκληρής δραχμής». Στόχος της θα είναι να αποτρέψει τις πληθωριστικές πιέσεις και τις μεγάλες διακυμάνσεις στην ισοτιμία. Για να γίνει αυτό θα πρέπει να δώσει στο κοινό να καταλάβει οτι στο εξής, θα ακολουθηθεί μια αξιόπιστη νομισματική πολιτική. Δυστυχώς, για ένα διάστημα μέχρι να σταθεροποιηθεί η κατάσταση, θα είναι αδύνατο να ασκηθεί η κατάλληλη συναλλαγματική πολιτική. Δεδομένων των χρόνιων εξωτερικών ελλειμμάτων, είναι απίθανο η κεντρική τράπεζα να έχει στη διάθεση της επαρκές συνάλλαγμα για να απορροφήσει την μαζική προσφορά δραχμών από την αγορά. Η νομισματική πολιτική είναι θεμιτό να είναι διευκολυντική (acomodative). Είναι αναγκαίο να δοθούν δάνεια με χαμηλά επιτόκια στον ιδιωτικό τομέα, προκειμένου να χρηματοδοτήσει την επανεκκίνηση των

εργασιών του. Για το σκοπό αυτό θα χρειαστούν και διοικητικοί έλεγχοι. Ωστόσο, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση ο τραπεζικός τομέας να χρησιμοποιηθεί με τον τρόπο που χρησιμοποιούνταν την περίοδο 75-90 (βλ. ενότητα 2.1.). Οι αρχές πρέπει να μείνουν μακριά από τέτοιες πρακτικές. Η όποια δανειοδότηση πρέπει να γίνεται με ορθολογικό, αξιοκρατικό, δίκαιο και διάφανο τρόπο μακριά από πολιτικές σκοπιμότητες.

Από τη στιγμή που η νομισματική πολιτική θα είναι χαλαρή, η ισοτιμία θα πρέπει να ελεγχθεί με επιβολή πολύ αυστηρών ελέγχων ροής – εκροής κεφαλαίων. Ακόμα, η όποια πολιτική ασκηθεί πρέπει να συνοδεύεται με μια εισοδηματική πολιτική που δεν θα επιτρέπει στις πληθωριστικές πιέσεις να περάσουν στους μισθούς η να δημιουργηθεί ένα σπιράλ μισθών – τιμών, αντίστοιχο με εκείνο της περιόδου 1975 - 1990. Σε διαφορετική περίπτωση, αν δηλαδή οι μισθοί αρχίσουν να ακολουθούν τον πληθωρισμό που θα προκαλεί η μείωση της ισοτιμίας, θα απορροφούν τις επιδράσεις της υποτίμησης στην ανταγωνιστικότητα και θα χρειάζεται εκ νέου υποτίμηση. Δεν δύναται σε καμία περίπτωση να υπάρξουν μέτρα τιμαριθμοποίησης, όπως για παράδειγμα η ΑΤΑ του 81. Το αποτέλεσμα της πρακτικής αυτής είναι γνωστό από την ανάλυση μας στο κεφάλαιο 2. Αφού η οικονομία αρχίσει να σταθεροποιείται, η νομισματική πολιτική θα πρέπει να επικεντρωθεί στη χαλιναγώγηση των πληθωριστικών προσδοκιών. Η Κεντρική Τράπεζα μπορεί να εφαρμόσει μια σταθερή νομισματική πολιτική (Credibility), η οποία θα συνοδεύεται με στόχους σε ότι αφορά το ύψος του πληθωρισμού, και συνεπώς όρια στη νομισματική διευκόλυνση.

4.2.8. Συνολικό Εισόδημα – Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

Με βάση όλα όσα έχουμε δει κι έχουμε συζητήσει μέχρι τώρα για τις επιπτώσεις και τα κόστη που θα έχει η αποχώρηση από την ζώνη του κοινού νομίσματος, θα περιμένει κανείς περεταίρω συρρίκνωση της εθνική οικονομίας. Πράγματι, είδαμε ότι εξαιτίας της αντικατάστασης του ευρώ με το εθνικό νόμισμα και τον αποκλεισμό από τις χρηματοπιστωτικές αγορές, θα δημιουργηθεί μεγάλη τραπεζική κρίση, η οποία από μόνη της θα μειώσει το συνολικό εγχώριο προϊόν, λόγω της καταβαράθρωσης των τραπεζικών υπηρεσιών. Εν συνεχεία, λόγω της τραπεζικής κρίσης θα προκληθεί τεράστιο ζήτημα ρευστότητας στην επιχειρηματική αγορά. Αυτή, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι επιχειρήσεις θα αποκλειστούν κι από τις ξένες αγορές, θα περιορίσει σημαντικά την παραγωγική και την ευρύτερη επιχειρηματική δραστηριότητα και κατά συνέπεια το συνολικό προϊόν της οικονομίας. Τέλος, από την έλλειψη ρευστότητας θα επηρεαστούν και οι επιχειρήσεις που ασχολούνται με το εξαγωγικό εμπόριο, πράγμα που σε συνδυασμό με τους ελέγχους κεφαλαίου, τις πιθανές κυρώσεις και τα ενδεχόμενα μέτρα προστατευτισμού, θα περιορίσουν το διεθνές εμπόριο και συνεπώς το ΑΕΠ. Συνεπάγεται ότι σε πρώτη φάση, δηλαδή στον βραχυχρόνιο ορίζοντα, θα πρέπει να περιμένουμε μα επιδείνωση της ύφεσης. Είδαμε οτι άλλες επιπτώσεις θα έχουν αρνητική επίδραση, και άλλες επηρεάζουν το ΑΕΠ θετικά. Κατά συνέπεια είναι πολύ δύσκολο να εκτιμήσουμε εκ των προτέρων πια θα είναι τελικά η

πορεία του ΑΕΠ. Μπορούμε όμως να μελετήσουμε τη διεθνή βιβλιογραφία ώστε να πάρουμε μια «γεύση» του πως ήταν η πορεία του ΑΕΠ μετά από παρόμοια γεγονότα.

Το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης για τις απώλειες του ΑΕΠ αποδίδεται στην τραπεζική κρίση και την έλλειψη ρευστότητας. Η αδυναμία του ιδιωτικού τομέα να δανειστεί, τόσο από το εσωτερικό, όσο και από το εξωτερικό υπονομεύει την παραγωγή και κατά συνέπεια μειώνει το συνολικό προϊόν Dooley (2000). Κινούμενες σε αυτά τα πλαίσια εκπονήθηκαν οι εμπειρικές έρευνες. Οι Sturzenegger και Zettelmeyer (2002) βρίσκουν ότι η στάση πληρωμών προκαλεί μείωση στο ΑΕΠ κατά 0,6%. Αν προκύψει και τραπεζική κρίση τότε η μείωση ανεβαίνει στο 2,2%. Σε αυτό συμφωνούν και οι DePaoli, Hogarth και Saporta (2006, 2009), με τη διαφορά ότι βρήκαν πιο δυσάρεστα νούμερα. Στη δική τους έρευνα η πτώση του ΑΕΠ κατά την έναρξη της στάσης πληρωμών ανέρχεται σε περίπου 7%, για κάθε χρόνο διάρκειας της, η οποία, μάλιστα, είναι αρκετά μεγάλη. Οι απώλειες φαίνεται να εντείνονται ακόμη περισσότερο όσο η χώρα καθυστερεί να ολοκληρώσει την αναδιάρθρωση του χρέους και παραμένει σε αναστολή πληρωμών.

Ωστόσο, νέες έρευνες θεωρούν οτι τα πράγματα, στην πραγματικότητα, δεν είναι τόσο δραματικά όσο παρουσιάζονται. Οι Levy-Yeyati και Panizza (2006) υποστηρίζουν οτι αυτό οφείλεται στο οτι οι περισσότερες αναλύσεις υποφέρουν από σφάλματα μέτρησης, λόγω της χρήσης ετήσιων παρατηρήσεων οι οποίες προσφέρουν ανεπαρκή πληροφόρηση. Στην δική τους ανάλυση, χρησιμοποιώντας τετραμηνία αποτελέσματα, βρήκαν οτι το ΑΕΠ κινείται μειούμενο πολύ πριν την έναρξη της στάσης πληρωμών και μάλιστα, το κατώτατο σημείο συμπίπτει χρονικά με την στιγμή που ανακοινώνεται. Έτσι, η στάση πληρωμών, κατά τους ερευνητές, φαίνεται να σηματοδοτεί την έναρξη της ανάκαμψης του ΑΕΠ κι όχι την περεταίρω μείωση του. Συνεπώς, η στάση πληρωμών αυτή καθαυτή, δεν έχει ιδιαίτερο αρνητικό αντίκτυπο στο ΑΕΠ. Η προσμονή μιας στάσης πληρωμών ίσως έχει τη μεγαλύτερη επίδραση. Συγκεκριμένα, αναφέρουν ότι *«σε αντίθεση με ότι πιστεύεται, οι στάσεις πληρωμών δεν ακολουθούνται από συστολή της παραγωγής. Στην πραγματικότητα, βρίσκουμε ότι το ανάποδο φαίνεται να συμβαίνει»* (σελ. 14).

Τέλος, οι Borensztein and Panizza (2008), μελέτησαν την επίπτωση της αναστολής πληρωμών πάνω στο ΑΕΠ και βρήκαν οτι η μείωση κυμαίνεται από 0,5 έως 2 ποσοστιαίες μονάδες. Ωστόσο, οι επιδράσεις αυτές φαίνεται να έχουν περιορισμένη διάρκεια και συγκεκριμένα αυτή φαίνεται να περιορίζεται στο πρώτο έτος μόνο. Οι ερευνητές επισημαίνουν οτι το αποτέλεσμα αυτό συμβαδίζει με εκείνο των Levy-Yeyati και Panizza (2006). Με τους παραπάνω, συμφωνούν και οι Marchesi και Prato (2013), οι οποίες βρήκαν οτι η αρνητική επίπτωση στο ΑΕΠ διαρκεί μέχρι το πρώτο έτος. Στην συνέχεια η οικονομία επιστρέφει σε θετικούς ρυθμού ανάπτυξης. Επιπλέον, βρήκαν οτι υπάρχει θετική συσχέτιση, μεταξύ μεγέθους του χρέους που σταματούν να πληρώνουν, και του κόστους σε ανάπτυξη.

Η εικόνα που συντίθεται από τα αποτελέσματα των παραπάνω εμπειρικών ερευνών μας δείχνει ότι ο αντίκτυπος της στάσης πληρωμών έχει άμεσα αρνητική επίδραση στην επίδοση της οικονομίας, η οποία όμως φαίνεται να είναι παροδική. Οι οικονομίες που κάνουν στάσεις πληρωμών τείνουν να γνωρίζουν μια μείωση στην ανάπτυξη της τάξεως του 0,5 έως 2%, κυρίως τον πρώτο χρόνο. Από εκεί και μετά, η πορεία αντιστρέφεται. Η εικόνα αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνεται και από τις μελέτες περίπτωσης (IMF, 2002a, Panizza et all, 2009).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

«Αυτοί οι βάρβαροι ήσαν μια Κάποια Λύσης;»

Η ελληνική κρίση χρέους αποτελεί το πιο σημαντικό σημείο καμπής σε ολόκληρη την μεταπολεμική περίοδο. Το υπέρογκο δημόσιο χρέος έφερε τη χώρα μια ανάσα πριν τη στάση πληρωμών για δεύτερη φορά στην ιστορία της, καθώς και ένα βήμα πριν την πύλη της εξόδου από την Οικονομική Νομισματική Ένωση. Προκειμένου να αποφύγει τα παραπάνω γεγονότα, η κυβέρνηση επέλεξε να λάβει οικονομική βοήθεια από τους εταίρους της στην ευρωζώνη. Η βασική προϋπόθεση, για την παροχή της βοήθειας αυτής ήταν, μεταξύ άλλων, η εφαρμογή ενός πακέτου οικονομικής προσαρμογής τόσο σκληρού που ήταν εξαρχής πασιφανές ότι θα οδηγούσε σε βαθιά οικονομική αλλά κυρίως ανθρωπιστική κρίση. Η κρίση αυτή μετά την αποδοχή των μνημονίων πυροδότησε έναν μακρύ διάλογο, μεταξύ έγκριτων οικονομολόγων, νομικών και αναλυτών, στο επίκεντρο του οποίου βρισκόταν η αποχώρηση της Ελλάδας από την ευρωζώνη ως μοναδική λύση στο πρόβλημα. Αυτή η εναλλακτική επιλογή διαχείρισης της ως άνω κατάστασης, καθώς και οι επιπτώσεις της ήταν, μεταξύ άλλων, το αντικείμενο της ανά χείρας διατριβής, τα αποτελέσματα και τα κεντρικά συμπεράσματα της οποίας θα συνοψίσουμε σε αυτήν την ενότητα.

Προκειμένου να είμαστε σε θέση να ανακαλύψουμε τη λογική της εξόδου από το ευρώ ήταν αναγκαίο να γνωρίζουμε τα οφέλη και τις επιπτώσεις που θα προκύψουν, καθώς και την πηγή του προβλήματος. Εξοπλισμένοι με την απαραίτητη θεωρία, ξεκινήσαμε το ταξίδι μας αναζητώντας τις αφορμές, καθώς και τα βαθύτερα αίτια που οδήγησαν στο ξέσπασμα της κρίσης χρέους στις αρχές του 2010. Η αναζήτηση μας οδήγησε σε αυτό που οι οικονομολόγοι συνηθίζουν πλέον να αποκαλούν «δίδυμα ελλείμματα», ήτοι στις ανισορροπίες του δημοσιονομικού ισοζυγίου και του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Τα αίτια των ανισορροπιών αυτών εντοπίζονται αρκετά χρόνια πίσω, στο ξεκίνημα της μεταπολίτευσης, και από ότι φαίνεται, αποτελούν φυσικό επακόλουθο του μοντέλου οικονομικής διακυβέρνησης που επιλέχθηκε από το πολιτικό σύστημα της εποχής. Μολονότι το δημόσιο χρέος είναι αποτέλεσμα μιας συγκεκριμένης πολιτικής η οποία εφαρμοζόταν ως επί το πλείστον αυτούσια σε ολόκληρη την περίοδο της μεταπολίτευσης, εντούτοις η εκτίναξή του στα αστρονομικά επίπεδα του 100% του ΑΕΠ εντοπίζεται ξεκάθαρα στην δεκαετία του 80’.

Ειδικότερα, η ανατροπή του απολυταρχικού καθεστώτος των συνταγματαρχών έφερε μία ευρύτερη αίσθηση ελευθερίας με αποτέλεσμα ο συσχετισμός δυνάμεων μεταξύ των κυβερνήσεων και των λαϊκών στρωμάτων να αλλάξει δραματικά προς όφελος των απαιτήσεων των τελευταίων. Οι πιέσεις για αλλαγή των εργασιακών σχέσεων και αναδιανομή των εισοδημάτων απέκτησαν τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην πολιτική και κοινωνική ζωή και εκφράστηκαν ως απαιτήσεις για αυξήσεις μισθών αλλά και μεταβιβαστικών πληρωμών. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την ισχυροποίηση της αντιπολίτευσης, οδήγησαν σε σταδιακή χαλάρωση της μακροοικονομικής πολιτικής σε όλες τις εκφάνσεις της, αρχικά με αργούς και από τις αρχές του 80’ με ταχύτερους ρυθμούς. Η δημοσιονομική πολιτική ασκούνταν με τρόπο τέτοιο που δημιουργούσε σταθερά ελλείμματα στον κρατικό προϋπολογισμό. Βέβαια, η λεπτομερής εξέταση της διαχρονικής πορείας εσόδων και δαπανών μας αποκαλύπτει ότι, σε αντίθεση με ότι πιστεύεται σήμερα, τα ελλείμματα αυτά οφείλονταν στην υστέρηση των εσόδων κι όχι σε υπερβολικά υψηλές δαπάνες. Ενώ οι δαπάνες ακολουθούσαν την πορεία των αντίστοιχων ευρωπαϊκών, τα δημόσια έσοδα αδυνατούσαν να τις ακολουθήσουν με αποτέλεσμα να υπάρχει συστηματικά ένα έλλειμμα το οποίο καλύπτονταν με δανεισμό. Εν πάση περιπτώσει, το ζήτημα είναι ότι συσσωρεύτηκε έτσι ένα τεράστιο δημόσιο χρέος του οποίου τα επίπεδα και οι δαπάνες εξυπηρέτησης δεν επέτρεπαν την εύκολη μείωσή του, παρά τα πρωτογενή πλεονάσματα που επιτεύχθηκαν κατά την πορεία ένταξης στην ΟΝΕ. Αντιλαμβάνεται, λοιπόν, κανείς ότι το ζήτημα του χρέους δεν είναι αποτέλεσμα της ένταξης στην ευρωζώνη. Το χρέος είχε ήδη συσσωρευτεί σε επίπεδα της τάξεως του 100% του ΑΕΠ στις αρχές της δεκαετίας 90’, δηλαδή πολύ πριν την ένταξη. Δεν είναι τυχαία άλλωστε η δήλωση

του, κατά πολλούς, ηθικού αυτουργού, Ανδρέα Παπανδρέου το 1993 *«… ή θα πρέπει να μειώσουμε δραστικά το δημόσιο χρέος ή διαφορετικά το δημόσιο χρέος θα αφανίσει την Ελλάδα …»* (Λαλιώτης, 2007).

Η ένταξη στην ευρωζώνη προϋπέθετε την ικανοποίηση συγκεκριμένων κριτηρίων τα οποία θα εξασφάλιζαν (τουλάχιστον θεωρητικά) ότι οι υποψήφιες οικονομίες, και ειδικά οι πιο αδύναμες, συγκλίνουν μεταξύ τους ως προς τα χαρακτηριστικά που απαιτούνται για να είναι σε θέση να ακολουθήσουν την κοινή αναπτυξιακή πορεία. Το ζήτημα όμως δεν τελειώνει εκεί. Η σύγκληση δεν είναι μια «εφάπαξ» περίσταση, αλλά μια συνεχής διαδικασία ή οποία θα συνεχιζόταν και μετά την ολοκλήρωση της ένταξης στην ευρωζώνη. Μάλιστα, η ομαλή λειτουργία της τελευταίας εξαρτιόταν από την εφαρμογή των αναγκαίων πολιτικών που διασφαλίζουν την περεταίρω σύγκληση. Για να διασφαλιστεί ότι το εκάστοτε κράτος θα παραμείνει πιστό στις πολιτικές που επιτάσσει το εγχείρημα, θεσπίστηκε το λεγόμενο «σύμφωνο σταθερότητας», μέσα στα όρια του οποίου θα έπρεπε να κινείται η οικονομική πολιτική. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι συμμετέχοντας, οι κυβερνήσεις δεσμεύονταν ότι θα παραμένουν μονίμως προσηλωμένες στην εφαρμογή πολιτικών που θα εξασφαλίζουν την ικανοποίηση αυτών των προϋποθέσεων ακόμα και μετά την ολοκλήρωση της συμμετοχής. Το γεγονός ότι η δημοσιονομική πολιτική αφέθηκε στα χέρια των κρατών, ή ότι δεν υπήρχε εξαρχής ένα καθεστώς επιτήρησης, δεν σημαίνει πως τα κράτη είναι και στην πράξη ελεύθερα να εφαρμόζουν όποια πολιτική επιθυμούν. Σε τελική ανάλυση, αν δεν επιθυμούσαν μια τέτοια δέσμευση, δεν θα έπρεπε εξαρχής να συμμετάσχουν.

Η ένταξη στην ευρωζώνη επέδρασε μάλλον ωφέλημα, αφού με δεδομένες τις παραπάνω κατευθύνσεις, δημιουργήθηκε ένα πολύ καλό κλίμα, γεμάτο θετικές προσδοκίες για το μέλλον της ελληνικής οικονομίας, γεγονός που προκάλεσε την κατάρρευση των επιτοκίων δανεισμού τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό, προσφέροντας έτσι μια θαυμάσια ευκαιρία για μείωση του χρέους. Το πρόβλημα αναφορικά με την ένταξη της Ελλάδας στην ευρωζώνη έγκειται στο γεγονός ότι οι εκάστοτε κυβερνήσεις συμπεριφέρθηκαν σαν η επίτευξη των κριτηρίων ένταξης να ήταν μια χρονικά προσδιορισμένη διαδικασία, εντός της οποίας θα έπρεπε να ακολουθήσουν σφιχτές πολιτικές και να επιδείξουν την απαιτούμενη δημοσιονομική πειθαρχία. Άπαξ κι ολοκληρωθεί η διαδικασία, θα ήταν και πάλι ελεύθερες να χαλαρώσουν και να συνεχίσουν μια παρόμοια με την προηγούμενη πολιτική. Έτσι, το πολιτικό σύστημα δεν επεδίωξε να εκμεταλλευτεί τα χαμηλά επιτόκια προκειμένου να μειώσει το δημόσιο χρέος, αλλά μάλλον το είδε σαν μια ευκαιρία για δημοσιονομική χαλάρωση. Το χρέος άρχισε και πάλι να αυξάνεται, μόνο που αυτή τη φορά κρυβόταν στις σκιές των υψηλών ρυθμών ανάπτυξης του ΑΕΠ. Η κατάσταση των ελλειμματικών προϋπολογισμών και της χρηματοδότησής τους με δανεισμό εγκαινιάστηκε τα πρώτα δεκαπέντε χρόνια της μεταπολίτευσης, κι από εκεί και μετά, αν εξαιρέσουμε κάποια μικρά διαλύματα, ας πούμε λόγω «ανωτέρας βίας», παγιώθηκε.

Μολονότι το ζήτημα του υψηλού χρέους προϋπήρχε της συμμετοχής στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση, εντούτοις η ένταξη σε αυτήν δημιούργησε άλλα ζητήματα. Πριν όμως αναφερθούμε σε αυτά, πρέπει να πούμε ότι η οικονομική πολιτική των πρώτων χρόνων της μεταπολίτευσης είχε δραματικές επιδράσεις και στον ιδιωτικό τομέα. Οι αυξήσεις των αποδοχών σε γενικές γραμμές «έτρεχαν» με ρυθμούς ταχύτερους από εκείνους της παραγωγικότητας, αυξάνοντας με αυτόν τον τρόπο το κόστος παραγωγής και το γενικό επίπεδο των τιμών. Η άνοδος των δύο αυτών μεγεθών υπονόμευε την κερδοφορία και ταυτόχρονα προκαλούσε σημαντικές απώλειες στην ανταγωνιστικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων και ειδικότερα του βιομηχανικού κλάδου. Παρόλο που οι αρχές προσπάθησαν να καταπολεμήσουν το φαινόμενο επιτρέποντας στην

ισοτιμία να διολισθαίνει, αυτό που πέτυχαν ήταν ένα σπιράλ αυξήσεων μισθών και τιμών. Το συγκεκριμένο μείγμα οικονομικής πολιτικής οδήγησε σε παράλυση του δευτερογενούς τομέα και εν τέλει, στην αποβιομηχάνιση της οικονομίας. Την θέση της βιομηχανικής παραγωγής πήραν το εμπόριο και η παροχή υπηρεσιών, τα οποία αποτελούν μέχρι και σήμερα τον κορμό της οικονομίας.

Η συμμετοχή στην νομισματική ένωση στόχευε, μεταξύ άλλων, στο να βάλει τέλος στα παραπάνω προβλήματα, εφαρμόζοντας ένα συγκεκριμένο μείγμα πολιτικής το οποίο αφορούσε στην βελτίωση της ανταγωνιστικότητας μέσω συγκράτησης του κόστους παραγωγής. Ωστόσο, αυτό θα συνέβαινε συμμετέχοντας σε μια ομάδα που συμπεριλάμβανε χώρες οι οποίες εφάρμοζαν ήδη τέτοιες πολιτικές και συνεπώς, βρίσκονταν σε πλεονεκτική θέση. Ενώ, λοιπόν, η παραγωγικότητα βελτιώθηκε με την υιοθέτηση του κοινού νομίσματος, η ανταγωνιστικότητα χειροτέρευε συστηματικά. Ειδικότερα, αυτό συνέβη όχι λόγω των παχυλών μισθών, αλλά εξαιτίας του χάσματος μεταξύ του πυρήνα και της περιφέρειας σε ότι αφορά στα αρχικά επίπεδα μισθών και παραγωγικότητας. Το υψηλότερο σχετικό επίπεδο μισθών τους άφηνε μεγαλύτερα περιθώρια για συμπίεση του ρυθμού μεταβολής τους σε σχέση με την περιφέρεια. Από την άλλη, το επίπεδο παραγωγικότητας ήταν τόσο υψηλό, που ακόμα κι αν έμενε στάσιμο, η σύγκληση προϋπέθετε άλματα από μέρους των χωρών της περιφέρειας. Αυτό σήμαινε ότι οι τελευταίες έπρεπε είτε να συμπιέσουν περισσότερο τους ρυθμούς μεταβολής των μισθών, είτε να αυξήσουν την παραγωγικότητά τους με τεράστιους ρυθμούς, ώστε να φτάσουν τα επίπεδα του βορρά, είτε να αντισταθμίσουν τις διαφορές υποτιμώντας την ισοτιμία. Δυστυχώς, τίποτε από αυτά δεν ήταν δυνατό να γίνει. Οι μισθοί δεν είχαν πολλά περιθώρια συμπίεσης, η παραγωγικότητα βελτιώθηκε σημαντικά αλλά είχε πολύ δρόμο ακόμη για να φτάσει το βορρά, ενώ το τελευταίο εργαλείο προστασίας, η συναλλαγματική πολιτική, είχε παροπλιστεί. Συνεπάγεται, λοιπόν, ότι η περιφέρεια ήταν καταδικασμένη να χάσει τον *«αγώνα προς τον πάτο»*. Το αποτέλεσμα ήταν η συστηματική επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας.

Η συμμετοχή στην ευρωζώνη, ως πηγή αισιοδοξίας και θετικών προσδοκιών, αποτέλεσε ένα εξωτερικό σοκ το οποίο έδωσε ώθηση στην συναθροιστική ζήτηση. Η προσφορά, όμως, μέσα σε ένα περιβάλλον συστηματικής απώλειας ανταγωνιστικότητας και αποβιομηχάνισης της οικονομίας, προφανώς ήταν αδύνατο να ακολουθήσει, τουλάχιστον όχι με τους ίδιους ταχείς ρυθμούς. Οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης οφείλονταν στην σταθερή μεγέθυνση του τριτογενή τομέα, δηλαδή του εμπορίου και των υπηρεσιών. Φυσικό επακόλουθο ήταν η εγχώρια ζήτηση να στραφεί προς πιο ανταγωνιστικές αγορές του εξωτερικού και μαζί της και η εθνική αποταμίευση. Παρότι η τελευταία έπαψε τελικά να επαρκεί ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 90’, η συνολική ζήτηση συνέχισε να αυξάνεται. Η διαφορά χρηματοδοτούνταν αυτή τη φορά με δανεισμό από το εξωτερικό, το κόστος του οποίου είχε μειωθεί δραματικά μετά την απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Τα αποτελέσματα αντικατοπτρίζονταν στο όλο και αυξανόμενο έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών, αλλά και στην συστηματική συσσώρευση εξωτερικού χρέους. Η ανεπάρκεια της ιδιωτικής αποταμίευσης καθιστούσε παράλληλα αδύνατο για το κράτος να χρηματοδοτεί τα ελλείμματά του από το εσωτερικό, κι έτσι στράφηκε κι εκείνο σε εξωτερικούς πόρους. Το αποτέλεσμα ήταν να αλλάξει εντελώς η σύνθεσή του, με το μεγαλύτερο μέρος να περάσει πλέον σε ξένους επενδυτές, αυξάνοντας έτσι το βαθμό εξάρτησης από αυτούς.

Μολονότι, λοιπόν, η συμμετοχή στην ευρωζώνη δεν ευθύνεται για την δημοσιονομική κατάσταση, εντούτοις δημιούργησε άλλα προβλήματα. Οξύνοντας τις εξωτερικές ανισορροπίες, συνέβαλλε αποφασιστικά στην διαδικασία συσσώρευσης χρέους, αυτή τη φορά από τον ιδιωτικό τομέα, στην αλλαγή της σύνθεσης του δημόσιου χρέους υπέρ του εξωτερικού και στην αύξηση του

βαθμού εξάρτησης της χώρας από την εξωτερική χρηματοδότηση. Η Ελλάδα είχε δημιουργήσει όλες τις προϋποθέσεις εκείνες που είναι αναγκαίες για να ξεσπάσει μια κρίση ισοζυγίου πληρωμών, δηλαδή, χρόνια ελλείμματα στους δύο θεσμικούς τομείς, αρχικά μόνο στο δημόσιο και εν συνεχεία και στον ιδιωτικό. Ως μια οικονομία που δαπανά περισσότερα από όσα δύναται να παράγει, ήταν υποχρεωμένη να δανείζεται. Συνεπώς, στα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας είχε συσσωρεύσει ένα τεράστιο εξωτερικό χρέος. Παράλληλα, λοιπόν, με το δημοσιονομικό ζήτημα υφίσταται και το ζήτημα του εξωτερικού ελλείμματος και χρέους. Αν και σήμερα έχουμε υποτιμήσει αρκετά την σημασία του, επικεντρώνοντας την προσοχή σχεδόν αποκλειστικά στο δημοσιονομικό πρόβλημα, πρέπει να σημειώσουμε ότι είναι τουλάχιστον ίσης σοβαρότητας, καθότι μπορεί να οδηγήσει ακριβώς στην ίδια κατάσταση.

Η κρίση του 2008 λειτούργησε ως καταλύτης για την ανάδειξη των ως άνω ζητημάτων, προκαλώντας ανησυχία στις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές. Η ατολμία λήψης μέτρων, οι ψηφοθηρικές σκοπιμότητες και εν συνεχεία οι λανθασμένοι χειρισμοί αποτέλεσαν εφαλτήριο για το ξέσπασμα μιας βαθιάς κρίσης εμπιστοσύνης και κατά συνέπεια, μιας κρίσης χρέους. Μη μπορώντας να αναχρηματοδοτήσει το χρέος της, η Ελλάδα έπρεπε να διαλέξει ανάμεσα στην αναζήτηση βοήθειας από κάποιο διεθνή φορέα και την αναδιάρθρωση των οφειλών της, η οποία, δεδομένης της επικείμενης ωρίμανσης ομολόγων στο άμεσο μέλλον, σήμαινε ταυτόχρονα αθέτηση πληρωμών και έξοδο από την ευρωζώνη. Η κυβέρνηση επέλεξε ως λύση τη λήψη οικονομικής βοήθειας από την τρόικα, ένα φορέα που συστήθηκε ακριβώς γι' αυτό το σκοπό, δεσμευόμενη να εφαρμόσει ένα πακέτο οικονομικής προσαρμογής, το οποίο έθετε ως βασικό στόχο την οριστική αντιμετώπιση των παραπάνω μακροοικονομικών ανισορροπιών. Εξαιτίας της δέσμευσης για παραμονή στην ευρωζώνη, η προσαρμογή μπορούσε να γίνει μόνο με εσωτερική υποτίμηση. Έτσι, το πακέτο λιτότητας ήταν ασυνήθιστα βαρύ, με αποτέλεσμα η κρίση χρέους ένα χρόνο μετά να μεταμορφωθεί σε κοινωνική και ανθρωπιστική κρίση, φέρνοντας και πάλι στο προσκήνιο την εναλλακτική επιλογή της αναστολής πληρωμών και της εξόδου από την νομισματική ένωση. Καθ' όλη την περίοδο εφαρμογής του μνημονίου, η τελευταία προβαλλόταν ως η πλέον καταστροφική λύση που έπρεπε πάση θυσία να αποφευχθεί. Σε διαφορετική περίπτωση, η χώρα θα οδηγούνταν σε *«καταστροφική χρεοκοπία»* και *«παρατεταμένη εξαθλίωση»* (Παπαδήμος, βουλή από youtube). Το δίλημμα λιτότητα ή έξοδος από το ευρώ τίθονταν με εκβιαστικό τρόπο στον ελληνικό λαό κάθε φορά που επρόκειτο να ψηφιστούν νέα μέτρα περικοπών. Η συζήτηση περί του θέματος, τόσο στον οικονομικό τύπο όσο και μεταξύ ακαδημαϊκών, έφτασε στο αποκορύφωμα στις αρχές του 2012 όταν η Βουλή των Ελλήνων επρόκειτο να αποφασίσει αν θα αποδεχτεί το δεύτερο κατά σειρά μνημόνιο. Τελικά, μετά από πέντε χρόνια σκληρής λιτότητας και σταδιακής προσαρμογής, οι στόχοι του μνημονίου για διόρθωση των μακροοικονομικών ανισορροπιών έως ένα βαθμό επιτεύχθηκαν, κι έτσι η αναστολή πληρωμών και η έξοδος από το ευρώ έχουν πάψει να συνδέονται, τουλάχιστον με τον τρόπο που γινόταν τα προηγούμενα χρόνια.

Παρόλα αυτά, το ενδεχόμενο αποχώρησης μοιάζει ακόμα και σήμερα υπαρκτό, όμως η φύση του ίδιου του ζητήματος έχει αλλάξει. Ενώ το 2010 ο σκοπός ήταν η αποφυγή της βαριάς λιτότητας, σήμερα είναι η δραματική ανάγκη χαλάρωσής της και η διευθέτηση του χρέους προς αυτή την κατεύθυνση. Η εντατικοποίηση της προσαρμογής, προκειμένου να επιτευχθούν τα τεράστια πλεονάσματα που απαιτεί η αποπληρωμή του, είναι κοινωνικά αδύνατη, εφόσον θα οδηγήσει σε πλήρη αποσύνθεση του κοινωνικού ιστού. Η ανθρωπιστική κρίση που βιώνει σήμερα η ελληνική κοινωνία είναι δραματική. Αυτό, λοιπόν, που έχει ανάγκη η χώρα είναι η οριστική διευθέτηση του χρέους με τρόπο τέτοιο που να επιτρέπει την χαλάρωση της δημοσιονομικής λιτότητας και την εφαρμογή μιας οικονομικής πολιτικής, προσφιλούς στα μικρά και μεσαία

κοινωνικά στρώματα. Αν, όμως, η ευρωζώνη απορρίψει τις προτεραιότητες της ελληνικής κοινωνίας, θα μπορούσε η χώρα να ακολουθήσει μια δική της αυτόνομη πορεία; Η εγκατάλειψη της ευρωζώνης σίγουρα θα προσφέρει ευελιξία στη διαχείριση των ζητημάτων. Επιτρέπει την χαλάρωση της λιτότητας και την ανακούφιση των αδύναμων, τη νομισματοποίηση του ενδεχομένως αναγκαίου ελλείμματος και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, χωρίς τόσο βαθιές περικοπές, αλλά και κυρίως την καλλιέργεια πιο αισιόδοξων προσδοκιών για το μέλλον. Ωστόσο, για να έχουμε ολοκληρωμένη εικόνα, είναι αναγκαία η διερεύνηση των πιθανών επιπτώσεων ενός τέτοιου εγχειρήματος σήμερα. Στην παρούσα διατριβή, εξετάζοντας την υπάρχουσα διεθνή βιβλιογραφία, αποπειραθήκαμε να εντοπίσουμε τις επιπτώσεις αυτές. Τα αποτελέσματα υποδεικνύουν ότι η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα δεν μπορεί να είναι σαφής ούτε μπορεί να προεξοφληθεί, καθώς οι αστάθμητοι παράγοντες είναι πολλοί.

Αναστολή πληρωμών και αποχώρηση από την ευρωζώνη συνεπάγεται νομικές και οικονομικές επιπτώσεις σε όλες τις πλευρές της οικονομίας. Ειδικότερα, σε νομικό επίπεδο, οι συνθήκες βάσει των οποίων λειτουργεί σήμερα η Ευρωπαϊκή Ένωση, και κατά συνέπεια η Ευρωζώνη, δεν προβλέπουν αποχώρηση από την τελευταία, παρά μόνον καθ' ολοκληρίαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση και μάλιστα κατόπιν συνεργασίας. Συνεπάγεται ότι αν η Ελλάδα επιθυμεί να παραμείνει στην ΕΕ, το ζήτημα μπορεί να λυθεί μόνο με διαπραγμάτευση, το αποτέλεσμα της οποίας θα εξαρτηθεί από τα συμφέροντα των άλλων μελών. Ανεξάρτητα από το ότι αν δεν γίνει κατόπιν συνεργασίας και ακριβώς με τον τρόπο που υποδεικνύουν οι συνθήκες, τότε θεωρείται παράβαση διεθνούς σύμβασης, υπάρχει ένας μεγάλος βαθμός αβεβαιότητας αν η χώρα θα είναι μέλος της ένωσης και κατά συνέπεια της ενιαίας αγοράς. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς περιορίζει την ελεύθερη πρόσβαση των ελληνικών προϊόντων στις ευρωπαϊκές αγορές, οι οποίες αποτελούν τον κυριότερο εξαγωγικό προορισμό, αν οι εταίροι αποφασίσουν να επιβάλουν οικονομικές κυρώσεις στη χώρα. Αντικατάσταση του νομίσματος και ειδικά με παράνομο τρόπο, συνεπάγεται ότι οι οικονομικές συμβάσεις και τα συμβόλαια που διέπονται από δίκαιο της αλλοδαπής (ή που δεν πληρούν τις αναγκαίες προϋποθέσεις) δεν θα μπορέσουν να μετατραπούν στο νέο νόμισμα, πράγμα που σημαίνει ότι η αξία τους θα αυξάνεται όσο το νόμισμα θα υποτιμάται. Αυτό είναι ιδιαίτερα καταστροφικό για τις επιχειρήσεις που έχουν συνάψει δάνεια με πιστωτικούς οργανισμούς που υπάγονται στη νομοθεσία χωρών του εξωτερικού. Τέλος, αναστολή πληρωμών ή οποιαδήποτε μονομερής παρέκκλιση από τα προβλεπόμενα των δανειακών συμβάσεων σημαίνει παραβίασή τους και κατά πάσα πιθανότητα απώλεια κατασχετής και ακατάσχετης περιουσίας του ελληνικού δημοσίου. Μολονότι οι δανειακές συμβάσεις είναι αντισυνταγματικές και ενδεχομένως να είναι αδύνατον να κατασχεθεί περιουσία, εντούτοις υπάρχει πιθανότητα να ασκηθούν πιέσεις στην κυβέρνηση προκειμένου να παραχωρήσει τα δικαιώματα οικονομικής εκμετάλλευσης τους.

Σε οικονομικό επίπεδο, θα παρουσιαστούν σημαντικές επιπλοκές στον εξωτερικό και τον εσωτερικό τομέα. Για ένα διάστημα, το πόσο μικρό ή μεγάλο θα εξαρτηθεί από την ταχύτητα διευθέτησης των νομικών ζητημάτων, η χώρα δεν θα έχει πρόσβαση στις διεθνείς αγορές, πράγμα που σημαίνει ότι θα πρέπει να αρκεστεί στις δαπάνες που μπορεί να χρηματοδοτήσει με τα έσοδά της και την εκτύπωση νέου χρήματος. Παράλληλα, θα διακοπούν οι εμπορικές πιστώσεις, προκαλώντας έτσι διαταραχές και στο εξωτερικό εμπόριο. Οποιαδήποτε εισαγωγή προϊόντων θα πρέπει να εξοφλείται με μετρητά και στις περισσότερες των περιπτώσεων σε ευρώ κι όχι σε δραχμή. Αν δεν υπάρξουν κατάλληλες διακρατικές συμφωνίες για πιστώσεις, όλο αυτό το διάστημα θα παρατηρηθούν ελλείψεις σε βασικά αγαθά (κυρίως καύσιμα) και συνεπώς, θα χρειαστούν έλεγχοι για την ορθολογική διαχείριση τους. Η αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών

θα πληγεί σημαντικά από την υποτίμηση, δεδομένου ότι ελλείψει υποκατάστατων τα περισσότερα αγαθά θα πρέπει να εισάγονται κι άρα να πληρώνονται στο ξένο, ανατιμημένο πλέον, ευρώ. Το τραπεζικό σύστημα θα χάσει την πρόσβαση στην ΕΚΤ και τους άλλους μηχανισμούς ρευστότητας του ευρωσυστήματος και ταυτόχρονα δεν θα μπορεί να δανειστεί από άλλες κεφαλαιακές πηγές. Εξαιτίας της υποτίμησης θα χρεοκοπήσει. Το κράτος θα χρειαστεί να παρέμβει και να το εθνικοποιήσει (επίσημα πια) και παράλληλα να του παρέχει την απαραίτητη ρευστότητα. Παρά ταύτα, όλα τα ως άνω ζητήματα είναι έως ένα βαθμό διαχειρίσημα, είτε με διαπραγματεύσεις και συνεργασίες με άλλα κράτη (εντός κι εκτός ΕΕ), είτε με κατάλληλη προετοιμασία από το κράτος. Το σοβαρότερο πρόβλημα είναι αυτό του εισαγόμενου πληθωρισμού. Μια υποτίμηση της τάξης του 70% συνεπάγεται αύξηση των τιμών των εισαγόμενων προϊόντων κατά 70% (ceteris paribus). Αυτό δεν είναι κακό για μια οικονομία που είναι αυτάρκης και μπορεί να καλύψει τις ανάγκες της από την εγχώρια παραγωγή. Η Ελλάδα, όμως, δεν φαίνεται να είναι μια τέτοια χώρα. Ο δευτερογενής τομέας, δηλαδή ο τομέας της πραγματικής παραγωγής, έχει από καιρό παρακμάσει, κι έτσι τα περισσότερα αγαθά (ακόμα και τρόφιμα) εισάγονται από το εξωτερικό. Αυτό σημαίνει ότι η υποτίμηση, ελλείψει εγχώριων υποκατάστατων προϊόντων, θα αυξήσει το γενικότερο επίπεδο των τιμών. Αν οι αρχές δεν καταφέρουν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους το οικονομικό αυτό φαινόμενο, πράγμα πολύ πιθανό, μπορεί να υπεραντισταθμίσει τα οφέλη της υποτίμησης ή ακόμα και να οδηγήσει σε ανεξέλεγκτες καταστάσεις.

Όλες οι παραπάνω επιπλοκές εγείρουν έναν σημαντικό βαθμό αβεβαιότητας για την πορεία της οικονομίας. Ωστόσο, η βιβλιογραφία υποδεικνύει ότι σε παρόμοιες περιπτώσεις η κατάσταση εξομαλύνθηκε σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Όπως και να έχουν τα πράγματα, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, τα εμπόδια κάποια στιγμή θα ξεπεραστούν. Αυτό που έχει σημασία είναι η μετέπειτα πορεία. Το πρόβλημα των προηγούμενων δεκαετιών είναι η έλλειψη ανταγωνιστικότητας και βιομηχανικής παραγωγής καθώς και η υστέρηση των εσόδων του κράτους. Συνεπώς, σε μακροπρόθεσμη βάση, η ανάπτυξη προϋποθέτει συγκεκριμένες αλλαγές στους δύο θεσμικούς τομείς. Στον δημόσιο τομέα απαιτείται περισσότερο βελτίωση της κατανομής και της αποτελεσματικότητας στην πλευρά των κρατικών δαπανών παρά περικοπή τους, ενώ από την πλευρά των εσόδων είναι αναγκαία η βελτίωση του φορολογικού συστήματος και η πάταξη της φοροδιαφυγής κι όχι η υπέρμετρη, οριζόντια αύξηση φόρων. Παράλληλα, στον ιδιωτικό τομέα είναι αναγκαίο ένα σχέδιο εκβιομηχάνισης προκειμένου να «στηθεί» ένα οικονομικό μοντέλο επενδυτικού και εξαγωγικού προσανατολισμού. Μια οικονομία που οι παραγωγικές της δυνατότητες να μπορούν να καλύψουν την εγχώρια και ξένη ζήτηση. Είναι ευνόητο ότι η χώρα δεν δύναται να παράγει τα πάντα, ούτε είναι κι επιθυμητό. Αυτό που χρειάζεται είναι εξειδίκευση σε τουλάχιστον ένα τομέα, ενδεχομένως βιομηχανικό, ο οποίος θα είναι αρκετά ανταγωνιστικός και θα της επιτρέπει να κάνει εξαγωγές. Κατόπιν, τα έσοδα των τελευταίων θα χρηματοδοτούν τις εισαγωγές της κι έτσι δεν θα χρειάζεται να δημιουργεί εξωτερικό χρέος. Χωρίς τα παραπάνω, οποιαδήποτε μορφή διαχείρισης κι αν επιλεγεί από τις αρχές, σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα το πρόβλημα θα επιμείνει. Ακόμα κι αν το χρέος εξαφανιζόταν με κάποιο μαγικό τρόπο, αυτό από μόνο του δεν θα ήταν αρκετό.

Είναι εμφανές ότι ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των παραπάνω αλλαγών εξαρτώνται αποκλειστικά από εμάς κι όχι από το σύμβολο που έχει χαραγμένο επάνω του το εθνικό μας νόμισμα. Αυτό που εξαρτάται στην πραγματικότητα από το νόμισμα είναι ο βαθμός ευκολίας της υλοποίησης τους. Με άλλα λόγια, αυτό που πρέπει να σκεφτούμε είναι το αν οι αναγκαίες αλλαγές

είναι ευκολότερο να γίνουν εντός ή εκτός της ευρωζώνης. Η απάντηση δεν είναι διόλου απλή, όμως οι πιθανότητες φαίνονται περισσότερες εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ειδικότερα, στην προσπάθειά της η Ελλάδα θα έχει απέναντι της χώρες που έχουν ήδη στη διάθεση τους είτε τεχνολογία και τεχνογνωσία είτε ένα νόμισμα πολύ φθηνότερο από το ευρώ, πλεονεκτήματα που τους επιτρέπουν να είναι πολύ ανταγωνιστικές. Τούτων δοθέντων, το όποιο σχέδιο εκβιομηχάνισης θα πρέπει να υλοποιηθεί στα πλαίσια ενός φθηνού νομίσματος και να συνοδευτεί με πολιτικές προστατευτισμού, τουλάχιστον έως ότου η νεοσύστατη βιομηχανία να μπορέσει φτάσει σε ένα επίπεδο που θα της επιτρέψει να μειώσει το κόστος παραγωγής όσο χρειάζεται για να μπορέσει να ανταγωνιστεί τις ξένες. Σε διαφορετική περίπτωση, το σχέδιο θα είναι καταδικασμένο σε αποτυχία. Η ελληνική βιομηχανία δεν θα μπορέσει να κερδίσει μερίδιο ούτε καν στην εγχώρια αγορά. Οι περιορισμοί που επιβάλει η συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Ένωση καθιστούν δυσκολότερη την υλοποίηση των αναγκαίων οικονομικών μετασχηματισμών. Αξίζει να πούμε ότι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας για την επιτυχία των παραπάνω οικονομικών στρατηγικών είναι το πολιτικό σύστημα. Εάν το ίδιο δεν αλλάξει νοοτροπία, δεν ξεφύγει από τις παλιές πελατειακές πρακτικές, τόσο η νομισματική όσο και η δημοσιονομική πολιτική θα συνεχίσουν να ασκούνται με κριτήρια καθαρά ψηφοθηρικού χαρακτήρα, επιστρέφοντας με αυτόν τον τρόπο στο παρελθόν. Αν επιστροφή στη δραχμή σημαίνει επιστροφή στην πρώτη δεκαετία της μεταπολίτευσης, τότε είναι προτιμότερο να αποφευχθεί.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η αναδιάρθρωση του χρέους και η εγκατάλειψη του ευρώ ξεκλειδώνουν σημαντικά εργαλεία που θα διευκόλυναν, τόσο τη διαχείριση της σημερινής κρίσης, όσο και την υλοποίηση των αναγκαίων οικονομικών μετασχηματισμών. Εργαλεία που θα επέτρεπαν στην χώρα να ακολουθήσει μια δική της αυτόνομη αναπτυξιακή πορεία. Εντούτοις, θα πρέπει να έχουμε υπόψιν μας ότι σαν εγχείρημα, όσο καλά κι αν σχεδιαστεί, μπορεί να «ανοίξει» τον ασκό του Αιόλου απελευθερώνοντας «ανέμους» που θα εμποδίσουν την οικονομία να βάλει τελικά ρώτα προς την ανάπτυξη, τουλάχιστον για ένα χρονικό διάστημα. Ωστόσο, όπως έχουν τα πράγματα σήμερα, *«είναι ανάγκη εθνική κι επιτακτική»* να φυσήξει ο άνεμος της αλλαγής. Βασική προτεραιότητα έχει τώρα η κοινωνία, η οποία έχει ήδη φτάσει στα όρια της, γεμίζοντας από στρατιές ανέργων και νεόπτωχων. Δεν υπάρχει κανένα περιθώριο για συνέχιση της λιτότητας, πόσο μάλλον περεταίρω εντατικοποίηση της.

Μετά λύπη του ο αναγνώστης, διαβάζοντας το παρόν κείμενο, θα διαπιστώσει ότι όλες τις επιπτώσεις που αναλύσαμε στο τέταρτο κεφάλαιο τις υφιστάμεθα ως ένα βαθμό σήμερα. Αδυναμία πρόσβασης στις αγορές για πέντε συνεχόμενα έτη, και αναμένεται να κρατήσει αρκετά ακόμα. Διαταραχές στο εμπόριο. Η βελτίωση του ισοζυγίου επήλθε από την καταβαράθρωση των εισαγωγών λόγω της ύφεσης κι όχι από την αύξηση των εξαγωγών. Μάλιστα οι τελευταίες έχουν μειωθεί. Οι επιχειρήσεις έχουν ήδη πρόβλημα ρευστότητας και δεν μπορούν να χρηματοδοτήσουν τις εργασίες τους. Στην σελίδα του συνδέσμου εξαγωγέων αναφέρεται ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα σήμερα είναι η έλλειψη ρευστότητας. Όσο για τα νοικοκυριά, τον πιο αδύναμο κρίκο της αλυσίδας, υφίστανται ήδη τεράστιο πλήγμα στην αγοραστική τους δύναμη. Όχι, βέβαια, λόγω πληθωρισμού, αλλά λόγω της δρακόντειας απώλειας διαθέσιμου εισοδήματος. Αντίθετα, οι δανειστές μας είναι τελικά οι μόνοι κερδισμένοι από την ασκούμενη πολιτική. Η εξαθλίωση που θα αποφεύγαμε αποδεχόμενοι τα μνημόνια και παραμένοντας στην ασφάλεια της ευρωζώνης τελικά συνέβη. Ελπίζαμε να αποφύγουμε καταστάσεις όπως ελλείψεις τροφίμων, φαρμάκων,

καυσίμων ή κλείσιμο επιχειρήσεων και τελικά τα συστήματα υγείας και παιδείας καταρρέουν, τα παιδιά λιποθυμούν καθημερινά στα σχολεία λόγω ασιτίας, συμπολίτες μας ψάχνουν στους κάδους για τρόφιμα ή ρούχα και καίνε σκουπίδια για να ζεσταθούν, η νεολαία και το επιστημονικό προσωπικό μεταναστεύουν ενώ παράλληλα τα ποσοστά αυτοκτονιών αυξάνονται. Με άλλα λόγια, καταφέραμε ακριβώς αυτό που στοχεύαμε να αποφύγουμε αποδεχόμενοι τα μνημόνια. Η απάντηση στο ερώτημα του τίτλου είναι ξεκάθαρη λοιπόν. Οι βάρβαροι δεν ήσαν μια κάποια λύσης, τουλάχιστον σε ότι αφορά σε κοινωνικό επίπεδο.

Συνεπώς, αν πρέπει να εγκαταλείψουμε την ΟΝΕ προκειμένου να διασώσουμε ότι απέμεινε από την κοινωνία, τότε ναι, θα πρέπει να εγκαταλείψουμε. Ή ταν ή επί τας. Είναι μια ακόμα θυσία που αν αποδειχτεί ότι επιβάλλεται, τότε πρέπει να γίνει. Σε τελική ανάλυση, τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, δηλαδή εκείνοι που υποφέρουν περισσότερο από την ανθρωπιστική κρίση, δεν φαίνεται να έχουν πλέον πολλά να χάσουν σε μια τέτοια περίπτωση. Επομένως, αν χρειαστεί, πρέπει να τεθεί εκ νέου το παλιό ερώτημα, πάση θυσία στο ευρώ; Ακόμα κι αν αυτό σημαίνει περεταίρω φτώχεια και εξαθλίωση; Λέγεται ότι κάθε οικονομική κρίση αποτελεί την τέλεια ευκαιρία για αλλαγές, ενώ παράλληλα μπορεί να αποδειχτεί δημιουργική. Το μόνο σίγουρο, λοιπόν, είναι ότι ο ελληνικός λαός επιβάλλεται περισσότερο παρά ποτέ να δει την κρίση ως μια ευκαιρία που του δόθηκε για να διορθώσει εσφαλμένες πρακτικές και νοοτροπίες που μαστίζουν την κοινωνία και την οικονομία τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες. Αν δεν αλλάξουν αυτά, τότε ακόμα κι αν όλα πάνε σήμερα κατ' ευχήν, αργά ή γρήγορα η Ελλάδα θα περιέλθει και πάλι στο ίδιο αδιέξοδο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

1. Η Αντισυνταγματικότητα των Περιεχομένων και της Υπογραφής των Μνημονίων

Ένα επιχείρημα το οποίο διαθέτει και πρέπει να προβάλει η Ελλάδα, για την υπεράσπιση της κατά την αναστολή πληρωμών, είναι η αντισυνταγματικότητα των διαδικασιών μέσω των οποίων προωθήθηκε και τελικά επετεύχθη η συμμετοχή στον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Δημοσιονομικής Σταθερότητας. Είναι πολύ σημαντικό να τονιστεί το γεγονός οτι αν δεν υπήρχαν οι παραβάσεις του συντάγματος, είναι πολύ πιθανό η συμμετοχή να μην είχε ποτέ πραγματοποιηθεί. Πριν προχωρήσουμε, όμως, στην ανακάλυψη του γιατί συμβαίνει αυτό θα πρέπει, προς αποφυγήν της όποιας σύγχυσης, να ξεκαθαρίσουμε τις νομικές διαδικασίες που απαιτούνται για την αποδοχή της χρηματοδότησης από τον Μηχανισμό. Αρχικά, πρέπει να κατατεθεί προς ψήφιση σχέδιο νόμου με το οποίο η Ελλάδα θα κυρώνει (δηλαδή θα κάνει αποδεκτή) την υπογραφή της σύμβασης και θα θέτει επισήμως σε ισχύ τους όρους που τη διέπουν. Εν συνεχεία, θα πρέπει να ψηφιστεί νόμος βάσει του οποίου θα τίθενται σε εφαρμογή (εφαρμοστικός νόμος) τα μέτρα που έχουν συμφωνηθεί στα πλαίσια του μνημονίου το οποίο καλείται να εφαρμόσει η Ελλάδα σε αντάλλαγμα για την οικονομική βοήθεια των 110δις ευρώ που προβλέπονται στη δανειακή σύμβαση. Σύμφωνα με έγκριτους νομικούς και συνταγματολόγους της χώρας (Μαριάς, 2010, 2011, Χρυσόγονος, 2010α, 2010β, Κατρούγκαλος, 2010, 2014α, 2014β), τόσο η δανειακή σύμβαση που υπογράφθηκε όσο και οι εφαρμοστικοί νόμοι που την συνοδεύουν έρχονται σε άμεση αντίθεση με το Ελληνικό Σύνταγμα όχι μόνο από άποψη περιεχομένου αλλά και με τον ίδιο τον τρόπο που τέθηκαν (ή δεν τέθηκαν ακόμη) σε ισχύ.

Πιο συγκεκριμένα, η σύμβαση δανειακής διευκόλυνσης της Ελλάδος αποτελεί διεθνή σύμβαση οικονομικής συνεργασίας και μάλιστα λόγω του περιεχομένου της σύμβαση που μεταβιβάζει σε φορείς του εξωτερικού αρμοδιότητες του κράτους. Ως εκ τούτων, η υπογραφή της εμπίπτει στις διατάξεις του άρθρου 28 του Συντάγματος σύμφωνα με το οποίο για να ισχύει απαιτείται ψήφιση νόμου με πλειοψηφία των τριών πέμπτων του συνόλου των βουλευτών, ήτοι 180 ψήφων (Βουλή των Ελλήνων, 2013, σελ. 41). Παρόλο που το σχέδιο νόμου φαίνεται να έχει εισαχθεί προς κύρωση στην Βουλή, μέχρι και την ημερομηνία γραφής του παρόντος κάτι τέτοιο δεν υφίσταται. Αντίθετα, η συνθήκη τέθηκε σε ισχύ απλώς με την υπογραφή του αρμόδιου υπουργού. Σε ότι αφορά σε αυτό το τελευταίο, σύμφωνα με μελέτη του καθηγητή Μαριά (2010), προβάλλεται η άποψη οτι η κύρωση της σύμβασης από την βουλή δεν είναι αναγκαία *«... αφού η υπογραφή της από τον Υπουργό Οικονομικών έγινε δήθεν με βάση σχετική εξουσιοδότηση του άρθρου 9 ν. 3847/2010 (ΦΕΚ 67 Α΄ 11-5-2010)»* (Μαριάς, 2010, σελ. 2219). Η άποψη αυτή ισχυρίζεται ο καθηγητής είναι εσφαλμένη για διάφορους λόγους.

Πρώτον, μπορεί μεν η ψήφιση του τροποποιητικού νόμου 3847/2010 δίνει την εξουσιοδότηση στον υπουργό να υπογράφει διεθνείς συμβάσεις οι οποίες θα έρχονται στη Βουλή μόνο για ενημέρωση, αλλά η ισχύς του αρχίζει στις 11 Μαΐου 2010. Συνεπάγεται λοιπόν, οτι δεν αφορά στις προηγούμενες διεθνείς συμβάσεις και κατά συνέπεια στη δανειακή σύμβαση με τα μέλη της Ευρωζώνης, οι οποίες πρέπει ως εκ τούτου να κυρωθούν όπως ορίζει το σύνταγμα (Μαριάς, 2010). Δεύτερον, επειδή τα περιεχόμενα των μνημονίων, των συμφωνιών, και των συμβάσεων στις οποίες αναφέρεται ο ανωτέρω νόμος αποδεικνύουν οτι πρόκειται για συνθήκες οικονομικής συνεργασίας με κράτη και διεθνείς οργανισμούς που επιβαρύνουν ατομικά τους Έλληνες, εμπίπτουν στο άρθρο 36 του συντάγματος. Σύμφωνα με την παράγραφο 2 επειδή βαρύνουν ατομικά τους Έλληνες, *«δεν ισχύουν χωρίς τυπικό νόμο, που τις κυρώνει»* (Βουλή των Ελλήνων, 2013, σελ. 48). Μάλιστα, φαίνεται οτι η παράγραφος 9 του νόμου 3847, έρχεται σε

αντίθεση και με τις παραγράφους 4 και 1 του άρθρου 36 του συνάγματος αντίστοιχα επειδή *«η κύρωση διεθνών συνθηκών δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο νομοθετικής εξουσιοδότησης»* (Βουλή των Ελλήνων, 2013, σελ. 41) και ο ρόλος του Προέδρου της Δημοκρατίας, ως υπεύθυνου για την κύρωση και θέση σε ισχύ των ως άνω συβάσεων, παραβλέπεται και μεταβιβάζεται στον Υπουργό Οικονομικών (Χρυσόγονος, 2010α). Από όλα τα παραπάνω συνεπάγεται οτι η όλη διαδικασία βάσει της οποίας υπεγράφη η σύμβαση είναι αντισυνταγματική.

Ακόμα, σύμφωνα με την ανάλυση του καθηγητή Χρυσόγονου (2010α), προκειμένου να διασφαλιστούν οι θεμελιώδεις αρχές του συντάγματος, το κράτος δεν δύναται να μεταβιβάσει σε ιδιώτες αρμοδιότητες που αποτελούν έκφραση κυριαρχίας. Συνεπώς δεν μπορεί να μεταβιβάσει και τα υλικά αγαθά που είναι αναγκαία για την άσκηση της. Συνεπάγεται, λοιπόν, ότι το νομοσχέδιο που επικυρώνει την ισχύ των περιχεομένων της δανειακής σύμβασης, ακριβώς επειδή παραχωρεί το δικαίωμα κατάσχεσης τέτοιων υλικών, έρχεται σε αντίθεση με το Σύνταγμα. Συνεπώς, αν επικυρωθεί τέτοιο νομοσχέδιο, αυτό θα γίνει παρανόμως και κατά παράβαση του Συντάγματος. Τέλος, όσον αφορά στον εφαρμοστικό νόμο, επειδή παραχωρεί αρμοδιότητες της εκτελεστικής εξουσίας, εμπίπτει και αυτός στο άρθρο 28 του συντάγματος κι επομένως απαιτείται πλειοψηφία 180 βουλευτών προκειμένου να τεθεί σε ισχύ. Αντίθετα με τις διατάξεις του Συντάγματος η ψήφιση του έγινε με απλή πλειοψηφία και επομένως σύμφωνα με τα παραπάνω θεωρείται εντελώς ανυπόστατος.

Τα παραπάνω νομικά επιχειρήματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο ως απόδειξη του οτι η συμμετοχή στον Μηχανισμό Σταθερότητας διεξήχθη κατά παράβαση σωρείας άρθρων του Συντάγματος διότι η συμμέτοχή ήταν στην πραγματικότητα αθέμητη και έτσι σε διαφορετική περίπτωση δεν θα γινόταν ποτέ αποδεκτή από τον ελληνικό λαό. Παρά ταύτα, σύμφωνα με την άποψη του καθηγητή Χρυσόγονου (2010α, 2010β), είναι πολύ πιθανό οτι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο θα απορρίψει τα ανωτέρω επιχειρήματα ως αντίθετα προς τις διατάξεις της Συνθήκης της Βιέννης (βλ. ενότητα 4.1.1) που προβλέπουν σύμφωνα με το άρθρο 27 οτι κράτη δεν επιτρέπεται να επικαλεστούν την εσωτερική νομοθεσία τους ως βάση για την μη εκπλήρωση των διεθνών τους υποχρεώσεων. Σύμφωνα, όμως, με το άρθρο 50 της ίδιας, ένα κράτος μπορεί να ακυρώσει τη συμμετοχή του σε μια διεθνή σύμβαση, εν προκειμένω τη δανειακή, αν τεκμηριώσει οτι οι εκπρόσωποι του ήταν διεφθαρμένοι. Πάντως, σε κάθε περίπτωση, από τις αναλύσεις των νομικών μπορούμε να συμπεράνουμε οτι η δανειακή σύμβαση είναι εντελώς αίολη με αποτέλεσμα, αν δεν έχει κυρωθεί πριν εκλεγεί μια αντιμνημονιακή κυβέρνηση να της δίνει το δικαίωμα να μη την αναγνωρίσει. Επιπλέον αν στο μέλλον υπάρξει και πολιτική βούληση αναφορικά με την άσκηση δίωξης σε βάρος των υπευθύνων για τις ανωτέρω συνταγματικές παραβιάσεις δεν αποκλείεται να δούμε την σύσταση ειδικών δικαστηρίων και ενδεχομένως σε επόμενο στάδιο φυλακίσεις πολιτικών προσώπων. Όποια κι αν είναι τελικά η τροπή των εξελίξεων η αντισυνταγματικότητα της διαδικασίας βοηθάει να υποστηριχθεί η άποψη οτι το μεγαλύτερο μέρος του σημερινού χρέους είναι απεχθές.

2. Η Έννοια του Επονείδιστου Χρέους

Τις τελευταίες δεκαετίες στη σφαίρα του διεθνούς δικαίου πλανάται η άποψη οτι αν το χρέος που συνάφθηκε από μια κυβέρνηση, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του λαού και χρησιμοποιήθηκε για άλλους σκοπούς πλην της εξυπηρέτησης του εθνικού συμφέροντος, αποτελεί απεχθές χρέος και συνεπώς δεν μπορεί να απαιτηθεί και να επιβληθεί αναγκαστικά η αποπληρωμή

του. Τα χρέη αυτά εκλαμβάνονται ως προσωπικά χρέη της κυβέρνησης που τα δημιούργησε και δεν μεταβιβάζονται στις επόμενες (Kremer and Jayachandran, 2002, Khalfan et all, 2003, King, 2007b, Howse, 2007). Με άλλα λόγια η έννοια είναι οιονεί αντίστοιχη με τις διατάξεις του αστικού δικαίου οπού προβλέπουν οτι ένα νομικό πρόσωπο δεν ευθύνεται για πράξεις των οργάνων του όταν αυτές δεν εμπίπτουν στα καθήκοντα που τους έχει αναθέσει (Αγαλοπούλου, 2003).

Η θεωρητική ιδέα εντοπίζεται για πρώτη φορά γύρω στα τέλη του 19ου αιώνα και συγκεκριμένα στο επεισόδιο μεταξύ των ΗΠΑ και της Ισπανίας αναφορικά με την αποπληρωμή του χρέους της Κούβας. Στην συγκεκριμένη περίπτωση η Αμερικανική πλευρά μετά τον πόλεμο με την Ισπανία είχε καταλάβει την Κούβα, όμως, δεν δεχόταν σε καμία περίπτωση την υποχρέωση να αποπληρώσει το κουβανέζικο χρέος. Το βασικό επιχείρημα ήταν ότι αποτελούσε προϊόν απάτης από πλευράς της κουβανέζικης κυβέρνησης και των Ισπανών δανειστών με σκοπό το κέρδος σε βάρος του λαού της Κούβας. Ακολούθησαν κι άλλα παρόμοια γεγονότα (Πολωνία, 1919, Ρωσία, 1921) με προσπάθειες κυβερνήσεων να αποκηρύξουν προγενέστερα χρέη, έως την πολύκροτη υπόθεση της Μεγάλης Βρετανίας κατά της Κόστα Ρίκα το 1923, οπού έγινε για πρώτη φορά δεκτό το δόγμα. Οι πρώτες ιστορικά μελέτες ήταν αυτές του Nauhm Sack το 1927 και του Feilchenfeld το 1931. Αυτοί ήταν οι πρώτοι που επεξεργάστηκαν το ζήτημα και αποπειράθηκαν να δώσουν σαφή ορισμό του τι συνιστά το απεχθές χρέος και πως μπορεί να γίνει η αναγνώριση του. Σήμερα, μετά την επέμβαση των ΗΠΑ στο Ιράκ (2003), εκφράστηκε η άποψη ότι τα χρέη του καθεστώτος του Σαντάμ Χουσεΐν ήταν απεχθή κι ως εκ τούτου έπρεπε να διαγραφούν. Αργότερα, το 2005, ο Ισημερινός χαρακτήρισε το χρέος του απεχθές και προχώρησε στη μονομερή διαγραφή του. Με αφορμή αυτά, η θεωρία απέκτησε και πάλι ενδιαφέρον ενώ η συζήτηση της αναζωπυρώθηκε και επανήλθε στο προσκήνιο (King, 2007a, 2007b, Buchheit et all, 2007).

Αν και έχει χρησιμοποιηθεί, το δόγμα του επονείδιστου χρέους δεν έχει καθιερωθεί σαν κανόνας διεθνούς δικαίου ούτε μπορούμε να ισχυριστούμε οτι τα προηγούμενα ιστορικά γεγονότα έχουν καθιερώσει διεθνές έθιμο αναφορικά με την διαγραφή απεχθούς χρέους. Μάλιστα, μέχρι και σήμερα δεν υπάρχει ένας συγκεκριμένος και σαφής ορισμός του τι συνιστά το επονείδιστο χρέος. Τόσο οι παλαιότερες θεωρητικές προσπάθειες των Sack και Feilchenfeld, όσο και οι μεταγενέστερες έχουν βασιστεί στα προηγούμενα ιστορικά παραδείγματα για να μπορέσουν να δώσουν ορισμό και να κωδικοποιήσουν μια σειρά από κριτήρια βάσει των οποίων θα εξετάζεται αν το χρέος είναι ή όχι επονείδιστο. Η πιο επιτυχημένη μελέτη φαίνεται να είναι αυτή του Sack, καθότι από σε αυτήν εντοπίζονται οι ρίζες του σύγχρονου ορισμού. Σύμφωνα με αυτόν, για να θεωρηθεί επονείδιστο το χρέος μιας χώρας πρέπει να ικανοποιούνται τρεις βασικές προϋποθέσεις. Αυτές είναι οι εξής (Khalfan et all, 2003):

- *"Απουσία Συγκατάθεσης"*. Το εν λόγω χρέος θα πρέπει να έχει συναφθεί χωρίς την συγκατάθεση του λαού.
- *"Απουσία Οφέλους"*. Το χρέος θα πρέπει να έχει χρησιμοποιηθεί για σκοπούς πέραν της εξυπηρέτησης του ευρύτερου συμφέροντος. Μάλιστα αυτό θα πρέπει να αποδεικνύεται τόσο όσον αφορά στο σκοπό όσο και αναφορικά με το τι συνέβη τελικά στην πράξη.
- *"Γνώση του Δανειστή"*. Οι πιστωτές να είχαν γνώση σχετικά με τα δύο προηγούμενα.

Όπως αναφέρθηκε και στην ενότητα 4.1.3. σε σχέση με την τύχη του δημόσιου χρέους, υπάρχουν ενδείξεις ότι τα διμερή δάνεια που δόθηκαν στα πλαίσια του Μηχανισμού Δημοσιονομικής Σταθερότητας ενδέχεται να αποτελούν επονείδιστο χρέος και συνεπώς μπορούν νόμιμα να διαγραφούν (Μαριάς, 2011, Κατρούγκαλος 2014α, 2014β). Ανεξάρτητα από το αν

υπάρχουν ενδείξεις ή αν αυτές ευσταθούν, η «ορκωτή επιτροπή» έχει υποχρέωση να εξετάσει αυτό το ενδεχόμενο. Με βάση λοιπόν τα όσα είδαμε παραπάνω θα πρέπει να εξεταστεί αν η σύναψη τους μέσω των δανειακών συμβάσεων ικανοποιεί τα καθιερωμένα κριτήρια. Θα μπορούσε, λοιπόν, κανείς να υποστηρίξει τα εξής:

- Πρώτον, η κυβέρνηση σύναψε τα εν λόγω δάνεια παράνομα και χωρίς την συγκατάθεση του ελληνικού λαού και αυτό αποδεικνύεται από την διαδικασία που ακολουθήθηκε. Ειδικότερα, όπως είδαμε στο παράρτημα 1 δεν είχε επί του πρακτέου την εξουσιοδότηση να συνάψει τα δάνεια που προέρχονται από τον ΜΔΣ, καθώς η εξουσιοδότηση του υπουργού οικονομικών να υπογράψει την δανειακή σύμβαση δόθηκε μέσω ενός αντισυνταγματικού και κατά συνέπεια άκυρου νόμου. Θα μπορούσε λοιπόν να υποστηριχθεί οτι ο υπουργός και κατ' επέκταση και η ίδια η κυβέρνηση δεν είχαν την απαραίτητη αρμοδιότητα να συνάψουν ένα τέτοιο δάνειο αλλά κυρίως την συγκατάθεση του Ελληνικού Λαού όπως αυτή εκφράζεται από την Βουλή των Ελλήνων, η οποία δεν έχει κυρώσει την σύμβαση. Αντίθετα, αν ακολουθούνταν οι συνταγματικές διαδικασίες με ακρίβεια, πιθανότατα η βουλή, δηλαδή ο εκφραστής της βούλησης του ελληνικού λαού, να μην είχε αποδεχτεί αυτά τα δάνεια. Επιπλέον, η δυσαρέσκεια των Ελλήνων εκφράστηκε πρόδηλα μέσω των δεκάδων κινητοποιήσεων, απεργιών, κινημάτων και τέλος στις εκλογές του 2012 με την αποδοκιμασία της κυβέρνησης.

- Δεύτερον, μεγάλο μέρος των δανείων που ελήφθησαν χρησιμοποιήθηκαν για την εξασφάλιση της αποπληρωμής των πιστωτών και όχι για τις ανάγκες των Ελλήνων. Αντιθέτως, μάλιστα, ως αντάλλαγμα των δανείων η ελληνική κυβέρνηση εφάρμοσε τα μνημόνια με τα οποία η κοινωνία υπέστη τεράστια μείωση του βοιωτικού της επιπέδου. Επιπλέον, τα μνημόνια που ζητήθηκαν ως αντάλλαγμα φαίνεται να παραβιάζουν τις συνθήκες της ΕΕ, τη συνθήκη του ΟΗΕ και το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τα δικαιώματα του ανθρώπου (ΕΣΔΑ) (Σέπαρντ, 2010). Οι κοινωνικοοικονομικές συνέπειες από την λήψη των δανείων τεκμηριώνονται πολύ εύκολα (είδαμε ένα ελάχιστο μέρος από αυτές στο δεύτερο κεφάλαιο) ώστε να χρησιμοποιηθούν για την τεκμηρίωση της κατάστασης ανάγκης. Τέλος, στο βαθμό που μπορεί να αποδειχτεί οτι υπήρχαν άλλες επιλογές, πιο συμφέρουσες από το να συναφθεί η εν λόγω σύμβαση, τότε αυτομάτως διαφαίνεται οτι η συμμετοχή στο ΜΔΣ δεν ήταν υπέρ του Εθνικού συμφέροντος.

- Τρίτον, οι δανειστές της Ελλάδας, ήτοι, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και Κράτη - Μέλη της ευρωζώνης είχαν πλήρη γνώση του τι επρόκειτο να συμβεί (μάλιστα δήλωναν με πολύ ειρωνικό τρόπο *«καλό κουράγιο»*). Ο χαρακτήρας της Σύμβασης Δανειακής Σύμβασης, δηλώνει ολοφάνερα οτι οι δανειστές επιθυμούσαν ευθύς εξαρχής τον πλήρη νομικό αφοπλισμό της Ελλάδας, πράγμα που με τη σειρά τους φανερώνει οτι προεξοφλούσαν την κατάληξη της υπόθεσης στο παρόν στάδιο και επιθυμούσαν να είναι εξασφαλισμένοι. Επιπλέον, φαίνεται να υπάρχει και κίνητρο από την μεριά των δανειστών να συναφθεί η αντισυνταγματική αυτή σύμβαση καθώς μεγάλο μέρος των προηγούμενων δανείων, όπως είδαμε, άνηκε σε τράπεζες των εν λόγω Κρατών - Μελών οι οποίες κινδύνευαν άμεσα από μια στάση πληρωμών. Ακόμα, όλα τα προηγούμενα χρόνια, οι χωρες και οι θεσμοί τις ΕΕ είχαν πλήρη γνώση του οτι η Ελλάδα είχε μεγάλο χρέος και δεν ικανοποιεί, ως εκ τούτων, τα κριτήρια του συμφώνου σταθερότητας. Παρόλα αυτά, επέτρεπαν την κατάσταση αυτή προκειμένου να κάνουν δουλειές οι δικοί τους τραπεζικοί οργανισμοί.

Η παραπάνω ανάλυση, αν και λίγο υποκειμενική, εικάζει οτι το χρέος που οφείλεται στον επίσημο τομέα και ειδικότερα στην ευρωζώνη είναι επονείδιστο χρέος και συνεπώς η χώρα δεν μπορεί να εξαναγκασθεί με κανένα τρόπο να προβεί στην αποπληρωμή του. Με τη άποψη αυτή συμφωνούν διάφοροι νομικοί στην Ελλάδα (Μαριάς, 2011, Κατρούγκαλος, 2014α, 2014β). Μολονότι τα παραπάνω είναι μόνο μερικά από τα δεκάδες παρόμοια επιχειρήματα τα οποία θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς για να υποστηρίξει την άποψη οτι το ελληνικό χρέος είναι απεχθές, υπάρχουν σημαντικά εμπόδια τα οποία μπορούν πιθανόν να ανατρέψουν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Πιο αναλυτικά, από τη διεθνή βιβλιογραφία (Kremer and Jayachandran, 2002, King, 2007b, Bucheit et all, 2007) προκύπτει οτι το δόγμα του απεχθούς χρέους βρίσκει εφαρμογή συνήθως σε περιπτώσεις οπού πρόκειται για παράνομες, καθεστωτικές, πραξικοπηματικές, μιλιταριστικές και άλλες συναφείς κυβερνήσεις. Επομένως, εν προκειμένω, οπού έχουμε να κάνουμε με μια νόμιμη, δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση και μάλιστα με μια διαφορά της τάξεως του 10%, είναι εντελώς αβέβαιο το κατά πόσο μπορεί να ευσταθεί η εφαρμοσιμότητα του δόγματος. Ακόμα, η θεωρία κάνει λόγο για περιπτώσεις οπού τα χρήματα των δανείων είτε κατέληξαν στις τσέπες των κυβερνόντων είτε καταξοδεύτηκαν στην αντιμετώπιση επαναστάσεων που στόχευαν την ανατροπή του καθεστώτος (Kremer and Jayachandran, 2002). Η περίπτωση της Ελλάδας ουδεμία σχέση έχει με τέτοια φαινόμενα.

Σύμφωνα με τον Sack (King, 2007b), προκειμένου να χαρακτηρισθεί ενα χρέος επονείδιστο είναι προτιμότερο τα κράτη να αποφεύγουν μονομερείς πράξεις και ανταυτού να ζητούν κάποια δικαστική απόφαση. Ενώπιον του δικαστηρίου θα πρέπει να αποδείξουν τον τρόπο με τον οποίο ικανοποιούνται οι παραπάνω προϋποθέσεις. Αν αποδειχτεί, τότε ο αντίδικος πρέπει με τη σειρά του να αποδείξει το αντίθετο. Στην περίπτωση που οι πιστωτές δεν δεχθούν την δικαστική διαδικασία, ο King προτείνει, το ενδιαφερόμενο κράτος να καλέσει, εντός ενός προκαθορισμένου εύλογου χρονικού διαστήματος, τους πιστωτές σε διαπραγμάτευση και εξωδικαστικό συμβιβασμό. Η διαπραγμάτευση θα μπορούσε να λάβει χώρα στα γραφεία κάποιου ουδέτερου διεθνούς οργανισμού (για παράδειγμα του ΟΗΕ ή του Διεθνούς Κέντρου για την Διευθέτηση Επενδυτικών Διαφορών). Εάν ούτε και αυτό πετύχει τότε το κράτος μπορεί να αποπληρώσει το χρέος, να αποπληρώνει έως την λύση της υπόθεσης, να προχωρήσει δικαστικά χωρίς την άμεση εκπροσώπηση του αντίδικου ή τέλος να προχωρήσει σε μονομερή διαγραφή. Ζητήματα που πρέπει να ληφθούν υπόψιν είναι το δίκαιο που θα χρησιμοποιηθεί και το δικαστήριο στο οποίο θα εκδικαστεί η υπόθεση. Τα στοιχεία αυτά προσδιορίζονται στους όρους των συμβολαίων που υπογράφονται. Παρόλα αυτά πιθανόν να υπάρχουν οι βάσεις ώστε να παρακαμφθούν τέτοιοι όροι. Άλλωστε, αν το χρέος θεωρείται απεχθές, τότε είναι απεχθείς και οι όροι που το διέπουν (Khalfan et all, 2003). Ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ελλάδας θα μπορούσε να πει κανείς οτι οι όροι της σύμβασης είναι σχεδόν «απικιοκρατικοί». Επομένως, θα ήταν συνετό οι όροι αναφορικά με την εκδίκαση της υπόθεσης να καθοριστούν εκ νέου.

Παρόμοια με την παραπάνω διαδικασία θα μπορούσε να ακολουθήσει η υποθετική μας κυβέρνηση. Αν όντως το χρέος μετά την εξέταση του είναι απεχθές τότε, θα μπορούσε να διεκδικήσει την αναγνώριση του ως επονείδιστου σε κάποιο από τα διεθνή δικαστήρια, όπως της Χάγης. Στην απίθανη περίπτωση που τα κράτη - μέλη της Ένωσης δεν ανταποκριθούν, να γίνει μονομερής διαγραφή του χρέους. Φυσικά, το ιδανικό σενάριο θα ήταν να βρεθεί μια συναινετική λύση έπειτα από μια, καλή την πίστη, διαπραγμάτευση του ζητήματος από τα ενδιαφερόμενα μέρη. Σε κάθε περίπτωση, όποια κι αν είναι η στρατηγική που θα ακολουθηθεί είναι προφανές οτι είναι αποτέλεσμα καθαρά πολιτικών αποφάσεων. Η παρούσα ανάλυση συνιστά μόνο μια παρουσίαση του δόγματος. φυσικά από άποψη χρήσης απαιτεί περεταίρω επιστημονική διερεύνηση η οποία προφανώς και δεν μπορεί να γίνει στα πλαίσια της παρούσας διατριβής. Σε

κάθε περίπτωση όμως, φαίνεται να είναι μια πολλά υποσχόμενη στρατηγική, καθώς τα στοιχεία είναι πολύ ενθαρρυντικά. Συνεπώς, δεν μπορεί να απορριφθεί ελαφρά τη καρδία. Κατά την γνώμη του γράφοντος θα ήταν προς όφελος της Ελλάδας η περεταίρω εξέταση της πρότασης σε κυβερνητικό επίπεδο, ώστε να διαπιστωθεί που πήγαν τελικά όλα αυτά τα χρήματα από τα παλιά και τα νέα δάνεια και σε επόμενη φάση αν πραγματικά υφίσταται επονείδιστο χρέος να γίνουν οι απαραίτητες προσπάθειες για τη διαγραφή του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

Ξένες

Agius, M., (2009), "The Invocation of Necessity in International Law", Netherlands International Law Review, Vol. 56, No. 2, pp.: 95-135

Alesina, A., (1988), "Macroeconomics and Politics," in S. Fischer, eds, National Bureau of Economic Research, Macroeconomics Annual, MIT Press, pp.: 13 — 52

Alesina, A., Ardagna, S., (1998), "Tales of Fiscal Adjustments", Economic Policy, Vol. 27, pp.: 489 – 545

Alesina, A., Ardagna, S., (2009), "Large Changes in Fiscal Policy: Taxes versus Spending", National Bureau of Economic Research, Working Paper, No. 15438

Alesina, A., Drazen, A., (1991), "Why Are Stabilizations Delayed?", American Economic Review, Vol. 81, No. 5, pp.: 1170 – 88

Alesina, A., Giavazzi, F., (2012), "The austerity question: 'How?' is as important as 'how much?'", in G. Corsetti, eds, Austerity: Too Much of a Good Thing?, Centre for Economic Policy Research, available on http://www.voxeu.org/epubs/cepr-reports/austerity-too-much-good-thing

Alesina, A., Perotti, R., (1997), "Fiscal Adjustments in OECD Countries: Composition and Macroeconomic Effects", International Monetary Fund, Staff Papers, Vol. 44, No. 2 pp.: 210-248

Alesina, A., Perotti, R., (1997), "Fiscal Adjustments in OECD Countries: Composition and Macroeconimic Effects", International Monetary Fund, Staff Papers, 1997, Vol. 44, No. 2, pp.: 210 – 248

Alesina, A., Perotti, R., and Tavares, J., (1998), The political Economy Of Fiscal Adjustments, Brookings Papers on Economic Activity, Vol. 29, No. 1, pp.: 197 – 266

Alesina, A., Summers, L., H., (1993), "Central Bank Independence and Macroeconomic Performance: Some Comparative Evidence", Journal of Money, Credit and Banking, Vol. 25, No. 2, pp.: 151 – 162

Alexander, S., (1952), "Effects of a Devaluation on a Trade Balance", Staff Papers International Monetary Fund, Vol. 2, pp. 263-278

Allen & Overy, (2010), "State insolvency – what bondholders and other creditors should know", Available on http://www.allenovery.com/archive/Documents/Legacy/64484.pdf?iframe=true&width=990

Allen, M., Rosenberg, C., Keller, C., Setser, B. and Roubini, N., (2002), A Balance Sheet Approach to Financial Crisis", International Monetary Fund, Working Papers, No. 02/210

Alogoskoufis, G., (1995), "The two faces of Janus: institutions, policy regimes and macroeconomic performance in Greece", Economic Policy, Vol. 20, pp.: 147 - 192

Alogoskoufis, G., (2012), "Greece's Sovereign Debt Crisis: Retrospect and Prospect", London School of Economics and Political Science, Hellenic Observatory, Greece papers No. 54

Ameco, annual macro-economic database, European Commission, Economic and Financial Affairs, last access December 2014, http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm

Andritzky, J., (2006), Sovereign Default Risk Devaluation: Implications of Debt Crises and Bond Restructurings, Springer, New York

Apergis, N., K., P., Katrkilidis and N., M., Tabakis, (2000), "Current account deficit sustainability: The case of Greece", Applied Economics Letters, Vol.7, No.9, pp.: 599 – 603

Ardagna, S. and F. Caseli, (2012), "The Political Economy of the Greek Debt Crisis: A Tale of Two Bailouts", Centre for Economic Performance Special Paper, No. 25

Arteta, C., Hale, G., (2008), "Sovereign Debt Crises and Credit to the Private Sector", Journal of International Economics, Vol. 74, No. 1, pp.: 53 – 69

Athanassiou, P., (2009), "Withdrawal and expulsion from the EU and EMU: Some Reflections", European Central Bank, Legal Working Paper Series, No. 10

Azariadis, C., (2011), "To Euro or not to Euro?", Greek Economists for Reform.com, available on http://greekeconomistsforreform.com/general/to-euro-or-not-to-euro/

Bank Of England, (2007), "Green Paper on Improving The Efficiency Of The Enforcement Of Judgments In The European Union: The Attachment Of Bank Accounts", Available on http://ec.europa.eu/justice/news/consulting_public/judgements/contributions/other_authorities/bank_of_england_en.pdf

Bankas, K., E., (2005), "The State Immunity Controversy in International Law. Private Suits Against Sovereign States In Domestic Courts", Springer, Germany

Barro, J., R., and Sala- I, M., (2004), Economic Growth, 2nd Ed., MIT press

Bini Smaghi, L., (2011), "Private sector involvement from (good) theory to (bad) practice", speech at the Reinventing Bretton Woods Committee, Berlin, available on http://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2011/html/sp110606.en.html

Blanchard, O., (2006), "Current Account Deficit in Rich Countries", 7th Jacques Polak Annual Research Conference, Washington

Blanchard, O., and Fisher, S., (1989), Lectures On Macroeconomics, MIT Press

Bootle, R., (2011), "Leaving the euro: A practical guide", Capital Economics, submission for the Wolfson Economics Prize MMXII, available on https://www.capitaleconomics.com/data/pdf/wolfson-prize-submission.pdf

Borensztein, E., Panizza, U., (2006), "Do Sovereign Defaults Hurt Exporters?", Inter-American Development Bank, Working Paper, No. 553

Borensztein, E., Panizza, U., (2008), "The Costs of Sovereign Default", International Monetary Fund, Working Papers, No. WP/08/238

Bradley, M. and Gulati, G., M., (2013), "Collective Action Clauses for the Eurozone: An Empirical Analysis" SSRN, available on http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1948534

Buchheit, C., L. and Gulati, G., M., (2000), "Exit Consents in sovereign Bond Exchanges", UCLA Law Review, Vol. 59, pp.: 59 – 84

Buchheit, C., L., Gulati, G., M. and Mody, A., (2002), "Sovereign Bonds And The Collective Will", Georgetown University Law Center, Research Paper No. 346884 available on http://ssrn.com/abstract_id=346884

Buchheit, C., L., Gulatti, G., M., Thompson, B., R., (2007), "The Dilemma of Odious Debts", Duke Law Journal, Vol. 56, No. 5, pp.: 1201 – 1262

Buchheit, C., l., Panizza, U., Gelpern, A., Weder di Mauro, B., Gulati, M. and Zettelmeyer, J., (2013), Revisiting Sovereign Bankruptcy, Committee on International Economic Policy and Reform, Brookings Institute, Washington D.C.

Buchheit, C., Lee, (1995), "Cross-Border Lending: What's Different this Time", Northwestern Journal of International Law and Bussiness, Vol. 16, No. 1, pp.: 44 – 56

Buiter, W., Rahbari, E., (2011), "The future of the euro area: fiscal union, break-up or blundering towards a 'you break it you own it Europe", Citigroup Global Markets, Global Economics View, 9 September

Bullow, J., Rogoff., (1989), "Sovereign Debt: Is to Forgive to Forget?", The American Economic Review, Vol. 79, No. 1, pp.: 43 – 50

Carbaugh, R., J., (2005), International Economics, Thomson South Western

Caron, D., D., (2002), "The ILC Articles On State Responsibility: The Paradoxical Relationship Between Form And Authority", UC Berkeley School of Law, Public Law and Legal Theory, Research Paper, No. 97

Carrasco, E. and Thomas, R., (1996), "Encouraging Relational Investment and Controlling Portfolio Investment In Developing Countries In The Aftermath Of The Mexican Financial Crisis", Columbia Journal Of Transnational Law, Vol. 34, No. 3

Chalk, N. and Hemming, R., (2000), "Assessing Fiscal Sustainability in Theory and Practice", International Monetary Fund, Working Papers, No. 81

Chang, R., and Velasco, A., (1998a), "Financial Crisis in Emerging Markets", National Bureau of Economic Research Working Papers, No. 6907

Chang, R., and Velasco, A., (2000), "Liquidity Crises in Emerging Markets: Theory and Policy", NBER Macroeconomics Annual 1999, Vol. 14, pp.: 11 – 78

Cline, W., (2002), "Private Sector Involvement" in Financial Crisis Resolution: Definition, Measurement, and Implementation", Center for Global Development Working Papers, No. 18

Cohn, H., T., (2009), Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη, Εκδόσεις Goutenberg, Αθήνα

Couillault, B. and Weber, P.F., (), "Towards a voluntary Code of good conduct for Sovereign Debt Restructuring", Financial Stability Review, No. 2, pp.: 154-162, Bank De France

Cruces, J., J., Trebesch, C., (2013), "Sovereign Defaults: The Price of Haircuts", American Economic Journal: Macroeconomics, Vol. 5, No. 3, pp.: 85 – 117

Cukierman, A., Kalaitzidakis, A., Summers, L., H., Webb, S., B., (1993), "Central Bank Independence, Growth, Investment, and Real Rates" Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, Vol. 39, pp.: 95 – 140

Das, U., Papaioannou, M. and Trebesch, C., (2012a), "Restructuring Sovereign Debt: Lessons from Recent History", International Monetary Fund, available on http://www.imf.org/external/np/seminars/eng /2012/fincrises/pdf/ch19.pdf

Das, U., Papaioannou, M. and Trebesch, C., (2012b), "Sovereign Debt Restructurings 1950–2010: Literature Survey, Data, and Stylized Facts", International Monetary Fund, Working Papers, No. 12/203

De La Rue, (2011a), "Making the ordinary extraordinary. From drawing board to printed banknote, security is at the heart of currency design", Exhange Magazine, pp.: 2 – 3

De La Rue, (2011b), "South Sudan", Exhange Magazine, pp.: 4 – 5

De La Rue, (2013), "World View", Exhange Magazine, pp.: 22

De Paoli, B., Hoggarth, G., Saporta, V., (2006), "Costs of Sovereign Default", Bank of England, Financial Stability Paper, No. 1

De Paoli, B., Hoggarth, G., Saporta, V., (2009), "Output Costs of Sovereign Crises: Some Empirical Estimates", Bank Of England, Working Paper, No. 362

Deo, S., Donovan, P., Hatheway, L., (2011), "Euro break-up – the consequences", UBS Investment Research, Global Economic Perspectives, available on http://faculty.london.edu/mjacobides/assets/documents/Euro_Breakup_UBS_2011.pdf

Diaz- Cassou, J., Erce, A., (2010), "Creditor Discrimination During Sovereign Debt Restructuring", Banco De Espana , Working Paper No. 1027

Diaz- Cassou, J., Erce-Dominguez, A. and Vazquez-Zamora, J., J., (2008), "Recent Episodes of Sovereign Debt Restructurings. A Case-Study Approach", Banco De Espana, Ocassional Paper No. 0804,

Dickerson, A., M., (2004), "A Politically Viable Approach to Sovereign Debt Restructuring", William and Mary Law School Scholarship Repository, Faculty Publications paper No. 828, Available on http://scholarship.law.wm.edu/facpubs/828

Dooley, P., M., (2000), "Can Output Losses Following International Financial Crises Be Avoided?" National Bureau of Economic Research, Working Paper, No. 7531.

Dor, E., (2011), "Leaving the euro zone: a user's guide", IESEG School of Management, Working Paper Series, No. 2011-ECO-06

Dornbush, R., Fisher, S., (1993), Μακροοικονομική, Εκδόσεις Κριτική

Eaton, J., Gersovitz, M., (1981), "Debt with Potential Repudiation: Theoretical and Empirical Analysis", The Review of Economic Studies, Vol. 48, No. 2, pp.: 289 – 309

Edwards, S., (1999), "How Effective Are Capital Controls?", National Bureau of Economic Research, Working Papers, No. 7413

Eichengreen, B. and Mody, A., (2000), "Would Collective Action Clauses Raise Borrowing Costs", National Bureau of Economic Research, Working Paper 7458

Eichengreen, B., (2007), "The Break Up of The Euro Area", National Bureau of Economic Research, Working Papers, No. 13393

Eichengreen, J., B., Portes, R., (1995), Crisis? What crisis? Orderly workouts for sovereign debtors, Centre for Economic Policy Research, London

Enderlein, H., Trebesch, C. and Von Daniels, L., (2012), "Sovereign debt disputes: A database on government coerciveness during debt crises", Journal of International Money and Finance, Vol. 31, pp.: 250 – 266

European Central Bank, (2002), "Te Euro. Our Money", European Central Bank, Frankfurt

European Central Bank, (2007), "How The Euro Became Our Money, A Short History of The Euro Banknotes and Coins", European Central Bank, Frankfurt

European Central Bank, (2011), "The use of euro banknotes – results of two surveys among households and firms", ECB Monthly Bulletin, April

European Commission, (2010), "Report on Greek Government Deficit and Debt Statistics", European Commission, Brussels

European Commission, (2010b), "The Economic Adjustment Programme for Greece", European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affair, Occasional Papers, No. 61

European Commission, (2012), "The Second Economic Adjustment Programme for Greece", European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affair, Occasional Papers, No. 94

Eurostat, (2014), Taxation trends in the European Union. Data for the EU Member States, Iceland and Norway, Eurostat Statistical Books, Publications Office of the European Union, Luxembourg

Faisal, A., Alfaro, L. and Maurer, N., (2002), "Lawsuits and Empire: On the Enforcement of Sovereign Debt in Latin America", Law and Contemporary Problems, Vol. 73, No. 39, pp.: 40 – 46

Feldstein, M., (1999), "Self-Protection for Emerging Market Economies", National Bureau of Economic Research Working Papers, No. 6907

Feldstein, M., (2010), "Let Greece take a eurozone 'holiday'", Financial Times, available on http://www.ft.com/intl/cms/s/0/72214942-1b30-11df-953f-00144feab49a.html?siteedition=intl#axzz3OoFBQNeZ

Fidrmuc, J., & Horvath, J., (1998), "Stability of Monetary Unions: Lessons from the Break-Up of Czechoslovakia", CentER, Discussion Paper, Vol. 1998-74.

Flandreu, M., Zumer, F., (2004), The Making of Global Finance 1880-1913, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris

Fleming, J., M., (1962), "Domestic Financial Policies under Fixed and Floating Exchange Rates," Staff Papers, International Monetary Fund, Vol. 9, pp.: 369–79

Garber, M., P. and Spencer, G., M., (1994), "The Dissolution of the Austro-Hungarian Empire: Lessons for Currency Reform", Essays in International Finance, No. 194

Garganas, C., N. and G., S., Tavlas, (2001), "Monetary Regimes and Inflation Performance: The Case of Greece", in C. R. Bryant, C. N. Garganas, and S. G. Tavlas, eds, Greece's Economic Performance and Prospects, Bank of Greece and The Brookings Institution, Athens

Gaukrodger, D., (2010), "Foreign State Immunity and Foreign Government Controlled Investors", OECD, Working Papers, No. 2010/02

Gelos, G., R., Sahay, R., Sandleris, G., (2011), "Sovereign Borrowing by Developing Countries: What Determines Market Access?", Journal of International Economics, Vol. 83, No. 2, pp.: 243 – 254

Ghosh, R., A., Kim, I., J., Mendoza, G., E., Ostry, D., J., Qureshi, S., M., (2011), "Fiscal Fatigue, Fiscal Space and Debt Sustainability in Advanced Economies", National Bureau of Economic Research Working Papers, No, 16768

Grilli, V., Masciandaro, D., Tabelini, G., (1991), "Political and monetary institutions and public financial policies", Economic Policy, Vol. 6, No. 13, pp.: 341-392

Hansen, J. and Roeger, W., (2000), "Estimation of Real Equilibrium Exchange Rates", Directorate General for Economic and Financial Affairs, European Commission, Economic Papers No. 144

Helfer, R., L., (2005), "Exiting Treaties", Virginia Law Review, Vol. 91, pp.: 1579 – 1648

Hillier, B., (1996), Μακροοικονομική Αντιπαράθεση. Υποδείγματα Κλειστής και Ανοικτής Οικονομίας, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα

Holmes, M., J., (2006), "How sustainable are OECD current account balances in the longrun?", Manchester School, No. 74, pp.: 626-43.

Howse, R., (2007), "The Concept Of Odious Debt In Public International Law", United Nations Conference on Trade and Development, Discussion Papers, No. 185

IMF, (1993), Balance of Payments Manual

IMF, (2002a), "Sovereign Debt Restructurings and the Domestic Economy Experience in Four Recent Cases", International Monetary Fund, Policy Development and Review Department

IMF, (2002b), "Assessing Sustainability", International Monetary Fund

IMF, (2002c), "The Design and Effectiveness of Collective Action Clauses", International Monetary Fund

IMF, (2002d), "Collective Action Clauses in Sovereign Bond Contracts—Encouraging Greater Use"

IMF, (2002e), "Access Policy in Capital Account Crises", International Monetary Fund

IMF, (2003a), "Proposed Features of a Sovereign Debt Restructuring Mechanism", International Monetary Fund, Legal and Policy Development and Review Departments

IMF, (2003b), "Sustainability Assessments—Review of Application and Methodological Refinements", International Monetary Fund

IMF, (2005), "Information Note on Modifications to the Fund's Debt Sustainability Assessment Framework for Market Access Countries", International Monetary Fund

IMF, (2008), "Staff Guidance Note on Debt Sustainability Analysis for Market Access Countries", International Monetary Fund

IMF, (2009), Balance of payments and international investment position manual, 6th Ed. (BPM6), International Monetary Fund, Washington, D.C

IMF, (2010a), "Greece: Staff Report on Request for Stand-By Arrangement", IMF Country Report No. 10/110

IMF, (2010b), "Greece: Second Review Under the Stand-By Arrangement—Staff Report; Press Release on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for Greece", IMF Country Report No. 10/372

IMF, (2011), "Modernizing the Framework for Fiscal Policy and Public Debt Sustainability Analysis", International Monetary Fund

IMF, (2013a), "External Debt Statistics. Guide for Compilers and Users ", International Monetary Fund

IMF, (2013b), "Greece: First and Second Reviews Under the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility, Request for Waiver of Applicability, Modification of Performance Criteria, and Rephasing of Access—Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for Greece", IMF Country Report No. 13/20

IMF, (2013c), "Sovereign Debt Restructuring – Recent Developments and Implications for The Fund's Legal And Policy Framework", International Monetary Fund

IMF, (2013d), "Staff Guidance Note For Public Debt Sustainability Analysis in Market-Access Countries", International Monetary Fund

IMF, (2013e), "Greece: Selected Issues", IMF Country Report, No. 13/155

IMF, (2013f), "Greece: Ex Post Evaluation of Exceptional Access under the 2010 Stand-By Arrangement", IMF Country Report No. 13/156

IMF, (2013g), "Greece: Fourth Review Under the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility, and Request for Waivers of Applicability and Modification of Performance Criterion—Staff Report; Staff Statement; Press Release; and Statement by the Executive Director for Greece", IMF, Country Report No. 13/241

IMF, (2013h), "Staff Guidance Note on the Application of the Joint Bank-Fund Debt Sustainability Framework for Low-Income Countries", International Monetary Fund

IMF, (2014a), "IMF Quotas", International Monetary Fund Factsheets, available on http://www.imf.org/external/np/exr/facts/quotas.htm

IMF, (2014b), "IMF Crisis Lending", International Monetary Fund Factsheets, available on http://www.imf.org/external/np/exr/facts/crislend.htm

IMF, (2014c), "IMF Lending", International Monetary Fund factsheets, available on http://www.imf.org/external/np/exr/facts/howlend.htm

IMF, (2014d), "Fifth review under the Extended Arrangement under the Extended Fund Facility, and request for waiver of nonobservance of performance criterion and rephasing of access—Staff Report; Press Release; and Statement by the Executive Director for Greece" IMF Country Report No. 14/151

IMF, (2014e), "The Fund's Lending Framework and Sovereign Debt – Preliminary Considerations", IMF Stuff Reports

IMF, (2014f), "Special Drawing Rights (SDR's)", International Monetary Fund Factsheets, available on http://www.imf.org/external/np/exr/facts/sdr.htm

IMF, World Bank, (2012), Revisiting the Debt Sustainability Framework for Low-Income Countries", International Monetary Fund

Ingram, J., C., (1973), "The Case for European Monetary Integration", Essays in International Finance, No. 98

International Law Commission, (1980), "Report of the International Law Commission on the work of its thirty-second session", Yearbook of The International Law Commission, Vol. 2, No.2

International Law Commission, (2001), "Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries", Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, No. 2

International Trade Administration, (2012), "Trade Finance Guide. A Quick Reference for U.S. Exporters", Office of Public Affairs, U.S. Department of Commerce, Washington

Johnston, R., Tamirisa, N., (1998), "Why do countries use capital controls?", International Monetary Fund, Working Papers, No. 98/181

Jorgensen, E. and Sachs, J., (1988), "Default and Renegotiation of Latin American Foreign Bonds In the Interwar Period", National Bureau of Economic Research, Working Paper, No. 2636

Keller, A., Sandrock, J., (no date), "The Significance of Stamps Used on Bank Notes", The Currency Collector, available on http://www.thecurrencycollector.com/

Khalfan, A., King, A., J., Tomas, B., (2003), "Advancing the Odious Debt Doctrine", Centre for International Sustainable Development Law, Working Paper, Available on http://journal.probeinternational.org/2003/03/11/advancing-the-odious-debt-doctrine/

King, A., J., (2007a), "Odious Debt: The Terms of the Debate", Journal of International Law and Commercial Regulation, Vol. 32, No.4, pp.: 605 – 668

King, A., J., (2007b), "The Doctrine of Odious Debt in International Law: A Restatement", available on http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1027682

Kokkola, T., eds, (2010), "Payment System. Payments, Securities and Derivatives, and The Role of The Eurosystem", European Central Bank, Frankfurt

Kouvelakis, S., (2011), "The Greek Cauldrone", New Left Review, Vol. 72, pp.: 17 – 32

Kremer, M., Jayachandran, S., (2002), "Odious Debt", Finance and Development, Vol. 39, No. 2 available on http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2002/06/kremer.htm

Krougman, P., (2010a), "Default, Devaluation, Or What?", The New York Times, available on http://krugman.blogs.nytimes.com/2010/05/04/default-devaluation-or-what/

Krougman, P., (2010b), "Greek End Game", The New York Times, available on http://krugman.blogs.nytimes.com/2010/05/05/greek-end-game/?_r=0

Krougman, P., (2014), "Being Bad Europeans", The New York Times, available on http://www.nytimes.com/2014/12/01/opinion/paul-krugman-being-bad-europeans.html?_r=0

Krueger, O., A., (2002), "A New Approach To Sovereign Debt Restructuring", IMF, Washington D.C.

Landon, T. And S. Castle, (2011), "The Denials That Trapped Greece", The New York Times, available on http://www.nytimes.com/2011/11/06/business/global/europes-two-years-of-denials-trapped-greece.html?pagewanted=1&_r=1&ref=greece&

Lapavitsas, C., A. Kaltenbrunner, D. Lindo, J., Meadway, J., Michell, J.P., Painceira, E., Pires, J., Powell, A., Stenfors, N., Teles, L., Vatikiotis, (2011), "Breaking Up? A Route Out of The Eurozone Crisis", Research on Money and Finance, Occasional Report, No. 3

Lapavitsas, C., A., Kaltenbrunner, D., Lind, J., Michell, J., P., Painceira, E., Pires, J., Powell, A., Stenfors, N., Teles, (2010a), "Eurozone Crisis: Beggar Thyself and Thy Neighbour", Research on Money and Finance ocassional report March

Lapavitsas, C., A., Kaltenbrunner, G., Lambrinidis, D., Lindo, J., Meadway, J., Michell, J.,P., Painceira, E., Pires, J., Powell, A., Stenfors, N., Teles, (2010b), "The Eurozone Between Austerity and Default", Research on Money and Finance ocassional report September

Levy-Yeyati, E. And Panizza, U., (2006), "The Elusive Costs of Sovereign Default", Inter-American Development Bank, Working Paper 581

Levy-Yeyati, E., Panizza, U., (2006), "The Elusive Costs of Sovereign Defaults." Inter-American Development Bank, Research Department, Working Paper, No. 581

Lindert, H., P., Peter, J., M., (1989), "How Sovereign Debt Has Worked", in J. D. Sachs, eds, Developing Country Debt and Economic Performance, Volume 1: The International Financial System, University of Chicago Press

Liu, P., and Tanner, E., (1996), "International intertemporal solvency in industrialized countries: evidence and implications", Southern Economic Journal, No. 62, pp.: 739-749

Liu, Y., (2002), "Collective Action Clauses in International Sovereign Bonds", International Monetary Fund, available on https://www.imf.org/external/np/leg/sem/2002/cdmfl/eng/liu.pdf

Magud, N., Reinhart, C., Rogoff, K., (2011), "Capital Controls: Myth and Reality – A Portfolio Balance Approach", National Bureau of Economic Research, Working Papers, No. 16805

Manasse, P., Roubini, N., Schimmelpfennig, A., (2003), "Predicting Sovereign Debt Crises", IMF Working Paper, No. 03/221

Manesiotis G., V. and D. R. Reinschauer, (2001), "Greek Fiscal and Budget Policy and EMU", in C. R. Bryant, C. N. Garganas, and S. G. Tavlas, eds, Greece's Economic Performance and Prospects, Bank of Greece and The Brookings Institution, Athens

Mankiw, N., G., (2000), Μακροοικονομική, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα

Mann, C., L., (2002), "Perspectives on the US current account deficit and sustainability", Journal of Economic Perspectives, No. 16, pp.: 131-152.

Mann, F., A., (1960), Money in International Law, Layden, Hague Academy of International Law

Marchesi, S., Prato, V., (2013), "The cost of defaults: the impact of haircuts on economic growth", University Of Milan, Department of Economics Management and Statistics, Working Paper Series, No. 265

Mariolis, T., (2013), "Currency Devaluation, External Finance and Economic Growth: A Note on the Greek Case", Munich Personal RePEc Archive, Paper No. 45257

Mariolis, T., Katsinos, A., (2011), "Return to devalued drachma, cost-push inflation and international competitiveness", Munich Personal RePEc Archive, Paper No. 35413

Martinez, V., J., Sandleris, G., (2011), "Is it punishment? Sovereign defaults and the decline in trade", Journal of International Money and Finance, Vol. 30, pp.: 909 – 930

Masciandaro, D., Tabeltini, G., (1988), "Monetary Regimes and Fiscal Deficits: A Comparative Analysis", in H. Cheng, eds., Monetary Policy in the Pacific Basin Countries, Ktuwer Academic Publishers, pp.: 125—52

Mathisen, J. and Pellenchio, A., (2006), "Using the Balance Sheet Approach in Surveillance: Framework, Data Sources, and Data Availability" IMF Working Papers, No. 06/100

Medeiros, C., Gapen, M., Zanforlin, L., (2005), "Assessing the Determinants and Prospects for the Pace of Market Access by Countries Emerging from Crises: Further Considerations", International Monetary Fund, International Capital Markets Department

Miedema, D. and S. White, (2011), "Banks prepare for the return of the drachma", Reuters, available on http://www.reuters.com/article/2012/05/11/us-banks-drachma-idUSBRE84A0DC20120511

Milessi-Ferreti, G. M. and A. Razin (1996): .Sustainability of persistent current account Deficits", NBER working papers, No. 5467.

Ministry of Finance, (2000), "Recent Developments in Public Debt Management", Hellenic Republic Ministry of Finance Public Debt Division

Mitchener, J., K., Weidenmier, D., M., (2004), "How Are Sovereign Debtor Punish? Evidence from the Gold Standard Era", Working Paper, available on http://www.scu.edu/business/faculty/research/2004-05-papers/upload/mitchener-wp06-2005.pdf

Mitchener, J., K., Weidenmier, D., M., (2010), "Supersanctions and sovereign debt repayment", Journal of International Money and Finance, Vol. 29, pp.: 19 – 36

Monokroussos, P. and P. Petropoulou, (2012), "Greek PSI: Public offer results, debt exchange timeline and impact on sovereign liquidity & solvency", Greece Macromonitor, Eurobank EFG, March 9

Moodge, M., (2011), "Greece and Portugal should ditch the euro, says top economist", Deutche Welle, available on http://dw.de/p/12Zsd

Mundell, F., (1962), "The Appropriate Use of Monetary and Fiscal Policy for Internal and External Stability," Staff Papers, International Monetary Fund, Vol. 9, pp.: 70–79

Mundell, F., (2001), "On the History of the Mundell-Fleming Model", IMF Staff Papers, Vol. 47, Special Issue for the Annual Research Conference, pp.: 215 - 228

Neely, C., J., (1999), "An Introduction to Capital Controls", Federal Reserve Bank of St. Louis Review, Vol. 81, No. 6

Nguyen, V.,H., D., (2012), "Too Big to Fail? Towards a Sovereign Bankruptcy Regime", Cornell International Law Journal, Vol. 45, pp.: 698 – 722

Nikiforos, M., L. Carvalho and C., Schoder, (2013), "Foreign and Public Deficits in Greece: In Search of Causality", Levy Economic Institute, Working Papers No. 771

Nitsch, V., (2003), "Have a Break, Have a …National Currency: When Do Monetary Unions Fall Apart", CESifo, Working Paper, No. 1113

Nordvig, J. and Firoozye, N., (2012), "Rethinking the European monetary union", Nomura Research Institute, Submission for the Wolfson Economics Prize 2012

Oakley, D. and K., Hope, (2009), "S&P cuts Greece's credit rating", Finacial Times, available on http://www.ft.com/cms/s/0/9b650d60-e239-11dd-b1dd-0000779fd2ac.html#axzz3OFN3Ljgh

Otto, G. (1992), "Testing a present-value model of the current account: evidence US and Canadian time series", Journal of International Money and Finance, No. 11, pp.: 414-430.

Pagoulatos, G., (2003), Greece's New Political Economy. State, Finance, and Growth from Postwar to EMU, Palgrave Macmilan, New York

Painchaud, F., and Stucka, T., (2011), Stress testing in the Debt Sustainability Framework (DSF) for Low-Income Countries, Knowledge Brief, World Bank

Panizza, U., (2008), "The External Debt Contentious Six Years after the Monterrey Consensus", United Nations, G-24 Discussion Paper Series, No. 51

Panizza, U., Sturzeneger, F., Zettelmeyer, J., (2009), "The Economics and Law of Sovereign Debt and Default", Journal of Economic Literature, Vol. 47, No.3. pp.: 651 – 698

Pescatori, A., and Amadou, N., R., (2007), "Are Debt Crises Adequately Defined?", IMF Staff Papers, Vol. 54, No. 2, pp.: 306 – 337

Petrakis, P., (2012), The Greek Economy and the Crisis. Challenges and Responses, Springer, Berlin

Pressley, J., (2010), "Harvard's Rogoff Says EU's Bazooka Won't Prevent Defaults", Bloomberg, available on http://www.bloomberg.com/news/2010-05-18/harvard-s-rogoff-says-eu-s-bazooka-won-t-prevent-defaults.html

Proctor, C. and Thifrey, G., (1998), "Thinking The Unthinkable – The Break Up of Economic and Monetary Union", Norton Rose

Reinhart, C., Rogoff, K., (2009), This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly, Princeton University Press

Reinhart, C., Rogoff, K., Savastanno, M., (2003), "Debt Intolerance", National Bureau of Economic Research, Working Papers, No. 9908

Richmond, C., Dias, A., D., (2008), "Duration of Capital Market Exclusion: Stylized Facts and Determining Factors", available on http://www.iadb.org/res/publications/pubfiles/pubS-907.pdf

Rieffel, L., (2003), Restructuring Sovereign Debt: The Case for Ad Hoc Machinery, Brookings Institution Press, Washington DC

Ripinsky, S., (2007), "State of Necessity: Effect on Compensation", available on http://www.biicl.org/files/3118_s._ripinsky,_state_of_necessity_-_effect_on_compensation_(15_oct_07).pdf

Rose, K., A., (2005), "One Reason Countries Pay Their Debts: Renegotiation And International Trade", Journal Of Development Economics, Vol. 77, No. 1, pp.: 189 – 206

Rose, K., A., (2007), "Checking Out: Exits from Currency Unions", Journal Of Financial Transformation, Vol. 19, pp.: 121 – 128

Roubini, N. and Nowakowski, D., (2011), "CDS and Debt Restructuring: Does the Existence of Credit Derivatives Make Restructuring Harder?", RGE Anaylsis, available on http://www.roubini.com/analysis/153941.php

Roubini, N. and Setser, B., (2004), Bailouts or Bail-ins Responding to Financial Crises in Emerging Economies, Institute for International Economics, Washington

Roubini, N., (2011), "Greece Should Default and Abandon the Euro", EcoMonitor, available on http://www.economonitor.com/nouriel/2011/09/19/greece-should-default-and-abandon-the-euro/

Ruparel, R., and M., Person, (2012), "Better off out? The Short-term Options For Greece Inside and Outside of The Euro", Open Europe, Report No. 06/2012

Sandleris, G., (2008), "Sovereign Defaults: Information, Investment and Credit", Journal of International Economics, Vol. 76, No. 2, pp.: 267 – 275

Sandleris, G., (2012), "The Costs of Sovereign Defaults: Theory and Empirical Evidence", Universidad Torcuato Di Tella, Working Paper, No. 02/2012

Schwarcz, I., S., (2012), "Sovereign Debt Restructuring Options: An Analytical Comparison", Harvard Bussiness Law Review, Vol. 2, pp.: 95 – 121

Scott, S., H., (1998), "When The Euro Fall Apart", International Finance, Vol. 1, No. 2, pp.: 207 – 208

Seavy, C., (2006), "The Anomalous Lack of an International Bankruptcy Court", Berkeley Journal of Internaional Law, Vol. 24, Iss. 2, pp.: 499 – 520, available on http://scholarship.law.berkeley.edu/bjil/vol24/iss2/5

Sevigny, D., (1990), The Paris Club: An Inside View, North-South Institute, Ottawa

Shaw, N., M., (2003), "International Law", Cambridge University Press, United Kingdom

Sibert, A., (2011), "Debt Restructuring: Ramifications for the Euro Area", European Parliament, Directorate General For Internal Policies, Draft Briefing Note, available on http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies.do?language=EN

Singh, M., (2003), "Recovery Rates from Distressed Debt – Empirical Evidence from Chapter 11 Filings, International Litigation, and Recent Sovereign Debt Restructurings", International Monetary Fund, Working Papers, No. WP/03/161

Skaperdas, S., (2011), "Seven Myths about the Greek Debt Crisis", University of California-Irvine, Department of Economics, Working Papers, No. 11-12-02

Sloane, D., R., (2011), "On The Use and Abuse of Necessity in the Law of State Responsibility", 106 American Journal of International Law 447, Boston University School of Law and Legal Theory, No. 11 – 16, available on http://www.bu.edu/lawlibrary/facultypublications/PDFs/Sloane/Necessity_AJIL_%202012.pdf

Spiegel, P., Hope, K., (2014), "Yannis Stournaras urges 'troika' to ease demands on Greece", Financial Times, available on http://www.ft.com/cms/s/0/62d24966-7944-11e3-91ac-00144feabdc0.html#axzz3OhX5fzw2

Sturzenegger, F., (2002), "Toolkit for the Analysis of Debt Problems", Universidad Torcuato Di Tella, Working Papers, No. 12/2002

Sturzenegger, F., Zettelmeyer, J., (2005), "Haircuts: Estimating Investor Losses in Sovereign Debt Restructurings, 1998–2005", International Monetary Fund, Working Papers, No. 05/137

Tang, Tuck Cheong, (2006), "A new approach to examining the sustainability of external imbalances: the case of Japan", Applied Economics Letters, No. 13, pp.: 287-292

The American Interest, (2012), "Banks Prepare for the Worst in Greece", available on http://www.the-american-interest.com/2012/05/11/banks-prepare-for-the-worst-in-greece/

Thompson, H., (2006), "International Economics. Global Markets and Competition", 2nd ed., World Scientific Publishing Co.

Tinbergen, J., (1952), On the theory of economic policy, Amsterdam: North Holland.

Tinbergen, J., (1956), Economic policies. principles and design, Amsterdam: North Holland.

Trehan, B. and Walsh C., (1991), "Testing intertemporal budget constraints: theory and applications to US federal budget deficits and current account deficits", Journal of Money, Credit and Banking, No. 26, pp.: 206-223

Trichet, J., C., (2010), Interview with Libération, European Central Bank, Directorate General Communications & Language Services, available on http://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2010/html/sp100713.en.html

Trichet, J.C., (2001), "Preserving monetary and financial stability in an increasingly globalised world", Keynote address at the OECD Forum 2001 on Sustainable Development and the New Economy, Paris 16 May

Tsaveas, T., N., (2001), "Greece's Balance of Payments and Competitiveness", in C. R. Bryant, C. N. Garganas, and S. G. Tavlas, eds, Greece's Economic Performance and Prospects, Bank of Greece and The Brookings Institution, Athens

United Nations General Assembly, (2002), "Responsibility of States for internationally wrongful acts", Resolution adopted by the General Assembly on the report of the Sixth Committee (A/56/589 and Corr.1), 28 January

United Nations, (1987), "Treaties and international agreements Registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations", Treaty Series, Vol. 1155, New York

Upadhyaya, K., P., F., G., Mixon, Jr., and Bhandari, R., (2004), "Exchange Rate Adjustment and Output in Greece and Cyprus: Evidence from Panel Data", Applied Financial Economics, Vol. 14, No.16, pp.: 1181-1185

Upadhyaya, K., P., Mixon, F., G., Bhandari, R., (2004), "Exchange Rate Adjustment and Output in Greece and Cyprus: Evidence from Panel Data", Applied Financial Economics, Vol.14, No. 16, pp.: 1181 – 1185

Weinschelbaum, F. and Wynne, J., (2003), "Renegotiation, collective action clauses and sovereign debt markets", Journal of International Economics, Vol. 67, pp.: 47– 72

Weis, A., M., (2013), "The Paris Club and International Debt Relief", Congressional Research Service, Report for Congress, No. RS21482

Wickens, M., R., and Uctum, M., (1993), "The Sustainability of Current Account Deficits: a Test of the US Intertemporal Budget Constraint", Journal of Economic Dynamics and Control, Vol. 17, No. 3, pp.: 423-441

Wouters, S, J. and Eeckhoutte, V., D., (2002), "Giving Effect to Customary International law Through European Community Law", Institute for International Law, Working Paper, No. 25

Wu, J., L., (2000), "Mean reversion of the current account: evidence from the panel data unit root test", Economics Letters, No. 17, pp.: 423-441.

Wu, J., L., Chen, S., L., and Lee H., y., (2001), "Are current account deficits sustainable? Evidence from panel cointegration", Economics Letters, No. 72, pp.: 219-224

Yamada, T., (2005), "State of Necessity in International Law: A Study of International Judicial Cases", available on http://www.law.kobegakuin.ac.jp/~jura/hogaku/34-4/34-4-04.pdf

Zbiral, R., (2010), "Exit from eurozone under the regime of the Lisbon Treaty: reality or wishful thinking?", in J. Jirasek, eds, Ústavněprávní aspekty členství Poslké republiky a české republiky v Evropské unii šest let po přistoupení obou států. Bydgoszcz, KPSW, Poland, pp.: 141-150, available on http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2081915

Zettelmeyer, J., C., Trebesch and M., Gulati, (2013), "The Greek Debt Restructuring: An Autopsy", Peterson Institute for International Economics, Working Paper, No. 13-8

Ελληνικές

Meynaud, J., Μερλόπουλος, Π. και Νοταράς, Γ., (1974), Πολιτικές Δυνάμεις Στην Ελλάδα, Εκδόσεις Μπάυρον, Αθήνα

Αγαλοπούλου, Π., (2003), Βασικές Έννοιες Αστικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα

Αθανασίου, Θ., (2014), «Όχι στο «κούρεμα» του χρέους», Real News, 21 Σεπτεμβρίου

Αλογοσκούφης, Γ., (1996), «Οι Δύο Όψεις του Ιανού: θεσμοί, Οικονομική Ανάπτυξη και Ισοζύγιο Πληρωμών στην Ελλάδα», Μελέτες Οικονομικής Πολιτικής, 1, 2561.

Αργείτης, Γ., (2002), Παγκοσμιοποίηση ΟΝΕ και Οικονομική Προσαρμογή. Η Περίπτωση της Ελλάδας, Εκδόσεις τυπωθήτω Γιώργος Δάρδανος, Αθήνα

Αργείτης, Γ., Γ. Δαφέρμος και Μ Νικολαΐδη, (2011), «Κρίση δημόσιου χρέους στην Ελλάδα. Αιτίες και προοπτικές», Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Επιστημονικές Εκθέσεις, Νο.4

Βαΐτσος, Κ., (1993), «Κεντρικοί Άξονες Οικονομικής Πολιτικής για Έξοδο από την Κρίση», στο Τ. Γιαννίτσης, επιμ., Μακροοικονομική Διαχείρηση και Αναπτυξιακή Εμπλοκή, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα

Βουλή Των Ελληνων, (2010), «Κανονισμός της Βουλής Των Ελλήνων», Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, Οκτώβριος

Βουλή Των Ελλήνων, (2013), Σύνταγμα της Ελλάδας, Διεύθυνση Εκδόσεων και Εκτυπώσεων της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα

ΓΣΒΕΕ, (2014α), «Έρευνα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ - «Εισόδημα – Δαπάνες Νοικοκυριών»», διαθέσιμο στο http://www.gsevee.gr/meletes-2/342-2014-01-23-13-03-18

ΓΣΒΕΕ, (2014β), «ΙΟΥΛΙΟΣ 2014 - Τάσεις οικονομικού κλίματος», διαθέσιμο στο http://www.gsevee.gr/meletes-2/438-ioulios2014#περιεχόμενο

Ελληνική Στατιστική Αρχή, (2014), «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2013», Δελτίου Τύπου, Πειραιάς, 13 Οκτωβρίου

Η Καθημερινή, (2014), ««Λεφτά υπάρχουν» έλεγε ο Γ. Παπανδρέου το 2009», διαθέσιμο στο http://www.kathimerini.gr/783966/article/epikairothta/politikh/lefta-yparxoyn-elege-o-g-papandreoy-to-2009

Θεοδωρόπουλος, Δ., (2010), «Εκεί που τυπώνονται τα ευρώ Οι δραχμές είναι μόνο στις προθήκες», BHMagazino, τεύχος No. 494, σς.: 30 – 33

Ινστιτούτο Εργασίας ΟΤΟΕ, (2000), «Το Ευρώ - Ερωτήσεις και Απαντήσεις», διαθέσιμο στο http://www.ine.otoe.gr/inside.asp?id=6

Ιορδάνογλου, Ι., Χ., (2008), Η Ελληνική Οικονομία στη «Μακρά Διάρκεια», 1954-2005, Εκδόσεις Πόλις

Καραβίτη, Φ., (2014), «Η Μέρκελ απαγορεύει το «κούρεμα»!», Real News, 26 Ιανουαρίου

Κατρούγκαλος, Γ., (2010), «Memoranda sunt Servanda? Η συνταγματικότητα του νόμου 3845/2010 και του μνημονίου για τα μέτρα εφαρμογής των συμφωνιών με ΔΝΤ, ΕΕ και ΕΚΤ», Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, No. 2

Κατρούγκαλος, Γ., (2012), «Υπάρχει εναλλακτική λύση;» Το Ποντίκι, διαθέσιμο στο http://topontiki.gr/article/30510

Κατρούγκαλος, Γ., (2014α), «Τα νομικά της διαγραφής του χρέους», Ελευθεροτυπία, διαθέσιμο στο http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=413396

Κατρούγκαλος, Γ., (2014β), «Η νομική οδός για τη διαγραφή του χρέους», Unfollow, No. 27, διαθέσιμο στο http://katrougalos.gr/ πως-μπορεί-νομικά-να-διαγραφεί-το-χρέο/

Λαλιώτης, Κ., (2007), «ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, Ο Ηγέτης της Αλλαγής», ομιλία στο Κέντρο Αρχιτεκτονικής Μεσογείου, Χανιά

Μαριάς, Ε., (2010), «Η δανειακή σύμβαση Ελλάδας-κρατών Ευρωζώνης υπό το πρίσμα των θεσμών και του δικαίου της ΕΕ», Νομικό Βήμα, Τομ. 58, No. 9, σσ.: 2204 – 2222

Μαριάς, Ε., (2011), Το μνημόνιο της Χρεοκοπίας και ο άλλος δρόμος. «Πειραματόζωον η Ελλάς», Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα

Μαριόλης, Θ. και Κ., Παπουλής, (2010α), «Δυναμική του Δημοσίου Χρέους, Οικονομική Πολιτική και Κοινωνική Συνοχή στην Ελλάδα: μια σημείωση», Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη, Τομ. 5, Αρ. 1, σσ.: 27 – 40

Μαριόλης, Θ. και Κ., Παπουλής, (2010β), «Δυναμική του Χρέους, «δίδυμα ελλείμματα» και Διεθνής Ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής Οικονομίας», στο Α. Βλάχου, Ν. Θεοχαράκη και Δ. Μυλωνάκη, επ., Οικονομική Κρίση και Ελλάδα, Gutenberg, Αθήνα

Μαριόλης, Θ., (2013), «Εθνικό Νόμισμα, Οικονομική Ανάπτυξη και Ζώνη του Ευρώ», Εισήγηση στο «Διήμερο Μαρξιστικού Προβληματισμού: Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, Γεωπολιτικές Αντιθέσεις

στη Μεσόγειο και η Πολιτική της Αριστεράς», Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, 9 – 30 Μαΐου

Μπέης, Κ., (2005), «Η Αναγκαστική Εκτέλεση Εναντίον Αλλοδαπού Κράτους Κατά το Ελληνικό Δίκαιο», Ομοσπονδία Δικαστικών Επιμελητών Ελλάδος, Γνωμοδοτήσεις, διαθέσιμο στο http://www.odee.gr/?pgtp=1&cId=1133174734

Μπέης, Κ., (2011), Ομιλία σε Ημερίδα του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών με θέμα «Η Δανειακή Σύμβαση μεταξύ Ελλάδας – κρατών μελών Ευρωζώνης και η Εθνική μας Κυριαρχία», διαθέσιμο στο http://documents.scribd.com.s3.amazonaws.com/docs/53ahcaye4g1oaz3d.pdf

Ναυτεμπορική, (2009α), «Ολόκληρη η ομιλία του Κ. Καραμανλή στη ΔΕΘ». Διαθέσιμο στο http://www.naftemporiki.gr/story/234841/olokliri-i-omilia-tou-k-karamanli-sti-deth

Ναυτεμπορική, (2009β), «Γ. Παπανδρέου: Το πρόγραμμα των 100 πρώτων ημερών», διαθέσιμο στο http://www.naftemporiki.gr/story/233942/g-papandreou-to-programma-ton-100-proton-imeron

Οργανισμός Διαχείρισης Δημόσιου Χρέους, (2012), Ανακοίνωση τύπου για το PSI, Αθήνα, 24 Φεβρουαρίου, διαθέσιμο στο http://www.pdma.gr/index.php/el/debt-instruments-gr/announcements-gr/63-psi-press-release

Σέπαρντ, Μ., Α., (2010), Ομιλία σε Ημερίδα του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών με θέμα «Η Δανειακή Σύμβαση μεταξύ Ελλάδας – κρατών μελών Ευρωζώνης και η Εθνική μας Κυριαρχία», διαθέσιμο στο http://documents.scribd.com.s3.amazonaws.com/docs/53ahcaye4g1oaz3d.pdf

Σταθάκης, Γ., (2014), «Η μόνιμη "παγίδα" του δημόσιου χρέους και οι "λύσεις" του», Real News, 19 Απριλίου

Στουρνάρας, Γ., (1991), «Το Δημόσιο Χρέος: Αίτια, Συνέπειες και Μακροχρόνια Δυναμική», στο Ν. Τάτσος, επιμ., Τα δημόσια Οικονομικά στην Ελλάδα, Το Οικονομικό, Αθήνα

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2009), Ανακοινωθέν Τύπου Νο. 16838/09, Οικονομικά και Δημοσιονομικά Θέματα, Βρυξέλες Βρυξέλλες, 2 Δεκεμβρίου

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2010), Ανακοινωθέν Τύπου Νο. 9596/10, Οικονομικά και Δημοσιονομικά Θέματα, Βρυξέλες Βρυξέλλες, 9/10 Μαΐου

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2010α), «Δήλωση των Αρχηγών κρατών ή κυβερνήσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης», Βρυξέλλες, 11 Φεβρουαρίου

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2010β), «Δήλωση των Αρχηγών κρατών ή κυβερνήσεων της Ζώνης του Ευρώ», Βρυξέλλες, 25 Μαρτίου

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2011α), «Δήλωση των Αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων της Ζώνης του Ευρώ και Θεσμικών Οργάνων της ΕΕ», Βρυξέλλες, 21 Ιουλίου

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2011β), «Δήλωση Συνόδου Κορυφής για το Ευρώ», Βρυξέλλες, 26 Οκτωβρίου

Σύνδεσμος Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδος, (2014), «Ετήσια Έκθεση για τις ψυχοκοινωνικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και τις Κοινωνικές Υπηρεσίες στην Ελλάδα», διαθέσιμο στο http://www.skle.gr/Ekthesi_SKLE_2014v1.1.pdf

Το Βήμα, (2010), «Γιώργος Παπανδρέου «Ανάγκη εθνική και επιτακτική η προσφυγή στο μηχανισμό στήριξης», διαθέσιμο στο http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=327579

Τράπεζα Της Ελλάδος, (2000), «Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998», Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα

Τράπεζα Της Ελλάδος, (2008α), «Νομισματική Πολιτική 2007 – 2008», Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα

Τράπεζα Της Ελλάδος, (2008β), «Νομισματική Πολιτική. Ενδιάμεση Έκθεση 2008», Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα

Τράπεζα Της Ελλάδος, (2009), «Έκθεση του Διοικητή για το Έτος 2008», Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα

Τράπεζα Της Ελλάδος, (2013), «Νομισματική Πολιτική. Ενδιάμεση Έκθεση 2013», Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα

Τράπεζα Της Ελλάδος, (2013β), «Καταστατικό», Τράπεζα της Ελλάδος, έκδοση Ι, Αθήνα

Τράπεζα Της Ελλάδος, (2014), Το Χρονικό Της Μεγάλης Κρίσης. Η Τράπεζα Της Ελλάδος 2008 – 2013, Τράπεζα Της Ελλάδος, Αθήνα

Υπηρεσία Εκδόσεων Ευρωπαικής Ένωσης, (2010), «Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης», Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αριθμός φύλου 2010/C 83/01

Υπηρεσία Εκδόσεων Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2012), «Πρωτόκολλο (αριθ. 4), Για το Καταστατικό του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών και Της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας», Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αριθμός φύλου 2012/C 326/230

Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, (2009), «Επικαιροποιημένο Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης 2008 – 2011» διαθέσιμο στο http://www.mnec.gr

Υπουργείο Οικονομικών, (2010α), «Επικαιροποιημένο Ελληνικό Πρόγραμμα Σταθερότητας & Ανάπτυξης», Υπουργείο Οικονομικών, Αθήνα

Υπουργείο Οικονομικών, (2010β), Σύμβαση Δανειακής Διευκόλυνσης, διαθέσιμο στο http://www.minfin.gr

Υπουργείο Οικονομικών, (2014), «Κρατικός Προϋπολογισμός Οικονομικού Έτους 2015. Εισηγητική Έκθεση» Υπουργείο Οικονομικών, Αθήνα

Χρυσόγονος Κ., (2010α), «Η χαμένη τιμή της Ελληνικής Δημοκρατίας. Ο μηχανισμός «στήριξης της ελληνικής οικονομίας» από την οπτική της εθνικής κυριαρχίας και της δημοκρατικής αρχής», Νομικό Βήμα, Τομ. 58, No. 6

Χρυσόγονος, Κ., (2010β), Ομιλία σε Ημερίδα του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών με θέμα «Η Δανειακή Σύμβαση μεταξύ Ελλάδας – κρατών μελών Ευρωζώνης και η Εθνική μας Κυριαρχία», διαθέσιμο στο http://documents.scribd.com.s3.amazonaws.com/docs/53ahcaye4g1oaz3d.pdf